

Folk György

1028 Budapest, Harmatcsepp u. 16.

Nemzetközi Tanulmányok Intézete

Témavezető:

Dr. Csicsmann László PhD

© Folk György

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS JÓLÉT

A világgazdasági nyitás hatása a vidéki jólétre Indiában

PH.D. ÉRTEKEZÉS

Folk György

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

Előszó	13
Bevezetés	14
A disszertáció módszertani szempontjai	18
A kutatási feladat meghatározása	23
Adatok és források	24
1. A jólét értelmezése.....	26
1.1. A jólét az európai tudomány történetében.....	28
1.1.1. Történelmi jólét-értelmezések	28
1.1.1.1. Szókratész követői és a hedonista iskolák	28
1.1.1.2. Keresztény skolasztika és szerzetesség	30
1.1.1.3. Felvilágosodás és racionalizmus	31
1.1.1.4. Klasszikus gazdaságtan és utilitarizmus	31
1.1.1.5. Neoklasszikus gazdaságtan	33
1.1.1.6. Humanisztikus pszichológia	35
1.1.1.7. Pozitív pszichológia	38
1.1.1.8. Önirányítási elmélet	38
1.1.2. Fejlődési célok és a jólét megközelítése 1945 után	39
1.1.2.1. Termelési és fogyasztási szemlélet	42
1.1.2.2. Élettani szemlélet	42
1.1.2.3. Emberi jogi megközelítés	42
1.1.2.4. Az emberi fejlődés szemlélete	43
1.1.2.5. Fenntartható fejlődés	45
1.1.2.6. Boldogság és életminőség	45
1.2. Civilizációs kitekintés.....	47
1.2.1. Üdv és jólét a tradicionális gondolati rendszerekben	49
1.2.2. A bráhmána életvitel	49
1.2.3. Az Arthasásztra a jólétről	49
1.2.4. A buddhizmus hatása	50
1.2.5. Jólét a muszlim világban	51

1.2.6.	Gandhi jólét-képe	52
1.2.7.	Jólétszemlélet a Néhru-korszak idején	53
1.2.8.	A vidéki jólét megítélése Indiában az ezredforduló után	54
1.3.	Modern jólétértelmezések.....	55
1.3.1.	Fogalomtisztázás	55
1.3.2.	Szubjektív jólét	58
1.3.3.	Objektív jólét	63
1.4.	Saját jólétkonceptiónk.....	73
1.4.1.	A kibontakozás esélyének tartománya	73
1.4.2.	Biológiai és anyagi szükségletek	74
1.4.3.	Pszichoszociális (Társas) szükségletek	74
1.4.4.	Organizmusos szükségletek (kibontakozás és virágzás)	76
1.4.5.	Szükségletek és szükségletkielégítők	78
2.	India a reformok időszakában	79
2.1.	Gazdaságföldrajzi alapok.....	79
2.1.1.	A szubkontinens geomorfológiája	79
2.1.2.	Klimatikus viszonyok	80
2.1.3.	Vegetáció és növényfajok a mezőgazdaságban	81
2.2.	Ökológiai alapok és gazdasági erőforrások	83
2.2.1.	Természeti erőforrások	83
2.2.1.1.	Víz	83
2.2.1.2.	Műveletlen természeti területek és erdőségek	84
2.2.1.3.	Fajok, biodiverzitás	86
2.2.1.4.	Energiahordozók	87
2.2.2.	Népesség és emberi erőforrások	88
2.2.2.1.	Népesedés	88
2.2.2.2.	Munkaerő állomány és összetétel	90
2.2.2.3.	Oktatás és képzettség	92
2.2.3.	Tőke	93
2.2.4.	Infrastruktúra	94

2.2.4.1.	Közlekedési infrastruktúra	94
2.2.4.2.	Elektromos energiarendszer	95
2.2.5.	Külgazdasági szektor	96
2.3.	A gazdaság a reformok időszakában.....	99
2.3.1.	Gazdasági előzmények	99
2.3.2.	A gazdasági nyitás	100
2.3.3.	A reformfolyamat	102
2.3.3.1.	Gazdaságpolitikai reform	102
2.3.3.2.	Kereskedelempolitikai reform	102
2.3.3.3.	Beruházások és technológiatranszfer	102
2.3.3.4.	Az állami szektor reformja	102
2.3.3.5.	Pénzügyi reform	103
2.3.3.6.	Tőkepiaci reform	103
2.3.4.	Gazdasági tervezés	103
2.3.5.	Nyitás és gazdasági növekedés	104
2.3.6.	Az indiai gazdaság szerkezete	105
2.3.7.	Ipar	107
2.3.7.1.	Az ipar szerkezete	107
2.3.7.2.	A magánvállalati szektor	118
2.3.7.3.	A köztulajdonú szektor	118
2.3.7.4.	A kisvállalatok és háziiparok	119
2.3.7.5.	Közvetlen külföldi befektetések	121
2.3.8.	Szolgáltató ágazatok	121
2.3.8.1.	A pénzügyi szektor	121
2.3.8.2.	Számítástechnikai alapú szolgáltatások	125
2.3.9.	Mezőgazdaság	125
2.3.9.1.	Rizs és búza	130
2.3.9.2.	Juta és kender	131
2.3.9.3.	Gyapot	131
2.3.9.4.	Cukornád	132
2.3.9.5.	Ültetvényes gazdálkodás	132

2.3.9.6.	Hüvelyesek és egyéb gabonafélék	133
2.3.9.7.	Állattenyésztés	134
2.3.9.8.	Tejtermelés	135
2.3.9.9.	Zöldség- és gyümölcsstermesztés	135
2.3.9.10.	Olajos magvak és növények	136
2.3.9.11.	Halászat	137
2.3.9.12.	Hegyi gazdálkodás	139
2.3.10.	Párhuzamos gazdaság	140
2.4.	Politikai keresztmetszet	141
2.4.1.	Az állam	142
2.4.2.	Alkotmány és parlamentarizmus	142
2.4.3.	Az állam gazdasági szerepe	145
2.4.4.	A pártok	148
2.4.5.	A helyi öngazgatás	152
2.5.	Társadalmi sajátosságok	153
2.5.1.	Társadalmi osztályok	153
2.5.1.1.	Az elit és a középosztály	153
2.5.1.2.	Alsó osztályok, szegények és nincstelenek	156
2.5.1.3.	Ám ádmí - a falusi tömegek	157
2.5.1.4.	Lemaradók és kirekesztettek	159
2.5.2.	Népek és népcsoportok	163
2.5.3.	Vallások és közösségek	164
3.	A szükségletkielégítők változásai a nyitás időszakában	165
3.1.	Fizikai és biológiai környezet	165
3.1.1.	Hely	166
3.1.2.	Levegő	168
3.1.3.	Víz	168
3.1.4.	Zaj	170
3.1.5.	Klimatikus viszonyok	171
3.2.	Biológiai környezet (ökoszisztéma)	172

3.3.	Jövedelem és szegénység.....	174
3.4.	Élelmiszerellátás és táplálkozás.....	177
3.5.	Szegényellátás és segélyezési rendszer	179
3.6.	Földhelyzet	181
3.7.	A mezőgazdasági helyzete.....	182
3.7.1.	Kenyér gabona és növénytermesztés	188
3.7.2.	Tejgazdaság és állattartás	189
3.7.3.	Kiegészítő megélhetés	189
3.8.	Munkához jutás.....	191
3.9.	Vidéki infrastruktúra.....	197
3.10.	Lakáshelyzet.....	199
3.11.	Cserearányok és termelési ráfordítások.....	201
3.12.	Hitel és eladósodás	203
3.13.	Társadalmi igazságosság és szolidaritás.....	205
3.14.	Fogyasztásszerkezet és infláció	209
3.15.	Családszerkezet és közösség.....	211
3.16.	Migráció és kitelepítés.....	212
3.17.	Iskolázás	216
3.18.	Egészségügyi állapot és ellátás.....	219
3.19.	Falusi öngazgatás.....	223
3.20.	Társadalmi szervezetek.....	224
3.21.	Média és infokommunikáció	225
4.	A szükségletkielégítés esélyének trendje	231
4.1.	Antropológiai (biológiai/fizikai) szükségletek kielégítése	231
4.1.1.	Fizikai feltételek	233
4.1.2.	Biológiai feltételek	233
4.1.3.	Testi egészség	233

4.1.4.	Élelem	234
4.1.5.	Mozgás és fizikai terhelés	234
4.1.6.	Eszközhazsnálat lehetősége	234
4.1.7.	Fizikai védettséé és létbiztonság	235
4.1.8.	Ingergazdagság	235
4.1.9.	Mozgás- és cselekvési szabadság	235
4.2.	Pszichoszociális (társas) szükségletek kielégítése.....	236
4.2.1.	Nemiség	238
4.2.2.	Spatialis kötődés	238
4.2.3.	Nevelkedés	239
4.2.4.	Csoporthoz tartozás	239
4.2.5.	Megélt (közeli) kapcsolatok	240
4.2.6.	Feladat, elkötelezettség, munka	240
4.2.7.	Státusz, elismertség	240
4.2.8.	Társadalmi rend, biztonság és béke	240
4.3.	Organizmiikus szükségletek (kibontakozás és virágzás) kielégítése.....	242
4.3.1.	Tudás, készségek szerzése	242
4.3.2.	Kalandozás/változatosság/újdonság	243
4.3.3.	Hatalom	243
4.3.4.	Harmónia, spiritualitás	243
4.3.5.	Vidámság, játék, rekreáció	244
	Összefoglalás	244
	Irodalomjegyzék	246

Táblázatok és ábrák jegyzéke

1. ábra A kertészeti növények és a gabona hozamainak alakulása Indiában	190
2. ábra Telefon előfizetők száma a népesség százalékában	226
1. táblázat Az emberi szükségletek	37
2. táblázat A “3D” jólét dimenziói	47
3. táblázat A központi funkcionális emberi képességek	66
4. táblázat Axiológiai kategóriák	68
5. táblázat A jólét dimenziói	70
6. táblázat Egyetemes emberi értékek	71
7. táblázat Közvetett szükségletek	72
8. táblázat Emberi szükségletek	77
9. táblázat A víz forrása és felhasználásai	84
10. táblázat A népesedés hosszú távú trendje Indiában	88
11. táblázat Főbb mezőgazdasági exportcikkek és világgazdasági részesedésük	97
12. táblázat A GDP összetétele szektoronként	102
13. táblázat A nemzeti jövedelem hosszú távú növekedése	107
14. táblázat A bankszektor szerkezete	122
15. táblázat Szegénység enyhítő programok ráfordításai 2004 után	148
16. táblázat Hőhullám okozta halálozás Indiában	172
17. táblázat A táplálkozás hosszú távú alakulása	178
18. táblázat A birtoknagyság alakulása	182
19. táblázat A mezőgazdasági GDP alakulása	183
20. táblázat A mezőgazdaság és a GDP növekedése	184
21. táblázat Főbb fajok termelési értékének növekedése	185
22. táblázat A foglalkoztatási státusz alakulása	191
23. táblázat A lakásállomány alakulása	199
24. táblázat Vidéki lakások főbb minőségi mutatói	200
25. táblázat Regionális egyenlőtlenségek a szövetségi államok között	206
26. táblázat A Gini-index alakulása	206

27. táblázat A nagykereskedelmi árindexek alakulása	209
28. táblázat A fogyasztói árindexek alakulása	209
29. táblázat A mezőgazdasági munkások fogyasztói árindexének alakulása	210
30. táblázat A Fogyasztás szerkezetének alakulása	210
31. táblázat Migránsok Indiában	213
32. táblázat Az írni-olvasni tudók arányának változása	218
33. táblázat Az antropológiai szükségletek kielégítői	232
34. táblázat A pszichoszociális szükségletek kielégítői	237
35. táblázat Az organizmikus szükségletek kielégítői	242

Előszó

Ez a tanulmány az India történelmével és társadalmával, majd később gazdasági rendjével való évtizedes foglalkozás eredménye. Arra a maggyőződésre épül, hogy a sok felől megközelíthető emberi valóságot nem lehet veszteség nélkül tudományágakra szeletelni és a szerteágazó résztudományok metszéspontjában pozitivista kutatással el nem érhető, ám korunk emberi létezése szempontjából mértékadó igazságok bukkannak fel.

India a számomra újra és újra, egyre mélyebb szinten újra jelentkező kutatási tárgy. Sajátos viszonyait, különleges lehetőségeit és félelmetes középtávú globális fenyegetéseit Európa legnagyobb részében túl kevesen értik és veszik figyelembe, ezért az Indiára figyelmeztető “szakértő” szerepéből sehogyan sem bújhatok ki, és doktori munkám sikeres elfogadása esetén alighanem továbbra is ez a szerep vár majd rám.

A javaslatot, hogy a doktori fokozatszerzés életkoromból adódó utolsó esélyét ragadjam meg, Blahó Andrásnak köszönhetem, a jólét itt kidolgozott modelljéhez Szentes Tamás világgazdasági és fejlődéstani kurzusai adtak döntő impulzust.

Sok más hasonló bevezetéssel szemben nem mondhatok köszönetet a munkámat támogató személyeknek, ez a munka csak makacs és magányos kutatás útján valósulhatott meg, amelyet már csak hosszúsága miatt is a személyes megfigyelők enyhe értetlensége kísért.

Budapest, 2011 október 10.

Bevezetés

A globális nyilvánosság a „modernség nevű projektumot“ (Habermas[1993]:pp.153.) soha nem látott erővel tematizálta. A felvilágosodástól a fejlődés-gazdaságtanig egyetlen folytonos vörös fonál, a racionalizmus, a pozitívizmus, az iparosítás, a szabad piacgazdaság és a nyomukban bizonyosan felhalmozódó bőség, az elkerülhetetlen fejlődés vezérfonala húzódik végig.

Az ezredforduló hajnala, az ikertornyok ledöntésének nyomában járó előző (Makinen[2002]) és a jelenünkben ismét bekövetkezett globális növekedési válság azonban fokozatosan egy táborba tereli a gazdasági növekedésen alapuló fejlődésgondolat legkülönbözőbb kritikusait. A világ, vagyis a médiafogyasztásra szocializált emberiség kvázi-többsége¹ új, sokáig háttérbe szorult hangokra figyel.

Németország utolsó választásán a szélsőjobboldal és a zöldek egyaránt sosem látott arányban jutottak a Bundestagba (Weyer[2009]), az európai jövőt keresve pedig 2009 nyarán Nicolas Sarkozy személyes támogatásával és a legnevesebb közgazdászok bevonásával (Vida[2009]) terjedelmes jelentés készült (Stiglitz-Sen-Fitoussi[2009]) a gazdasági növekedés és az emberi jólét viszonyáról (Baudet-Lauer[2009]). Amartya Sen idestova két évtizede beszél a fejlődés másik, az emberi lehetőségek köré rendeződő értelméről² (Sen[2003]:pp.19-66.).

A GDP, a nemzeti gazdasági növekedés három közgazdászszemzedékre visszatekintő nagy múltú mutatója a bipoláris világrendszer összeomlása óta, azaz két évtizede a globális gazdaságpolitikai diszkurzus, és ezzel szinte minden országban a gazdasági célokról szóló politikai közbeszéd elsőrendű tárgya. A növekedő GDP egyeduralmára épülő fejlődésszemlélet meghaladását azonban növekvő számú elméleti műhely és politikai kezdeményezés célozza (Daly-Cobb[1994], Raskin et al[2004], Clemenceau[2009], Stiglitz-Sen-Fitoussi[2009], Baultier ed.[2010]).

¹ Hajlamosak vagyunk a világképét a nemzetközi média közös információs alapjára építő kultúrkört az emberiség egészével azonosítani. A közelebbi vizsgálódás azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy ez „világfalu“, ez monokultúrák globális többség nem mindent meghatározó többség és nem is a „történelem végének“ elkerülhetetlen végállomása.

² Ld. a Nobel-bizottság indoklását: „for his contributions to welfare economics“ (nobelprize.org, All Laureates in Economic Sciences).

A nemzeti gazdasági növekedés végső politikai célként való tételezését az utolsó két évtized általános növekedésének három lassan tudatosuló mellékhatása diszkreditálja³. A nemzetállam, az etnikailag és kulturálisan is kohéziót mutató alapegység, a nemzetközi politikaelméletnek ez az építőköve a társadalmi kohézió csökkenésének jeleit mutatja. Szinte minden gyorsan fejlődő országban növekszik a jövedelmi szakadék, az erős, etnikailag homogén nemzeteket a nagyarányú bevándorlás, az összetett országokat önállósodási mozgalmak osztják meg. Ezek a változások politikai muníciót biztosítanak a nemzeti parlamentekben az eladdig szélsőségesnek számító pártoknak.

Az egyének helyzetét és sorsát érintő nagy kérdések, a foglalkoztatás, a biztonság, az élhető környezet fő kérdései az országok határain túl dőlnek el. A transznacionális vállalatok világszerte saját érdekeik szerint alakítják a globális szabadpiacot, egyre növekvő számú ágazatban csökkenő számú független üzleti szereplőt hagyva meg. A nemzeti szuverenitást hordozó állam mozgásterét ugyanakkor a nemzetközi egyezmények sűrűsödő hálójá és saját gazdasági súlyának szűkülése, a nemzeti versenyképesség érdekében összehúzott állami költségvetés is korlátozza.

Az egyre inkább nemzetközi kezelést igénylő hagyományos (azaz fegyveres erőszakkal számoló) biztonsági fenyegetésekhez harmadik nagy dezintegráló tényezőként az ökológiai veszélyek bővülő köre társul. A víz- és levegőtisztaság, az üvegházhatás vagy a biodiverzitás országon belüli hatásai a kontinentális vagy a planetáris ökoszférából „gyűrűznek be“, a belül szuverén nemzetállam önmagában tehetetlen velük szemben (Jackson[2009]).

A világgazdaságnak és a nemzeti gazdaságoknak ez a kényszerű restrukturálódása kettős hatással van a jóléti piacgazdaságok és a sokáig perifériára szorult „fejlődők“ közötti szakadéokra. A „fejlődők“ táborá a „felzárkózókra“ és a „leszakadókra“ (ide tartozik a fekete-afrikai országok többsége, Dél-Amerika és Ázsia egyes régiói, a korábbi szovjet érdekszféra utódállamai) esik szét. A „felzárkózók“ derékhadát két hatalmas szövetségi

³ Mellékhatások a gyógyszermarketingben szokásos értelemben. A fő hatást a valós biológiai hatások szövetéből kiragadva az üzleti célt elérni kívánó narratíva rögzíti, a többi, a „mellékhatások“ az apró betűs részben keresendők.

jellegű állam, India és Brazília, valamint a még mindig kommunista egypárt által irányított szintén soknemzetiségű Kína alkotja⁴.

A politikai nyilvánosságban és az azt tápláló médiában ország szerint tematizált megannyi kérdésfeltevés, közlés, statisztika és összehasonlító elemzés valójában jószerével összevethetetlen struktúrákat hasonlít össze elmosott jelentésű adatsorok felhasználásával (Bhalla,Surjit[2002]:pp.1-2. és Ravallion[2003]). A nemzeti jövedelmet, életszínvonalat, iskolázottságot, műszaki állapotokat és hasonló általános mutatókat országoként előrántó közlések a valóságból többet fedhetnek el, mint amennyit megmutatnak. A valóságos viszonyok mindig az osztatlannak tekintett országon belül húzódnak. Azok a tényleges társadalmi és gazdasági viszonyok, amelyek között embercsoportok, társadalmi rétegek élnek, közösségek léteznek, sorsok determinálódnak, nem, vagy gyakran csak félrevezető, a tényleges viszonyokat elfedő módon vizsgálhatók országos mutatókon keresztül⁵.

Az országos mutatók alapján való hamis politikai kezelhetőségnek a másik két felzárkózó szövetségi óriásországnál is jobb példája ⁶ India. A világmédia és a világsajtó az utolsó 10 évben India „fejlődésének“ narratíváival van tele. Miközben a nemzetközi nyilvánosság figyelme az erősödő, „shining“⁷ Indiára koncentrálódik, India valóságos divergenciái túlságosan a háttérben maradnak.

Az egyetlen egységként lényegében megragadhatatlan India valójában számos szempontból divergáló, vagy mindenesetre a valódi konvergencia jeleit nem mutató, elkülönülő összetevőkből áll. Az utolsó két évtized „fejlődése“ az óriásországot jellemző életminőség szempontjából két markánsan elkülönülő és egymástól távolodó szférára osztotta. A „shining Indiát “ Pavan K. Varma újonnan feltörekvő, fogyasztás-centrikus

4 Oroszországgal együtt ezek adják a BRIC-országcsoporthoz. A BRIC-országok fogalmát Jim O'Neill, a Goldman Sachs globális elemzője 2001-ben tette közzé, felhívva a figyelmet az ebben a négy országban rejlő felmérhetetlen gazdasági potenciálra. Ezek az országok együttesen a Föld szárazföldi területeinek 25, népességének 40%-ával rendelkeznek és gyors ütemben kapcsolódnak be a globalizálódó világ gazdaságba. Brazília, Oroszország, India és Kína GDP-jének növekedése messze meghaladja a világ többi részének növekedését és ezért gazdasági súlyuk évtizedeken belül megelőzheti a G7 országcsoporthoz (Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Nagy-Britannia és USA), ld. (Hult[2008]).

5 A nemzetállam=ország képletben való gondolkodás félrevezető, az euroatlanti rövidlátást máig nagymértékben irányító politikai produktum.

6 Noha Kína Indiát a globális figyelem szempontjából sok tekintetben megelőző nagyhatalmi aspiráns, a kommunista vezetésű félévszázad múltrombolása és a drasztikus politikai központozás miatt ugyanez a divergencia jóval kevesebb szerepet játszik, Brazília pedig nem alkotott a gyarmatosítás óta létrehozott viszonyok alá rejtett széthúzásokat fenntartó egyetemes jelentőségű „civilizációt“.

7 A „Shining India“ szlogen a 2003 évi bőséges monszunesőzések és a indiai IT-boom áttörő sikere után keletkezett, utalva az egész szubkontinentst átható akkori gazdasági optimizmusra. A szlogent az akkor hatalmon lévő Bharatija Dzsánata Párt (BJP) a 2004 évi általános választások során is felhasználta.

nagy középosztálya („great Indian middle class“) alkotja (Varma[1998]). A középosztály gyors növekedése az elmúlt évek nemrég uralkodó világgazdasági eufóriájának egyik központi narratívája is (Beinhocker-Farrell-Zainulbhai[2007]).

Az Indiában ma élő több mint 1 milliárd ember többsége, 650-700 millió ember azonban az évszázadok alatt keveset változott falusi világban él. Ez a szinte örökkévaló, masszív, nehezen változó vidéki India. Az országos és a helyi politikának, a hindu újjáéledés tömegmozgalmának, a hazai és nemzetközi, nonprofit jószolgálatnak az utolsó félévszázadban kifejtett minden erőfeszítése ellenére továbbra is végeláthatatlan küzdőtere a tömeges szegénység és az indiai falu el- illetve magára-maradottsága.

Indiának ez a nehezen mozduló része ugyanakkor a maga ütemében, saját indiai szabályai és lehetőségei szerint mégiscsak változik a hol rázúduló, hol a perifériáit éppen csak elérő külső hatások következtében. Régóta nem mondhatjuk azt, hogy ezt a tömeget nem érintették meg a falun kívüli világ hatásai, de azt sem, hogy ezek a hatások új alapokra helyezték volna a falusi életet ⁸.

India gazdasági nyitása a legtöbb megfigyelő szerint jelentős áldozatokkal, veszteségekkel és globális kockázatokkal jár. A politikailag szubjektív és érzékeny kérdés: mindez megéri-e? Az indiai népesség többségét kitevő falusi népesség hogyan éli meg a „fejlődés“ pozitív és negatív hatásait?

A neoklasszikus fejlődéstani narratíva Indiának az 1990 évi gazdaságpolitikai irányváltás óta a „jótanuló“ szerepét osztja (ld. pl. Székely-Doby[é.n.] és Majoros[2003]). India liberalizál, tehát gazdasági ereje nő. A növekvő jövedelemnek azonban jólétté, azaz bővülő választási lehetőségekké, nagyobb fogyasztássá és bővülő közjavakká kell konvertálnia. Ez azonban egy emberöltőn át nem Indiára, hanem annak egy jobban szembeötő kisebbségére érvényes. A többség nem csak nem részesül arányos többlet javakban, hanem egy sor jóléti hátrányt és kockázatot szenved el. Hipotézisünk szerint tehát a többségi,

⁸ A *dési*, a falusi India, ma éppúgy, mint évszázadokkal korábban – még mindig jelentős mértékben önmagába záródó világ. Nagy Sándor kíséretében jegyezték fel, hogy az indiai parasztok nem vesznek részt a rádzsák egymással folytatott háborúiban, az egymással harcoló felektől köhajtásnyira egykedvűen szántanak az indiai földművesek (Basham[...]). Nekik mindegy, éppen ki gyakorol felettük uralmat, a fejük fölött, a nyakukon mindig idegenek ülnek. A falu apró, egymástól elzárkózó és belül összetartó társadalmi egységekre oszlik, ez a bezárkózás alakítja ki és szilárdítja meg az ún. „kaszrendszer“ később már változatlan formáját (Char[1993]:pp.15-18.).

Ugyanez a társadalmi alapminta jellemzi a muszlim hódítók egymást követő hullámaihoz (afgánokhoz, irániakhoz, mongolokhoz) és végül a brit vagy gyarmatosítókhoz fűződő viszonyt.

vidéki Indiában a nyitás és a reformok nyomában járó gazdasági növekedés nem hozza magával az országos jólét ebből következő növekedését.

Kiinduló feltételezésünk az, hogy a gazdasági nyitás és a nemzeti jövedelem vele meglóduló növekedése, a struktúraváltás és a fokozódó nemzetközi kitettség Indiát egy jobban adaptálódó, nyertes kisebbségre és egy kevésbé változó, hátrányosabb helyzetű többségre osztja. Ez a kettéválás a földrajzi (fejlődő és lemaradó régiók) és szociális (jómódúak/befolyásosak és szegények/magukra hagyottak) szempontból is definiálható, a legmarkánsabb azonban a nagyvárosok és a vidék közötti növekvő szakadék. A gazdasági növekedés a vidéki többség számára nem „fejlődéssel”, hanem a létfeltételek változásával és így a jólétükre gyakorolt számos ellentmondó hatással jár. Ennek feltárása a fejlődés és a jólét fogalmának heterodox, azaz a jövedelem= jólét képleten túlmutató értelmezését igényli. Ennek megfelelően igyekszünk megragadni a fejlődés és a jólét a közgondolkodásban, a politikai és gazdaságpolitikai diszkurzusban a neoklasszikus közgazdaságtan hatására ma elfogadott jelentését, majd azt a jólétnek a jelen vizsgálódás számára célravezető másik értelmezésével állítjuk szembe.

Ezután értelmezzük az indiai gazdasági nyitást és az indiai vidék fogalmát, majd számba vesszük a nyitás két évtizede alatt a vidéki élet fő változásait. Végül megvizsgáljuk, hogy az értelmezésünk szerinti jólétre hogyan hatottak ezek a változások.

A disszertáció módszertani szempontjai

Jelen disszertáció az utolsó évtizedek közgazdaság-tudományán uralkodó fő vonulat, a neoklasszikus (Szentes[1999]:pp.667-670.) fejlődéelmélet érvényességének határain kíván túlmutatni. A nemzeti határoktól és állami szabályozástól megszabadított, egyetemes fejlődést hozó, gyorsan bővülő világpiac és a világszerte azonos gazdasági alapokra épülő jólét elméleti kritikája és a tényleges változások valóságával való szembesítése a tudományos nyilvánosságnak gyorsan bővülő tárgya (Ekins-Max-Neef[1992]). Ezt az érvényességi határt kívánjuk egy Magyarországról nehezen vizsgálható, az egyetemes érvényesség szempontjából azonban döntő jelentőségű aleset, az indiai vidék „fejlődésére”, azaz Indiának globális gazdaságfejlődésbe való betagozódására való válaszreakciójának vizsgálatával nyilvánvalóvá tenni.

Kiindulásunk szerint minden társadalomtudományhoz hasonlóan a modern nyugati közgazdaságtannak is korlátozott értelmezési tartománya van (Adelman[1999]:p.2. és Evans[2004]:pp.31-32.). Ezt az értelmezési tartományt időben a szakadatlan gazdasági növekedést gyökeresen más pályára állító természeti erőforrás-korlátok, a földrajzi térben pedig a civilizációs határok jelölik ki.

A washingtoni konszenzus sikerének évtizedeiben már nem csak a fogyasztási javak, de beruházási javak, a munkaerő, az eszmék, vallások, irodalmak, művészeti termékek, oktatási és gyógyító intézmények is a liberális szabadpiac szabályzó hatása alá kerültek, a WTO megállapodásai a GATT egyes fordulói után új és új termék-, majd szolgáltatás-csoportokra terjednek ki. A neoklasszikus elvárás szerint a nyílt versenynek kitett táguló piacon az ösztönzőkre reagáló, saját előnyüket kereső szabadpiaci szereplők a legkülönbözőbb választások növekvő lehetőségével rendelkeznek, a versenyben a korábban védett, szabályozott, elzárt piacok megtisztulnak és ésszerűsödnek, a gazdaság pedig növekedési pályára áll.

A világgazdaság a nemzetközi forgalom megrázó mértékű növekedése mellett ugyanezekben az évtizedekben mégis adós maradt két kardinális gazdasági cél teljesítésével, a globális szegénység felszámolásával és a fejletlen gazdaságok általános felzárkóztatásával, valamint a fejlett társadalmak jelentős részében is a jövedelmi szakadék mélyülését és az egzisztenciális biztonság csökkenését hozta magával (Stiglitz[2003] és Saul[2005]).

Egy jobban végiggondolt értelemben a jólét mind a szegény, mind a gazdag országokban hiányos. Konszenzusos értelmezése a közgondolkodásban nincsen használatban, a jövedelem és az életminőség, a jólét és az étellel való elégedettség közötti kapcsolat vizsgálata pedig rendkívül ellentmondásos eredményekre vezet (Csikszentmihályi[1997], (Easterlin[2001], Kasser[2004])). Eközben a szociálpszichológia és a lélektan, különösen a humanisztikus pszichológia számos és tulajdonképpen széles körben elfogadott elmélettel, vagy modellel szolgál. Ezek a tudományos eredmények ugyanakkor teljesen hiányoznak a közgazdaságtan főárama által irányított politikai közéletből. A neoklasszikus közgazdaságtan inherens elméleti korlátja egyoldalúan racionális-kognitív embermodellje (Bruni-Sugden[2007]), univerzalizmusa, azaz a civilizációs és szociális realitásoktól való mindenkorai függetlensége (Lewin[1996]:pp.1294-1296.), valamint a piaci és jövedelmi viszonyok abszolutizálása (Diener-Seligman[2004]).

Ezekből a korlátokból adódóan jelen disszertáció célkitűzését csak interdiszciplináris kutatással érheti el. Makrogazdasági és fejlődéstani nézőpontját folyamatosan ökológiai (azaz az időbeli korlátot feltáró), interkulturális és szociológiai (azaz a társadalmi határt feltáró) és a lélektani-viselkedéstudományi (azaz az aufklérista beállítódás korlátját feltáró) tudományos nézőpontokkal ütköztetjük.

A tudományosságban és a fejlődésben való hit az emberi megismerés pozitivista-aufklérista alapmodelljére épül (Deb[2009]:pp.15-33). Az adekvát ismeretek felhalmozódása, a tudás növekvő mértéke végső soron a világot az ember számára átalakító végső erőként működik. Az aufklérista pozitívizmus az ismereteknek az igaz felé közelítésére és felhalmozódására épít, és a szabadpiaci elméletek analogonjaként nem képes figyelembe venni az emberi természet nem-rationális oldalát, vagyis az emberi racionalitás megkerülhetetlen korlátait.

Az emberi ismeretek és a rájuk épülő választások ugyanis a megismerő ember szociálpszichológiája nélkül nem érthetők meg. Az emberi választások kognitív alapját korábban a kilátáselmélet és a keretezés (Tversky-Kahneman[1974], [1979] és [1981]), a szociálpszichológiai kísérletek sora () újabban az emóciók elsődlegességére vonatkozó neurológiai kutatások (Aronson[1978] és Damasio[1996]), a humanisztikus és a pozitív pszichológia (Csíkszentmihályi-Seligman[2004]) állítják új megvilágításba. A kognitív gondolkodás elsődlegességének problémája mellett ott a választásra készített ember és emberi környezetének viszonya. A rationális emberi döntés függetlenségét és kognitív megalapozottságát a konformitás sokszor igazolt (Bond-Smith[1996]) szabálya határozza.

A konformitási szabály értelmében az egyén kognitív gondolkodására, döntéseire, választásaira az őt körül vevő csoport megismert gondolkodása, őt megelőző döntéseinek súlya nehezedik⁹.

A többiek véleményével azonos véleményalkotás hajlama az emberbe legalább a hordákban való vadászó-gyűjtögető életmód időszakára óta mélyen bele van kódolva. Ez minden bizonnyal a tradicionális társadalmi egységek közös cselekvőképességét szolgálta,

⁹ A konformitás a társas viselkedést leíró szociálpszichológia egyik központi jelentőségű fogalma. A viselkedéstudomány behaviorista irányzata a társas viselkedést laboratóriumi, azaz megismételhető kísérletek útján szintetizálható tételekre vezette vissza. Az ilyen jól ismert, sokszorosan verifikált kísérletsorozatok két legdrámaibbját az Ash- és a Milgram-kísérlet (Aronson[1996]:pp.31-63.). Ezek a kísérletek alapvető kétséget ébresztenek az embernek mind a megismerés halmozódó ismeretei, mind a moralitás tekintetében való növekvő jóra törése tekintetében.

azaz szociálisan funkcionális, viszont a gyors társadalmi változások idején az újról való független gondolkodás ellen hat.

A konformitási szabály a tudományosságban a közlések számának befolyásán keresztül nyilvánul meg. Mindig jóval nagyobb annak az eshetősége, hogy az igazságot a már közzétett közlések determinálják. A tudósok által a tudományosságnak elmondott narratívák minden más emberi kommunikációs területhez hasonlóan egyszerre foglalják magukba az ismeretek átadódásának növekvő lehetőségét és a mennyiségi vagy tekintélyi szempontból marginális ismeretek elfojtódásának veszélyét.

Az eredetileg Comte¹⁰ munkásságában a társadalomtudományok számára kidolgozott pozitívizmus a „pozitív ismeret” abszolút voltára és folytonos halmozódására építette tudomány szemléletét. Ennek a tudományelvnek megfelelően a közgazdaságtan máig leggyakrabban érvényesnek elismert fősodrában a gazdasági fejlődés végcéljának valamely „abszolút jó”, a jólét növekedését tételezzük fel. Többé vagy kevésbé kimondva és kidolgozva ez ott húzódik a közgazdaságtan minden klasszikusának munkásságában. Ez a tétel, a jövedelemben mért többlet mindenhol mindenki számára „jólétte” való konvertálódása a közgazdaságtanon belül a legjobb esetben is csak töredékesen bizonyított. Ehhez jóformán valamennyi társadalomtudomány, a filozófia, az antropológia, a lélektan a kultúrtörténet és egy sor más résztudomány támogatására van szükség. Ezeknek a gazdaságtannal érintkező határterületein a jólét tudományos igényű megfogalmazására nagyszámú kísérlet, sokféle ágazó, más tudományágakhoz, elsősorban a lélektanhoz és a szociológiához fordul, vagy inkább a gazdaságtan hagyományos keretein belül maradó elmélet született és került publikálásra.

A háború utáni frankfurti iskola vezető gondolkodói, a nyilvánosság szerkezetváltozásán (Habermas[1993]) keresztül az igazság társadalmi érvényesülésének az új problematikáját ragadták meg. Érvelésüket követve a klasszikus polgári közönségnek szóló, szabadon létrehozható sajtót az ipari módon előállított, hatalmas tőkét lekötő nemzeti, majd kontinentális média, az ő korukban elsősorban a televízió váltja fel. A kereskedelmi vagy

¹⁰ Comte tudományos célkitűzése a „társadalomtudományok fizikájának” felfogott szociológia (ld. (Comte[1979]:pp.75-83) kidolgozása volt, amelyek során biztosítja a „megfigyelés uralmát a képzelőerő” felett. A szociológia kialakulásának előfeltétele volt az összes tudomány pozitívvá válása, így tehát a szociológiát egyfajta alárendelt helyzetben lévőnek fogta fel. Másfelől viszont úgy látta, a szociológia a többi tudomány eredményei alapján megállapítja a szellemi és társadalmi fejlődés törvényeit, vagyis a tudományok az emberiség elkerülhetetlen fejlődéséről szóló általános elméletet készítenek elő. Az „társadalom fizikáját” összefoglalva ld. Eva Bauer cikkében, (MOREL–BAUER–MELEGHY–NIEDENZU–PREGLAU–STAUBMANN [2000]:pp.25-29.).

állami politikai céloknak alárendelt tömegmédiában az egyre növekvő beszállási küszöb miatt az alternatív elgondolások folyamatosan a társadalmi figyelem peremére szorulnak, és a közvélemény megfelelően nagy befektetéssel adhatóvá-vehetővé válik.

A frankfurti iskolát csak részben követve a modern tudományosság társadalmi alapjait Foucault és követői vették strukturalista kiindulású boncolás alá, és ezzel a posztmodern tudományszemlélet ma megkerülhetetlen alapját vetették meg. Foucault két fő művében is foglalkozik a narratíváknak az elnyomás, azaz a hatalomgyakorlás során játszott kulcsszerepével (Foucault[1996] és [2001]).

A posztmodern tudományszemlélet alapján legegyszerűbben azt mondhatjuk, hogy tudományosan helytállónak mindig az a narratíva számít, amelyet egy adott korszakban és tudományágban a tudósok többsége (egyenlőre) elfogad (Ivic [2009] és Kiss[2009]). A pozitivizmusnak a folyamatosan felhalmozódó tudományos ismeretekre és így az ember egyre bővülő megismerésére építő paradigmája tarthatatlanná vált.

Ha minden társadalmi diszkurzus hatalomgyakorlás, annak megszabása, hogy a társadalom tagjai között miről és kinek az érdekében folyjék dialógus. Mint a Szexualitás történetében Foucault kifejti, a társadalom nem elfojtja, hanem folytonos diszkurzív értelmezéssel tartja ellenőrzés alatt a saját hatalmi berendezkedését érintő tárgyakat, azaz a működéséről szóló ismereteket, vagyis a tudományos diszkurzust is.

Végül az ezredfordulón jelentkezett a figyelemgazdaság egyenlőre kevésbé ismert elmélete (Davenport-Beck[2001]). Korunkban az egyes ember véges figyelméért befogadhatatlan mennyiségű közlés, reprezentáció, megjelenés küzd. A figyelmet nem a kognitív meggyőző, hanem az antropológiai-emocionális mechanizmusokat kihasználó üzenetek szerzik meg. A figyelemért folyó küzdelemben a befogadás esélye a közlések ismétlésszámával arányos, a megragadott és kitöltött figyelemből a többi (nem figyelemfelhívó és kis ismétlésszámú) azok adekvát voltától („igazságtartalmától“) függetlenül kiszorul.

A jólétnek az emberi gondolkodás írásban megőrzött története során a mindenkori társadalmi normák narratíváiban igen nagyszámú egymásnak felelő elmélete őrződött meg. A jólétnek az általánosan elfogadott narratívának számító értelemben nincsen meghatározása. Jelen dolgozat tehát kiindulásként a jólét számára kínálgató értelmezések, definíciók és mérési kísérletek erejében kísérletet tesz arra, hogy áttekinthető rendet vágni és

végiggondolásuk után megteremteni a jólétnek az indiai falusi világ vizsgálata során alkalmazott munkadefinícióját.

Az emberi lét, azaz az életvezetés, vagyis végső soron minden emberi tevékenység végcélja az emberi boldogság. Az antik gondolkodók már a preszokratikusok idején vizsgálódásaik középpontjába állították az emberi „jót”: Mi a jó az ember számára?

A tudományosság diszkurzív szemléletét alkalmazva a mi nyugati jólét-értelmezésünk a hosszú nyugati hagyomány terméke, egyetlen folytonosnak tekinthető nyugati narratíva, amely a racionalizmus és a klasszikus közgazdaságtan korszakában ezekre a hagyományokra támaszkodott. A modern közgazdaságtan aztán ezt a normává vált jólét-szemléletet alkalmazza Indiára is. A nyugati filozófiai-morális hagyománynak ezt a viszonylagos jellegét az indiai civilizációs normák kialakulásával és normarendjével egybe vetve mutatjuk ki. Ezt követően a gazdaságtudomány határterületén született modern megközelítésekhez fordulunk, és belőlük igyekszünk megalkotni a jólét célkitűzésünk számára legalkalmasabb modelljét, amelyet azután az indiai vidék társadalmi változásaira alkalmazunk.

A kutatási feladat meghatározása

Hipotézisünk szerint miközben az elmúlt két évtized gazdasági változásai során a nemzeti jövedelem drámai sebességgel növekszik, ezt a trendet a jólét Indiának a társadalom többségét kitevő falusi részében nem követi. Azaz nagyon egyszerűen: a gazdasági fejlődés nem hozza magával a népesség zömének fokozódó jólétét.

Az utolsó két évtized indiai változásainak hatását az általunk vizsgált falusi világra az 1. részben kidolgozandó szempontrendszer szerinti módszeres elemzéssel vizsgáljuk. Kutatásunk a vizsgált időszak és a „falusi világ” definíciószerű elhatárolásával kezdődik. A falusi település indiai definíciója olyan legalább 5000 lakossal rendelkező település, amely férfi lakosainak 75%-a földművelésből él. Az ilyen települések száma az utolsó népszámlálás szerint (2001), 72,2%, azaz az akkor 1023 millióra becsült lakosság 594 ezer faluban élt. A falvak túlnyomó részének lélekszáma 1000 fő alatti, és csak kevés haladja meg a 10 000-et (Census GoI[2001]).

Vizsgált időszakunk az India világgazdasági nyitásának és reformkurzusának kezdetétől a még vizsgálható jelenig (2010) eltelt két évtized. Mivel számos gazdasági és társadalmi változás már a nyitást megelőző évtized második felében is jelen volt, ez az időtáv, a tágran értelmezett reformkorszak kb. egy emberöltőnyi időtávra tágul.

Kutatásunk során módszeresen végigvizsgáljuk a különféle tudományos részterületek irodalmi adatait és átfogó közléseit a gazdasági nyitás körüli (1991), azt közvetlenül megelőző és a jelenhez (2009/10) legközelebb eső időszakban. A gazdasági rendet és a gazdasági teljesítményt független változónak tekintjük, amelyek függő változóként befolyást gyakorolnak a jólét egyes résztényezőire, eredményünk az ezekben a gazdasági rend változása nyomán beállt változás, vagyis a jólét növekedése vagy csökkenése lesz.

Adatok és források

A falusi India „fejlődésének“ kérdésköre többszörösen átpolitizált, azaz a rendelkezésre álló adatok, irodalmi közlések, vizsgálatok és elemzések többféle módon irányzatosak. A legnyilvánvalóbb maga a nyitás/globalizációpárti elkötelezettség, amellyel az India integritását, saját útját őrzők állnak szemben. Erős és politikailag folytonos a baloldali gondolkodás is, amely a lemaradók, így a szegények és az alacsony státuszúak szószólója. Sokszor közel áll ehhez az állásponthoz a piaci liberalizáció és gazdasági fejlődés elkötelezettjei és az ökológiai/természetvédelmi szempontúak közötti vita. Markánsan más módon tekintenek India gazdasági és társadalmi valóságára a külföldi gazdaságelemzők és ökológiai vagy emberi jogi szempontú elemzők, végül jelentős a szekuláris és a tradicionalista, hindu, muszlim, esetleg szikh vagy keresztény platformon állók ideológiai szembenállása is.

Az „indiai falusi világ“ eleve korlátozott valóságértékű modell India egyedülállóan nagy népessége, történelmi meghatározottsága, földrajzi/klimatikus sokfélesége, társadalmi rétegezettsége miatt egyaránt. A nyugati elemző az indokoltnál inkább hajlamos lehet arra, hogy a földrajzi és kulturális távolság következtében a vizsgálat összetett tárgyát egyetlen egységként közelítse meg.

India egységként való vizsgálatára ugyanakkor a független indiai államszövetség hat és fél évtizedes stabilitása ad lehetőséget. Erre a hosszú időszakra folytonos gazdasági keretet ad mindenekelőtt az ötéves tervek és a szövetségi költségvetések lényegében folytonos

rendszere. Alapadatokat szolgáltatnak a tízévente végzett, mindenki számára kötelező népszámlálások, az utolsó a megírás során rendelkezésre álló azonban a 2000/2001 évi. A gazdasági-társadalmi mozgásokkal és az életmód változásaival kapcsolatos legfontosabb adatok az 50-es évek óta évente ismétlődő, országos (all-Indian) National Sample Survey (NSS) eredményeként állnak rendelkezésre, ebből az utolsó 60. fordulóra 2004-ben került sor. A fogyasztás alakulására vonatkozó adatokat a Consumer Expedition Survey szolgáltatja, amelyet évente „kis” (10-30000), ötévente „nagy” (100000) két lépcsőben, rétegzett mintán végeznek el. A háztartásokat érő piaci hatásokra vonatkozóan a National Council for Applied Economic Research (NCAER) által készített Market Information Survey of Households (MISH), mértékadó 300000-es mintájának azonban 70%-a városi válaszadó.

A nemzeti pénzügyi mérlegeket (National Accounts Statistics, NAS) 1980/81-es bázisával a Központi Statisztikai Hivatal, a Central Statistical Organization (CSO) készíti, ez azonban nem tartalmaz városi-vidéki felosztást (Vaidyanathan[2001]).

A nemzetgazdasági makroadatokat az éves gazdasági beszámoló (Economic Survey) formájában az indiai kormány pénzügyi évenként folyamatosan folyamatosan teszi közzé. Az adatok az indiai közgazdászok körében közismert módon erőteljesen a „ragyogó India” kommunikálását szolgálják, azaz a fejlődő, erősödő, kiegyensúlyozódó, minden indiait felfelé vivő India-kép irányába torzítanak. 1994 óta közgazdászok egy csoportja alternatív gazdasági beszámolót (Alternative Economic Survey) tesz közzé azzal a politikai céllal, hogy a kormányzat “pro-G7, pro-MNC, pro-szupergazdag” gazdaságirányításával szemben a társadalmi többségre és a gazdasági alternatívákra irányítsák a figyelmet (Kabra-Upadhyay eds.[2004]).

Az agrárnépesség helyzetéről fontos adatokat szolgáltat a mezőgazdasági népszámlálás (Agricultural Census), amelyre vizsgált időszakunkban 1990-91, 1995-96, 2000-01-ben és az utolsó 8. számúra 2005-06-ban került sor. Az agrárnépszámlálások a FAO világszerte javasolt rendszerét követve valósulnak meg. Referenciaperiódusuk a mezőgazdasági év, amely júliustól júniusig tart (Ojha[2010]).

A gazdasági adatok egyszerre bőségesek és rendkívül hiányosak. Súlyos az időbeli késés, mindenekeelőtt az utolsó népszámlálás, 2001 távoli időpontja miatt. Az adatszolgáltatás sajátosan indiai módja a “report”, valamely a közigazgatási hierarchiában felelős instancia betöltője által feldolgozott adat, amelyet a politikai buzgalom és a pozícióféltés gyakran és

durván az elvárt irányba torzít. Nincsenek, vagy esetlegesen az adatok az indiai politikai érzékenység szempontjából szemérmesen kezelt számos területre, ilyen a kasztkok, a vallások, a fekete gazdaság és az alacsony státuszú kisebbségek valósága körüli adatgyűjtés. Számos statisztikai fogalom vagy adat értelmezése a reformkurzus következtében menet közben változott (a legfontosabb ilyen adat a szegénységi küszöb), amelyek körül valóságos értelmezési és politikai háború dúl.

A tárgyunk szempontjából használható hazai irodalom minimális. Számos kiinduló impulzus és a fejlődéstani elméletek idevágó taglalása megtalálható Szentes Tamás munkáiban Szentes[2006]. A fejlődés humanisztikus értelmezésének magyar szakirodalma egyenlőre rendkívül szűk. A jólét neoklasszikus felfogáson túlmenő értelmezése számos határterületi társadalomtudományi közleményben felbukkan, a a regionális bontású HDI kiszámításával kapcsolatos műhelymunka folyt a BKÁE Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén Lengyel György vezetésével (Lengyel ed.[2002]), és többször publikált Husz Ildikó (Husz[2002]), a regionális fejlődés humanisztikus megközelítésére épít G. Fekete Éva (G. Fekete[2008], a legújabban pedig doktori értekezések készültek a boldogság közgazdaságtana (Takács[2009]a és b) és az értékrend és az életminőség témakörében Havasi[2009]. A figyelem- és érzelemgazdaság elméleti és üzleti alkalmazásairól írt Hámosi Balázs (Hámosi[1998] és Szabó-Hámosi[2006]).

India gazdasági valóságáról a gyorsan fejlődő gazdasági szektorokat illetve szegénységet politikai szándék illetve közgazdasági meggyőződés szerint tagláló cikkeken kívül kevés munka jelent meg, az országosnál mélyebb szinten elemző munka (akár regionális, akár társadalmi egységenként) pedig nem jelent meg. Az utolsó átfogó gazdaságelemzés a Zöld Forradalom idejéből Surányi Sándor és munkája (Surányi [1978,1982]), az utolsó évtized főbb változásait pedig a világgazdasági kutatások részeként Majoros Pál (Majoros[2004] és Székely-Doby András (Székely-Doby[é.n.,2003,2004]) dolgozták fel.

1. A jólét értelmezése

Az emberi jólét és az azzal való elégedettség (“boldogság”, Tinbergen[1991]) kétségkívül a tudományos megismerés legnehezebben megragadható tárgyai közé tartozik. A társadalomtudomány történetén két egymásnak ellentmondó vezérmotívum húzódik végig: az egyik szerint mi emberek meg tudjuk mondani egymásnak, hogy a másiknak, vagyis végső soron bármely embernek mi a jó, a másik szerint pedig minden ilyen kísérlet kontraproduktív, azaz a boldogság (elégedettség) elérése kizárólag a szubjektív egyén

önálló és egyedi létezéséből következően ragadható meg, és minden objektív, azaz egyéntől független boldogítási, azaz normaalkotási kísérlet az egyéni szabadság felszámolásához, vagyis a boldogság korlátozásához vezet.

A libertáriánus-egzisztencialista és a normatív megközelítés a tudományosan képzett elme és a közgondolkodás számára is diagonálisan ellentmond egymásnak. Vagy ez igaz, vagy az. Valami vagy A, vagy valami nem-A. Az Arisztotelész által először kodifikált formális logika (Arisztotelész[1992]:pp.101-107.) az ilyen típusú kategóriákban való továbbgondolkodásra és nem a kategóriák és a valóság viszonyának feszegetésére készítet¹¹.

A fejlettség és fejletlenség, modern, vagyis nyugatosodott, a világgazdaságra nyitott, illetve zárt, tradicionális, falusias és elmaradott szembeállítása a teljes közgondolkodást igen mélyen átítató tertium non datur. Jelen tanulmány módszertani vezérfonala a fejlődéstani tertium non datur tagadása. A külső, globális hatásokra bármely létező társadalmi entitás, és így az indiai falu sem a fejletlenből a fejlettbe, hanem egy módosult létállapotba megy át, amely nézőponttól és beállítottságtól függően másként ítéltethető meg. Az utolsó három-négy évtized társadalomtudománya az emberi jólét és a gazdasági növekedés ellentmondásos viszonyáról rengeteg adalékkal szolgál. Ebben a tanulmányban módszeresen áttekintjük ezeket a közgondolkodásba, különösen pedig a gazdaságpolitikába oly nehezen utat találó eredményeket és így jutunk a jólét értelmezésének és vizsgálhatóságának egy olyan munkahipotéziséhez, amelyet majd az indiai vidék sajátos viszonyainak módszeres vizsgálatára alkalmazunk. A jólét mint kollektív emberi célkitűzés tételezése és ennek érvényesülése a fejlődés-lemaradás univerzalizált dichotómiájától való gondolati elszakadást tesz lehetővé. A nemzeti jövedelem és a jólét bonyolult viszonyának elemzése ehhez az elszakadáshoz jelentős adalékkal szolgál.

A jólét fogalma a közgazdaságtan határterületein a társtudományok eredményeire támaszkodva jelenik meg. A közgazdaságtan jólét-koncepciójának alapproblémája az ideológiai alap megválasztásától való függés. A legfontosabb ideológiai vízválasztó a szekuláris vagy a vallási alapvetés. A nagy világvallásokhoz jelentősen eltérő

¹¹ A modern, azaz XX. századi tudomány művelőit ezért lépten-nyomon erősen gondolkodóba ejtette a „keleti” tudomány két más irányban kibontakozott alternatívája, az indiai párhuzamos logikák és a zen.

jólét-meghatározások tartoznak, a civilizáció fogalmát Huntington és követői szerinti értelmében használva ezek durván egybeesnek a civilizációs határokkal is. Ha India a hinduizmus, az iszlám és a „nyugatiság” olvasztótégelye, itt a jólét értelmezéseinek egymással szemben álló, vagy a civilizációs különbségeken túlemelkedő jólét-értelmezést kell elfogadnunk (Narayan [2000], Doyal-Gough[1994], Alkire[2002]). A jólétnek a múlt század végén a „mainstream” közgazdaságtudományban és a fejlődéstanban általánosan elfogadott értelmezése nyugati termék, a libertariánus utilitarizmus, a racionalista pozitívizmus és az ún. developmentalizmus (Wallerstein[2004], Esterly[2007], Deb[2007]:pp.115-154) logikai származéka. Érdekes ezért röviden sorra vennünk nyugati történelmi meghatározottságának genealógiáját, majd összevetnünk az iszlám és a (munkahipotézisként stilizált) hinduizmus jólét képével. Ezt követően vizsgáljuk végig a közgazdaság-tudomány ortodox és heterodox iskoláinak és az azt befolyásoló modern társadalomtudománynak a jólétről adott értelmezéseit. Ezekre a építve teszünk majd kísérletet arra, hogy lehetőleg civilizációs és osztályszempontú előfeltevések nélküli („unbiased”) jólétértelmezést alkossunk, amelyet aztán az utolsó évtizedek az indiai vidék életében végbement változásaira alkalmazhatunk.

1.1. A jólét az európai tudomány történetében

1.1.1. Történelmi jólét-értelmezések

1.1.1.1. Szókratész követői és a hedonista iskolák

A nyugati gondolkodást megalapozó antik filozófia egyik alapkérdése a boldogság természete, amelynek korai kifejtését Platón Protagóraszában, a Szókratész és Protagórasz¹² között folyó plátóni dialógusban találjuk meg. A jólét, „agathon einai” a vitatkozók, a kor gondolkodási irányait képviselők filozófiai érdeklődésének középpontjában van. Protagórasz itt fogalmazza meg először a hedonizmus¹³ alapgondolatát: boldog ember az, akinek az élete kellemességekben bővelkedik és akinek kevés kellemetlenségben van része (Platón[1984]:351b,c,pp.246-247.). Minden, ami kellemes, egyben jó is. Szókratész tanítványai és követőik a hedonizmus két eltérő irányzatát dolgozták ki, az egyik a kürénéi

¹² „Minden dolognak mértéke az ember, mind a létezőknek, hogy léteznek, mind a nemlétezőknek, hogy nem léteznek.” Protagórasz sokat idézett elvéből az emberi tevékenység jólétre irányuló alapvető célkitűzése vezethető le. Minden tevékenység, tehát a gazdasági tevékenység is a jólétet célozza. Szókratész és Protagórasz vitája azonban az ember számára jó megértése felé fordul, amelynek csak előfeltétele a fizikai-testi jó.

¹³ Hedoné, görög szó, jelentése gyönyör

hedonisták¹⁴, a másik az epikureus¹⁵ iskola. A két iskola közös vonása az volt, hogy mindketten a gyönyört tartották a legfőbb jónak, azonban élesen eltértek egymástól abban, hogy mi is pontosan a gyönyör. Míg az epikureusok a gyönyörnek a fájdalommentességet, zavartalan testi és szellemi állapotot tartották, a kürénéiek ezt egyáltalán nem tartották gyönyörnek, hanem csak a fájdalom és gyönyör köztes állapotának. Szerintük a gyönyör csak olyan állapot lehet, ami mozgást von magával.

A kürénéi hedonisták csak a jelen gyönyört fogadták el gyönyörnek. Tanításuk szerint a gyönyör individuális (etikai egoizmus), s az ember célja az életben a pillanatnyi gyönyör maximalizálása. A testi gyönyöröket a szellemi gyönyörök elébe helyezték. A gyönyört úgy határozták meg, mint sima mozgást, mégpedig a hús sima mozgását (Lautner[1995]:pp.49-58.).

Epikurosz számára az élet célja a boldogság állapota (hedoné). Ezt az ember nem minél több gyönyör halmozásával, hanem a zavartalanság (ataraxia) állandósult állapotával éri el. A test örömeit, az evést, ivást, szexuális kielégülést nem az öröm fokozóinak, hanem az örömrésztet sokrétűbbé tévőnek tartotta. Ennek megfelelően a szükségleteket három csoportba osztotta.

A természetesek és szükségszerűek, az ezekből származó örömök az élet fenntartását biztosítják (evés, az ivás, az alvás, ha hideg van, felöltözés), mindezekre csak a természet által megkövetelt mértékben van szükségünk. Az ezeken e fölötti élvezetek természetesek ám nem szükségszerűek, jobbakat és többet enni, jobbakat és többet inni, stb.

Végül értéktelenek, csak hamis vélemény útján keletkeznek azok a szükségletek, amelyeket a közvélekedés kényszerít az emberre. Ilyen az olyan tárgyak birtoklásának az óhajta, amely bár semmilyen hasznunkat nem szolgálja, de meglétét a közvélekedés elvárja tőlünk (Epikurosz levele Menoikeuszhoz, in Kövendi-Sárosi[1946]).

Arisztotelész a Szókratésztől Platón munkáján keresztül örökölt alapkérdésre új, a modern individualizmus felé vezető választ dolgozott ki. Etikai munkáinak alapkérdése „mi a legfőbb jó?” A „jó” csak az ember számára való „jóként” értelmezhető, ez a „jó” minden egyes emberi lény számára más lehet és azonos értékű, tehát valamely mindenki számára

¹⁴ Alapítójuk a A kürénéi Arisztipposz, Szókratész egyik korai tanítványa, akinek életéről szinte semmi egyebet nem tudunk ld. (Lautner[1995]:.pp.5-12.).

¹⁵ Epikurosz athéni iskolamester gyermeke, Platón, majd Démokritosz tanítványának követője. Legfontosabb ránk maradt tanításai a legfőbb jó és a boldogság mibenléte mellett a halál létezésével és az atomelmélettel kapcsolatosak (Kövendi-Sárosi[1946]).

végső, ideális jóról nem beszélhetünk. Az emberi tevékenység célja a „jó” elérése. Ez a „jó” a „boldogság”. Az élet végcélként az érzéki, testi öröm szerzésére (élvezethajhász életmód), a közéleti hírnév és tisztelet elérésére (közéleti életmód), és a tudás szerzésére (gondolkodó életmód) irányul. Az ugyancsak lehetséges gazdálkodó életmód nem végcél, hanem csak eszköz más célok megvalósításához. Arisztotelész szerint az ember rendeltetése a „jó emberi működés”, saját biológiai képességeinek teljes kiélése, ehhez pedig Martha Nussbaum megfogalmazásában „ minden egyes polgár számára lehetővé kell tenni azokat az anyagi, szervezeti és oktatási körülményeket, amelyben a jó emberi működés célként választható, és minden egyes embert át kell segíteni azon a képességeküszöbön, amelyen túl a jó életet és a jó működést választani tudja” (Nussbaum [1990]:p.203.).

1.1.1.2. Keresztény skolasztika és szerzetesség

A középkori keresztény évszázadok során a „jó” megvalósulása a földi és testi lét helyett a túlvilágra tevődött át. A „bűn” minduntalan katalogizált testi fajtái (torkosság, lustaság, hiúság, paráznaság) kategorikusan szembefordultak a testi jólét élvezésével. Az ókornak a társadalom jó berendezkedéséről és az ember jólétéről való tudását a hellenikus görög örökség közvetítésével arab tudósok dolgozták fel. Filozófia és tudományosság a kereszties hadjáratok során került vissza az újkori Európába Raju[2009]:pp.22-25.), illetve a gazdálkodó szerzetesrendek és Aquinói Szt. Tamás teológiájába épült be.

Szent Benedek regulája leszögezi: „Elő kell tehát készítenünk testünket és lelkünket a parancsok iránti szent engedelmisségben...”. „Reméljük, hogy ebben az intézményben semmi kemény vagy nehéz dolgot nem rendelünk el” (Szent Benedek Regulája[2004]Prológus). A testi alap megtartása érdekében részletesen taglalja a szerzeteseknek járó étel, bor, alvás mennyiségét, akárcsak részvételüket a közös jólét érdekében végzett munkában.

Arisztotelész szintén muszlim közvetítéssel vált a keresztény filozófia kiindulópontjává (Erbstösser[1999]pp. 242-245.), Cahen[1989]:pp.131-136., és Raju[2009]pp.24-25.) Szent Tamás Arisztotelészt, a „Filozófust” a keresztény tanítással összhangba hozva alkotta meg „Teológiájának” hatalmas épületét Gallagher[2006].

Az „angyali doktor” az ember jólétét a természet törvényéből (ius naturae) vezeti le. Egy az erény természetéről ránk maradt skolasztikus vita jegyzőkönyvében egy ellenvetés kifejti, hogy az élvezetet jelentő dolgokat (delectabilia) az ember csak az életének

fenntartásához szükséges mértékben veheti igénybe. Szt. Tamás azonban azt válaszolja, hogy „az embernek nem csak életének fenntartására, hanem kellemes, jól elrendezett, jólétben teljes életre van szüksége”. A mértékletesség (temperantia) erényének követelménye szerint az ember mindaddig ehet-ihat és részesülhet testi örömeiben, míg azok egészségét, jólétét vagy a közösséghez való viszonyát nem veszélyeztetik (Atkins[2007]:2a2ae 141.6).

1.1.1.3. Felvilágosodás és racionalizmus

A XVIII. század derekától a felvilágosodás a tudományosság, az ész uralmában és az emberiségre váró fejlődésben való bizonyosság máig ható időszakát nyitja meg¹⁶. Az ész több, mint két évszázados egyeduralkodása alatt a fejlődés fogalmát és bizonyosságát viszonylag kevés kétely kísérte. A tudomány uralmát, a technikának az emberi eszközökre és technikára való hatását már Bacon vizionálta. Utópiájában, Atlantis földjén az emberek a tudomány és az ész uralma alatt soha nem látott általános jólétben élnek (Bunch-Hellemans[2004]:p.181.) A fejlődésben való hitet (Vámos[2010]) és Deb[2009]:pp.33-37.) a jólét terjedésének számos közismert objektív mutatója (Imhof[1992]:p.25.) igazolta vissza. A fokozatosan általános normává váló testi jólétet a tudományos-technikai és az ezekhez kötődő, elsősorban orvosi haladás hozta létre (Bunch-Hellemans[2004]:p.181. és Im Hof[1995]:pp.166-176.). Mindenütt, ahol ezek az alapok rendelkezésre álltak, és ahová eredményeik elterjedtek, “duplájára nőtt az élvezhető élettartam, eltűntek a korábban pusztító szörnyű járványok. Megszűnt a korábbi századokban még a leggazdagabb országokat is rendszeresen sújtó éhínség, a többséget érintő ruhátlanság és kivételes, társadalmi botránnyá vált a fűtetlenség. Összehasonlíthatatlanul nőtt az iskolázottság” (Vámos[2010]) és Im Hof[1995]:pp.423-428.), a világ megismerését a közlekedés és a hírközlés új módjai tették lehetővé [Braudel[1985]:pp.424-425.).

1.1.1.4. Klasszikus gazdaságtan és utilitarizmus

Bernard Mandeville a Nemzetek gazdagságának, Adam Smith alaplírájának megjelenése előtt 60 évvel írta a Méhek meséje című paraboláját, amelyben az ember módjára élő méhek társadalmában mindenki önző és erkölcstelen, ám a társadalom mégis

¹⁶ Az egyébként epés és sokat betegeskedő Voltaire optimizmusáról ld. Im Hof[1982]:p.102.

gazdagságban él¹⁷. Smith saját főművében Mandeville a jólét kialakulásához vezető utat leíró elgondolásaival vitatkozva fogalmazta meg a “láthatalan kéz” és a komparatív előnyök elméletét (Hurtado-Prieto[2004]). Smith, Ricardo és J. S. Mill polgári közgazdaságtana a racionalizmus és a liberális politikai és társadalmi gondolkodás alapjain a közös jólétet (“wealth”) biztosító társadalmi berendezkedést kívánják meghatározni.

A klasszikus közgazdaság-tudomány libertariánus-utilitarista értékrendje az angolszász (polgári) erkölcsfilozófiában alapozódik meg, ez viszont nyilvánvalóan a hedonizmus ókori eszméjére megy vissza¹⁸. “Adjuk össze valamennyi élvezet értékét egyfelől, és valamennyi fájdalomét másfelől. Ha az egyenleg az élvezet oldalára billen, ez fogja adni az ”általános jó tendenciáját, tekintettel az érintett személyek teljes számára vagy közösségére” (Bentham[1789]:p709.). Jeremy Bentham utilitarista erkölcstana egyszerre az egyéni szabadság és a jóra törekvő kormányzati szándék erkölcstana. Ugyanakkor Bentham a “hasznosság princípiumát” minden kormányzati intézkedés egyetlen érvényes próbakövévé is teszi, amivel egyben a burzsoá erkölcs egyik nagy szószólójává is válik¹⁹.

A vulgáris hedonizmus minden örömet azonos rendűnek tételez fel, és az embert a legalacsonyabb rendű és a leginkább magasan szárnyaló örömek élvezése közben azonosan jó helyzetűnek tételezi fel. Ennek megkerülésére már J. S. Mill (Mill[1993]:2. fejezet) bevezeti az örömek minőségét az jólét tényezői közé.

A klasszikus polgári gazdaságtan transzparens és szemléletes polgári jólétmodellje mögött csak a “nagy XIX. század” végén vette észre Max-Weber a civilizációs-institucionális alapot²⁰. “Éppen a Nyugat talaján, és csakis itt keletkeztek olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek egyemes jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutattak” (Weber

¹⁷ Az alapgondolatot Mandeville a ‘A lázongó kas, avagy a megjavult gazemberek’ c. költenénye és a hozzá írott előszó foglalják össze (Mandeville[1996]:pp.5-22.).

¹⁸ Bentham maga a saját gondolatát Joseph Priestley írására, “That the greatest happiness of the greatest number is the foundation of morals and legislation” alapozta, az meg az olasz jogtudós Cesare Beccaria munkájára “massima felicità divisa nel maggior numero” vezethető vissza, aki viszont a másik brit morálfilozófus, Francis Hutcheson gondolatából indulhatott ki “that Action is best, which procures the greatest Happiness for the greatest numbers; and that, worst, which, in like manner, occasions Misery” (Hutcheson[1726/2004]p.125.). Ez jól tükrözi azt, hogy a gondolkodásmód mennyire benne volt a polgárosuló Nyugat-Európa “levegőjében”.

¹⁹ “Midőn a Biztonság és az egyenlőség szembekerülnek, semmi tétovázásnak nincs helye: az egyenlőségnek kell utat engednie a biztonság számára” (idézi Ludassy[1977]:p.849).

²⁰ Weber korszakalkotó műve 1905-ben, a gyarmatosító kapitalizmus erejének tetőpontján jelent meg. Az “egy irányba mutató fejlődés” később Rostow által fejlődési modellként kanonizált eszméjével a XX. század minden jelentősebb eszmeáramlata újra és újra szembeszegült, ám a gazdaságelméleti diszkurzust máig ez az (egyetemesként) bizonyítatlan normatíva uralja (Rostow[1960]).

[1982]:p.7.). „De a tudományos ismeretek technikai alkalmazása, e tömegeink életrendje szempontjából oly meghatározó tényező olyan gazdasági jutalmaktól függ, amelyek Nyugaton éppen ezen az alkalmazáson alapulnak. A jutalmak azonban a Nyugat társadalmi rendjének sajátosságából fakadtak” (Weber[1982]:p.19.). Weber világosan látja a protestáns morál, azaz az „irracionális ösztön megfékezése”, a jutalmak későbbre tevődésének elvárása, a „megújuló nyereség”, a liberális jogrend, a szabad emberi munka és a bőség növekedése közötti oksági láncolatot.

1.1.1.5. Neoklasszikus gazdaságtan

Pareto a homo oeconomicus cselekvésének komplex mozgatórugóit taglalva két alapvető tényezőt, a (gazdasági) kielégítőséget („*ophelimity*”) és hasznosságot („*utility*”) különböztetett meg.

„Az emberi természet különböző aspektusaitól függően a fejlődést biztosító hasznosság két típusát különböztethetjük meg. A gazdasági hasznosság („*utility*”) biztosítja az anyagi jólétet, a morális hasznosság vezet az egyre tökéletesebb erkölcsökhöz, stb. Hasonlóan gondolkozhatunk a gazdasági kielégítőségről („*ophelimity*”) is, és amint az az anyagi, erkölcsi, vallásos stb. vágyak és szükségletek kielégítésére alkalmas, úgy gazdasági, morális vagy vallási stb. kielégítőségről beszélhetünk” (Pareto 1896-97 [1971]:p.129.).

Pareto megkülönböztetését Pigou is a magávé tette, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az öröm (boldogság) nem lehet a hasznosság egyetlen meghatározója. Pigou ellenezte a pszichológiai hedonizmust, de nem utasította el a „kielégítőség” szerepét: „nyilvánvaló, hogy szó sem lehet a gazdasági jólét („*economic welfare*”) és a teljes emberi jólét közötti merev és közvetlen kapcsolatról. Bizonyos esetekben a kettő közötti divergencia elhanyagolható, másokban nagymértékű. Mindenesetre azt el kell ismerni, hogy a vonatkozó speciális tudás hiányában tere van a valószínűségi következtetésnek” (idézi McLure[2009]).

A Pareto által konstruált homo oeconomicust ugyanakkor csak a saját magára vonatkoztatott hasznosság és kielégítőség mozgatja (Pigou[1920]:I.I-II.), abban sem a mások hasznosságára vonatkoztatott elégedettség (altruizmus), sem a mások fogyasztásából stb. merített kielégülés vagy diszkomfort nem játszik szerepet (vanHoorn[2007]). Pigou a csak „tudatállapotok” által meghatározott teljes emberi jóléttel a gazdasági jólétet állította szembe, amely a „pénz mérőrudjával” válik mérhetővé Pigou [1912]:p.3.). Törekvése az volt, hogy a „gazdasági kielégítőséget” is monetáris

eszközökkel fejezhesse ki. A homo oeconomicus Smith és Mill gondolkodásához képest visszalépés. Míg Smith két alaplőművében még a morális és a csak a saját előnyei által vezérelt ember ideálja között vívódott(Martin[1990]), Pigou a pszichológia és a társadalomtudomány számára teljesen irreális, viszont jól modellezhető emberképet indoktrinált az elmúlt század közgazdaságtanába.

Smithtől Marshallig a gazdaságtan minden jelentős gondolkodója a nemzet jólétét tartotta szem előtt és hangsúlyozta így vagy úgy, hogy a piaci mechanizmus által létrehozott jólét a teljes emberi boldogulásnak csak egy vetülete. Teljes munkásságukhoz képest csak annak egy vonulatából lett közgazdaságtani tananyag (Takács[2009]:pp8.). Marshall...(Marshall) a közgazdaságtan mariginalista fordulátának alaplőművében (Marshall[1890].2 fejj.) a jólét (“wealth”) fogalmában világos különbséget tett a jólét anyagi tényezői, a magántulajdonban lévő javak és a nem anyagi faktorok (barátság) és a közjavak, közszolgáltatások között. Utilitarizmusa ekkor még részleges. Dardi hívja fel a figyelmet arra, hogy Marshall korai gondolkodásához képest hogyan tolódott a pénzben való mérhetőség, a pénz marginális értékének hangsúlyozásával egy kifejezett utilitarizmus felé Dardi[2008]).

Pigou és Walras a közgazdaságtani gondolkodást egyszer és mindenkorra a matematikai megragadhatóság útjára terelték. A jóléti gazdaságtan és a jóléti függvény a gazdasági feltételek matematikai-logikai elemzése során félretolja a jólét értelmezésének kérdését, a Pareto-egyensúlyban lévő piac és a létező ember tényleges viszonyát (Aronson-Löfgren[2007]). A neoklasszikus gazdaságtan (ld. pl. Nordhaus-Samuelson[2009]:...) a jólétről való gondolkodást meghatározó konstrukcióvá²¹ emelte, amelynek a létező emberi világ nagyobb, fejlődő részére való validálásával azóta is adós.

Don Boudreaux élesen kiemeli a Smith és Marshall standard munkáiban lappangó alapelvet: az emberi lét kiindulási helyzete, alapértelmezése (“default”) a szegénység, jólétet csak az iparkodás, azaz különösen a kapitalizmus teremti. A fejlődő, azaz a “fejlett kapitalista” világrenden túli világ mélyülő és szélesedő megértése, a fejlődő országokra kidolgozott fejlődéstan gyakorlati kudarca gyökeresen más interpretáció felé vezet

²¹ “Construct” a pszichológia tudományelméletében megfogalmazott értelemben: nincs a létezők között egyetlen olyan egyed sem, amely a konstrukcióval maradéktalanul kongruens lenne. (MacCorquodale-Meehl[1949].pp.95-99.).

bennünket: az alapértelmezés az emberi jólét, annak különféle előfeltételeivel, a kapitalizmus pedig egyeseket, csoportokat, sőt országcsoportokat közelít, másokat pedig makacsul távolít a jólétől (Stiglitz[2002], Saul[2005]) illetve a “fejlődés” ugyancsak vitatható változataira kényszerít. Az elmúlt évtizedben a neoklasszikus fejlődés tan nagy intézményeiben, A Világbankban és az IMF-nél is napirendre került a jövedelemszemléletű fejlődés újragondolása és belső kritikája (Alkire[2002] és Topalova[2004]).

A heterodox gazdaságtannak a továbbiakban tárgyalandó kiindulásai, a pozitív pszichológia, a szubjektív jólételeméletek, a neoklasszikus gazdaságtan fejlődés tanának baloldali és ökológiai kritikái egyaránt a homo oeconomicusra épített racionális gazdaságelmélet meghaladására vezetnek. Csak ezeknek a különféle indíttatású diszciplináknak a találkozási pontján fogalmazódik meg a jólét olyan értelmezése és vizsgálhatósága, amely a célunkul kitűzött tudománytörténeti kor- és civilizációfüggetlenségnek megfelel.

1.1.1.6. Humanisztikus pszichológia

Edward Deci Harlow két évtizeddel korábbi, majmokkal végzett kísérletei alapján (Harlow[1950] talált rá az általa belsőnek (“intrinsic”) nevezett motivációra (Deci[1971] és [1972]). A kísérlet ében résztvevő emberek feladatmegoldás során a külső jutalmazástól és büntetéstől illetve biológiai késztetéseiktől függetlenül, lényegében a feladat megoldása által jutalmazva dolgoztak. Mivel a kísérlet ellentmondott a behaviorisztikus pszichológia alapsémájának (minden viselkedés valamely ingerre adott válasz), ezek a kísérletek Deci számára a viselkedéstudomány új megközelítéséért folytatott polémiát nyitott meg (Deci[1971], amely végül az önmeghatározás (“self-determination theory”, SDT) átfogó elméletének kialakulásához vezetett (Ryan[2009])).

A humanisztikus pszichológia párhuzamos úton, a pszichoanalízis tudományos örököseként jutott rokon eredményekre.

Erich Fromm és Carl Rogers²² humanisztikus pszichológia előfutárai az emberi boldogság, az egyén potenciális lehetőségeinek kibontakoztatása és a modern társadalom közötti

²² Később Maslow a pszichológia első, második és harmadik “erejéről” (“force”) beszélt. Az első a kondicionálás, a második a pszichoanalízis lélektana, a harmadik a humanisztikus pszichológia (Maslow[1969]pp.49-54) és Hilgard[1977]pp.203-219.

ellentmondást elemezték. Fromm a német egzisztencializmus befolyására²³ gyakorló pszichoanalitikusként bírálta Freudot, akinek egyetlen motívumra, a libidó és a halálvágy dichotómiájára épülő lélektanát az emberi késztetések sokoldalúbb interpretációjával kívánta felváltani. Úgy látta, az emberi lehetőségek kiteljesedését, amelyek mindenekelőtt a szeretet képességében jelennek meg, a modern társadalomban elsatnyul [1993]:pp.109-137). A “határtalan fejlődés nagy ígérete” nem teljesült, az ipari társadalom erőfecsérlő létformájával (“ill-being”) szemben az embernek újra kell gondolnia, mi a jó a számára, az élvezet és a szerzés helyett a teljes emberként való létezést kell megtalálnia. (Fromm[1994]:pp.13-24.). Az öröm, állította Fromm Spencerrel vitatkozva, nem a fiziológiai szükségletek kielégítése fölötti élvezet, hanem az emberi képességek működtetése. “A boldogság egy, az ember produktivitásából fakadó teljesítmény, nem az istenek ajándéka” (Fromm[2007]:p.163.).

Carl Rogers az embert önmegvalósítás, a kiteljesedett emberé válás útján létezőként (“becoming”) határozta meg²⁴. Rogers emberképe Freuddal szemben alapvetően optimista, a személyiséget nem tekinti a civilizáció destruktív hatásai alatt szenvedő áldozatnak. Az embert teljes lényéből eredő belső hatóerő készteti arra, hogy megvalósítsa magát (“actualizing”), azaz énjét és tapasztalatait “kongruenciába” hozza (Weiten[2008]p.509). Megfelelő feltételek, mindenekelőtt a “feltétel nélküli pozitív” nevelés hatására alkalmas arra, hogy kiteljesedett lényként maradéktalanul az önmaga számára jó felé irányítsa magát (Rogers[1994]).

A humanisztikus pszichológia tárgya a lélek betegségeivel szemben az ember egésze és ezzel együtt a speciálisan emberi, az emberi teljesség megvalósulása, az “én, az önérvényesítés, az egészség, a kreativitás, a belülről jövő hajtóerők, a létezés, a valamivé válás, az individuum és az emberi jelentősége” AHP[2001]).

A humanisztikus pszichológia úttörője, Abraham Maslow Harlow tanítványa volt. Maslow a negyvenes évek elején állította fel az emberi szükségletek egymásra épüléséről szóló elméletét, az egyik elsőt a humán szükségletek indikatív listáit kidolgozó elméletek

23 Fromm a náciizmus elől az emigrált USA-ba. A pszichoanalízishez való viszonyát erősen befolyásolta Karen Horneyhez fűződő kapcsolata (Paris[1997]).

24 Rogers és Fromm mellett Rollo Mayt is megtaláljuk a Humanisztikus Pszichológiai Társaság (AHP) alapítói között. Az egzisztencialista és fenomenológiai gondolkodás az ő személyén keresztül került az alakuló mozgalom látókörébe (AHP[2001]).

sorában. Motivációs elméletének kiindulópontjaként leszögezi, hogy annak az organizmus integrált teljességén kell alapulnia” (Maslow[1943]:p.370.).

Maslow: az emberi szükségletek			
Szint	Type of Need	A szükséglet típusa	Példák
1	Physiological	Fiziológiai	Szomjúság, szexualitás, éhség
2	Safety	Biztonsági	Biztonság, stabilitás, védelem
3	Love and Belongingness	Szeretet és hovatartozás	A magányosság elkerülése, szeretni és szeretve lenni, a valahová tartozás érzése
4	Esteem	Megbecsülés	Önbecsülés és mások megbecsülése
5	Self-actualization	Önérvényesítés	Potenciális lehetőségeink kibontakoztatása
	Forrás: Gawel[1997]		

1. táblázat Az emberi szükségletek

Az emberi szükségletek Maslow által megállapított listáját az 1. táblázat tartalmazza. Maslownál az egyik szinten lévő szükségleteket általában ki kell elégíteni ahhoz, hogy a felette lévő szint szükségletei a cselekvés jelentős meghatározóivá váljanak. Amikor nehéz élelemhez jutni és biztonságot teremteni, ez határozza meg a személy irányultságát, és a magasabb szintű motívumoknak kevés a jelentősége. Az egyén csak akkor lesz képes esztétikai és intellektuális érdeklődésére időt és energiát szentelni, amikor alapvető szükségleteit tartósan és könnyűszerrel ki tudja elégíteni. A motívumok hiánymotívumokra és növekedési motívumokra oszthatók. A hiánymotívumok az állatoknak is megtalálhatók. Az élőlény “jó” állapota az ilyen késztetésektől való teljes megszabadulás, amely a homeosztázis normális működése. Az embernél azonban a hiányok megszűnésekor jelentkeznek igazán a specifikusan emberi “növekedési” motívumok (Maslow[2003]:pp.85-103.)

A hierarchia legmagasabb szintű motívuma az önmegvalósítás, amely akkor elégíthető ki, ha minden más szükséglet kielégülést nyert. Maslow elmélete az általa önmegvalósítónak nevezett (kivételes) emberek vizsgálata során született. Ezek az emberek saját lehetőségeiket rendkívüli mértékben kihasználják. Ők azok, akik elsősorban átélnek az

önmegvalósítás élményét, melyeket Maslow csúcselménynek nevezett (Maslow[2003]pp.145-175.).

1.1.1.7. Pozitív pszichológia

A pozitív pszichológia a humanisztikus irányzat korszerű folytatója, amely az ezredforduló után jelent meg markánsan a tudományos és az üzleti életben, valamint a szélesebb nyilvánosságban.

A pozitív pszichológia a humanisztikus hagyomány erősen filozófiai-teoretizáló, illetve a személyes terápiás tapasztalatra építő gyakorlatával szemben hangsúlyozottan tudományos alapokra épít (Csíkszentmihályi-Seligman[2004] és Huppert-Baylis-Keverne[2005]). Tudományágként ma van alakulóban, de kirajzolódnak legfontosabb vizsgálati területei: az egyén és a közösség pozitív adottságai, a pozitív emóciók funkciói, a siker, a boldogság, a hosszú és egészséges élet valószínűsítő tényezői, a munkával való elégedettség és az eredményesség háttere ²⁵ (Maymin[2007]). “A pozitív pszichológia az optimális humán működés tudománya. Célja az hogy, megtalálja és elősegítse azokat a tényezőket, amelyek az egyének és közösségek virágzását lehetővé teszik” Sheldon et al[1999].

Az emberi jólét széles körben végzett felmérésekkel alátámasztott kulcsszempontjával szolgált a magyar származású Csíkszentmihályi Mihály. A későn, 1990 körül ismertté vált felmérések szerint a „boldogság“, a rendkívül jó lélekállapot az általa „áramlat“-nak (flow) nevezett élethelyzet, amely a testi lelki erők egészének mozgósítását kívánó feladat leküzdése közben élhető át.

A pozitív pszichológia elsősorban Edward Deci és Ed Diener személyén keresztül összefonódik a boldogságkutatással és az önirányítási elmélettel is.

1.1.1.8. Önirányítási elmélet

Az önirányítási elmélet az emberi személyiség átfogó, még kevésbé ismertté vált elmélete (Self-determination theory, SDT), amely a rochesteri egyetemen évtizedek óta kutató Deci és Ryan közös eredményeként egy évtizede született. Az SDT a korábbi részkutatások elméleti eredményeit összefogó metaelmélet. Az SDT dialektikus organizmikus elmélet, amely szerint az embert fejlődése során egyre inkább képessé vált “a növekedésre, a környezeti kihívások uralma alá vonására, és arra, hogy új és új tapasztalatait koherens

²⁵ A munka és a boldogság viszonyára, és így a jólét egyik meghatározó tényezőjére vonatkozó mai tudásunk alapműve Csíkszentmihályinak az “áramlatra” (“flow”) vonatkozó, szigorúan empirikus kísérletekre támaszkodó munkája (Csíkszentmihályi[1997]).

énképpé rendezze”. Ezek a képességek azonban nem működnek automatikusan, hanem társadalmi táplálékot és támogatást igényelnek. Ha ez a társadalmi támogatás hiányzik, az aktív bevonódást és a pszichológiai növekedést az integrációra való képtelenség, védekezési hajlam (“defense”), szükséglet-helyettesítők (“need-substitutes”) keresése váltja fel.

A önirányítási elmélet az alapvető emberi szükségletek részmodelljéből táplálkozik. Az ember három alapvető (lélektani) szükséglete az autonómia, a kompetencia, és a kötődés (“relatedness”). Az emberi viselkedés árnyoldalai, a pszichopatológia számos jelensége és az agresszió az alapvető szükségletek kielégítésének korlátozásai miatt kerülnek előtérbe (Ryan-Deci[2000a] és [2000b]).

1.1.2. Fejlődési célok és a jólét megközelítése 1945 után

A szegénység mértéke a fejlettség fokmérőjeként csak önkényes feltételezések mellett használható fel. A szegénység módszeres kutatását a második világháborút követően a jóléti társadalom kibontakozása idején brit közgazdászok kezdték meg. A hatvanas évek uralkodó áramlata a szegénység jövedelmi megközelítése és ezért az egy főre jutó nemzeti jövedelem növelésére irányuló törekvés volt. A hangsúly áthelyeződött a szegénység viszonylagosságára. A szegénység nem egyszerűen a minimális táplálkozási és önfenntartási szint elérésének képtelensége, hanem általában olyan állapot, amelyben a szegények nem tudnak megfelelni a környezetükben érvényes társadalmi elvárásoknak.

A 70-es közepén az ILO-ban végzett úttörő munka vezetett az alapvető szükségletek első megfogalmazódásához, ebbe már a minimálisan szükséges jövedelmen kívül a nélkülözhetetlen egészségügyi, oktatási és más közszolgáltatásokat is beleértették.

A nyolcvanas években a szegénység problémakörének nem pénzügyi aspektusai felé fordult az érdeklődés. A kutatások előtérbe állították a hatalommal szembeni gyengeség és az elszigeteltség jelentőségét, továbbá az ismétlődő sokkhatások (szezonális, szárazság). A szegénység fogalmát részben a megélhetés tágabb fogalma váltotta fel (“livelihood”), amely a Brundtland-jelentés megjelenése után a fenntartható megélhetés követelményével társult. Amartya Sen kidolgozta a jövedelem képességekre és ezáltal az egyén társadalmi képességeire (“capabilities”) vonatkozó elméletét. A társadalmi nem tudományos vizsgálata új fényt vetett a szegénység nem meghatározására is.

A kilencvenes években a szegénység meghaladásaként annak ellentétpárja, a jólét került a tudományos dialógus középpontjába. Az UNDP Sen hatására bevezette és a politikai

agenda tárgyává tette az “emberi fejlődés” célkitűzését. Végül elterjedt a szegénység és a kirekesztettség összefüggésének vizsgálata, amelyet a politikai és jogrendszer, a jóléti ellátás, a család és a helyi közösségek rendelkezésére álló erőforrások és az azokon belüli kapcsolatok határoznak meg (Maxwell[1999]:p.2.).

Az egyéni jó a társadalmi jóba ágyazottan valósul meg. A mi nyugati civilizációnk a társadalmi jót a gazdasági fejlődéssel, azaz növekedéssel azonosítja. A gazdasági fejlődés - növekedés, amely a gazdaság teljes produktumának nagyságával mérhető. A gazdasági növekedés a II. világháborút követő újjáépítés éveit követően közel univerzális (nemzeti és nemzetközi, egyéni és vállalati, azaz makro- és mikrogazdasági célkitűzéssé vált (Tobin[1964]:pp.1-2.). A növekedés társadalmi és politikai legitimitását azonban két messzebbre vezető szempont alá rendelve nyerheti el, ezek az jelen és a jövő erőforrásai közötti egyensúly (Tobin[1964]:p.2. és Hoff-Stiglitz[1999]:p.397.) és az össztársadalmi, vagyis minden jelentősebb csoportra kiterjedő jólét növekedése.

Az alapvető termelési tényezőkre építő neoklasszikus gazdaságtan és a rá épülő fejlődéstani iskola gyakorlati kudarcai (Esterlin[2002]) a társadalmi valóság figyelmen kívül hagyásához kapcsolódnak, így nem számolnak az intézményi berendezkedés, a politikai valóság, a piaci szereplők eltérő helyzete azaz a történelem és a társadalmi kulturális adottságok Hoff-Stiglitz[1999]:pp.390-391.).

A fejlődéstan három nyilvánvaló hibája fejlettség egydimenziós megközelítése, a fejlődés elmaradásának egyetlen okra való visszavezetése (monokauzalitás) és fejlődés lineáris, azaz egy leírható vonal mentén való elképzelése (Adelman[1999]:p.2.).

A gazdasági fejlődés implicite mindig magában foglalja a növekedés eszméjét. Az ún “fejlődő”, és “átmeneti” gazdaságok esetében, ahová Indiát általánosan sorolják, a fejlődés a szegénység visszaszorítását illetve felszámolását jelenti²⁶.

A jólét ebben a neoklasszikus közgazdaságtani értelemben a szegénység ellentéte: Mi a jelen tanulmányban a “fejlődés utáni” új éra szellemében (Contreras[1999]) a jólétnek a szegénység antitézisének jóval szélesebb értelmezéséből kívánunk kiindulni.

A szegénység és az elfogadható anyagi jólét közötti határ kulturális, politikai és gazdasági tényezőktől függően mindig máshol húzódik. A fejlődésről szóló diszkurzust a nemzetközi pénzügy intézmények (IMF és a Világbank) uralták, célként a szegénység csökkentését és

26 Az indiai fejlődéspolitikában jelenleg két általánosan használt hosszabb távú célkitűzés van érvényben, az egyik a UNDP Millennium Goals, amely szerint... és a szegénységet 2015-ig felszámolni kívánó ...

a fejlődő országok fejlődését, azaz fejlődésbeli lemaradásának csökkentését jelölve meg. Ezt a diszkurzust az 1950-es és 1960-as években a gazdasági növekedésnek az iparosítás gyorsítása útján való biztosítása volt, amelynek a “leszivárgó” jóléti hatása előbb-utóbb az egész társadalmat átítatja. Ez a növekedéspolitika azonban a mezőgazdaság és az abból élő többségi társadalom elhanyagolásával járt együtt. Ekkor a nemzetközi fejlesztési intézmények a gazdasági növekedésre való törekvést az “alapvető szükségletek” biztosítása és a “növekedéshez kötődő és újraelosztás követelményével egészítették ki, amelynek a szegények alapvető ellátását biztosító intézményrendszer útján kellett megvalósulniuk. Az 1980-as évek adósságválsága, a sok országban elszabadult infláció és a romló fizetési mérlegek hívták elő a strukturális igazodás (“structural adjustment programs”, SAP) követelményét. 1990 után A Washingtoni konszenzus értelmében globalizálódó világrendben ezeknek a struktúraváltási programoknak a gazdaság liberalizálása és a világgazdaságba való betagozódás útján kellett végbemenniük. Ennek megfelelően a kevésbé fejlett országok sora csökkentette behozatali vámjait és nyitotta meg országát a közvetlen külföldi tőkebefektetések számára. A nyitás nyomában járó magasabb tőkebefektetések, a gyorsuló gazdasági növekedés pedig a szegénység visszaszorulását hozza magával (Hameed-Nazeer[2009]:pp.2-4.).

2000 után azonban egyértelművé vált, hogy ez az egységes strukturális reformhullám és a globalizáció előtérbe kerülése igen vegyes, hol impozáns, hol igencsak vitatható eredményeket hozott a korábbi fejlődő országok számára (Stiglitz[2003].

Az Egyesült Nemzetek Szövetségének égisze alatt hamarosan általánossá vált a világ országainak fejlett és fejlődő országokra osztása. A kategória elnevezésében már a „fejlődést“ vagyis a gazdaság növekedésével lehetővé váló felzárkózást projektálja. A fejlődés fogalma a fejlett fogalmának egy elfogadott meghatározását tételezi fel. A nyugati (Nyugat-Európa és Észak-Amerika) fejlődést végig meghatározza az aufkérista pátoasz, a pozitívizmus, a piaci szabadság és a liberális-demokratikus politikai berendezkedés fölényében való fejlődéshit. Az antropológia általánosabb nézőpontjából azonban egyértelműen kiviláglik, hogy a fejlődésnek ez a standardja egyetemes mérceként használva civilizációs konstrukció (Lewis[2005]:pp.472-477.). Az ENSZ, az UNDP, majd a Világbank és az IMF a “fejlődésipar” befolyásos hatalmi centrumai, ahol a fejlődő országok jólétéről való diskurzus és a fejlődés céljai szoros kapcsolatban vannak. Ebben a

diszkurzusban jellegzetes korszakváltások figyelhetők meg (Copestake[2008]). Az alábbiakban röviden ezeket tekintjük át.

1.1.2.1. Termelési és fogyasztási szemlélet

A II. világháborút követő fejlesztési törekvéseknek a Truman-doktrina (Merrill[2006] és Frazier[2009]) adott irányt. Univerzalista szemlélete az egyetlen lehetséges fejlődés eszméjére és a fejlődők és alulfejlettek dichotómiájára épült. A fejlődés a “gazdasági arénában” az állam irányításával és a társadalom teljes megújításával gyors iparosítást és a termelés növelését jelentette. A 60-as évek elejére azonban ez a Világbank és más nemzetközi ügynökségek vezetésével folyó tervszerű iparosítás egy sor országban az egyenlőtlenségek gyors növekedéséhez vezetett (McNamara[1973]:p.10.). Ekkor a hangsúly a vidéki fejlődésre, azaz a mezőgazdasági termelékenységre helyeződött át. A hetvene évek közepétől továbbra is egymást váltották az új és új fejlődési célok és a nemzetközi ügynökségek célkeresztjébe került fejlesztendő területek, így a munkanélküliség, majd a társadalmi igazságtalanság, majd a nők helyzete és így tovább (Sachs[1992a]pp.2-5.) és Illich[1992], Sachs[1992b,1992c]).

1.1.2.2. Élettani szemlélet

A hatvanas évek második felében született brit mintára az abszolút szegénység első, máig ható definíciója. McNamara nairobi beszédében az olyan életfeltételek leküzdését jelölte meg egyetemes célként, amely a betegség, az írástudatlanság és a nyomor következtében olyan leromlást idéz elő, amely áldozataitól megtagadja az alapvető emberi szükségleteket ... olyan általános életfeltételekét, amely a fejlődő országok népességének 40%-ának osztályrésze” (McNamara[1973]:p.27.). Az életszínvonal jellemzésére használhatatlannak bizonyult átlagos jövedelem helyett a minimális biológiai szükségletek biztosítása került középpontba. A tényleges társadalmi feltételek között élő emberek és csoportok sokrétű szükségleteit a tartós életbenmaradáshoz (“subsistence”) minimálisan szükséges kalóribevitelre vezették vissza. Ezzel a létminimumokat jellemző küszöbszámokkal való politikai célú zsonglörködés vette kezdetét, az új megközelítés azonban lehetőséget adott a nemzetközi fejlesztési tevékenység új legitimizációjára.

1.1.2.3. Emberi jogi megközelítés

A “szegénységtől való mentesség” az emberi méltósághoz való alapjogból is eredeztethető. A fejlődéshez való jogról szóló 1986. évi ENSZ deklaráció a fejlődést átfogó gazdasági, szociális és politikai folyamatként definiálja. A szegénység

felszámolásának feledata többé nem azonos a gazdasági növekedésértelmében vett fejlődés biztosításával. Az Emberi Jogok 1993. évi Konvenciója ("World Conference on Human Rights") leszögezi, hogy "a fejlődés hiánya nem jelenthet hivatkozási alapot a nemzetközileg elismert emberi jogok megrövidítésére" (UNDP[2003]:pp.2-4). Az emberi jogi megközelítést az UNDP 1998-ban elfogadott az emberi jogokat a fenntartható emberi fejlődéssel integráló 1998-as politikai állásfoglalása ("Integrating Human Rights with Sustainable Human Development"), majd az ENSZ milleniumi fejlődési céljainak elfogadása ("Millenium Development Goals") erősítették tovább.

1.1.2.4. Az emberi fejlődés szemlélete

A közgazdaságtan főáramában sokáig uralkodott az a nézet, hogy a jövedelem és a (jólétérzetként, ofelimitásként, vagy az egyéni preferenciák kielégítéseként értelmezett) hasznosság erősen összefüggenek. Sen korszakos előadásában tette fel a kérdést: "jövedelem, de mivégre?" Ugyanakkora jövedelemnek egy adott dologra vagy egy másikra fordítva egészen más következményei lehetnek a jólétre Sen[1981].

A következő két évtized során Sen, Nussbaum és mások munkássága nyomán a fejlődésnek mint az emberi lehetőségek, választások és szabadság növekedésének felfogása került előtérbe. A fejlődés megközelítésében jelentős áttörést jelentett az ENSZ milleniumi fejlődési céljainak megfogalmazása. Ebben az UNDP a szegénységet az alapvető emberi jogok érvényesülését korlátozó állapotnak határozta meg. „Az emberi jogok és az emberi fejlődés közös víziója és célkitűzése közös - mindenütt, minden ember számára szabadságot, jólétet és emberi méltóságot biztosítani.” (UN, Human Development Report, 2000). A szemléletbeli áttörés az új típusú fejlődési indexek, az Emberi Fejlődés Indexe (HDI) és a Képességi Szegénység Mérés ("capability poverty measure", CPM, Prasad[2000]) használatba kerülésével következett be.

A jólét szintjének többoldalú és széles körben elfogadott mutatószáma az emberi fejlődés indexe ("human development index", HDI) Ez a mutatószám a világ országainak összehasonlítását teszi lehetővé a várható élettartam, az írástudás, az oktatás és az életszínvonal alapján. Általánosan elfogadott eszköze a jólét mérésének, különösen a gyermekjólétének. Használatával megkülönböztethetők a fejlett, fejlődő és fejletlen országok, és mérhető a gazdaságpolitikák hatása az életszínvonalra. A mutatót 1990-ben dolgozta ki Mahbub ul Haq pakisztáni közgazdász, és 1993 óta használja az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) az Emberi Fejlődési Jelentésben. A HDI egy ország átlagos eredményeit mutatja az emberi fejlődés három alapvető területén: hosszú és

egészséges élet, amelyet a születéskor várható élettartam értékén keresztül ragad meg; tudás, amelyet a felnőtt írástudás (kétharmados súllyal), valamint a kombinált alap-, közép- és felsőoktatási beiskolázási arány (egyharmados súllyal) segítségével mér; és végül tisztességes életszínvonal, amelyet a vásárlóerő-paritáson (PPP) dollárban számított bruttó hazai termékkel (GDP) mér.

Az ENSZ tagállamait minden évben rangsorolják a HDI szerint. India indexe 0.609, ez az országok rangsorában 179. ország közül a 132. helyet foglalja el.

A HDI-t három index számtani átlaga adja. Mindegyiket a számszerű értékek 0 és 1 közé vetítésével képezik. Korábban a 0 és az 1 értéket a két szélsőséges adat jelentette, azonban az évenkénti összehasonlíthatóság érdekében (meglehetősen önkényes) fix értékeket határoztak meg: a várható élettartamnál 25 és 85 év, a GDP-nél 100 és 40 000 USD (itt logaritmikus átszámítást alkalmaznak), az írástudásnál és a beiskolázásnál pedig 0 és 100%. A három index a várható élettartam ("Life expectancy, LE"), egy oktatási index, amelyet a felnőtt írástudási arányból ("Adult literacy rate, ALR") és a kombinált beiskolázási arányból ("Combined gross enrolment ratio, CGER") képeznek és a GDP index (GPI).

Az első Emberi fejlődésről szóló jelentés (Human Development Report) 1996-os kiadásakor született CPM ("capability poverty measure") a szegénységet három alapvető emberi képesség közül bármelyik korlátozottságaként határozta meg. Ezek a megfelelő táplálkozás és egészség, az egészséges reprodukció és az ismeretekhez való hozzáférés. Ezeket a jellemzőket a CPM az 5 év alatti, koruknak megfelelő testsúllyal nem rendelkező gyermekek, a képzett szakember jelenléte nélküli szülések és a 15 évnél idősebb nők körében mért írástudatlanság arányaiból képzett indexszel közelíti meg.

A CPM teljesen szakított a jövedelemszint mindent meghatározó szerepével, míg a megjelenés idején a világon a jövedelmi szegénységi küszöb alatt tengődők aránya 21% volt, a képességi szegénység a Föld lakóinak 37%-ára terjedt ki. Az ázsiai különbség ennél is markánsabb volt, itt a képességi szegénység a népesség 62%-át sújtotta (Human Development Report[1996]).

A CPM nincs nyilvánvaló kapcsolatban a jövedelemszint alakulásával, egyes esetekben a gyors gazdasági növekedést felmutató országok CMP-mutatója romlik, így, Indonézia, Pakisztán és Botszvána esetében (McKinley[2005]).

1.1.2.5. Fenntartható fejlődés

A fenntartható fejlődés és a Happy Planet Index az 1986-ban az Alternatív közgazdasági Csúcstalálkozó (The Other Economic Summit, TOES) szervezői által alapított Új Közgazdaságtan Alapítvány (New Economics Foundation, NEF) munkájának eredményeként született. A NEF globális politikai szerepvállalása mellett a szociális és gazdasági jólét mérésének új irányvonalait dolgozta ki. A Boldog bolygó Index (Happy Planet Index, HPI) napjaink legjelentősebb alternatív globális fejlődési mérőszáma. A HPI célkitűzése az, hogy a meghaladására érett GDP-vel szemben a jövőbe mutató alternatívát kínáljon a kormányok és a globális folyamatok befolyásolói számára.

A HPI az étellel való szubjektív elégedettség, a születéskor várható élettartam és az egy főre jutó ökológiai lábnyom viszonyszámait egyesíti egyetlen mutatóba. A Happy Planet Index Indiát a közepes helyzetű országok csoportjába sorolja. A 0 és 100 között skálázott index 48,7, ez a 62/178 helyezést jelenti az országok sorában. Míg a legtöbb ország HPI indexe emelkedett 1999 és 2005 között, Indiáé (Kínával és az USA-val együtt) romlott.

A HPI 2.0 a 2000 előtti, különféle hozzáférhető adatokra támaszkodva visszafelé becsléseket tartalmaz az OECD-országokra és számos más jelenős országra. Bár eredményei vegyesek, az egyértelműen tükröződik, hogy a nemzeti jövedelem növekedése lényegében nem hozza magával a "boldog bolygó mutató" javulását, azaz nem mutat a jólét növekedése felé, sőt a korreláció inkább negatív (HPI 2.0[2007]:pp.34-35.).

1.1.2.6. Boldogság és életminőség

Az elmúlt évek tudományos és politikai diszkurzusában egyaránt növekvő teret kap az életminőség (Quality of Life, QoL) és a boldogság kutatása Costanza[2008]. Nyilvánvaló, hogy a boldogság tűnékeny és a magas jövedelem által lehetővé tett komforton túl sok további tényező által befolyásolt (Nussbaum-Sen[1993], Diener-Lucas[1999] és Esterlin[2003]). Kahneman szerint az egyén boldogsága tendenciát mutat arra, hogy pozitív és negatív irányú változások után is ugyanarra az egyénre jellemző szintre ("setback point") vonuljon vissza (Lucas-Diener[2009]p. 88.). A kutatások fő iránya kétségbe vonja azt, hogy az egyén választásai jellemzően boldogságának növelés irányába mutatnak²⁷.

27 Gilbert, Loewenstein és Kahneman munkáját összefoglalja Gertner[2007].

Az érzékelt életminőség most már széles körben kutatott tárgy, azonban a sokfelé sok különböző metodológia alapján végzett felmérések nem tesznek lehetővé széles körű összehasonlító elemzéseket. Az életminőség problémaköre a nemzetközi fejlesztés és fejlődés céljait is érinti, így a Világbankon belül is publicitást kap (Alkire[2002] és [2008]).

A bathi egyetemen egy több éves több országban végzett kutatási programra alakult WeD (“Wellbeing Research in Developing Countries”) egységes metodológiával végez életminőség kutatásokat (WeD QoL) egyenlőre 4 “fejlődő” országban, így Thaiföldön, Bangladesben és Peruban és Etiópiában. Értelmezésük szerint “a jólét olyan másokhoz kapcsolódó létállapot, amelyben az emberi szükségletei kielégíthetők, az egyén értelmesen követheti saját céljait és kielégítő minőségű életet élhet”. A WeD célja az, hogy az életminőség kérdését a fejlődő országokat érintő politikai kontextusba helyezték WeD[2007].

Végül pedig 2009-ben a brit Fejlődéstani Kutatások Intézete (“Institute of Development Studies”, IDS) közzétette az emberi fejlődés 3D (háromdimenziós) természetére vonatkozó kiáltványát. A “3D” jólét a szegénységen alapuló fejlesztési koncepciók kibővítése, amely az emberi jólét relációs és szubjektív vonatkozásaira (dimenzióira) is kiterjed, és így pozitív²⁸ perspektívát jelent (McGregor-Sumner[2009]). Ez a három tényezőcsaládra (anyagi-fizikai, társadalmi és A “3D” jólét dimenzióit a 2. táblázat foglalja össze.

²⁸ A pozitív pszichológia feljebb tárgyalt értelmében.

IDS: a 3D jólét dimenziói			
A jólét dimenziói/a beavatkozás módozatai	Jólét		
	Anyagi dimenzió	Relációs dimenzió	Szubjektív dimenzió
Képességek	Eszköz transzfer formák, hitelnyújtás és megtakarítás formái (pl. MDG1)	Humán és készségfejlesztési formák. Felhatalmazó programok (pl. MDG 2)	Az oktató programok szociális és kulturális dimenziói (MDG 2, 3, 5 és 6)
Feltételek	Földreform, piacszabályozás (pl. monopóliumok korlátozása, pénzkölcsönzés, kereskedelmi súlyok és mértékek)	Jogi reform, jogszabályi alapú megközelítések, kormányzati reformok	Szociális és kulturális reformot célzó társadalmi kampányok (pl.hozomány kampány)
Forrás: McGregor-Sumner[2009]:p.2.			

2. táblázat A "3D" jólét dimenziói

Alkalmazott jólétmodellünknek az eddig leírtakkal összhangban tehát magába kell foglalnia a jólét pszichoszociális és az emberi kiteljesedés lehetőségeit biztosító minden lényeges vonatkozását. Mielőtt azonban kísérletet tennénk erre az objektív (korszak- és civilizációfüggetlen) szintézisre, tekintsük át röviden a jólét eltérő megközelítéseit az egyes, célkitűzésünk szempontjából releváns civilizációk esetében.

1.2. Civilizációs kitekintés

Az "indiai nemzetállam" eszméje új keletű konstrukció (Assayag[1997]:p.35.). Társadalmi valóságának megértéséhez elengedhetetlen India többcivilizációs megközelítése. Az értékrendet, az emberi viszonyokat és az életvitel minden tradicionális rutinját meghatározó társadalmi struktúra Indiában a világon egyedülálló módon összetett. A mai társadalomszerkezet legalább három és félezer évre visszamenően korábbi kívülről érkezett és a meglévő berendezkedésbe felvett hatások eredménye. Ez az egységes államiság és a töredezettség nagyon indiai kettősségét hozza létre.

Az Indiát ma is meghatározó falusi többség életvitele és jólétének alakulása a centrifugális, összetartó államiság és a centripetális, a társadalmi egységet szétfeszítő hatások összetett eredménye.

A mai államiság nemzetformáló történelmi léptékkal mérve fiatal. Ez az állam az indiai társadalmat külső, ám erős abroncsként fogja össze. A közös állam számos okból nem teremt valódi összetartást, társadalmi szolidaritást, ugyanakkor az elmúlt két évtized viszonylagos erőforrásbősége mind a belső, mind a kívülről jövő lehetőségek szélesedését hozta.

A teljes indiai társadalom nyugati szemmel vallási, jövedelmi-szociális, nyelvi-nemzeti és kaszthatárok mentén töredezett. Az indiai nyilvánosság a vallási és a kaszthatárokat közösségi (community) határoknak tekinti. A megkülönböztetés mögött a hithez, a spiritualitáshoz való szocializálódás gyökeresen eltérő szemlélete kapcsolódik. Míg a felvilágosult szekularizált nyugati társadalmak a vallást (ld. ágostai hitvallás) szabadon megválaszthatónak, a vallási közösséghez tartozást alternatívának tekintik, az indiai élet alapvető valósága a közösségbe való születéssel nagymértékben determinálódik. A spiritualitáshoz való viszonyt az indiai közgondolkodásban a szociális szempontból választható többlet helyett az társadalmi létezés integráns alapjának tekintik. Indiában az ember csak egy közösség tagjának születhet, és bár a az elmúlt ezredév a közösség és a hit elválasztódásának, illetve a születés közösségéből egy másikba való átlépésnek számos esetét teremtette meg (Char[1993]:pp.2-4.), az alapeset mindmáig a vallás születés által való meghatározottsága, vagyis a vallás és a kaszt egybeesése. Ennek megfelelően az indiai gondolkodástól maga az általánosan emberi jólét fogalma is idegen.

A szociális státusz jövedelemszinttel való meghatározása szintén nyilvánvalóan nyugati találmány. Ez a státuszattribúció (nem objektív, státuszunkat magunk és a többi emberek tulajdonítják nekünk) a jövedelem egyenértékűségének mögöttese rejltételezésére épül. Ugyanannyi pénzen mindenki ugyanakkora státuszra tehet szert. A kicsiny incivilizációs mobilitás miatt azonban az indiai társadalmat célszerű lehet négy egymástól sok szempontból elváló és külön-külön működő „civilizációra”, a hinduk, a muszlimok, a keresztények és a szekularizáltak civilizációira osztani, amelyek azután maguk kis kisebb „irányzatokra” és közösségekre oszlanak.

A jóléti tényezők az általános emberi tényezőkön túl a „világhoz” és a közösséghez tartozástól függően mások és mások. A hindu életformák, a modern reformált keresztények közösségei és a muszlim életmód más és más további követelményeket támaszt, ugyanakkor a hosszú együttélés és egymás mellett létezés az életformák jelentős konvergenciáját is eredményezi.

1.2.1. Üdv és jólét a tradicionális gondolati rendszerekben

Az indiai jólétfogalom soha nem állított szembe szekuláris és spirituális jólétet. Az anyagi javak meglétét ritkán tekintették a spirituális felemelkedés akadályának. Ezzel szemben az indiai jólét előfeltételének a tudás és a hit tárgyának való odaadás (*bhakti*) képességét tekintik.

Ez az erős emocionális kapcsolat a Gíta hármassága alapján *bhaktijóga*, *dharmajóga*, és a *karmajóga* azaz a tettek, a világi tevékenységnek való odaadás útján is boldoguláshoz vezet.

1.2.2. A bráhmána életvitel

Indiát minden sokszínűsége ellenére máig hindu dominancia uralja. A hindu értékrend egy részét a számtalan irányzat, közösség és csoport egyaránt magáénak tekinti és azok jelentős részében a többi „vallások“ (dzsainák, szikhek, buddhisták stb.) is osztoznak. Ez az értékrend a védikus értékekre megy vissza és lépten-nyomon ma is a Védákból táplálkozik. Az életvitel mintáját a társadalmi hierarchia csúcsát továbbra is elfoglaló bráhmanának adják. Értékeik és életszabályaik a gazdaságilag felfelé nivellálódó, jómódú, üzletiesedő vagy értelmiségi pályákon sikeres bráhmánák között fokozatosan vesztenek érvényességükből, ugyanakkor a társadalom nem-bráhmána származású, felfelé törő rétegeiben erősödő szerepet játszanak. Ezt a folyamatot a hindutvá ideológiájára támaszkodó Hindu Néppárt (BJP) térnyerése során (Basu et al.[1993]:pp.71-91.) tovább erősítette.

A bráhmána életvitel középpontjában a világrendnek a háztartásban való tükröződése és a tisztaság sokirányú követelménye áll. Mindkető a megfelelő (rituális) cselekmények végzésével valósítható meg. A háztartás több nemzedék együttélésén alapszik és a különféle tisztasági előírások megtartásához különélésre, minden más közösségtől való elkülönülésre és a tisztátalan dolgok kezeléséhez szolgák igénybevételére épül.

1.2.3. Az Arthasásztra a jólétről

A Kautiljának, Asóka hagyományosan csavaros eszű főminiszterének, Arisztotelész kortársának tulajdonított szanszkrit klasszikus mű, az Arthasásztra²⁹ egyszerre az államvezetés és a gazdálkodás tudását szabályokba foglaló kézikönyv. Gondolkodásmódjában nem válik el az uralkodó és alattvalóinak jóléte. A mindenkori

²⁹ „artha“ többek között maga a földi jólétről való tudás.

hindu királyok számára a jólét elősegítésére a külfölddel való kereskedelem támogatását írja elő. Az adóknak a gazdaság legjobb működéséhez nem szabad túl magasaknak lenniük, ám elégnek ahhoz, hogy az udvar számára elég bevételt biztosítsanak. A dolgozóknak ugyancsak olyan bérekben kell részesülniük, amely termékük értékével arányos és fenntartja a termelésben való tartós érdekeltségüket (Waldauer-Zahka-Pal [1996]). Az Arthasásztra gazdasággal kapcsolatos gondolatait előszeretettel tekintik Smith, Ricardo és Mill megelőzőjének és azok máig hatnak az indiai értelmiségnek az egyén és a közösség jólétével kapcsolatos beállítódására (Jha[1999] és Lal Basu-Sen[2008]).

1.2.4. A buddhizmus hatása

A buddhizmus értékrendjében a dolgok birtoklásából, az érzékek adta tárgyakból származó örömet (*sukhá*) felülmúlja az elvesztésükből adódó szenvedés (*dukhá*). A jólét középpontjában és kísértések tárgyaitól való távolságtartás van (Wallace-Shapiro[2006]), amelynek értelmében a *bhiksu*, az ideáltipikus szerzetes mindenkire és mindenre szenvtelen jóindulattal tekint.

A nyolcágú nemes ösvény egyik követelménye a “helyes életmód” (Vekardi[1989]p.45), amely a fizikai javak elutasítása helyett azokhoz való ragaszkodástól való szabadságot jelent. Ez a “középút” (Schumacher[1993]pp.38-46.) a növekvő termelés és fogyasztás modern nyugati elvével szemben az elegendő, és minél kevesebb erőforrás (emberi munka és természeti alapanyag) felhasználásával a maximális emberi jólét elérése. A buddhista ideális életvitele a munkaerővel való gazdálkodás helyett a munka során az ember kiteljesedését követeli meg, az előírt egyetemes jóindulatot pedig a természet élő szereplőire, így a fákra is kiterjeszti, ezért a természeti erőforrások felélése helyett azok kimélését várja el.

A buddhista jólétideál gazdaságpolitikai célkitűzésként először Asóka uralma idején (i.e. 269-232.) teljesedett ki. A buddhizmusba való megtérése után Asóka egész birodalmában törvényként szabta meg, hogy alattvaló jólétét erre a célra kinevezett felügyelők (*dharma-mahámátra*) ellenőrizték (Basham[1964](pp.53-54).

A modern időkben a munka az emberi kiteljesedés, a kétkezi munkavégzés és a jólét közötti összefüggésként a *szvadési* gondolatrendszerében jelent meg újra, de a buddhizmus követelményrendszere máig hat egyes buddhista múltra támaszkodó országok gazdaságpolitikájában. Schumacher maga idézi a háború utáni Burma országépítő stratégiáját “Az új Burma nem lát konfliktust a vallásos értékek és a gazdasági fejlődés

között.” (Schumacher[1993]p.38), és világszerte felfigyeltek a Bhután királyának bejelentésére is, mely szerint a bhutáni élet központi mérőszámává a “bruttó nemzeti boldogságot” (Gross National Happiness, GNH) teszik meg, hiszen “az élet célja a belső boldogság. Bhután királya meg van győződve arról, hogy a fejlődést a boldogság alapján kell meghatározni, nem pedig egy olyan absztrakt mérőszám útján, mint a bruttó nemzeti termék” (Anielski[2009]).

1.2.5. Jólét a muszlim világban

Az iszlám VII.-VIII. századi diadalútját követően a muszlim világ egészen a mongol invázióig az emberi jólét kiteljesedésének kivételes lehetőségeihez biztosított keretet. A korai muszlim közösségek Mekka és az arab kereskedővárosok társadalmi berendezkedésének alapmodelljét ötvözték a Próféta tanításával és hagyományával. Keleti elterjedése során szinte mindenütt a kereskedelemből élő városias közösségek jöttek létre, és ezek a szind és az afgán határvidéktől egészen Szumátráig meghatározták a települések történetét. A muszlim világban a városias életmód üzleti jellegét a bazár és a városok közötti üres térben jövő-menő karavánkereskedelem és a tengeri kalmárkodás (ld. Szindbád kalandjait) testesítette meg. India hagyományos gazdasága (textilipar, szőnyegszövés, kézművesség, ékszerészet és a bazárkereskedelem) a muszlim világ részeként alakult ki és a jellegzetesen muszlim városiasság jellemzi mindmáig.

A muszlimok élete a kezdetektől annak fizikai és lelki középpontjához, a mecsethez kötődött. Az iszlám hívői saját felfogásuk szerint az *ahl-al-kitáb*, a könyv népei közé tartoznak. Muhammadra részben mintaként hatott az akkor már az egész Közel-Keleten elterjedt zsidó közösségek eszmevilága és a bizánci kereszténység is.

Allah a világot valamennyi lényével és javával együtt az ember örömére adta. A Korán lapjait az Allahnak való alárendelődés megkövetelésével együtt a hozzátartozókról való gondoskodás, a javakkal való gazdálkodás és a közösségnek való megfelelés sok konkrét szabálya tölti be. A *dzsihád* tág és emberközpontú fogalmába az iszlám földi megvalósulásáért folytatott teljes, kulturális és gazdasági harcot értik bele. Az iszlám a békeesség, megértés, közösségiség olyan állapota, amelyben a szegénység és az embernek való alávettség is megszűnik (Maududi[1939]:pp.7-8.).

A nyugati gazdasági rendszert erősen kritizáló muszlim gazdaságelmélet a nyugati materiális szükségletkielégítési mechanizmust egyoldalúnak látja, és az iszlám

befogadásától a nyugati országokon belül növekvő szegény-gazdag szakadék, akárcsak a nyugat-kelet szakadék felszámolását várja (Malkawi[2002]:pp.2-4.).

A muszlim gazdaságtan a termelő és üzleti tevékenységet Korán, a Szunna és a Hadith etikai alapelveinek rendeli alá. A teremtet világ a Korán parancsolatainak betartása mellett áll az ember önfenntartó tevékenységének rendelkezésére. A muszlim gazdaságtan elvben nem ismer el munka nélkül szerzett jövedelmet, és megköveteli a közösségi célú adakozást és szabályozza a közösségi célú kegyes alapítványok működését. A piacokon megszabja az állami szabályozás helyét, tiltja a monopóliumok kihasználását és erős tiltásokkal veszi körül a megtévesztésen, csaláson alapuló üzleti eljárást (El-Guindy[é.n.]:pp.10-19.).

Egyes nézetek szerint az iszlám világrendjére épülő muszlim gazdaságtan az indiai partíció erjedő eszmei harcai idején született (Kuran[2004]:pp.194). A gazdasági tevékenység az Indiában az iszlám a partíció óta háttérbe szorított civilizációs erő, amely azonban ma is India-szerte áthatja a kisvárosi muszlim közösségek életét. A muszlim választók megnövekedett politikai jelentősége és a perifériára kényszerített és széttöredezett muszlim közösségek újjáéledése miatt a közeljövőben Indiában az iszlám növekvő civilizációs és gazdasági befolyásával lehet számolni.

1.2.6. Gandhi jólét-képe

Gandhi egész szemléletét tömören tartalmazza a nyugati életszemléletről megfogalmazott kritikája: "A modern civilizációkra a vágyak határtalan növekedése a jellemző. Az ősi civilizációk ezzel szemben szigorúan korlátozták, szabályozták az igényeket. A modern emberre egy vad vágy jellemző, amellyel szétrombolja a térbeli és az időbeli kereteket, hogy szabad utat engedjen növekvő állati étvágyának. Miközben ezt kielégíti, a Földet végső pusztulásba sodorja. Ezt a felfogást én sátáninak nevezem" (Guha-Martinez-Alier[1997]:p214.).

A Mahatma *szvadési*-mozgalma India gyarmati sorból való felszabadulását kezdettől fogva az indiai gazdaság külön saját fejlődési útjával kötötte össze. A munkája nyomán kibontakozott vidéket járó értelmiségi mozgalomban a környezet megőrzésével kapcsolatos korai törekvések szorosan összefüggtek a politikai és a gazdasági függetlenség elérésének és megtartásának célkitűzésével, a két nagy vezető közösség, a hinduk és a muszlimok békés egymás mellett élésének követelményével, valamint a nőket és a kirekesztett *dzsátik*hoz tartozókat sújtó társadalmi elnyomás enyhítésére tett erőfeszítésekkel. Gandhi a politikában az erőszakmentesség híve volt, és ugyanígy

ellenezte a gazdaságban a nagymértékű iparosítást és a központosítást. Ennek alapján ahogyan az egész országnak, de a kis közösségeknek is önellátásra kell törekednie. Ennek a fejlődésnek pedig úgy kell megvalósulnia, hogy érvényesüljön a javak felhasználásának szigorú korlátozása, az egyes egyén és a teljes társadalom számára egyaránt. Ez a társadalmi igazságosság mellett a természeti források megőrzését, a környezetpusztítás csökkenését is szolgálhatja. Gandhi a hagyományokon alapuló mezőgazdaság fejlesztésétől várta India gazdasági rendbejövételét, a szegénység felszámolását valamint a közösségi viszonyok kiegyensúlyozottabbá és igazságosabbá válását. Elképzelései gyakorlat-közeliek, és sokban előremutatónak bizonyultak, például jól látta, hogy az intenzív mezőgazdasági termelés a talaj termőképességének kimerülését és ezt követően talajeróziót eredményezhet.

Gandhi felfogása kezdetben erősen hatott az önálló India gazdaságfejlesztési politikájára, a Kongresszus által összekovácsolt nemzeti egység, az ipari korlátozások, a vidéki beruházások és a kisipar támogatása is a Mahatmá tanításából táplálkozott. A modernizálódó és az egyetemes fejlődési irányba visszakapcsolódó ország irányítása azonban elgondolásait utópisztikusnak kiáltotta ki, India gazdasága a hetvenes évek második fele óta egyre távolodik Gandhi elképzelésétől: intenzív iparosítás megy végbe a természeti erőforrások kizsákmányolása és nagy mértékű környezetrombolás árán. A falvak gazdaságára épülő ország ideálját erősen visszaszorították, és a társadalmi különbségek csökkenése sem következett be.

1.2.7. Jólétszemlélet a Néhru-korszak idején

Nehru korszakában a fejlődéstudomány számolt a “tehetetlenség mérhetetlen erejével”, (Myrdal, [1968]:p103), az általános meggyőződés azonban az volt, hogy az ésszerű, szerződéses kapcsolatok és az állami szabályozás felülkerekedik a szokásokon és a veleszületett meghatározottságon. A tervgazdálkodás bevezetett rendszerének a tömeges jólétet egyedül előteremteni képes ipart, a nagyszabású ipari projektumokat kellett szolgálnia. A “kvázi szocializmus” kialakult gazdasági modelljében a kapitalista termelést az alapvető jólétet minden területen biztosító, központilag vezérelt állami szervezetek és szolgáltatások kiegészítésének értelmezték. Az általános szegénység és az időszakosan visszatérő éhezés miatt a hangsúly a minimális alapellátások általánossá tételére esett. A függetlenség megőrzése érdekében a jólét erőforrásait az országon belül kellett biztosítani. Az elosztás, az engedélyezések bonyolult és központilag vezényelt rendszere a racionális gazdálkodást állította előre az értékek hierarchiájában. Ugyanez a racionális optimizmus kapott új erőre (Lanckester[2004]:p.303.) a liberalizálási hullám elindulása idején.

1.2.8. A vidéki jólét megítélése Indiában az ezredforduló után

Az indiai vidékről szóló diszkurzus két kulcsfogalma a fejlődés és a szegénység. Ezt a diszkurzust a globális-internacionális szintéren az óriásország függetlenné válása óta folytatják, illetve tágabb összefüggéseiben beleillik az Edward Said által nyugaton a „keletről“ évszázadokon át folyó diszkurzusba³⁰ (Said[2000]). Az uralkodóvá vált hangnem a washingtoni konszenzus időszakában a liberális-developmentarista. Ezt a globális diszkurzust napjainkban az ökológiai-fenntarthatósági figyelmeztetések diszkurzusa váltja fel (Datt-Sundharam[2006]:174-177.). Az országon belül folyó gazdaságpolitikai diszkurzus ugyanezeket a hatalmi viszonyokat képezi le. A globális piac-centrikus liberális értékrendet hangsúlyosan követő liberális kurzus a mezőgazdasági export és a behozatal lehetővé tételével és a hitelpiac felszabadításával, az állami felvásárlások rendszerének megváltoztatásával és a segélyezésbe bevontak körének erős szűkítésével egyszerre csökkenti a hagyományos élelmiszerek termelését, a segélyezésre szánt források tömegét. A hangsúly a mezőgazdaság monetáris összteljesítményének vizsgálatán, a termelékenység növelésén és a piackonform mezőgazdasági rendszerek elterjedésén van.

Az ökológiai figyelmeztetések növekvő irodalma szerint a hazai fogyasztásra szánt (hagyományos) termények termőterülete csökken. Ezeket a hagyományos és javarészt kézi (és állati) erővel termelt gabonafajtákat kiszorítja a világpiacon eladható vagy a jómódú (városi) rétegek fogyasztását szolgáló fajták (búza és rizs) intenzív (profitorientált) termelése. Eközben az indiai falusi környezet az ökológiai romlás és életszínvonalbeli süllyedés alig feltartóztatható útján halad.

Országos politikai hatalommá való szerveződésével párhuzamosan a Hindu Néppárt (BJP) és a hozzá kapcsolódó jobboldali orientációjú holdudvar is megteremtette a maga gazdaság- és vidékpolitikai szócsöveit, szakértői és állásfoglalásait. Ebben nagy szerepe van a nagyvárosi ürességgel szemben a hindu értékek, morál és egység fenntartásának. Ez az eszmeiség a hinduizmus helyhez kötöttségének hangsúlyozásával eleve falubarát.

A hagyományközpontú hindu irodalom megközelítésmódja értelmében a falu önmagát reprodukáló és az indiai értékrendet folyamatosan megőrző zárt egység, ahol a vetőmagok

³⁰ Said ebben a Michel Foucault hatására született művében részletesen leírja a zt a folyamatot, amely a „kelet“ és a „nyugat“ fogalmának konstruálásával és intézményesítésével szellemi alapot adott a gyarmattartó „nyugat“ számára, hogy a maga számára megfelelő keretek között tarthassa a Közel-Kelet és a tágabb értelemben vett „Kelet“ országait és az övétől eltérő alapon álló kultúráit.

félretételének szokásától a paraszti ünnepek megüléséig és a falu erőforrásainak közös használatáig mindennek megvan a maga legjobb rendje.

A nemzeti érzelmű irodalom a falu és ezzel a nemzet romlására figyelmeztet és a megőrzés legfontosabb útjának a külső hatások (legyen az „nyugati-vallástalan” vagy „muszlim”) kizárását látja. Külön hangnem jellemzi a politikai képviselő szempontjából újra feltámadt³¹ muszlim eszmeiséget.

Végül a baloldali³² diszkurzus érvrendszerével egyszerre fordul szembe a multinacionális behatolással és a falu szegénységét konzerváló elmaradottsággal. A baloldali (antiliberális) kritikának erős gazdaságelméleti műhelyei az ország számos nagyobb egyeteméhez és gazdasági kutatóintézetéhez kötődve megtalálhatók.

1.3. Modern jóléértelmezések

1.3.1. Fogalomtisztázás

A szótár tanúsága szerint “welfare” magyarul “jólét, jóllét”, “well-being” pedig “jólét, kényelem” (Ország[1960]. Az értelmező szótár a “jólét”-re a “jó sors, jó mód”, a “jóllétre” az egészség értelmezést adja. A jólét “kedvező anyagi helyzet, amelyben gondok, anyagi nehézségek nélkül élünk, s amelyben egyénileg elmondhatjuk, hogy jó dolgunk van” (Deme-Fábián[1988]).

Az általános szóhasználat szerint a jóllét szó ma régies alaknak számít. A jólét a huzamosan fennálló, (jó) általános életkörülményekre, környezeti feltételekre, a jóllét pedig a (jól való) közérzetre, gyakran a megfelelő belső környezetre utal³³, amely azonban rövidebb távú állapotot szokott jelölni, és implicite azt a feltételezést tartalmazza, hogy ez csak nemrég fordult jóra (azt megelőzően rosszabb volt), vagy hamarosan rosszabbra fordulhat.

³¹ A muszlim kulturális újjáéledés, az urdu nyelv használata és a muszlim közösségek hátrányos helyzete a Manmohan Szingh által felállított Sachar-bizottság (2005-2006) jelentése óta került ismét a politikai közbeszéd előterébe (Sachar[2006], Farouqui ed.[2011]).

³² Az indiai baloldal politikai és társadalmi helyéről ld. a 3.1.4 pontot.

³³ A jólét jellegzetes a használatai: “A jólét forrása; jólétben él; jólétnek örvend; a jólétet gyarapítja. A szocializmus társadalmi jólétet és kultúrát teremt. A haza jólétét szíven viseli”. “A Szerencsény-utcai kis udvari lakás egész nap mesés jólétben úszott. (AMBRUS ZOLTÁN). **A címszóval alkotott összetételek:** közjólét; népjólét.

Ezzel szemben a “jóllét” (**ritka, ritkán**): A jól van szókapcsolattal kifejezett állapot; az a tény, hogy vki egészséges, hogy jó a közérzete. Látszott az arcán a jólét. (**régies, régiesen**): Jólét. Jóllét áradt el házon és mezon. [JÓKAI MÓR]. Feri azokhoz a szerencsétlenekhez tartozott, akik ... megrészegetnek a jólléttől. [MIKSZÁTH KÁLMÁN] (A magyar nyelv értelmező szótára[1965]).

A magyar közgondolkodás az ortodox gazdaságtan (és azt megelőzően az ugyancsak termelés és növekedés, majd gazdaságpolitikai korrekcióként fogyasztás-orientált “létező szocializmus”) a jólétet a materiális és monetáris gazdagsággal azonosítja. A jólét ellentéte a szegénység. A heterodox megközelítés kiemeli, hogy a globális hatásokra homogenizálódó gazdagsággal szemben a szegénység sokféle.

Minden kielégítetlen emberi szükséglet szegénységet jelent. A fennmaradás szegénységéhez (a nem megfelelő jövedelem, élelem, lakás) a védelem szegénységének (erőszak, a fegyverkezés), a gondoskodás szegénysége (hatalmaskodás, az elnyomás és a természet kizsákmányolása) társulhat. Az identitás szegénységének oka az idegen értékeknek a helyben releváns kultúrára való ráerőltetése. A jólét az emberi szükségletek tartós és hiánytalan kielégülése, a mindenfajta szegénységtől való mentesség (Sen[1981]:pp.9-38., Ekins-Max-Neef[1992]:pp.157-174., Peet-Peet[2000], Carr[2008]).

A jólét egyszerre pszichológiai, szociológiai és közgazdasági fogalom. Jelen tanulmányunk szempontjából a magyar „jólétet” a túlnyomórészt angolszász szakirodalomban használt terminusok egyetlen magyar megfelelőjeként használjuk. A „well-being”, a legrugalmasabb angolszász fogalom tetszés szerinti mértékben elszakítható a magyar „jólét” erős materiális konnotációjától, a „jó-levés” visszaadására a jóllét (ld. pl. Molnár-Kapitány, egyesek magyarul is javasolták a „jól-lét” használatát (Jövőkereső[2009]) is. A jólét az ellátottság értelmében az angolszász „wealth”, a vagyonossággal, jómóddal összekapcsolható jelentésű, és ezért mind az anyagi, mind az objektív jólét visszaadására használatos. Másfelől a magyar jólét a „welfare” magyar megfelelője is, amely vagy a “well-being”-gel felcserélhető értelemben jómódot, illetve a mások az élethez szükséges alapvető javakkal való ellátását jelenti³⁴.

A jólét a jelen dolgozat számára használt értelme a magyar közgondolkodással szemben az angolszász well-being magyar fordítása. Az angolszász fogalom köznapi értelmében az ember olyan jó állapota, amelyhez különféle módszerek, testi bánásmód, mozgás, mentális technikák stb. (ld. “wellness”) vezetnek el. Miközben a jólét divatos és a közgazdaságtanban gyakran előkerülő fogalom, nehezen leválasztható a tudományban jóval kevésbé szívesen használt boldogságról. A jólét sokértelműen használt, összetett

³⁴ Ld. az Oxford English Dictionary szócikkét: “well-being; happiness; health and prosperity”.

fogalom, amelyet egyszerű skalárként, egydimenziós mutatóként használni mindenképpen félrevezető³⁵ (Travers-Richardson[1993]:pp.26-29).

A filozófia hagyományos alapkérdése már Platón és Arisztotelész óta a „jó” problémája, jólét, „well-being” az a tartósabb állapot, amelyben az ember, pontosabban az egyén számára megvan, vagy legalábbis dominál. A „boldogság” rövid ideig tartó és az egyéntől jobban függő, míg a jólét az emberi létezés körülményei által meghatározott és tartós állapot. A jólét a létezés nyújtotta „javakban, javunkra való dolgokban” való részesülésként fogható fel.

Már Arisztotelész felveti, hogy az egyén jólétét részben a hozzá közel állók (barátok, hozzátartozók) jóléte konstituálja. A XX. század során azonban háttérbe szorul Arisztotelész eudaemonikus jólétértelmezése és a hedonisztikus megközelítés válik a fogyasztói társadalom utilitarista elvű morális alapjává. A hedonista számára önmagában élvezett jólétet a múlt század közepe táján a vágyteljesítés elméletei váltják fel. A gazdaságtan kutatói a csak belül érzékelhető élvezetek és szenvedések helyére az egyén által átérzett vágyak teljesülését állították. Ez az elméleti kiindulás a behaviorista pszichológia tudományelméletével állt összhangban, amely tudománya tárgyául, a pszichoanalitikusok lelki konstrukcióira adott ellenreakcióként csak a személy külső megfigyelő számára megmutatkozó viselkedését fogadta el Hebb[1978]:pp.26-28., Atkinson[1995]:p.21). Ekkor a jólét az adott pillanatban érzett vágy(ak) kielégítése helyett az összes vágy hosszú távon (egy életen át) való kielégítéseként értelmezhető. Mivel azonban az orrunk előtt lévő, nyilvánvaló vágyak kielégítése még nem biztosítja az emberi léttel való elégedettség maximális szintjét, Rawls a jólét növelését az informált vágyteljesítés értelme felé viszi tovább. Az informált vágyteljesítő a valamennyi lehetőség és következmény ismeretében választott vágyteljesítés. Az utilitarizmus nagy morális újítása a Bentham által az “élvezet és a “fájdalom” között felállított mérleg. és az leírt az egyén életében a „jó” és a „rossz” érzetek közötti mérleg³⁶.

A jólétben az embert jóval több (élvezetet okozó) jó behatás mint (szenvedést okozó) rossz behatás éri. A libertariánus jólét a szabad és önmagát önmagával mérő egyén saját ügye,

³⁵ Griffin a jólét ontológiai értelmezéseit elemző úttörő könyvében tömören felteszi a kérdést: “a state of mind or a state of the world?” (Griffin[1986]:pp.7-20.).

³⁶ A természet az emberi nemet két szuverén úr - a fájdalom és az élvezet - uralma alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni, mint kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, mit fogunk tenni Bentham[1789]p.680.

saját jólétét saját maga maximalizálja vagy rontja le. Köznapi értelmével szemben az angolszász filozófia egyes képviselői jelentős erőfeszítést fordítottak a jólét meghatározására. Ez az akadémikus-filozófiai megközelítés elsősorban Griffin és Sumner nevéhez köthető (Griffin[1986] és Sumner[1996]) és a jólét szűk értelmezését képviseli, amely független a pszichológia, így a behaviorisztikus pszichológia és viselkedésemélet teljes figyelmen kívül hagyásával a jómód, a jó életkörülmények (“welfare”) jelentésének elemzésére koncentrál, amelynek elérésében a kognitív-akaratlagos, azaz racionális választások elemzésére épít.

A jólét (és vele együtt a boldogság) a korai racionális eszmerendszerből táplálkozó utilitarista eszméknek megfelelően egydimenziós, az ember “élvezet- illetve fájdalomérzékelő képességének” terméke. A jobban végiggondolt utilitarista álláspont szerint ez a képesség teszi lehetővé az elégedettség és a boldogság érzését (Des Gasper[2004]:p.5.).

1.3.2. Szubjektív jólét

A hedonizmus utilitarista örökségén a szubjektív és az objektív jólételemletek osztoznak (Des Gasper[2004], Bogнар[2010]).

Egy elmélet akkor szubjektív, ha a jólétet valamilyen mértékben szubjektumának attitűdjétől függőként határozza meg (Sumner[1996]p.38. és p.82.). Az elmélet tehát akkor objektív, ha a jólét egyáltalán nem függ a szubjektum mentális állapotától. Sumner érvelése során a jólétet a boldog élésével, az étellel való elégedettséggel teszi egyenlővé. Ez a boldog élet tartós, és a szubjektum ítéletének tárgya, ezért nem azonos a hedonizmus örömrészével vagy élvezetével. A boldogság magunk alkotta kritériumainak nem kell igaznak vagy igazolhatónak lennie. Az utólagos, informáltként végzett visszatekintés során felülvizsgált ítélet annak tartalmát már nem változtatja meg.

Ugyanakkor a manipulált vagy társadalmilag kondicionált vágy teljesülésén alapuló jóléti ítélet nem autentikus: az autentikus jólét informáltságot és a szubjektum autentikus döntését is megköveteli.

Ahhoz, hogy az életünk boldogságáról alkotott ítélet igaz legyen, annak relevánsnak, őszintének és meggondoltnak kell lennie. Ugyanakkor az informáltság ennek az igazságnak nem előfeltétele.

Sumner autentikus jóléte az életminőségre vonatkozó kérdőíves vizsgálatok (QoL) filozófiai alapjának is tekinthető (Bogнар[2010]). A kérdőíves vizsgálatokra adott válaszok

ilyen sumneri értelemben vett autenticitását (őszinteségét és meggondoltságát) azonban a mai társadalomtudomány élesen vitatja (Swarz-Strack[2002]).

Sumner számára a jólétet teljes mértékben a szubjektum által meghatározott egyéni boldogságérzet határozza meg, ebben külső normák nem játszhatnak szerepet. Érvelése szerint az ilyen normák értékitéletet tartalmaznának, és ezzel részben felfüggesztenék az adott személy szabadságát, hogy maga határozza meg céljait és tevékenységeit. Ha valami hozzájárul egy adott személy jólétéhez, akkor annak az adott személy számára kell jónak lennie. A jólétet minden más értéktől annak szubjektum-relativitása különbözteti meg.

Sumner a jólét szélsőségesen szubjektív meghatározását hozta létre (Bognar[2010]:p.273.). A szélsőségesen szubjektív álláspont egyik nyilvánvaló problémája a perspektivitás kérdése. Ha a jólét mindenkor csak a szubjektum jelenlegi, pillanatnyi attitűdjei és szempontjai alapján határozható meg, hogyan találhatunk jövőbeli, perspektívikus lehetőséget arra, hogy jóléte a jövőben növekedjen, ez mindenképpen az adott személyen kívüli nézőpontot követel meg. Ez az episztemológiailag tiszta szubjektív álláspont azonban a valóságban igen nehezen védhető, sokkal általánosabban elfogadott a mérsékelt szubjektív jólétértelmezés, ezért jelen tanulmány is a jólét ilyen értelmezését követi a további vizsgálódás során.

A jólétnek a továbbiakban használt fogalma az egyes résztudományok határain túl szélesedett ki a és a legjobban a brit Royal Society 2004-ben összehívott konferenciáján született definíciójára támaszkodhat (Huppert-Baylis-Keverne [2004]:p.1331.).

“...’olyan pozitív és tartós lelkiállapot, amely egyének, csoportok vagy nemzetek számára lehetőséget biztosít a felvirágzásra és a gyarapodásra’. Ennek megfelelően az egyén szintjén a jólét jól megkülönböztethetően pozitív pszichológiai, fiziológiai és szociológiai állapotokat jelöl. A jellegzetesen pozitív érzelmek közé a boldogság és az elégedettség, az attitűdök közé a nagyvonalúság és az empátia, a mentális folyamatok közé a fokozott mentális képességek, az érdeklődés és a motiváltság tartoznak. A pozitív fiziológiai állapotokat vitalitás és megnövekedett fizikai képességek, míg a pozitív szociológiai állapotokat a társadalmi kötődés és a szeretetteljes viszonyok jellemzik. A jólétről adott definíciónk az emberi rugalmasságot, a túlélés és a kibontakozás képességét is felöleli.”

Mi a jólét? Az egyszerűnek látszó kérdésre tehát az ember ismert téridejének helyétől függő válaszokat kapunk.

A modern közgondolkodást a jólét problematikájának libertariánus alapon való megközelítése hatja át. Eszerint saját jólétének ő re, azaz saját jólét-értelmezésének letéteményese maga az egyén. A jólét szubjektív élmény, és ezért a tudományos vizsgálódásnak sokáig nem is legitim nem tárgya. Ebből a kiindulásból tekintve a nemzeti jövedelem és ebből adódóan az egyéni életszínvonal növekedésével a jövedelem lehetséges felhasználási módjai és ezért a szubjektíven átélt jólétek is divergálnak. A növekvő jövedelem növekvő egyéni szabadsághoz vezet, azaz az egyéni élet egyre különbözőbb megélési módjait teszi lehetővé. A jólét bármely általános, azaz mindenki számára való tételezése az egyéni szabadságnak ezt a lehetőséget korlátozza, vitatja el.

A jó következetes liberális álláspontról szigorúan egyéni, „szubjektív“ ügy, minden szabad ember maga ítéli meg azt, amit saját maga számára jónak tart (Gough[1994]:p.28.) A libertariánus eszmekörön belül Rawls és Scanlon kontraktuális gondolatmenete kínál áthidaló megoldást. Egy cselekedet rossz, ha azt az adott körülmények között bármely olyan, a viselkedést általában szabályzó szabályrendszer tiltja, amelyet ésszerűen senki nem utasítana el, mint informált kényszer nélkül általánosan elfogadott megállapodás (agreement) alapját. (Scanlon[1998]:pp.147-158).

Scanlon kontraktualizmusa szerint a józan emberi gondolkodás alkalmas arra, hogy egyetértsen mindazokban a cselekedetekben, amelyekkel „egymásnak tartozunk”. mindez nem csak az emberi élet és a szabadság tiszteletére terjed ki, és azt követeli meg, hogy ne legyünk más racionális lények ártalmára, hanem azt is, hogy azt akarjuk, hogy a többi ember élete is jól menjen.

Korábban már megemlítettük, hogy az 1950-es évek vége felé a pszichológiai tudomány egy ága fokozódó érdeklődést kezdett el tanúsítani a pozitív érzelmek iránt. Az ezeket az érzelmeket kutató új tudományág, a szubjektív jólét (SWB, subjective well-being) kutatása azóta széles kutatási témává bővült. Az új tudományterület a közgazdaság-tudományban végbement “ordinális forradalom” (Des Gasper[2003]:p.2.) szellemében a kérdőívekkel vizsgálható szubjektív megítélés vizsgálatára épült. A szubjektív jólét a hétköznapi szólhasználatban gyakran keveredik a boldogság fogalmával, annál azonban jóval tágabb, magába foglalva az egyén saját életére adott érzelmi válaszait, elégedettségérzetének különféle tartományait, és az élettel való elégedettségre vonatkozó (“satisfaction of life”, SL) globális ítéleteket (Diener et al.[1999]:p.277.).

Az SWB két jól elkülöníthető komponensből, a kognitív és a pozitív (PA) és negatív (NA) affekciót is tartalmazó affektív részből tevődik össze. A kognitív rész annak tudatos értékelése, hogy rendelkezésre álló információi alapján az egyén mennyire érte el a számára „ideálisnak” felfogott életet, míg az affektív rész az átélt érzelmek (emóciók) által meghatározott hedonisztikus elemet jelent (Diener[1994]:p.106).

A szubjektív jólétvizsgálatok megbízhatóságát a megismételhetőség jelentős korlátjai teszik kétségesse. A rövid időn (egy órán) belül ismételt egyállításos kérdőívek korrelációja mindössze 0,4. Ez természetesen jelenetős mértékben mögötte marad a szokásos mikroökonómiai változók, így pl. a jövedelemszintre vonatkozó állítások megbízhatóságának(Schwarz-Strack[1999]:p.62.). A megbízhatóság ugyanakkor összetettebb, több kérdéses kérdőívek használatával jelentősen növelhető.

A szubjektív jólétvizsgálatok érvényességét mindenekelőtt az alkalmi befolyásokra (pillanatnyi lelkiállapot) való érzékenysége korlátozza. Mivel azonban ezek az egyéni hatások véletlenszerűen jelentkeznek, nem hoznak létre szisztematikus hibát, ezért a kérdőívek használói szerint a minták nagyságának növelésével kiküszöbölhetők.

Erősen vitatott a szubjektív jólétre feltett kérdésekre adott válaszok nemzetközi összehasonlíthatósága is. Igen valószínű, hogy a kérdőívek más nyelvekre való fordításai során a megfogalmazások által sugallt értelem más jelentésárnyalatokat kap (Wierzbicka [2004]). Bár a kérdőívek összeállítói a nemzetközi alkalmazás során megkülönböztetett figyelmet fordíthatnak a fordítások validálására (ld. pl. Narayan és mts. 23 országban alkalmazott metodológiáját³⁷), a nyelvi körülmények tényleges hatása alig ismert.

Az elmúlt évtized során növekvő mértékben vizsgálták a szubjektív jólétérzet és a megfigyelhető biológiai viselkedés kapcsolatát is (Ryff et al.[2004]). Adatok állnak rendelkezésre az egyes agyi területeken jelentkező pozitronemissziós tomográfiával a bizonyos agyterületen mért véráramlás és a pozitív és negatív emóciók között, és ugyancsak ismert az is, hogy az alacsonyabb szubjektív jólétről beszámoló REM-alvási periódusa hosszabb (van Hoorn[2007]:p.5.).

A szubjektív jólétpercepciót befolyásoló tényezők (az SWB determinánsai) meghatározására számos vizsgálatra került sor. A determinánsok közé tartozik az egyéni

³⁷ “Words that were particularly difficult included wellbeing, poverty, crisis, household, risk, vulnerability, institutions and social exclusion” Narayan et al.[2000]pp.14).

személyiség (a genetikus adottságok) befolyása, az egyéni állapot befolyásoló hatások, a demográfiai paraméterek, a társadalmi intézményrendszer, környezeti tényezők és végül a gazdasági körülmények (van Hoorn[2007]: pp.5-6.) és Frey-Stutzer[2000]:p.3.).

Az érzékelt jólétben adódó egyéni különbségek feléért is öröklött tényezők lehetnek felelősek. Az ebben a tárgyban végzett úttörő kutatás egypetéjű külön és együtt nevelt ikerpárok (Tellegen et al.[1988]) személyiségtesztjeit hasonlította össze, és eredményeik szerint a kapott pozitív emocionalitás 40%-ban, a negatív emocionalitás 55%-ban genetikus okokra vezethető vissza, míg a közös családi háttér ugyanebben csak 22% ill. 2%-ban játszott szerepet.

Az egyéni körülmények lényeges változói az egészségi állapot és a családi helyzet, így az egészségesebbek és a házasok magasabb szubjektív jólétről számolnak be, mint a meggyengült egészségűek vagy az egyedül élők (Travers-Richardson[1993]:p.27.).

A szubjektív jólét erős korrelációban van az olyan demográfiai alaptényezőkkel, mint a kor vagy a nem. A jólétérzet a korral U-görbeszerű kapcsolatot mutat, a fiatalabb korúak jólétérzete a középkorúakét tendenciájában meghaladja, majd az idősök jólétérzete ismét emelkedik (Stone et al.[2010]). A nők ugyancsak általában magasabb szubjektív jólétről számolnak be, mint a férfiak (Oswald[1997]:p.1823, Frey-Stutzer[2000]:pp.12-15.).

A társadalmi intézményrendszer befolyását bizonyítja a Frey és mts.-ai által az eltérő képviseleti rendszerrel rendelkező svájci kantonok vizsgálata. A képviseleti demokrácia növekvő szintjét mutató index növekedésével a szubjektív jólét növekszik (Frey-Stutzer [2000]: pp.12-15.), Ugyanígy két és fél évtized Eurobarométereinek elemzése alapján a terrorizmus mértéke, azaz ismertté vált terroresemények száma ismét csak szignifikáns negatív korrelációt mutat a jólétérzettel (Frey-Luechinger-Stutzer [2004]: pp.14-18.).

Egy 62 országban 1972 és 2000 között végzett kutatás szerint a szubjektív elégedettség jelentősen összefügg a klíma változásával, és a globális felmelegedés növekedésével csökkenő szubjektív jólétre kell számítani (Rehdanz-Maddison: [2005]). Egy másik kutatás szerint a felmelegedés hatása éppen ellenkező előjelű, a jólétérzet növekedésével jár (Becchetti[2007]). Ugyancsak megállapítottak a zavaró környezeti zajszint és a levegő minősége között jólétérzet között (Van Praag-Baarsma[2004] és (Rehdanz-Maddison[2005]).

Nem utolsósorban az egyéni és országok közötti összevetések során a gazdasági körülmények is hatással vannak a szubjektív jólétre. Egyértelműen megállapított a

munkanélküliség és az infláció negatív hatása (Clark-Oswald[1994], Winkellmann-Winkellmann[1998], Di Tella et al.[2001] és Becchetti et al.[2006]).

1.3.3. Objektív jólét

A jólét fogalma a nyugati kultúrkörben a korábban leírt antik vitából eredeztethető. A fogalom magyar köznyelvi alapjelentése az anyagi (materiális) jólétre, az anyagi jól-ellátottságra megy vissza. Két alapvető szemléleti formáját, a hedonista és az eudaemonikus jólétet az utóbbi három évszázad filozófiai vitái övezik. A hedonizmus, az egyénileg átélt és másokra tekintet nélküli élvezet (Pinalto[2010] mértékének a jóléttel való azonosítása az angolszász utilitarizmus álláspontja, az eudaemonikus jólét pedig Amartya Sen és Martha Nussbaum jólétértelmezésének sarokpontja. Az egyén jólétben van akkor, ha jól van, meghatározása tehát az emberi jó, az ember számára jó meghatározását igényli. Ez az ember számára „jó” minden létfilozófia és antropológia kiinduló kérdése. Az ortodox gazdaságtan impliciten szintén válaszol erre a kérdésre, maga is az összetett angolszász-liberális filozófiai hagyományra támaszkodva.

Az objektív jólételemek a jólét tényezőinek tételes felsorolását, listázását teszik lehetővé. Egy hedonista elmélet szerint a listán találhatóak azok a javak és tevékenységek, amelyek vágyak és elégedettség tárgyává válhatnak, még akkor is ha az ezek, és az adott személyek attitűdjei közötti viszony esetleges. Az arisztotelészi elmélet alapján ezek az értékes kiválóságok csak akkor növelik a személy jólétét, ha a személy a kiválóságok elérése közben elégedettséget (élvezetet) tapasztal. Az élvezet és fájdalom egyszerű dichotóm modelljére épülő hedonista úgy érvelne, hogy elég, ha a jólét a személy mentális állapotához kapcsolódik, ahelyett, hogy ennél szűkebben, csak attitűdjeihez és szempontjaihoz kapcsolódna.

Az objektív jólét elmélete az alapvető szükségletek normatív felsorolásán alapszik. Míg a szubjektív jólét csak ordinális skálán mérhető, a az objektív jólét kardinális skálán fejezhető ki. Az objektív és a szubjektív jólét nehezen hozható kapcsolatba egymással (Des Gasper[2004]).

A szubjektív jólét vizsgálata az egyén ítélet egyediségén és tiszteletén alapszik, azaz liberális-individualista alapon áll. Az objektív jólét problémáját főképpen az egymás életébe való beleavatkozás szándéka hozza létre³⁸. A két legfontosabb kiindulás az

³⁸ Ez az, amit Alkire praktikus oknak és alkalmas „metodológiának” nevez (Alkire[2002]p.186), a szükségletek kielégítésének lehetővé tételét egészségügyi beavatkozások, segédprogramok stb. keretében.

egyetemes, minden ember számára értékes szabadságok megadásával³⁹, illetve a nemzetközi fejlesztési programok célkitűzéseivel kapcsolatos.

Az alapvető emberi szükségletek felsorolására filozófiai kiindulásból tett kísérletet oxfordi tudósok egy csoportja Finnis vezetésével. Finnis és munkatársai az emberi cselekvést olyan szükségletekre vezetnek vissza, amelyek már nem vezetnek tovább az őket létrehozó még alapvetőbb szükségletekre. Ebben az elméleti introspektív folyamatban minden ember, nyelvi és kulturális háttértől függetlenül az “emberi cselevés azonos motívumaira” jut Finnis[1980]:p.103. Finnis kiemeli, hogy ezek a “dimenziók” önevidensek” (“self-evident”), azaz potenciálisan bárki által felismerhetőek, inkommenzurábilisak, azaz az egyikben kívánatos minőség nem található meg valamelyik másikban, nem vezethetők vissza valamely közös nevezőre, és tovább nem redukálhatók, azaz a lista nem állhat kevesebb elemből Finnis[1980]:p.68.). A dimenziók ugyancsak nem-hierarchikusak, tehát egy adott pillanatban bármelyikük fontosabb lehet az összes többinél, majd elveszítheti elsődleges jelentőségét.

A képességek (“capabilities”) az emberi funkciók (létállapotok és tevékenységek) olyan kombinációit jelentik, amelyet egy személy célul tűzhet ki” (Sen[1992].p.40.). A képességek Sen számára az ember lehetőségeit növelik meg, azaz végső soron az emberi szabadság kibontakoztatására adnak lehetőséget. Az emberi szabadság felé vezető célkitűzéséhez igazodva Sen elutasította a képességek bármilyen indikatív felsorolását. Szerinte az értékitételek elkerülése érdekében a közösség számára fontos képességeket nyilvános vita során kell megállapítani.

Nussbaum listája olyan alapvető emberi képességeket sorol fel, amelyek minden ember számára nélkülözhetetlenek az emberi méltóság megőrzéséhez és az élet kibontakoztatásához. Nussbaum táblázata 10 olyan mindenki számára alapvető kardinális képességet tartalmaz, amelyeket természetüknek megfelelően alkotmányos garanciákkal kellene védeni. Felsorolása nyitott, de meggyőződése az, hogy “eljuthatunk az igazán emberi funkciók olyan teljes felsorolásához, amelyet széleskörű konszenzus övez” (Nussbaum[2000]:p.74.)⁴⁰. Felsorolása mindenekelőtt politikai célokat szolgál, ezért gazdaságpolitikai célokra illetve közvetlen mérésre kevésbé alkalmas. Sen maga is

³⁹ Végső soron kontraktuális alapra helyezkedve, lásd alább Sen és Nussbaum Rawlsra támaszkodó jóléértelmezését.

⁴⁰ A gondolkodásmód és a konszenzus fogalma Rawls konszenzualista kiindulását követi (Huoranszky[1998]).

elfogadta lehetséges kiindulásként Nussbaum arisztotelianus elgondolását, amely szerint a jó életet alkotó emberi funkciók indikatív felsorolhatók. Mindez “összeegyeztethető lenne a képességeken alapuló megközelítéssel... de annak végigviteléhez semmiképpen sem szükségszerű” (Nussbaum-Sen eds.[1995]:pp.47).

Martha Nussbaum: Központi funkcionális emberi képességek	
Life	Élet. Képesség arra, hogy az emberi élettartam természetes határáig éljünk, ne haljunk meg korán, vagy addig élhessünk, amíg az életet még érdemes élni.
Bodily health	Testi egészség. Képesség arra, hogy jó egészségben éljünk, képesek legyünk utódok létrehozására, megfelelően táplálkozzunk és lakóhellyel rendelkezünk.
Bodily integrity ⁴¹	Testi integritás. Képesség arra, hogy szabadon változtathassuk helyünket, és testünk határait sérthetetlenként kezeljük, így biztonságban tudjuk bármilyen támadás ellen, beleértve a nemi és kisgyermekkori, illetve a családon belüli erőszakot.
Senses, imagination, thought	Érzékek, képzelet, gondolkodás. Képesség arra, hogy érzékeinket és képzelőerőnket használjuk, gondolkodjunk és mindezt “humánus” azaz informált és művelt módon tegyük, beleértve többek között az olvasni tudást, az alapvető matematikai és tudományos ismereteket. Képesség arra, hogy képzelőerőnket és gondolkodásunkat tapasztalatok szerzésére és önkifejező tevékenységre és magunk által választott vallásos, irodalmi, zenei, stb, formákra fordítsuk. Képesség arra, hogy gondolkodásunkat politikai és művészi értelemben is garanciákkal védett szabadsággal használjuk, és szabadon gyakorolhassuk vallásunkat. Képesség arra, hogy az élet végső értelmét az általunk választott módon keressük meg. Képesség az örömteli tapasztalatokra és a szükségtelen fájdalom elkerülésére.
Emotions	Érzések. Képesség arra, hogy önmagunkon kívüli személyekhez és dolgokhoz kötődjünk, szeressük azokat, akik minket szeretnek, bánkódjunk elvesztésükön és általában, hogy szeressünk, bánkódjunk, vágyódjunk, hálát és indokolt dühöt érezzünk. Érzelmi fejlődésünket ne gátolja a mindent háttérbe szorító félelem, traumatikus bántalmazás vagy elhagyatottság. Ezek az emberi társulás olyan formáit igénylik, amelyek megléte fejlődésünk szempontjából kritikus lehet).
Practical reason	Gyakorlati gondolkodás. Képesség arra, hogy megalkossuk a jó fogalmát és kritikusan gondolkodjunk saját élettervünkről. (Ez a lelkiismeret szabadságát követeli meg.)

Affiliation	Hovatartozás. A. Képesség arra, hogy másokért élhessünk, hogy, elismerjünk és figyelembe vegyünk másokat ,hogy a társadalmi interakciók különféle formáiban vegyünk részt; hogy bele tudjuk élni magunka mások helyzetébe és együtt érezzünk ezzel a helyzettel; hogy rendelkezünk az igazságosság és a barátság képességével. (Ennek a képességnek a védelme az ilyen hovatartozás intézményeinek létrehozását és fenntartását, a szabad gyülekezés és véleménynyilvánítás védelmét jelenti.) B. Rendelkezzünk az önbecsülés és a megaláztatás elleni védelem társadalmi alapjaival, képesség arra, hogy másokkal egyenlő, méltósággal rendelkező lényként bánjanak velünk. Ez minimálisan a faj, nem, vallás, kaszt, nemzetiség és eredet alapján való megkülönböztetés elleni védelmet követel meg.
Other Species.	Más fajok. Képesség arra hogy együtt éljünk és törődjünk az állatokkal, növényekkel és a természet világával.
Play	Játék. Képesség arra, hogy nevessünk, játsszunk, rekreációs tevékenységeket végezzünk.
Control over one's Environment	Környezetünk ellenőrzése. A. Politikai: Képesség arra, hogy részt vegyünk a politikai életben, a szólás és az egyesülés védelmére. B. Anyagi: Képesség ara, hogy tulajdonnal rendelkezünk (föld- és ingó tulajdonnal) nem csak formális, hanem a valódi rendelkezést lehetővé tévő értelemben, hogy másokkal azonos tulajdonjogokkal rendelkezünk, hogy másokkal azonos jogokkal foglalkoztassanak, hogy mentesek legyünk a jogtalan nyomozástól vagy fogvatartástól. Munkánk során emberi lényekként dolgozhassunk, támaszkodhassunk gyakorlati gondolkodásunkra és a kölcsönös elismerés alapján kerüljünk kölcsönös kapcsolatba más dolgozókkal
	Forrás: Nussbaum[2000]

3. táblázat A központi funkcionális emberi képességek

A chilei Manfred Max-Neef városi és vidéki fejlesztési programokhoz dolgozta ki axiológiai kategóriáit. Mátrixát a szűkölködő közösségek saját fejlődési lehetőségeik és céljaik kimunkálására használhatják, a tipikus alkalmazás egy többnapos műhelymunka, amely során a közösség tagjai 10 olyan szükségletet és azok kielégítési módjait vizsgálják, amelyeknek az adott társadalmi csoportra építő vagy destruktív hatásuk lehet. A mátrix minden szükséglethez négy viszonylatot, a lét, a rendelkezés (birtoklás), a cselekvés és az interakciói viszonylatait adja meg.

A szükségletek listája Max-Neef törekvése szerint teljes körű, bár hosszú idő alatt változhat. A szükségletek az egyén, a csoport és a környezet szintjén elégíthetők ki (Ekins

-Max-Neef[1992]):pp.197-211.). Max-Neef a kielégítetlen szükségletekből fakadó szegénységet patológus, leküzdendő társadalmi jelenségnek tartja.

Max-Neef: axiológiai kategóriák				
Szükség-letek	Létezés	Birtoklás	Tevékenység	Társaslét
Létfenntartás	Testi és lelki egészség, egyensúly, jókedv, alkalmazkodóképesség	Élelem, fedél, munka	Táplálás, világra hozás, pihenés, munka	Lakóhely, társadalmi környezet
Védelem	Gondoskodás, egyensúly, autonómia, alkalmazkodóképesség, szolidaritás	Biztosítási rendszerek, megtakarítások, társadalombiztosítás, egészségvédelem, jogok, család, munka	Együttműködés, megelőzés, tervezés, gondoskodás, gyógyítás, segítségnyújtás	Élettér, szociális környezet, lakás
Odatartozás	Önbecsülés, szolidaritás, respektus, tolerancia, önzetlenség, szenvedély, elhatározottság, érzékenység, jókedv	Barátok, család, kapcsolatok, kapcsolat a természettel	Szeretet, törődés, érzelmek kifejezése, megosztás, ápolás, megbecsülés	Magánszféra, intimitás, otthon, az együttlét terei
Megértés	Lelkiismeret, nyitottság, érdeklődés, meglepődés, fegyelem, intuíció, racionalitás	Irodalom, tanárok, módszerek, nevelési politika, kommunikáció módjai	Vizsgálat, kutatás, kísérletezés, oktatás, elemzés, meditáció	Képzési környezet, iskolák, egyetemek, akadémiák, csoportok, közösségek, család
Részvétel	Alkalmazkodóképesség, nyitottság, szolidaritás, készségesség, elhatározottság, respektus, szenvedély, érzékenység, jókedv	Jogok, felelősségek, kötelezettségek, privilégiumok, munka	Bekapcsolódás, együttműködés, javaslatok, megosztás, nézetkülönbségek, engedelmeskedés, interakció, egyetértés, vélemények kifejezése	Részvétel és bekapcsolódás helyszínei, összejövetelek, társulások, egyházak, közösségek, szomszédságok, család

Időtöltés	Érdeklődés, nyitottság, képzelőerő, nyughatatlanság, jókedv, nyugalom, érzékiség	játékok, látványosságok, klubok, összejövetel, lelki béke	Merengés, ábrándozás, álmodozás, nosztalgia, fantáziálás, emlékek, lazítás, vidámság, játék	Magánszféra, intimitás, a közelség terei, szabad idő, környék, tájak
Alkotás	Szenvedély, elhatározottság, intuíció, képzelet, elszántság, racionalitás, autonómia, találékonyság, érdeklődés	Képességek, ügyesség, módszerek, munka	Munka, invenció, formaadás, kompozíció, interpretáció	Létrehozás és visszajelzés helyszínei, műhelyek, kulturális csoportok, közönség, hallgatóság, az önkifejezés helyszínei, temporális szabadság
Önazonosság	Kötődés, folyamatosság, megkülönböztetett történelmi tudás, önbecsülés, meggyőző erő	Szimbólumok, nyelv, vallások, szokások, referenciacsoportok, szexualitás, értékek, normák, emlékezet, munka	Elköteleződés, integráció, konfrontálódás, döntés, önmagunk megismerése, önkifejezés, növekedés	Társadalmi ritmus, a mindennapok terei, a kötődés helyszínei, érettségi korszakok
Szabadság	Autonómia, önbecsülés, elhatározottság, szenvedély, meggyőző erő, nyitottság, elszántság, lázadozó hajlam, tolerancia	Egyenlő jogok	Nézetkülönbségek, választások, különbözőség kockázatvállalás, felismerés, elkötelezettség, engedetlenség	Időbeli/térbeli alakíthatóság
Forrás: Ekins-Max-Neeff[1992]:pp.206-207.				

4. táblázat Axiológiai kategóriák

A Világbank a Szegénység Csökkentését kutató munkacsoportja (World Bank's Poverty Reduction Group) Deepa Narayan vezetésével 1999-ben kezdett bele a "Szegények hangjai" címen híressé vált vizsgálatsorozatba. Az általuk kiadott első jelentés "Hall minket valaki?" ("Can anyone hear us?") 50 országban végzett 81 különálló felmérés eredményeit foglalta össze, amelyet a 23 országban teljesen azonos metodológia alapján

elvégzett “Kiáltás a változásért” (“Crying Out for Change”) követett, végül 2003-ban tették közzé a sorozat harmadik, “Sokféle országból” (“From Many Lands”) című részét (Narayan et al.[1999] [2000] és [2002]). Mindhárom vizsgálat során szegényektől származó szubjektív adatokat és szövegidézeteket gyűjtöttek össze. Az első két kiadvány összesen több mint 60000 személytől származó információkat tartalmaz, és a legátfogóbb jelentős részben írástudatlan, félreeső helyeken élő válaszadók körében végzett felmérés ((Narayan[2000]:p.3.).

A jelentés megállapítja hogy a háztartások mindenütt széttöredeznek a szegénység súlya alatt, az állam rossz hatásfokkal éri el a szegényeket, a nem-kormányzati szervek hatása nem jelentős és a szegények leginkább saját informális hálózataikra támaszkodhatnak (Narayan et al.[2000]:p.10.). A felméréssorozat egyik fontos eredményeként visszaigazolta a szegénység multi-dimenzionális jellegét, a résztvevők a kulturális, klimatikus és országhatárokon át a jólét és a “nemjólét” mögött a szegénység hasonló komponensei jelennek meg.

Narayan és mtsai: a jólét dimenziói	
Material Well-being: having enough	Anyagi jólét: elegendő
Food	Élelem
Assets	Eszközök
Work	Munka
Bodily well-being: being and appearing well	Testi jólét: jó közérzet és külső
Health	Egészség
Appearances	Külső megjelenés
Physical environment	Fizikai környezet
Social well-being:	Társadalmi jólét:
Being able to care for, bring up, marry and settle children	Képesség gyermekek felnevelésére, kiházasítására és
Self-respect and dignity	Önbecsülés és méltóság
Peace, harmony, good relations in the family/community	Béke, harmónia, jó kapcsolatok a családon és a közösségen belül
Security:	Biztonság
Civil peace	Polgári béke
A physically safe and secure environment	Fizikailag biztonságos környezet
Personal physical security	Személyes biztonság
Lawfulness and access to justice	Törvényesség és igazsághoz jutás
Security in old age	Idős kori biztonság
Confidence in the future	Bizalom a jövőben

Freedom of choice and action	Választások és a cselekvés szabadsága
Psychological well-being:	Pszichológiai jólét:
Peace of mind	Lelki béke
Happiness	Boldogság
Harmony (including a spiritual life and religious observance)	Harmónia (beleértve a spirituális életet és a vallási szabályok követését)
Forrás: Narayan et al.[2000]:pp.25–30.,37–38.	

5. táblázat A jólét dimenziói

Shalom Schwartz a Jeruzsálemi Egyetemen az egyetemes, minden kultúrában érvényes emberi értékek számbavételére tett elméleti kísérletet (Schwartz-Bilsky[1987]), amelyet később 70 országra kiterjedő kérdőíves felmérésekkel validált illetve módosított. Felfogásában az értékekben az emberek erős affekció (emocionalitás) következtében hisznek, így azok a cselekvéseket motiváló kíváncsú célokként jelennek meg. Az értékek áthatják az emberi cselekvéseket és helyzeteket, normák és ítéletek alapjául szolgálnak. Az értékek preferencia-sorrendeket képeznek, ezek azonban egyének és közösségek számára teljesen különbözőek lehetnek.

Az értékek Schwartz elméleti kiindulása szerint nagyjában-egészében univerzálisak, hiszen mögöttük három azonos emberi szükségletcsoport húzódik meg: az egyén biológiai organizmusként meghatározott szükségletei, a koordinált társadalmi viselkedés előfeltételei és az embercsoportok túlélési és jóléti szükségletei (Schwartz[2009]:pp.1-3.). Schwartz az évek során egyre bővülő mintán ellenőrizte elméletét, a vonatkozó irodalom átvizsgálása során során 56 értéket talált, ennek megfelelően módosította alapvető emberi értékeinek listáját (Schwartz[1992]:p.17.). Schwarz az alapvető értékek 10 tételből álló, álláspontja szerint általános érvényű listáját javasolja (Schwartz[1992]:pp.37.).

Schalom Schwartz: Egyetemes emberi értékek

Power (social status and prestige, control or dominance over people and resources)	Hatalom (társadalmi státusz és presztízs, ellenőrzés és dominancia más emberek és erőforrások felett).
Achievement (personal success through demonstrating competence according to social standards)	Eredményesség (személyes siker, amelyet a társadalmi normák szerinti hozzáértés felmutatásával érünk el)
Hedonism (pleasure and sensuous gratification for oneself)	Hedonizmus (örömeizet és érzéki kielégülés)
Stimulation (excitement, novelty, and challenge in life)	Stimuláció (izgalom, újdonság és kihívás az életben))
Self-direction (independent thought and action—choosing, creating, exploring)	Önirányítás (független gondolkodás és cselekvés—választás, kreativitás, felfedezés)

Universalism (understanding, appreciation, tolerance, and protection for the welfare of all people and for nature)	Univerzalizmus (megértés, megbecsülés, tolerancia, a többi ember és a természet jólétének védelme)
Benevolence (preservation and enhancement of the welfare of people with whom one is in frequent personal contact)	Jóakarát (a velünk gyakori személyes kapcsolatban lévő ember jólétének védelme és növelése)
Tradition (respect, commitment, and acceptance of the customs and ideas that traditional culture or religion provide)	Tradíció (a vallás és a tradicionális kultúra diktálta szokások és ideák elfogadása és tiszteletben tartása).
Conformity (restraint of actions, inclinations, and impulses likely to upset or harm others and violate social expectations or norms)	Konformitás (tartózkodás az olyan cselekményektől, hajlamoktól és impulzusoktól, amelyek bizonyára megbántanak másokat és megsértik a társadalmi elvárásokat vagy normákat).
Security (safety, harmony, and stability of society, of relationships, and of self)	Biztonság (a társadalom, a kapcsolatok és saját magunk biztonsága, harmóniája és stabilitása).
Forrás: Schwartz[2009]:pp.3-6.	

6. táblázat Egyetemes emberi értékek

Cummins az életminőségre (“Quality of life, QoL”) vonatkozó szociálpszichológiai irodalom áttekintése után a szubjektív jólétet feldolgozó kérdőívek kérdésköreit rendezte átfogó rendszerbe. Ennek során mindenekelőtt Andrew és Whitney korábbi, a szociális mutatók lehetséges tárgyköreit vizsgáló cikkére támaszkodott, amely 29 részterületet sorol fel (Andrew-Whitney[1976]). Cummins azt találta, hogy az általa áttekintett életminőség-felmérések többsége megerősítette az általa meghatározott 7 terület (anyagi és érzelmi jólét, egészség, termékenység és barátság) meghatározó jelentőségét, míg két további területét, a biztonságot és a közösséget 22% ill. 30%. Ezután az életminőségre vonatkozó összesen 1500 vizsgálatból választott ki 32 a saját elemzése céljára megfelelőt, ezekből az életminőség 173 tényezőjét vették számba. Amikor ezeket munkatársaival 7 területe alá sorolták, azt találták, hogy azok 68%-a volt besorolható (Cummins[1996]). Ebből származtatták Cummins életminőségi kérdőívét, amely a vizsgált 7 terület mindegyikéhez szubjektív és objektív mérési módot is javasol.

Doyal és Gough az emberi szükségletek filozófiai vizsgálódás és a gyakorlati szempontok (a mutatószámok és a társadalmi viták) szempontjából is használható elméletét dolgozta ki (Doyal-Gough[1991]). Az ember arra törekszik, hogy az élet valamely olyan formájában vegyen részt, amely a számára való jóra törekvést lehetővé teszi. Az életben való ilyen részvétel két alapvető előfeltétele a fizikai egészség és az autonómia. A cselekvés olyan

informált mentális egészség választások⁴¹ mentén történik, amelyet lehetetlenné tesz az alábbi követelmények hiánya: mentális egészség, kognitív készségek, és lehetőség a társadalmi részvételre.

Ezeket a közös alapszükségleteket az egyes társadalmi környezetekben szinte végtelen számú speciális szükséglet kielégítő (“need satisfier”) útján elégíthetjük ki. Doyal és Gough 11 olyan köztes kielégítőt vesz számba, amelyek mindenütt hozzájárulnak a fizikai egészség és az autonómia biztosításához. Leszögezik, hogy szükséglet-elméletük szubsztanciális, azaz azonosítja az alapvető és köztes szükségleteket és ezzel az interkulturális vizsgálódás, az egyes társadalmak teljesítménye összevethetőségének alapját teremti meg. Ezzel egyúttal a szükségletek növekvő kielégítéséhez szükséges egyetemes procedurális és materiális előfeltételek is meghatározásra kerülnek (Gough[1994]:pp.28-29.).

Doyal and Gough: Közvetett szükségletek	
Nutritional food/water	Tápláló élelem/víz
Protective housing	Védelmet nyújtó lakóhely
Work	Munka
Physical environment	Fizikai környezet
Health care	Egészségvédelem
Security in childhood	Biztonság a gyermekkor során
Significant primary relationships	Lényeges elsődleges kapcsolatok
Physical security	Fizikai biztonság
Economic security	Gazdasági biztonság
Safe birth control/childbearing	Biztonságos születésszabályzás/gyermekszülés
Basic education	Alapszintű iskolázás
Forrás:Doyal-Gough[1991]	

7. táblázat Közvetett szükségletek

Doyal és Gough (1991) normatív szükségletein alapszik a fejlődő országok esetében alkalmazott eddig legátfogóbb mérés, a RANQ (“Resources and Needs Questionnaire”). Gough (2003) megfogalmazása szerint a jólét a fizikai egészségen túl egészséges emberi kapcsolatokat is jelent. Ebből a nézőpontból az alapvető és köztes szükségletek univerzális érvényű felsorolása származik, amelyet megkülönböztetnek a kulturálisan specifikus szükséglet-kielégítőktől (“need-satisfiers”). Az erőforrások (tényezők) profilja a

⁴¹ Griffin és Rawls értelmében, ld. Huoranszki[1998].

megélhetésre vonatkozó kérdések tisztázása mellett az előálló jólétet befolyásoló szociális és kulturális erőforrásokra is rávilágít. Ezek a háztartás erőforrásain (emberi, anyagi, természeti, szociális és kulturális), a szükséglet-kielégítés mértékén (egészség, oktatás, élelem és lakás) a hosszú távú sokkokra és szerencsés eseményekre is gyűjt adatokra is kiterjednek.

1.4. Saját jólétkoncepciónk

1.4.1. A kibontakozás esélyének tartománya

Az ember létében egyszerre gyökerezik biológiai környezetében, anyagi, azaz az őt körülvevő materiális világban és a számára létezést adó társadalmi környezetbe való beágyazottságában. A melegvérű, gerinces emlőslétet meghaladó ember nem más, mint az emberként való létezésből adódó lehetőségek egyéni, csoportos és társadalmi kibontakozásának lehetősége, amely bizonyos feltételrendszerben nagyobb, más feltételrendszerben kis valószínűséggel következik be.

Az emberi jólétet tehát mint hármas, materiális (biológiai/fizikai), társadalmi és önirányítási feltételrendszert határozzuk meg. Ez a három kategória rendre az ember antropológiai, pszichoszociális és organizmikus szükségleteinek kielégítésére biztosít lehetőséget. Ezek a szükségletek magának az embernek, a Teilhard de Chardin által leírt “emberi jelenségnek”⁴² inherens attribútumai. Ez a hármas szükségletrend az emberi jólét eltérő kiindulásból való meghatározásai közötti ellentmondást oldja fel⁴³. Az objektív jólételeméletek embertani, orvostudományi vagy gazdasági szempontból normatívan határozzák meg a szükségletek egyes tételeit és a szükséglet mértékét. Az ember számára azonban ez a jólétet nem biztosítja, hanem lehetővé teszi.

Ezen a módon a jólét megközelíthető az általánosan emberi nézőpontjából. A jólét az emberi létlehetőségeknek egy sávja, azaz a biológiai, materiális és társadalmi adottságok szélsőségei közötti optimumnak az a környezete, amelyen belül az öröklött egyéni különbségeknek, az emberi szabadságnak mozgástere van. Ebben a jólétet veszélyeztető szélsőségek közötti sokdimenziós térrészben van az ember jólétének a legnagyobb a

⁴² Ld. Chardin fejtegetéseit a jó és rossz értelemben vett antropomorfizmusról. Jó értelmében az ember a mindenség felé nyitott: “az ismereteink számára adódó tárgyak között nincs se rendkívülibb, se megvilágosítottabb” nála (Chardin[1973]:pp.43-49.).

⁴³ Az emberi szükségleteknek ez a három kategóriára épülő rendszere implicite számos szükségletkatalógusban benne rejlik és úgy tűnik, több oldalról is elfogadottá válik, ld. pld. Rojas[2009] és McGregor-Sumner[2009].

valószínűsége, azaz amelyre a jólétet biztosító társadalmi szerveződés és az egyéni kibontakozás épülhet.

1.4.2. Biológiai és anyagi szükségletek

A biológiai létezés az ember fiziológiai létét biztosító környezet fenntartásával kezdődik. Ilyen környezetet hosszú távon egyetlen ismert környezet, az embernek az állatvilágból való kiválása óta durván változatlanul tekinthető földi bioszféra biztosít. Ennek adottságai között az embernek megfelelő hőmérsékletre, megfelelően tiszta víz elérhetőségére, megfelelő összetételű levegőre és a saját testi létezésének fenntartásához élelemre van szüksége. Emellett az élő ember folyamatos interakcióban létezik biológiai környezetének állandó biológiai szereplőivel, mikroorganizmusokkal, gombákkal, protozoákkal, spórákkal, pollennel és hasonlókkal. Az emberi jólét bármelyik szempontjából két fenyegető szélsőség közötti sáv, a túl kevés és a túl sok közötti zóna. Míg a hőmérséklet, a víz mennyisége és elérhetősége és a biológiai környezet élhető sávját az ember éppen saját tevékenységével jelentősen kiszélesítette, a levegő és a víz megfelelő tisztasága, azaz összetétele a jólét rugalmatlan alapjának tekinthető.

Az emberi jólét előfeltétele az egészség. Ez az egészség részben örökletes, míg maga az örökletesség is társadalmi feltételek (genetikai megújulás, öröklött betegségek stb.) függvénye. Az egészség további meghatározója az életmód, a megfelelő fogyasztás, testmozgás, munkaterhelés és a társadalmi környezet más hatásai (szeretet, nemiség, félelmek, örömteli élet). Ezen túl az emberi egyed a környezeti ingerek, a mozgás lehetőségének egy bizonyos szintjét igényli.

Az indiai vidék gazdasági, szociális és ökológiai korlátjai miatt is a szegénységgel, forráshiánnyal, az alapvető ellátások hiányával küzd. Ennek megfelelően ezeknek a szükségeknek növekvő illetve csökkenő kielégítettsége a gazdasági nyitás óta vizsgálódásunk elsődleges tárgya.

1.4.3. Pszichoszociális (Társas) szükségletek

A biológiai ember szükségletei magából a természetből, munka és társadalmi termelés nélkül is kielégíthetők. A táplálkozás, az elemi lakás és védelem erőforrásai a természetben is megtalálhatók és a természetbe visszatérő ember a természetben kis hordákban élve ismét kielégíthetné azokat. Az ember mindazonáltal nem egyediségében,

hanem nembeli lényként⁴⁴ létező. A csoport, a kooperáció és munkamegosztás azonban nem csak a materiális szükségletek jobb kielégítése érdekében működik. A csoport, a hozzátartozók az emberi szükségletek egy részének egyetlen ismert kielégítési módja. Ehhez a csoportnak a fennmaradásához és funkcionalitásához szükséges módon szintén fenn kell állnia. A hatékonyabb szükségletkielégítés a már eleve meglévő emberi összetartozás következménye. A társadalom a maga történeti fejlődése során az emberi kötődés olyan formáit hozza létre, amelyek jobban vagy kevésbé biztosítják a benne résztvevő egyének pszichoszociális szükségleteinek kielégülését.

A szubjektív jólét (SWB) és az életminőség (QoL) hosszabb időtávon és szélesebb mintákon feldolgozott adatai erősen valószínűsítik, hogy a munka mennyiségének és hatékonyságának növelésével az egyén számára átélt jólét nincsen közvetlen kapcsolatban. Marx klasszikus elidegenedés-tézise szerint az egyre hatékonyabb kapitalista munka az emberi viszonyokat kiüresíti a nyereség növelése érdekében.

Az emberi kapcsolatok megélése a társas szükségletek kielégítésének módja és a munkatevékenység alapformája is⁴⁵. A gazdasági tevékenység szerveződésének módjától függően elősegítheti és veszélyeztetheti is a pszichoszociális szükségletek kielégülését.

A társadalmi jóléthez az emberi kapcsolatok egy optimális száma és intenzitása is tartozik. Az ideális sávban az emberi kapcsolatok, az érintkezés mértéke az egyes társakkal nem lehet kevesebb egy minimumnál, s nem haladhat meg egy már terhessé vált mértéket.

A munkát végző ember munkájával a biológiai emberben látenszen meglévő szükségleteket elégít ki. A materiális igények maguk is nehezen választhatók el a bioszférában rendelkezésre álló természeti környezettől. Az embernek, a céltételező lénynek céljai eléréséhez munkát kell végeznie. A munka tárgya a többi ember és a nyersanyagul és élelemül egyaránt szolgáló növényeken és állatokon túl az egész anyagi világ, illetve annak az ember számára hozzáférhető része.

A munka célja a táplálkozáson túl további olyan szükségletek kielégítése, amelyek végső soron szinte mindig társadalmiak, azaz az embernek embertársaihoz való viszonyát alakítják.

⁴⁴ Gattungswesen, ld. a marxista terminológiát

⁴⁵ A kettőt mereven szétválasztani, munkahelyről, mint a racionális termelő tevékenység és otthonról és szabadidőről, mint társas szükségletek kielégítésének helyéről beszélni önkényes és civilizációs szempontból szüklátókörű. A szétválasztás aligha szükségszerű és kultúránként más formákat ölt.

A szociális igények kielégítéséhez minden esetben embertársakra, általában hasonló szociokulturális háttérű embertársakra, vagy esetenként emberpótlókra, társul szolgáló állatokra illetve az embertársak valamilyen leképezésére van szükség.

Az emberi homeosztázis és komfort szociálisan determinált. Ha örömteliség, biztonságérzet, társas szükségletek kielégülése szempontjából kívánunk a legtöbbet adni, ehhez csoportok és személyek közötti hálózatok optimális nagysága tartozik. Az ez alá atomizált egységekre szabdalt emberlét, az emberi magány együtt éppúgy rossz, mint az emberi felfoghatóság szempontjából végtelennek számító populációkhoz⁴⁶ tartozás. Vizsgálódásunk tehát kiterjed a gazdasági-társadalmi változásoknak az emberek közötti viszonyokra gyakorolt hatásaira is és ennek megfelelően ítéletet alkotunk a szociális szükségletek kielégíthetőségének megváltozott esélyeire, nőttek vagy csökkentek ezek az esélyek a vizsgált embercsoportokra a vizsgált időszak alatt.

1.4.4. Organizmikus szükségletek (kibontakozás és virágzás)

Végül a pozitív pszichológia, az arisztotelészi eudaemonikus hagyományt követve, az emberben rejlő személyes fejlődési lehetőségekre helyezi a hangsúlyt. Ezen a harmadik szinten az optimális anyagi-tárgyi-környezeti körülmények között, társasági-szociális szempontból a számára ideális viszonyok között élő ember kibontakoztatja kutató-megismerő és kreatív erejét, feladatokat és felelősséget vállal, mozgósítja képességeit és szerez különleges, elismeréshez és kiteljesedéshez vezető készségeket. Az egyéni kibontakozás a társadalmi elfogadottság és elismerés elnyerésével az ember saját változó környezetéhez való alkalmazkodás előfeltétele, vagyis a kollektív jólét biztosításának is nélkülözhetetlen útja.

Az étellel való szubjektív elégedettség, azaz az élethez való affektív viszonyulás, akárcsak az élet minőségéről való kognitív ítéletek sztochasztikusan egyre pozitívabbak, ahogy az egyén számára az egyes tényezők optimuma valószínűbb. Emellett a szubjektív jólétérzet nagyszámú olyan egyéni különbség, mindenekelőtt örökölt tényezők függvénye. Ennek megfelelően a gazdasági teljesítmény, a jövedelem számos olyan szükséglet-kielégítőt befolyásol, amelyek ideális sávjában az étellel való elégedettség, a szubjektív jólétérzet esélye nagyobb, ám az érzékelt jóléttel nincsen korrelációban.

⁴⁶ Ld. Csányi Vilmos megapopulációját (Csányi[2010]):p.282-292.).

Kutatásunk során úgy találtuk, hogy ennek a szükséglet-kategóriának a tudományos elfogadtatása is egyre erősödik, és az egyesítő önmeghatározás elmélet (SDT) szellemében vizsgálódásunknak szintén tárgyát képezi (Ryff[1989], Csíkszentmihályi[1997], (Ryan-Deci[2000a] és [2000b])). Az emberi szükségletek hasonló keretrendszerét fogalmazza meg a szegénység és a fejlődés problematikáját kutatva a 3D szükségletelmélet (McGregor-Sumner[2009]).

Az emberi szükségletek a fentieknek megfelelő teljes körét a 8. táblázat foglalja össze.

	Az emberi szükségletek		
Kategória	Alapszükséglet	Túlzás jellegű szélsőség	Hiány jellegű szélsőség
Antropológiai (biológiai/ fizikai)	Fizikai feltételek	Hőség, árvíz, stb.	Hideg, szárazság, stb.
	Biológiai feltételek	Falanszter	Vadon
	Testi egészség	Hibátlan klón	Öröklött betegség
	Élelem	Túltáplált	Éhező
	Mozgás és fizikai terhelés	Testileg túlhajszolt	Mozgásszegény
	Eszközhasználat lehetősége	Kezelhetetlen mértékű tulajdon	Tárgyi szegénység
	Fizikai védettség	Túlvédett	Fenyegetett
	Ingergazdagság	Túlingerelt	Ingerszegény
	Mozgás- és cselekvési szabadság	“Dr. Faustus”*	Fizikai rabság
Pszichoszociális (társas)	Nemiség	Megcsömörödött	Kielégítetlen
	Spatialis kötődés	Házatlan	Mikrokörnyezetbe zárt
	Nevelkedés	“Királyi fenség”***	“Caspar Hauser”****
	Csoportoz tartozás	Tömegbe vesző	Magányos
	Megélt (közeli) kapcsolatok	Kapcsolatok foglya	Elszigetelt
	Feladat, elkötelezettség, munka	Túlterhelt	Dologtalan
	Státusz, elismertség	Elefántcsonttorony	Pária, kitaszított
	Társadalmi rend, biztonság és béke	Megvalósult kommunizmus	Pusztulás, háború
Organiz-mikus (virágzás és kibontakozás)	Tudás, készségek szerzése		
	Kalandozás/változatosság/ újdonság		
	Hatalom		
	Harmónia, spiritualitás		
	Vidámság, játék, rekreáció		
* Faust Goethe drámájában: minden hatalmában áll			
** Királynak nevelkedni “ Thomas Mann regényében, fojtóan gazdag nevelkedés			
*** Caspar Hauser Jacob Wassermann regényében 16 éves koráig egy pincében láncra verve nevelkedett.			

8. táblázat Emberi szükségletek

1.4.5. Szükségletek és szükségletkielégítők

A tényleges társadalmi produktumok, azaz fogyasztási javak, szellemi-kulturális termékek, intézmények, elosztási rendszerek, szokások, jogrend és más viselkedési normák a tényleges szükséglet-kielégítők, amelyeket Doyal, Gough, és Max-Neef felfogását követve a gazdasági vizsgálódás tárgyává tehetünk. Vizsgálódásunk során ezért meghatározzuk az egyes szükségletekhez tartozó jellegzetes szükségletkielégítőket a vidéki indiai társadalom esetében és ítéletet alkotunk arról, hogy változásuk milyen trendet mutat Indiában a gazdasági nyitás két évtizede alatt.

A gazdasági nyitás közismert következménye India, az osztatlan egésznek tekintett ország gazdasági növekedése. A konvencionális gazdaságtani érvelés szerint ez a növekedés a nyitás élenjáró rétegeinél jelentkező többlet javak/előnyök halmazát hozza létre, amelyek ezután az integrált nemzetgazdaság különféle áttételein keresztül a társadalom egésze vagy legalábbis többsége számára jelentkeznek. Magától értetődő a kérdés, hogyan valósul meg ez a leszivárgás a globális trendektől elszakadt szerkezetű, történelmének nagy részében “különállásra szakosodott” India többsége, a falusi-vidéki többség számára (Peet-Peet[2007]). Az emberi szükségletek és a jólét a fentiek szerinti értelmezéséből következően a nyitás “eredménye” a gazdasági növekedés, a jövedelem, a termelés és a fogyasztás fogalmaival nem ragadható meg.

A továbbiakban először Indiának a nyitás idején jellemző sajátosságait járjuk körbe: ezek egész időszakunk folyamán, azaz máig ható módon a maguk medrébe terelik a gazdasági és társadalmi változásokat (szinkronikus megközelítés).

Ezután magukat a hosszabb ívű gazdasági és társadalmi változásokat vesszük sorba, milyen okadatolható időbeli változások (trendek) jellemzik a falusi gazdaságot és társadalmat, annak a társadalom egészéhez való viszonyát (diakronikus megközelítés).

Ez a nyitás időszakában adott alap és az időbeli változások együtt determinálják azokat a főbb szükséglet-kielégítőket (Doyal-Gough[1991], Ekins-Max-Neef[1992], Narayan [1999, 2000 és 2002], Rauschmayer[2010]), amelyektől a jólét függ. Végül a szükséglet-kielégítők alakulásából következtetünk a szükségletek kielégülésének esélyére, azaz a sok függetlennek tekintett tényezőtől felépülő jólétre. Végeredményünk az indiai vidéki jólét trendjének sok szempontú elemzése lesz a gazdasági nyitás két évtizede során.

2. India a reformok időszakában

2.1. Gazdaságföldrajzi alapok

2.1.1. A szubkontinens geomorfológiája

Ha a jólét az ember sokrétű, ám számba vehető szükségleteinek kielégítésére adott esély, úgy egy kontinens népessége számára a szükségletkielégítők már a gazdaságföldrajzi adottságok által meghatározódnak. Ehhez jön hozzá a geopolitikai meghatározottság, amely a történelmi különállóság fogalmán keresztül determinálja a szubkontinens társadalmi feltételeit, amelyek aztán az itt felvirágzott civilizációkon keresztül ismét csak a szükségletek kielégítésének szociális determinánsai.

India civilizációs különállását történelme során földrajzi magába zártsága határozta meg. A Himalája északon félholdformán zárja el a kontinentális ázsiai hatásoktól. A többi oldalon tenger határolja, ez egyszerre teszi lehetővé, hogy kereskedelmi-tengeri hatalommá váljon és korlátozza az itt élő néptömegek interkontinentális mobilitását (Smith[1982]:p.1. és Basham[1967]:p.1.). India földrajzi kiterjedése is tekintélyes, ez összetettségének egyik természetes oka. Az északi szélesség 8 és 35°-a között terül el, legdélibb pontja már közel esik az Egyenlítőhöz, a legészakibb pontja a mérsékelt éghajlati területeket közelíti. Kelet-nyugati kiterjedése a keleti hosszúság 68 és 97°-a közé esik. Ha a keleti országrészben 4 órakor kel fel a nap, akkor a legnyugatibb ponton 6 órakor, tehát a helyi idő, az IMT két teljes időzónát fog át.

Mint annyi minden másban, az országot a természetföldrajzi adottságokban is a sokszínűség jellemzi. A délnyugati parti síkság tengerszint feletti magassága 0 és 100 méter közötti, míg északon a Himalájában 8 000 m-es magasságok is megtalálhatóak. A csapadékmennyiség is igen eltérő, vannak olyan területek, ahol nem éri el a 100 mm-t, másutt a 10 000 mm-t is meghaladja. A növényzet is sokféle, az esőerdőtől a sivatagok gyér vegetációjáig igen változatos.

Az ország területe 4 fő természetföldrajzi egységre bontható, ezek a Himalája Indiához tartozó vonulatai, a Himalájától délre elhelyezkedő északi síkságok (az ún. *Dóáb*), a Dekkán vagy Déli-plató, s végül a keleti és nyugati parti síkságok.

A szubkontinensen igen különböző geológiai formák találhatók a legfiatalabb képződményektől a legidősebbekig. Vannak fiatal lánchegységek éppúgy, mint holocén síkságok vagy idősebb kéregdarabok, mindenekelőtt maga a Dekkán.

Az első nagy egység a Himalája. A mintegy 70 millió éves fiatal lánchegység nagyjából olyan korú mint az európai Alpok. A hegyvonulat északon 2 500 km hosszú és 250 és 400 km között változó szélességű ívet ír le.

A második nagy tájegység a *Dóáb*, az Északi-síkság, melynek kiterjedése 200-szor 3000 km. Az Északi-síkság a Himalájából lefutó folyók allúviuma, amelyet a hegységből érkező három nagy folyó, a Gangesz, az Indus és a Brahmáputra töltött fel. Tengerszint feletti magassága 0 és 300 méter közötti, és India egész történelme folyamán termékeny talajáról ismert.

A harmadik nagy tájegység a Dekkán vagy Déli-plató. Ez a terület egyike a Föld kontinensvándorlást meghatározó 8 nagy pajzsdarabjának, amelyek a kontinentális domborzati viszonyokat kialakították. Átlagos magassága 300 és 1000 m közötti, folyói nyugatról keletre folynak. Ellentétben a Himalája vizeivel, amelyek igen mélyek és a völgyfejlődés kezdeti stádiumában vannak, ezek az idős folyók tektonikus völgyekben alakultak ki.

A negyedik egység tájai a parti síkságok. A nyugati oldalon keskeny, a keletin szélesebb az alföld. Korábban a Dekkán-plató nyugati oldalán egy magasabb hegység helyezkedett el, amely később valamilyen geológiai erő hatására lesüllyedt. A nyugati oldal folyói ezáltal megszűntek, míg a vízválasztó nyugatra tolódott. A nyugati lesüllyedés következtében a keleti oldal relatíve emelkedni kezdett, folyói szélesebb parti síkságot alakítottak ki (Majid[2008]) és Dorin-Landy[2009]:pp.23-29.).

Az itt vázolt morfológiai képlet India különösségének gyakran tárgyalt fizikai alapot ad. Az elkülönült, termékeny, sűrűn lakott, meghódíttatásra és a hódítók befogadására alkalmas szubkontinens a történelmi berendezkedések egymásra halmozódó struktúráit őrzi, amelyeket a modernitás megsokszorozódott lehetőségei sem számoltak fel. Az indiai jólét kerete a nagyon hosszú múltra visszatekintő különállás, a külső hatások elfogadása, és egyúttal be-nem fogadása vagy eltérítése.

2.1.2. Klimatikus viszonyok

India éghajlata a meghatározás szerint trópusi monszun. Trópusi abban az értelemben, hogy a hőmérséklet végig nagyon magas a hosszú, nyolc hónapos nyár folyamán. Nyáron

az ég felhőtlen, a nap nagyon erősen süt, és hatalmas energiatartalékokat hordoz. A terület több mint fele szubtrópusi, ugyanis a Ráktérítőtől északra helyezkedik el. A hőmérséklet itt is nagyon magas, helyenként magasabb, mint a trópusi területeken. Ennek az az oka, hogy a Himalája óriási tömegével minden hideg légáramlatot megállít, illetve az, hogy északnyugaton rendszerint nagy kiterjedésű anticiklon helyezkedik el amely állandóan magas hőmérsékletet biztosít, nem ritka a tartós 40 C° sem.

A monszun India éghajlatát mindenekelőtt meghatározó tényező. A monszun évszakos váltakozással érkező esős időszak, amely rendszerint júniustól szeptemberig tart. Az indiai átlagos csapadékmennyiség évi 115 és 11 500 mm között változik, ebből átlagosan 850 mm a monszun időszakában hullik. A monszun 4 hónapja alatt esik le az évi csapadékmennyiség 80 százaléka. A monszun azonban nem csak az éghajlatot határozza meg, nagymértékben befolyásolja a mezőgazdaságot, s ezzel tulajdonképpen az egész gazdaságot. Ha a monszun sok csapadékot hoz, akkor jók a terméseredmények, magasabbak a mezőgazdasági bérek, megnő a foglalkoztatási arány. Ha viszont kiesik a monszun, a szárazság az éhezés és a politikai elégedetlenség rémét vetíti előre (Price[2004]:p.2.). A monszun nem csak a termést, hanem a szegények számarányát, a jólétet és a politikát is. Ha választások a monszun idejére esnek és az prognosztizálhatóan kevés csapadékot hoz, akkor inkább elhalasztják a választásokat, nehogy a csalódott földművelők voksai eltorzítsák az eredményeket⁴⁷.

2.1.3. Vegetáció és növényfajok a mezőgazdaságban

Indiának szubtrópusi éghajlata alapján a szárazföld 33%-át boríthatná erdő, valójában azonban az erdővel borított területek aránya csak 22%. A gyarmati uralom 200 éve alatt az csaknem teljesen kiirtották India erdőit részben kereskedelmi céllal, részben a kender, juta- és teaültetvények terjeszkedése miatt. A brit uralom után az ország területének 20%-a degradálódott, talajerózió és áradások tették lehetetlenné a művelést. A függetlenség kivívásakor az ország vezetői erdősítési programba kezdtek, melynek eredményeképpen ma már az erdővel borított terület eléri a 22%-ot. Az ország erdeinek 95%-a az állam kezébe került, 3% a falusi tanácsok kezelésében van, s csak 2% felett rendelkeznek magántulajdonosok (Datt-Sundharam[2007]:p.94.).

⁴⁷ A 2009-es választásokat megelőző közvélemény-kutatás még a Hindu Néppárt (BJP) jelentős győzelmét jósolta. A kiszámíthatatlan választói reakciók között előkelő helyen szerepelt a szárazság (SME Times[2009]).

A főbb fafajták az indiai tölgy, a tik és a tobozosok. A növényzet, így az erdő is, változik a különböző éghajlati területeknek, illetve a magasságnak megfelelően. 2 000 mm csapadékérték felett az esőerdő és örökzöld növények az uralkodók. 1 500 és 2 000 mm csapadék között a nedvességkedvelő átmenti erdő jellemző, amely lombhullatókból és örökzöldekből vegyesen áll. 500 mm csapadékmennyiség alatt az átmeneti erdőket találjuk, amelyek tisztán lombhullató fajokból állnak. A száraz területeken, ahol az évi csapadékmennyiség nem éri el az 500 mm-t szúrós, bozótos, bokros növényzettel találkozhatunk. A Himalája esetében a magasság emelkedésével a trópusi növényzettől a magashegységi növényzetig minden előfordul.

India talajai szintén nagy változatosságot mutatnak. Nagyon fontos szerepet játszanak az ország életében, mivel alapvetően meghatározzák a mezőgazdaság termelési lehetőségeit. Az angolok nagyon alaposan felmérték a talajtani adottságokat és osztályozták a talajtípusokat termékenységük és minőségük alapján. A felmérés célja azonban csak a megfelelő földilleték megállapítása és kiszabása volt. A magasabb kategóriába eső földtulajdonosok több illetéket fizettek, míg a rosszabb földekkel rendelkezők alacsonyabb bevételt jelentettek az államnak (Nag[2003]:p.1.). Mára a kormány már majdnem teljesen eltörölte a földek után fizetendő illetéket és adókat, csak a nagyon nagy területek tulajdonosai kénytelenek fizetni, de ők is csak 1%-át adják a tulajdonosoknak. A talajminőség-vizsgálatok és osztályzások ma nem a földilleték-kiszabás, hanem a földhasznosítási tervek miatt jelentősek. Felmérésük alapján dönthető el, melyik földeket használják fel mezőgazdasági terjeszkedésre, legeltetésre, szántásra, melyeket útépítésre, városok helyigényének biztosítására.

Az alluviális területek 42%-ot borítanak India területéből, az Északi-alföld és a parti síkságok területén jellemzőek. Ezek jó minőségű talajok, kiemelkedő terméseredményekkel igen nagy népsűrűségű területek ellátását biztosítják. Rizs, búza, cukornád és földimogyoró termesztésre használják. 14%-ot képviselnek a feketeföldek, amelyek a félsziget északnyugati és középső oldalán fordulnak elő, ezek láván képződött jó minőségű talajok, amelyek leginkább gyapottermesztésre használatosak. A vöröses talajok 25%-ot foglalnak el, archaikus kőzeteken képződtek, nem túl jó minőségűek. A 9%-ot kitevő Himalája területén az alapkőzet minőségétől és a lejtőviszonyoktól függően igen változatosak a talajok, átlagban 4.000 m-es magasságig állnak művelés alatt. Sivatagi talajok tesznek ki 7%-ot Rádzsasztán tartomány nyugati régióiban, itt a mezőgazdasági

művelés szinte lehetetlen. A maradék területeken változatos talajösszetétel jellemző Dhingra[2006]:pp.75-77.).

Az Indiában mezőgazdasági művelés alá vont terület világviszonylatban magasnak számít, 2008-ban 158 millió hektáron folyt, és ezzel az USA mögött világ második legnagyobb agrárterülete. A legjelentősebb termőterületek a Pándzsáb és a Dóáb folyamöntözött síkságai (Harjána, Uttár Prádés, Nyugat-Bengália). Ezek az éléskamrák a rizs és a búza első számú előállítói. Az erdőgazdálkodás Kásmírban, Bihárban a Himalája lábánál és a Nyugati-Ghátok fogyófélben lévő erdőségeiben meghatározó. Növekvő jelentőségű a halászat Kerala és Goa partjainál, az ültetvényes gazdálkodás Dél-Indiában (Kerala, Goa, Tamil Nádu) jelentős (kávé, fűszerek). A teatermelés Asszám és Dél-India egyes területeire koncentrálódik. Az ipari növények termelése Nyugat-Bengáliában (kender és juta) Gudzsarátnban és Mahárástrában (gyapot) koncentrálódik (Dorin- Landy[2009]:p.59.).

2.2. Ökológiai alapok és gazdasági erőforrások

2.2.1. Természeti erőforrások

2.2.1.1. Víz

A víz mind a földi biotópok, mind az emberi jólét egyik fizikai alapszükséglete, mely minden sűrűn benépesített területen problematikussá válhat. A víz három legfontosabb szerepe az ivó és használati víz, az öntözés és az energiaszolgáltatás. India a föld legcsapadékosabb országai közé számít, az átlagos éves csapadék 1100 mm, mégis a vízzel szűkösen ellátott országok közé sorolják⁴⁸. Az ENSZ vizsgált 180 tagországból a 133. a vízzel való ellátottság tekintetében, vízminőség szempontjából pedig 122 vizsgált ország közül a 120. (Dhingra[2003]:p.81.). A jólét és a vízzel való ellátottság erős korrelációban van. Indiában a hivatalos szegénységi küszöb alatt élők száma (BPL) az öntözetlen területeken 69%, az öntözött területeken 25% (Water For People[2003]:p.18.). Az Indiai Mezőgazdasági Bizottság számára készült becslés szerint (Nag-Kathpalia[1975]) India teljes vízmérlege az alábbi:

A víz forrásai és felhasználása Indiában 1975-2025			
		millió ha m (hektárméter)	
		1974	2025
Teljes csapadékmenyiség		400	400

⁴⁸ A nemzetközi normák szerint ha egy országban az egy főre évente jutó vízmennyiség 1700 m³ az ország vízben szűkösen ellátottnak, ha az 1000 m³ alá esik vízben szegénynek számít (Falkenmark[1976]). Indiában 1991-ben 2309 m³, 2001-ben 1902 m³ volt és a becslések szerint ez a mennyiség 2025-re 1401 m³ 2050-re pedig 1191 m³ lesz (UN WWDR [2003]:p.18.).

A víz forrásai és felhasználása Indiában 1975-2025			
		millió ha m (hektárméter)	
a)	Közvetlen elpárolgás	70	70
b)	Elfolyás a felszíni vízgyűjtőkbe	115	115
c)	Elszivárgás a talajba	215	215
	Teljes vízfelhasználás	38	105
	a vízbázis hozzájárulása	13	35
	felszíni vizek	25	70
Forrás: Datt-Sundharam[2006]:p.99.			

9. táblázat A víz forrása és felhasználásai

Vízgazdálkodási szakértők ennek megfelelően már 1999-re vízhiányt prognosztizáltak. Akut vízproblémák jelentkeznek Tamil Nádu nagy részében, Rádzsasztánban, Orisszában, Gudzsarátnban.

Az iparosítási terveknek megfelelően az 1950-es évek elején Indiában gigantikus gátépítési program kezdődött, amelynek célja a villamos áram termelése mellett az áradások pusztító hatásának csökkentése volt (Datt-Sundharam[2007]:pp.99-102.). Az 1962-ben elkezdődött “zöld forradalom” a termésátlagok növeléséhez az artézi kutak fúrását és felszíni kutak használatát támogatta a vízbázis túlhasználatának bármely korlátozása nélkül. A nagy gátépítések pusztító következményekkel jártak és felemás eredményeket hoztak. Vandana Shiva idézi Radzsiv Gandhi 1986-ban elhangzott reformbeszédét: “A mai helyzet szerint 1951 óta 264 nagy felszíni öntözési program kezdődött el. Ebből csak 66 fejeződött be, 188 még mindig épül. Talán igazunk van, ha azt mondjuk, hogy ezekből a népnek semmiféle haszna nem származott. 16 éven át öntöttük beléjük a pénzt. A nép ebből nem kapott semmit, sem öntözést, sem vizet, sem nagyobb termést, semmilyen segítséget a napi élethez” (Shiva[2002]:p.60. és Kumar et al.[2005]). A beszéd és a tapasztalatok azonban nem jártak további következményekkel, a gátépítések azóta is folytatódnak.

Ezzel szemben általános a hagyományos víztárolók (“*talab*”) és az ásott kutak elhanyagolása. Ezek lehetőséget adnak az értékes csapadékvíz tárolására úgy, hogy azok a faluközösség közvetlen ellenőrzése alatt maradnak.

2.2.1.2. Műveletlen természeti területek és erdőségek

A városi életmóddal szembeállítva az alacsony jövedelemből élők élete az indiai vidéken kevésbé szakad el a közvetlen környezettől. A szegények három kategóriája, a jegyzékbeli és a hátrányos helyzetű kasztok falun élő tagjai és a hegyi gazdálkodást folytató törzsek

(ld. 2.5.1.5 Hegyi gazdálkodás fejezet) a természet hagyományos erőforrásaira szorulnak. A legfontosabb kapcsolódások a természeti erőforrásokhoz a tüzelőanyag gyűjtögetés, a kisállatok adta proteinfoorrások, a legeltetés és a gyógy- vagy táplálékkiegészítés céljára szolgáló növények. A hegyi törzsek egy része ma is a hagyományos felégető gazdálkodást folytat, különösen Asszám és Arunacsál Pradés hegyes területein, amely közvetlenül és szinte kizárólag a természetes erőforrásokhoz kötődik (ld. 2.3.9.12 Hegyi gazdálkodás fejezet).

Az erdős területek megőrzése az indiai gazdaságpolitikai és természetvédelmi törekvések egyik központi témája. Mintegy 200 millió ember megélhetése függ vagy származik közvetlenül az erdőségekből, és 173000 falut, azaz minden harmadik vidéki település megélhetésében szerepet játszik. A jelenleg 23% erdővel borított területével India 10. a világ erdővel borított országainak rangsorában. A központi statisztikák szerint 2001-02-ben a GDP 1,5%-a származott az erdőgazdaságból, a kiterjedt feketegazdaság és GDP-ben nem mért tevékenység azonban jelentősen nagyobb gazdasági szerepet valószínűsít (Goyal-Arora[2009]:p.32-33.).

Az 1952-ben elfogadott Erdészeti Politika ("Forest Policy") 33% erdőtakaró elérését irányozta elő, ez azonban soha nem valósult meg (Datt-Sundharam([2007]:pp.97-98.). A légi felvételek alapján a hivatalos adatoknál gyorsabb, évi 1,3 millió ha ütemű erdővesztés becsülhető Datt-Sundharam([2007]:pp.97-98.). Az erdőpusztulás további indirekt hatása az áradások gyakoribbá válása, a talajerózió növekedése és a gátak gyors feliszaposodása. Az alkotmány tételesen felsorolja az erdők védelmének feladatát, a tulajdonjogi formák az 1927 évi erdészeti Törvény szerint gazdasági célú erdők ("Reserve Forests, RF"), védett erdők ("Protected Forests, PF") és falusi erdők ("Village Forests, VF"). Az előbbiek állami kezelésben vannak, az utóbbiakkal a falvak gazdálkodnak.

Az Himalája, azaz India északkeleti államai még 75-80%-ban erdővel borítottak⁴⁹. A Himalája 137 törzsi népnek ad megélhetést. Itt az orrvadászat és a ritka gyógynövényként használható fajok pusztítása a fő problémák (Goyal-Arora[2009]:p.32-33.) A fakivágás a Himalájában előrehalad, becslések szerint 30-40 éven belül az erdők egész ökológiai gazdagsága eltűnik (Datt-Sundharam([2007]:pp.95-96.).

⁴⁹ Mizoram 88.63%, Nágaland 82.75%, Arunacsál Pradesh 80.93%, Tripura 77.77%, Manipur 76.53% (Goyal-Arora[2009]:p.33.)

A Nyugati- Ghátok erdőségeinek kivágása máig folytatódik, nagy erdőterületek kerültek monokultúrás ültetvényezés alá (tea, kávé, gumi, olaj, pálmafa, teak, eukaliptusz), vagy adtak helyet gátaknak, utaknak, vasutaknak. Az erdőfelület 20%- lehet eredeti állapotában, de az ott élők szegénysége, az aljnövényzet túllegeltetése, a tüzelőgyűjtés és a tömegturizmus hatásai miatt ez is erősen fenyegetett. A terület 10%-a védett (Goyal-Arora[2009]:pp.36-38).

2.2.1.3. Fajok, biodiverzitás

A biodiverzitás megőrzése mellett annak morális indokain túl az ökoszisztéma nagyszámú szolgáltatása szól, amelyek a jelenégi és a jövőbeli emberi jólés szempontjából egyaránt meghatározóak. Ezek a az ökoszisztémák által nyújtott javak teszik lehetővé és élni érdekessé az emberi életet. A biodiverzitás az ökoszisztémák által nyújtott javakat közvetlenül befolyásolja. Az emberi táplálék lényegében növényi és állati rostokból származik. Bizonyos növények és állatok a hagyományos tudás központi elemei. A színes virágokkal borított területek az ott lakók természetes örömforrásai, és jelentős turizmus fenntartói. A vegetáció bizonyos konfigurációja, madárdal, illatok és hasonló a helyhez való kulturális kötődés alapelemei.

A biodiverzitásnak számos összetevője van, így az adott ökológiai rendszeren belüli egyes tájegységekben megtalálható genotípusok, populációk fajok, funkcionális jegyek és jellemzők száma és interakcióik. (Diaz[2010]. A biodiverzitás maga jól definiált, de rendkívül komplex ⁵⁰ fogalom, amelynek mérése korántsem egyértelmű.(World Resources Institute[2008]). A lehatárolt területen a biológiai entitások ugyancsak sokféle szempont szerint sorolhatók csoportokba, és a csoportok száma, valamint a besorolt objektumok csoportok közötti gyakorisági eloszlása alapján a biodiverzitás elvileg kvantifikálható (Margóczy[2008]p.).

India a világ 12 mega-biodiverzitási centrumának egyike, és a fajok Vavilov-féle központjainak⁵¹ egyike (Harris [1990]), melyben idáig 45 ezer növényfajt és 92000 állatfajt azonosítottak. Itt található a világ két globális biodiverzitási forró pontja ("hot-

⁵⁰ "biológiai sokféleség, amely megnyilvánul valamennyi élőhelyen a mélytengerektől a sivatagokig, az érintetlen vagy csaknem érintetlen őserdőktől a nagyvárosokig. A biodiverzitás tudományos definíciója a Global Biodiversity Assessment [1995] szerint: „Adott körön belüli biológiai entitások különbözőségének minősége és mértéke.(Margóczy[2008]p.)

⁵¹ A Vavilov-központok a föld olyan máig nagy biodiverzitással jellemzett földrajzi helyei, ahonnan az emberiség domesztikált növényei eredeztethetők. India a nyolc ilyen központ egyike (Vavilov[1931].

spot”) a Keleti-Himalája és Nyugati- Ghátok. Mindkettő felbecsülhetetlen értékű génparadicsom.

Természeti kincsek és ásványi anyagok

India a globális szénkészletek jelentős részével rendelkezik, és energiatermelésének kétharmadát szénalapú erőművek biztosítják. Az elsősorban az ipari tevékenységet szolgáló szénbányászat a környezetkárosítás jelentős forrása, befolyással a termőföld, a vizek minőségére és az erdők állapotára.

A teljes szénkészletet 283 milliárd tonnára becsülik (a kokszolható tartalék 31 milliárd tonna, Koizumi[2006]p.5.), ebből azonban csak 65 milliárd tonna bizonyított, . A szén 27%-a kokszolható, ezt kohászati célokra tartják fenn, a többit erőművek égetik el. A széntermelés állami konszern kezében van, az elmúlt évtizedekben év 4-5%-os éves növekedést produkált. A széntelepek java viszonylag ritkán lakott területeken, Ándra Pradésben, Nyugat-Bengáliában, Dzsárkhándban és Orisszában található.

India a világ 10. legnagyobb vasérckészletét mondhatja magáénak. A lelőhelyek többsége Dzsárkhándban, és Nyugat-Bengáliában van, ide koncentrálódik az acéltermelés nagyobb része is.

Az ország kitermelendő ásványkincs készletét összesen 85 milliárd tonnára becsülik, amely 13000 nyilvántartott lelőhelyen található, a ennek a készletnek azonban csak 40%-a bizonyított. A feltárás és a bányászat a reformidőszak kezdetéig elhanyagolt tevékenység maradt.

2.2.1.4. Energiahordozók

India a világ egyik gyorsan növekvő és energiaéhes gazdasága. Az energiaforrásokat kereskedelmi (ipari energiatermelés) és nem-kereskedelmi forrásokra osztják. A kereskedelmi források a szén (51%) a vízerőművek(2%), a kőolaj (36%) és földgáz (9%) valamint a nukleáris erőművek (2%, Bhattacharyya[2007]:p.1.). A nem-kereskedelmi források az állati trágya és a tűzifa, ezek elsősorban a vidéki energiaösszetételben még sokáig meghatározóak maradnak (ld. a 2.5.1.4 Ám ádmi - a falusi tömegek fejezet).

Az energiatermelés gerincét, nagyjából 75%-át a szénerőművek adják. Az energiaellátás szűk keresztmetszete a szállítás, amely csak vasúton történik, a vasúti vagonok hiánya korlátozza a szállítható mennyiséget (Dhingra[2006]:pp.106-107.).

Az olajvagyon nagy része is feltáratlan, máig a feltételezett készletek negyede vált ismertté. Az indiai nyersolajszükséget 25%-a származik hazai forrásból. A szénhidrogén vagyont jelentősen megnövelte a kontinentális talapzatban feltárt készlet. Az 1964-ben felfedezett Bombay High Mumbai partjainál 2004-ben a hazai olajfogyasztás 15%-át, 34 millió Mt-t adta. 2002-ben fedeztek fel egy igen jelentős gázlelőhelyét a Krisna-Godavári folyamtorkolatnál (Bengáli-öböl), és 2004-ben Rádzsasztán partjainál. A földgázigény évi 30 milliárd m³, amelyet teljes egészében hazai termelés fedez. A fő felhasználók a nehézszevágyipar, a műtrágyaágyártás és az LPG⁵² előállítás (IBEF[2006]).

2.2.2. Népeség és emberi erőforrások

2.2.2.1. Népesedés

India a világ második legnépesebb országa. A népesedési trendet és a városi és vidéki népeség arányát a 10. táblázat foglalja össze. A népeség növekedési rátája jelenleg 1,3, ez magasabb a globális átlagnál, (1,2) de Pakisztán (2,1) vagy Bangladés (1,4) rátájától elmarad. Mivel Kína növekedési rátája már egy évtizeddel ezelőtt 0,8-ra lassult, India kb. 2020-ra a föld legnépesebb országa lesz Haq([2007]:pp.61-64.) és WB WDI[2011]).

India a világátlaghoz képest túlnépesedett, míg területe a föld lakott területének 2,4%-át teszi ki, addig lakossága a világ népességének 16,9%-át adja.

Év	Teljes népeség millió fő	Növekedés egy évtized alatt (%)
1901	238.4	1.1
1911	252.1	5.7
1921	251.3	0.3
1931	279.0	11.0
1941	318.7	14.2
1951	361.1	13.3
1961	439.2	21.5
1971	548.2	24.8
1981	683.3	24.7
1991	846.3	23.8
2001	1028.6	21.3
2011	1202.0	16.8
Forrás: Haq[2007]:p.63. és Haub[2007]		

10. táblázat A népesedés hosszú távú trendje Indiában

⁵² A "tisztá", vagyis környezkímélőbb üzemanyagként és főzésre használt cseppfolyósított propángáz.

India gyors népességnövekedése a világtrendnek nagyjából megfelelő. A világ népességének 75%-át adó fejlődő világ az elmúlt évszázad során hasonló ütemben növekedett.

A népesség növekedésének oka a születési ráta és a halálozási ráta különbsége. India népessége sok más magas termékenységi és halálozási rátájú országhoz hasonlóan 1920-ig szinte változatlan volt. A magas születési rátát az időszakos éhínségek, és a kolera, a bárányhimlő és a malária járványai ellensúlyozták. A XX. század közepére az éhínségek és a járványok visszaszorultak. India népességének növekedési rátája 1971 és 1981 között tetőzött. Az 1980-as években a népesség évi 16, az 1990-es évektől máig évi 18 millió fővel nőtt. A növekedési a születési ráta 60-as években kezdődött csökkenése miatt lassult le, az 1970-es évek eleje óta a születési ráta az 1000 születésre jutó évi 40-ről 2004-re 24-re csökkent (Haub-Sharma[2011]:p.5.).

Ez a csökkenés az indiai kormányzat népesedéspolitikája és beavatkozásai miatt következett be. A terjedő népjóléti intézkedések a halálozási ráta masszív csökkenéséhez vezettek. Már az 50-es években családtervezési klinikák hálózatát állították fel, és a családokat családtervezési tanácsadók látogatták. A legellentmondásosabb időszak az Indira Gandhi által bejelentett országos szükségállapot időszaka (1975). Ekkor számos államban születési kvótarendszert és kényszerintézkedéseket (vasectomia⁵³) vezettek be.

A hírhedt sterilizáló táborokban 1976–1977 során 8,3 millió sterilizálásra került sor. A visszaélések és a szükségállapot népszerűtlensége miatt a program a következő években lefulladt, és a népesség növekedésének lassulása ismét visszájára fordult. A sterilizálással szembeni ellenállás Indira Gandhi (átmeneti) kormányon kívül kerülésében is szerepet játszott, és a 80-as években már az önkéntességre épülő családtervezési program vált általánossá. A végrehajtás módja államonként változott, egyes államokban készpénzt (Andhra Pradésben 500 INR), vagy tranzisztoros rádiót kínáltak a nőknek a sterilizálás vállalásáért cserébe. 1998-99-ben Andhra Pradésben a 25 és 29 év közötti nők 67%-a volt sterilizált (Haub-Sharma[2011]:p.14.).

A 2000-ben első ízben közzétett nemzeti népesedési politika (NPP) olyan sokrétű intézkedésrendszert tett közvé, amely a csecsemő- és gyermekágyi halandóság

⁵³ Az ondóvezeték sebészi úton, fogamzásgátlás céljából történő elkötése.

csökkentésére, a házasságkötés időpontjának későbbre helyezésére és a gyermekek kötelező védőoltására épült.

A túlnépesedés problémája elsősorban a Dóáb államait, Uttár és Mádhjá Prádést, Bihárt és Nyugat-Bengáliát érinti, ez a négy szövetségi állam adja India népességének 48%-át. A termékenységi ráta csökkenése mögött komplex társadalmi okok állnak. Szerepet játszik benne a házasodás időpontjának későbbi életkorra tolódása, a középosztály számarányának növekedése, ennek nyomán az ideálisnak tekintett családmódel megváltozása. A termékenység a szegényebb és az alacsonyabb iskolai végzettségű családokban magasabb. Végül szerepet játszik a vallási közösséghez tartozás, az indiai muszlimok termékenységi rátája jelentősen meghaladja a muszlimokét és a hátrányos helyzetű kasztoké a magasabb kasztokét.

Az indiai korfa erősen piramis jellegű, azaz az alsóbb, fiatalabb évjáratokhoz tartozók száma jelentősen meghaladja az idősebbekét. 1991-ben 37,7, 2001-ben 35,7% tartozott a 14 év alatti korosztályba. A korfa a lassú előregedés jeleit mutatja, egyenlőre a fiatal korosztályok erős túlsúlyával.

A brit gyarmati rendszer statisztikái már a XIX. század fordulóján a férfiak markáns többségét jelezték. A nők gyermekágyi és idős kori (özvegyként való) halandósága jelentősen felülmúlta a férfiakét, és ez a trend 1920 után, az átlagos élettartam kitolódásával sem változott meg. A magasabb halandóságot elsősorban a lánygyermekek elhanyagolása és a nők rosszabb életfeltételei magyarázták, noha bizonyos vidékeken a lánycsecsemők meggyilkolása is szerepet játszott. 1947 után a szociális feltételek általános javulásával ez az arány gyorsan javulni kezdett, majd 1981-et követően ismét romlásnak indult. A modern kori aránytalanság okozója a demográfiai hullámot fékező abortusz a szelektív használata volt, amikor általánosan ismertté váltak a magzat nemének megállapítására szolgáló eljárások, így az amniocentézis és az ultrahangos vizsgálat (Guilmoto[2007]).

A nemek közötti aránytalanság a 2001-es népszámlálás után vált sokat tárgyalt társadalmi problémává. (Fred et al.[2002], részletesebben ld. Családszerkezet és közösség fejezet).

2.2.2.2. Munkaerő állomány és összetétel

Az indiai munkaerőpiac komplex és számos egyedülálló sajátossággal rendelkezik. A foglalkoztatottság mértékét legjobban a munkában való részvételi arány ("work participation rate", WPR) jellemzi, ez 2001-ben 39%-os volt, ez regionális

összehasonlításban magas, de elmarad a fejlett országok 45-50% közötti részvételétől (Dhingra[2006]:p.142.). A teljes munkaerőállomány 420 és 470 millió fő közé becsülhető (MLE[2010]:p.14.)

A teljes munkaerő-állomány legalább 65%-a a mezőgazdaságban és kb. 20% az iparban foglalkoztatott (Dhingra[2006]:p.143.). A foglalkoztatottakat főállásúként ("main worker") és marginálisan foglalkoztatottakra osztják, főállásban lévőknek az évente legalább 180 napot dolgozók számítanak. . A népesség 31%-a főállású és 7%-a marginálisan foglalkoztatott, a nők esetében ez az arány azonban 14%.

A nők részvételi aránya alacsony, 25 és 30% között tehető a vidéki és 15 és 18% közé a városi népesség körében. Az alacsony részvételi arányt a nőknek tartott foglalkozások alacsony aránya és egy sor társadalmi tabu és korlát magyarázza. A vidéki nők elsősorban gazdasági kényszerből vállalnak munkát és jellemző a munka abbahagyása a házasságkötés után. Ezzel együtt a nők munkavállalása Indiában is növekedőben van, ám főként a városi nők között.

Az indiai munkaerőpiac meghatározó jellemzője az ún. foglalkoztatási státusz, amelyet a foglalkoztatás "minőségével" azonosítanak. A nemzeti panelfelmérések során három kategóriát különböztetnek meg, a folyamatos bérezéssel foglalkoztatottakat, az ún. "ön-foglalkoztatottakat" vagyis az egyéni vállalkozókat ("self-employed") és az alkalmi munkásokat. A foglalkoztatási struktúrában a folyamatos bérezéssel a formális szektorban foglalkoztatottak drasztikus kisebbségben vannak, arányuk 2005-ben a munkaképesek 6%-a volt (Mathew[2006]:pp.38-40.). A munka világában az egyéni vállalkozók dominálnak, arányuk 1993/94-ben 2000-2001-ben 53% volt, a maradék 40%, azaz 362 millió vidéki és 168 millió városi "munkavállaló" pedig alkalmi munkásnak számított. A nyilvántartásokban az "egyéni vállalkozók" nagy arányát elsősorban a vidéki földművelők serege adja. Számuk a birtokok elaprózódásával és a föld eltartóképességének a csökkenésével együtt csökken. Jelentős részük számára a földművelés nem az egyetlen, sőt nem is a legjövedelmezőbb megélhetési forma, és jelentős részük alkalmi munkából vagy más módon vagy folyamatos vállalkozóként más munkából is szerez jövedelmet.

Az óriási munkaerő-állomány iskolázottsága rendkívül problematikus. A megfelelő korosztálynak csak 3%-a jár felsőoktatási intézménybe, a 5. alsó iskolai osztályt 60% végzi el, 12. osztályt pedig 100-ból csak 3 gyermek végez (Dhingra[2006]:p.140.).

2.2.2.3. Oktatás és képzettség

Az oktatás Indiában részben központi, részben szövetségi állami irányítás alatt áll. Az alkotmány 93. kiegészítése (2002) az alapfokú oktatást mindenki számára kötelezővé teszi, ám a megvalósítás módját az egyes államok döntésére bízta (Reddy[2004]:p.3.). Az iskolarendszer négy szintű: alapszintű ("primary") felső alapszintű ("upper primary"), haladó szintű ("secondary") és haladó felső szintű ("higher secondary") oktatás. Az első két kategóriát együtt elemi iskolának nevezik. Létezik az iskola előtti nevelés intézményrendszere is, amelyeket a szövetségi kormány az ún. Anganwadi központokon keresztül szervez. Szórványosan előfordulnak állami és magánóvodák vidéken is. A szakképzés rendszerét a műszaki és szakiskolák ("technical and vocational education") valamint az egyetemek és a diploma előtti és szakdiplomát adó képzést nyújtó intézetek ("undergraduate and postgraduate institutions") biztosítják.

Az iskolarendszer a működtető szempontjából négy alaptípust különböztet meg: a) állami iskolák, beleértve a helyi hatóságok által működtetett iskolákat is ("public school"), b) államilag támogatott magániskolák ("public aided", PA), c) támogatás nélküli magániskolák ("private unaided" PUA), d) akkreditáció nélküli magániskolák (Muralidharan-Kramer[2009]). A magániskolák a reformidőszak előtt nem volt játszottak jelentős szerepet.

A felsőoktatás a Néhru-Gandhi-korszak során az oktatás előnyben részesített területe volt, amelyet a közoktatás terhére fejlesztettek. Az egyetemek elsősorban az öröklődő elit kisebbség (*bráhmín* és más magas státuszú családok) képzésére szolgált. Az egyetemeken főleg elméleti képzés folyt, és néhány akadémiai intézet és stratégiai főiskola kivételével országosan elégtelen volt a műszaki képzés.

Az oktatásban jóval nagyobb arányban vesznek részt a fiúk, az általános és középiskolákba 33 millióval több fiú jár.

India hosszú ideje küzd az oktatási rendszer elitista jellegével, az azonban lassan változik, a 2000-es évek elején legjobban képzett 10% az oktatási kiadások 61%-át vitte el. Azon túlmenően, hogy a felsőoktatás mindenhol költségesebb, az indiai egyetemi hallgatók képzésének teljes költsége az ázsiai átlag 1,55-szöröse, míg az elemi iskolai képzés annak 66%-ába kerül (Dhingra[2006]:p.140.)..

2.2.3. Tőke

A neoklasszikus elmélet szerint az indiai gazdasági növekedést a felhalmozási ráta és a befektetett tőke volumene határozza meg. A befektetések zöme a reformidőszak kezdetéig állami befektetés ("public investment") volt, majd a vezető szerepet 1990 után a növekedő magántőke váltott fel. A befektetések közel 40%-a háztartások megtakarításából származik, az állam dominanciáját azonban felváltották a magánvállalatok befektetései, amelyek 2007-ben a bruttó tőkebefektetés 42%-át adták (Nayar[2009]:pp.28-29.). A magántőke rendkívül koncentrált, a magánvállalati befektetések A gazdasági életet 20 nagy családi ellenőrzésű kereskedőház vezeti, ebbe a körbe az egész reformidőszakban csak 3-4 új vállalatcsoport került be. 57 vállalat a nemzeti összesített tőke kb. 40%-ával rendelkezik (Datt-Sundharam[2006]:pp.418-420.).

Kevésbé, illetve csak egyes ágazatokban (IT és telekommunikáció) játszik jelentősebb szerepet az értékpapír piac.

A külföldi működőtőke-befektetések 65-70% Delhin kívül öt tengerparti, jelentős nagyvárosokkal és gyarmati kereskedelmi múlttal rendelkező államban, Karnatakában, Tamil Náduban, Gudzsarátnban, Mahárástrában és Harjánában valósul meg. Itt találhatók a jól működő, befektetőket vonzó speciális gazdasági zónák (SEZ) is. Ugyanakkor a tőkeképződésben a külföldi közvetlen és portfólió-befektetések nem játszanak meghatározó szerepet a reformok időszakában sem, arányuk az államok közül legtöbb külföldi befektetéssel rendelkező Mahárástra esetében 1991 és 2001 között 12% körüli, India egészére pedig 10% alatt marad (Kamalakanthan-Laurenceson[2005]).

Az indiai tőkebefektetések elaszticitása a reformok kezdetekor körülbelül 0,2 vagyis meglehetősen alacsony volt, és az 1991-2006 közötti időszakban nem javult jelentősen. Ez a mutató azt jelenti, hogy egy átlagos vállalatnak 5 évre van szükség ahhoz, hogy igazodni tudjon a kereslet és a kínálat változásaihoz. Mindent összevetve a tőkekihelyezés hatékonysága meglehetősen alacsony, a vállalatok a reformokra igen vontatottan reagálnak, a belső vállalati és emberi tényezők hatása meghatározó a döntéshozatalra. Ez is igazolja a társadalmi intézményrendszer elsődlegességét a neoklasszikus gazdasági mechanizmusok egyetemes érvényességével szemben. Ennek értelmében ugyanis a részvény- és kötvénypiacok, valamint a kereskedelmi bankok következetes fejlesztése nyomán nagyobb rugalmasságot várnánk. Így a tőke teljes rugalmassága csak 26%, azaz

az eladások 10%-os növekedése a tőkeállományt csak 2,6%-kal növelte (Desai-Eklund-Höberg[2009]).

2.2.4. Infrastruktúra

2.2.4.1. Közlekedési infrastruktúra

Az indiai közlekedés gerince a vasút, a gazdaság működését összefogó keret. A viszonylag fejlett vasúti rendszer a brit idők öröksége, ám a függetlenség elnyerése óta a vasúthálózat töretlenül tovább növekedett.

A hálózat zöme, 71%-a angolszász széles nyomtávú ("broad gauge"), ezen valósul meg a távolsági forgalom nagyja, az áruszállítás 75 és a személyszállítás 55%-a. Folyamatosan állnak át a metrikus nyomtávra, emellett elenyésző a keskeny nyomtáv aránya. A vasúti ellátottság is erős országos szóródást mutat, és elsősorban északon, Harjánán és a Pándzsábon kívül Bihárban, sőt Asszámban is magas. Az indiai vasút az ország legnagyobb egységes szervezete, s az ország legnagyobb munkaadója, amely egymaga 1 400 000 dolgozót foglalkoztat.

A vontatás Diesel és elektromos, jelenleg a hálózat mintegy 30%-a villamosított (Dhingra[2006]:p.91.). A gördülőállomány szintén szűk keresztmetszet, noha a személy- és tehervagonok száma 1950 óta szintén megduplázódott. A hálózati sebesség lassú, bár egyes szakaszokon elérhető a gyors szerelvények számára nemzetközi elvárás szerinti 130 km/óra. A távolsági forgalom nagyobb része marad vasúton, a teheráru által megtett átlagos távolság vasúton 720 km, közúton 350 km.

Az indiai vasút állami monopólium és egyetlen irányító hatóság, a Railway Board irányítása alatt áll. Az indiai vasút a világon egyedülálló módon nyereséges volt a 2000-es évek második felében, noha hatékonysága nemzetközi összehasonlításban alacsony, a bérek az összes bevétel 51%-át teszik ki, míg ugyanez a mutató Kínában csak 26% (Dhingra[2006]:p.93.).

A vidéki közlekedés, az elszigetelt faluknak az ország életébe való bekapcsolódása jóformán csak közúton képzelhető el. A közúthálózatot nemzeti főutakra (trunk road, national highway, a teljes úthálózat 2%-a), állami főutakra (a teljes úthálózat 4%-a és a helyi utak különféle kategóriáira osztják. A nemzeti főutakon a teljes forgalom 40%-a bonyolódik. Az autópályák aránya egyenlőre elenyésző, az utak kétsávosak és gyakran elkerülik a nagyvárosokat. A főbb desztinációk között (Delhi-Gudzsárat-Mumbai, az ún.

Grand Trunk Road) az utak rendkívül zsúfoltak, a teherszállító járművek jellemző haladási sebessége az európainak harmada (30 km/óra).

A gerinchálózat megújításának a Nemzeti Autópályaépítési Program (National Highway Development Project, NHDP) alapján kijelölt nagyszabású programja, a négy legnagyobb metropoliszt összekötő Golden Quadrangle (Kolkata-Chennai-Mumbai-Delhi, összesen 5846 km) tíz éves építés után most (2010) fejeződik be. Ugyanakkor az ország 929 főbb közúti hídjának fele azonnali vagy sürgős felújításra szorul (Dhingra[2006]:p.97.).

Az úthálózat fejlesztésének gyorsítása érdekében a központi kormányzat a benzin és diesel üzemanyagokra fogyasztási adót vet ki, ennek az alapnak a felét a nemzeti főutak, másik felét a vidéki úthálózat fejlesztésre fordítják (Mukherjee[2009]:p.5-6). A főutak építése és fenntartása a központi kormányzat feladata. A helyi infrastruktúra elvileg a *pancsájak*ok hatáskörébe tartozik, fejlesztéséért azonban az ügynökségek sora felelős (ld. 3.5 Vidékfejlesztés és segélyezési rendszer.). A közúthálózat gerincét adó főutak a teljes, mintegy 2 millió km úthálózat 25%-át adják.

Az utakat műszaki szempontból hagyományosan *pukka* és *kacsa* utakra osztják. A *pukka* (másképpen egész évben járható, “all-weather”) utak aszfalttal vagy bitumennel borítottak, míg a *kacsa* a helyi talajviszonyoktól függő földutat jelent. A 2000-es évek közepén a faluk legalább 35%-ába nem vezet út, és 55%-uk nem érhető el *pukka* úton (Dhingra[2006]:96)

(A vidéki úthálózat fejlesztéséről ld. 3.9 Vidéki infrastruktúra fejezet).

2.2.4.2. Elektromos energiarendszer

India áramtermelése 1947 és 2003 között 8-szorosára, 107 000 MW-ra növekedett. ezzel együtt az egy főre jutó áramfogyasztás csak 350 kWh, messze elmarad a világátlag (2000 kWh) mögött, és csak fele az egy főre jutó kínai fogyasztásnak (Tongia[2003]). 1991-től három hullámban került sor reformintézkedésekre a lemaradás csökkentése érdekében. Az első, sikertelen reformhullám az áramtermelés növekedését, és ennek érdekében független áramtermelők belépését preferálta. Az akkor külföldi befektetéssel létrejött 8 független áramtermelő (“Independent Power Producer”, IPP) azonban csak az áramtermelés jelentéktelen tördékét adja. A második hullám az állami tulajdonú szolgáltatók áramtermelőkre, kereskedőkre és elosztókra való felbontását (‘unbundle’) célozta, ez azonban nem járt a kívánatos piaci orientáció fokozódásával. A harmadik fázisban a

központi kormányzat egységesítő szabályokat dolgozott ki és a villamos elosztórendszer fejlesztését finanszírozó támogatásokat nyújtott.

Az áramtermelés 1990-ig az egyes szövetségi államok tulajdonában lévő szolgáltató szervezetek ("state electricity board", SEB) feladata volt. A rendszer alacsony hatékonyságú, megbízhatatlan és igen nagy mértékű áramlopással terhelt, a kW-ként 1 INR átlagértékű lopás összértéke a GDP 1%-át teszi ki az évente 80 milliárd IRS állami támogatás ellenére. Az áramkimaradások a legtöbb városban naponta 4-6 órát tesznek ki, de nem ritkák a 12 órát meghaladó áramszünetek sem (Sudha[2009]). Az áram ára hagyományosan igen alacsony illetve ingyenes a mezőgazdaság szereplői számára, ami a piaci viszonyok teljes összezavarásával, politikai célú manipulációval és az ágazat folyamatos tökehiányával jár együtt. A 2001-ben termelt teljes árammennyiségnek csak 55%-át számlázták és 41%-t fizették ki.

Az indiai elektromos áramellátás országosan súlyos kívánnivalókat hagy maga után. Az elektromos áramtermelés növekedése elmarad a GDP ütemétől, miközben a gyorsan fejlődő országok (Dél-Korea) esetében az áram GDP-elaszticitása 1-nél nagyobb, Indiaé 1990-1999 között 0,97 volt (Cust-Singh-Neuhoff[2007]).

Az áram árát a hazai fogyasztók számára erősen támogatják, az áram kiskereskedelmi ára a költségek 75%-át sem fedezi. Erős a keresztfinanszírozás, az ipari fogyasztók és a vasút áramdíjai a költségek által indokoltnál magasabbak. A háztartásoknak nyújtott támogatás 1992-1993 és 1999-2000 között a harmadára csökkent, viszont a mezőgazdasági támogatás megháromszorozódott, 227 milliárd IRS-re emelkedett (Audinet[2002]).

A támogatások jóléti szempontokra való hivatkozással vannak használatban, azonban a falvak jelentős részében nincs áram. Az áramtámogatást elsősorban a nagyobb földtulajdonnal rendelkező farmerek élvezik. India még nem érte el az 50%-os árammal való lefedettséget, a szegények szegények 77%-a nem kap áramot Modi[2005]:p.14.).

2.2.5. Külgazdasági szektor

India gazdaságának "befelé tekintő" természete az elmúlt évtized során igen jelentős változásokon ment át. Bár ágazatonként eltérő mértékben, de a fogyasztási cikkek kereskedelme, a szolgáltatások, a pénzügyi kínálat és a fogyasztói ízlés egyaránt külső hatások alatt változik. Végül a hazai árak is minden korábbinál jóval nagyobb mértékben a világpiac változásaitól függenek (Mohanty[2010]:p.4.).

India külkereskedelme a világpiaci nyitás két évtizedében jelentős növekedésen ment át. Az indiai export világkereskedelmi részesedése mindazonáltal igen szerény, 1990-ben 0,5%, 2005-re 1%, 2010/11-re 1,3% volt (Wattanapruttipaisan[2010]:p.3.).

Az indiai export látványos növekedése bizonyos értelemben reformgazdasági kényszer. A reformok nem eredményezik a belső piac kellő mértékű növekedését, így a bővülési lehetőséget a külső piacokon kell keresni (Singh,Samir K.[2007]:p.159.).

Az export növekedését elsősorban a kőolajtermékek adják, amelyek a finomító kapacitások kiépülésével váltak exportálhatóvá. Továbbra is jelentős a hagyományos és a kevésbé feldolgozott termékek aránya. Az export koncentráltasága enklávé jelleget mutat, az első 20 exporttermék a volumen 76%-t adja ((Singh,Samir K.[2007]:p.163.).

India külkereskedelme igen érzékenyvé vált a világpiaci hatásokra. A kivitel összértéke a nyitás két évtizede alatt mintegy 10-szeresére emelkedett, és 2007-08-ban a GDP 13%-a realizálódik a külgazdaságon keresztül. A teljes kivitel 2010/11-ben sosem látott magasságba lendült. A külkereskedelmi mérleg viszont a két évtized során végig negatív maradt a még gyorsabban növekvő import következtében.

India exportszerkezete jól tükrözi az ország egészének átmeneti jellegét a nyersanyag- és agrártermék exportáló gazdaságból a feldolgozott termékek, a magasabb hozzáadott érték irányába. Az importszámla legnagyobb tételei a kőolajtermékek és a gabona. Az export növekedése elsősorban a magánvállalati szektor ügye, a növekedésben igen jelentős a számítástechnikai alapú szolgáltatások szerepe.

A mezőgazdasági termékek exportja 2005/06-ban 10,5 milliárd USD értékű volt és a teljes kivitel 10%-át tette ki. A mezőgazdasági export 35%-a irányult fejlett országokba. A fontosabb exporttermékek az alábbi táblázatban láthatók.

Főbb mezőgazdasági exportcikkek és világpiaci részesedésük Indiában	
Termék	Részesedés a globális exportból (%)
Lakk, gumifélék, gyanták, növényi termékek	10
Növényi ültetési termékek	4.9
Kávé, tea, maté és fűszerek	3.7
Tengeri termékek	2.3
Élelmiszeripari és egyéb hulladék, takarmány	2.1
Kenyérgabona	1.3
Gyümölcsök és csonthéjasok	1.1
Forrás: NCTI based on UN-ITC Trade Map Data	

11. táblázat Főbb mezőgazdasági exportcikkek és világgazdasági részesedésük

A mezőgazdasági cikkek behozatala a 2005/06-ban a teljes import 3%-át adta. A legfontosabb importtermékek a növényi olajok, a nyers kesudió, a hüvelyesek ("pulses") és a nyerscukor. A növényolaj és a hüvelyesek a hazai termelés elégtelen volta miatt kerülnek behozatalra, míg a kesudiót India újraexportálja.

Az Speciális Ipari Zónák (SEZ) mintájára 2001/02-ben elfogadott export-import (EXIM) politika "agriexport" övezetek létrehozását teszi lehetővé, amelyen belül a behozott termékek további feldolgozásra és re-exportra kerülnek. Az elgondolás alapja az, hogy egy régió jellegzetes termékei itt klaszterszerűen egy egész termelési vertikumot átfogó feldolgozásra kerüljenek. 2005-ig 60 ilyen övezet felállítására került sor.

India a WTO keretein belül folyó tárgyalások során, így a Dohai Forduló idején a fejlett országok agrártámogatásainak felszámolását követelte és a fejlődő országok mezőgazdaságának védelme érdekében speciális intézkedések ("Special Products and Special Safeguard Mechanism") meghozatalához ragaszkodott. A tárgyalási eredmények azonban kevésbé tompították az indiai mezőgazdasági termelőket ért piaci hatásokat.

A WTO-tagsággal összhangban végbement mezőgazdasági liberalizáció egy sor gazdaságpolitikai intézkedést hozott magával. 1991-ben visszavonták számos tőzsdére kerülő termék, így a tea és a kávé ártámogatását, amit 1995-ben, a WTO-csatlakozás aláírása után szinte valamennyi mezőgazdasági termény ártámogatásának fokozatos megszüntetése követett. 2000 után megszűntek a búza, rizs, a hüvelyesek és az olajos magvakra vonatkozó mennyiségi importkorlátozások, a kvóták helyét általában is a vámok vették át. A vámtételek az egész időszak folyamán csökkentek és tipikusan messze a WTO által megengedett szint alatt maradtak.

A kereskedelem liberalizálása az elmúlt évtized végéig nem váltotta be a mezőgazdasági kivitelre gyakorolt pozitív várakozásokat. A mezőgazdasági import megszaladását követően 1995 után a termelők import és export rúpiájának vásárlóértéke közötti különbség erősen szűkült, az export és az import dollárértéke közötti arány az 1996-97 évi 5-ről 2003-04-re 2,2-re csökkent. Az agrártermékek exportrészesedése ugyanezen időszak alatt 21%-ról 12%-ra esett vissza. Az agrártermékek GDP-hez viszonyított aránya az 1995-96 évi 7.6%-ról 2003-04-ben 6.9%-ra csökkent (GoI, 2005). Az 1995-96 utáni periódusban emellett a mezőgazdasági export és import növekvő instabilitást mutatott.

2.3. A gazdaság a reformok időszakában

2.3.1. Gazdasági előzmények

A függetlenség elnyerését követően 1950 után felgyorsult egy új indiai állam megszervezése, amely az állam szerepét jórészt a gazdasági életbe való erőteljes beavatkozásban látta (Nehru[1981]pp.). Ez három olyan alapvető eszközrendszer alkalmazásával ment végbe, amelyek máig meghatározzák a központi állam gazdasági szerepét. Mindhárom eszköz az erőltetett iparosítást, elsősorban a nehézipar fejlesztését szolgálta (Nayar[2009]:pp.20-22.).

Az első ilyen eszköz az ötéves tervek máig fennálló rendszere, amely kezdettől szabályozta a gazdasági fejlesztés irányát, szektorait és a szabályozás főbb eszközeit. Jelenleg a 11. ötéves terv (2007-2012) van érvényben.

A második eszköz a gazdaság utasításos vezérlése (“command and control”) volt, amely az ipari és külkereskedelmi engedélyezés, az árak, főleg az alapvető fogyasztási cikkek árainak szabályozása, az energia és a szociális szolgáltatások állami kontrollja útján működött (Datt-Sundharam[2007]:pp.178-189.).

A harmadik eszköz az úgynevezett köztulajdonú (“public”) szektor létrehozása volt. Ez eleinte főleg a nehézipar területén működő állami vállalatok létrehozását jelentette, amelyhez később más ágazatok, így a bankszektor, textilipar stb. erőteljes államosítása csatlakozott (Mohan[1992]:pp.100-104. és Datt-Sundharam[2007]:pp.190-204.).

A gazdaságirányítás hatalmas beavatkozásai következtében az állam nehezen irányítható gazdasági monstrumot hozott létre. A központi állami költségvetés 1960-61-ben a GDP 9, 1970-71-ben 15,5, 1980-81-ben 22, 1990-91-ben 26%-át osztotta el, és ez a következő évtized során sem csökkent lényegesen (Nayar[2009]:pp.23-24.). 1980-as évek végén az állami kiadások közel felét a köztulajdonú vállalatok (“public sector enterprise”, PSE) támogatása tette ki. Ugyancsak meghatározó volt az állam szerepe a megtakarítások és a tőkefelhalmozás területén. 1985-ben az államnál jelentkezett az éves bruttó tőkefelhalmozás 45%-a. 1987-ben a “vegyes szektor” 100 legnagyobb iparvállalatából 50 volt állami tulajdonban, nem beszélve az állami monopóliumnak minősített gazdasági tevékenységekről (így pl. a vasút és más állami közlekedési vállalatok, a távközlés, stb). Az állami tulajdonú vállalatok teljes gazdasági részesedése a 60-as évek elején 64%, a 90-es évek végén 36% volt. Az állam lett (és maradt)a legnagyobb munkaadó is, 1989-ben

az ún szervezett szektor (ld. 2.2.2.2 Munkaerő állomány és összetétel fejezet) 70%-a, 28 millió fő dolgozott állami tulajdonú vállalatoknál (Dhingra[2006]:pp.415-417.).

Az erőltetett iparfejlesztés rendszerével India a gazdasági fejlettségét megelőző mértékű nehézipari potenciálra tett szert, miközben az alapvető élelmiszerellátás a változatlanul kis parcellákon termelő földművelők uralta mezőgazdaság alacsony termelékenységé miatt, és számos más jóléti tényező, így az egészségügyi ellátás, időskori gondoskodás és az infrastruktúra sem épült ki. A harmadik világbeli önállóság útján egyensúlyozó India élelmiszerellátását csak nemzetközi segélyezés útján tudta biztosítani.

A központilag vezérelt és a köztulajdonú szektor által dominált gazdaság teljesítménye gyenge maradt. A központi költségvetésből befektetett tőke alig jövedelmezett, és az egész gazdaságot az ázsiai “tigrisek” feltörésének időszakában lassú növekedés, a 3% körül mozgó “hindu növekedés” jellemezte (Desai-Bhagwati[1970], Mohan[1992]pp.92-127). A gazdaságilag és kulturálisan is befelé forduló Indiában a Kongresszus felülről vezérelt reformjai mentek végbe. 1964 és 1971 között jelent meg a szegénység visszaszorítása a politikai napirenden. Indira Gandhi reformjai a szegénység felszámolását célozták (Kumar[2009]:pp.157-158.). Jelszava, a “*gharibi hatao*” (szüntesd meg a szegénységet) markáns mezőgazdasági beavatkozások, a “zöld forradalom” keresztülvitelét jelentette (ld. 2.39. Mezőgazdaság fejezet), melynek következtében India rizs és búzaexportőr hatalomá vált. A következő reformfejezetet Radzsiv Gandhi kormánya nyitotta meg. A kormányfő a Kongresszus centenáriumi ülésén (1985) sokkoló kijelentésével hívta fel rá a figyelmet, hogy a fejlesztésre és jóléti intézkedésekre szánt minden egyes rúpiából csak 15 *pésza* éri el a szegényeket (Karnad[é.n.]:p.2.). Ez az időszak (1985-89) az nyitással való óvatos kísérletezés korszaka volt. Szűkült a burjánzó engedélyezések és szabályzások köre, a magánszférát fékező adócsökkentésre került sor. A magánvállalatok gazdaságos termelési volumenének elérése érdekében lehetőséget kaptak a termelő beruházásokra. A technológiai fejlődés gyorsítása érdekében számos területen egyszerűsítették az importengedélyezést és csökkentették a vámok általános szintjét (Panagriya[2004]). Ezzel a gazdaságpolitikai paradigmaváltás tulajdonképpen elkezdődött és logikusan vezetett az 1991-es gazdasági nyitáshoz.

2.3.2. A gazdasági nyitás

1991-ben India Radzsiv Gandhi meggyilkolását követően az addig mindig a külső függések korlátozására törő India egyszerre egy politikai krízis, a nemzeti fizetőképesség

megbomlása, az óvatos gazdasági reformok megakadása, vagyis legújabb kori történelmének legsúlyosabb válsága (Jalan[2004]:p.X.) közepette találta magát.

A nyitás közhasználatú narratívája a robbanásszerű változások illúzióját kelti⁵⁴. A gyors reformkurzus azonban legalább négy tényező eredménye. Először is szerepet játszott benne az indiai elit hosszú távú tanulása. Gyakran kiemelik a “Nehru-dinasztia” reformjainak kontinuitását és hangsúlyozzák, hogy a gazdasági növekedés már nyitás előtti évtizedben megkezdődött (DeLong[2001], Panagariya[2004], Nayar[2007]:pp.46-47.). Jól látható ez a 12. táblázatból is. Másodszor a szükséges politikai elszántságot egy egyszeri politikai helyzetben Naraszimha Rao személye biztosította (Nayar[2007]:pp.47.). Rao a Gandhi család közeli bizalmasából és a Nehru által kezdeményezett szocializmus elkötelezett hívéből vált a reformirányzat élharcosává. A dereguláció és a fiskális reformok keresztülvitelére hatékonyan működő bizottságokat hozott létre és az indiai nagypolitika jeleseiből álló kormányába egy Oxfordban végzett közgazdászt, Manmóhan Szinghet nevezte ki (Arroyo[2008]). Rao a reformokat vele fokozatosan szembeforduló és szavazóbázisát veszítő Kongresszus Párt ellenében valósította meg. A nyolcvanas évek elejére India az állam fizetőképtelenségével és összeomlásával fenyegető helyzetbe került. Az óvatos reformok expanzív gazdaságpolitikával jártak, a belső fogyasztás növelése növekvő importigénnyel járt, az államadósság (“public debt”) mértéke a 1990-91-re a GDP 12%-ára emelkedett. A kialakuló krízis fő oka azonban a külső eladósodás, mindenekelőtt az adósságszerkezet megváltozása volt. Az évtized során elapadtak a kedvezményes segélyek, amelyek, elsősorban az IDA folyósításában, 1980-ban még a kölcsönök 89%-át adták, 1989-re 38%-ra olvadtak, a helyüket a Világbank piaci alapon folyósított hitelei vették át. A teljes adósságszolgálat az 1980 évi 371 millió USD-ről 1990-ben 1947 millió USD-re nőtt (Jalan[2004]:pp.186-191.). A folyó fizetési mérleg hiányát a külföldön élő indiaiak (INR, “non-resident Indians”) hazautalásai finanszírozták. Ennek megfelelően a teljes külső eladósodás, amely 1980-ban a GDP 11,9%-ára rúgott, 1990-ben annak 25%-át tette ki. (Chelliah[1992]:pp.222.). Az eredetileg a latin-amerikai országok számára kidolgozott

⁵⁴ „...1991 júliusában ... a Naraszimha Rao kisebbségi kormánya által bejelentett széleskörű reformintézkedések idején...amelyek megnyitották a gazdaságot ... leépítették az import állami ellenőrzését, csökkentették a vámokat, és leértékelték az indiai valutát ... látszólag felszámolták a magánbefektetések engedélyezését, csökkentették az adótételeket, és megtörték a köztulajdonú vállalatok monopóliumát...úgy éreztük, hogy egy második függetlenség érkezett el, mostantól megszabadultunk az erőszakos és dominanciára törekvő államtól...” (Das[2001], idézi DeLong[2001]:p.6.)

washingtoni konszenzust a Föld más részein, így Ázsiában található országokra is alkalmazták (Goyal-Rao[2002]).

2.3.3. A reformfolyamat

Az alábbiakban összefoglaljuk a reformfolyamat fő gazdaságpolitikai lépéseit (Bhaduri–Nayyar[1996]:pp.7-26. és Mathew[2006]:pp.18-19).

2.3.3.1. Gazdaságpolitikai reform

A gazdaságpolitikai reform az új vállalkozások piacra lépését és növekedésüket akadályozó korlátok leépítését célozta meg. A beruházásokhoz többé nem kellett előzetes jóváhagyás, és megszűnt az ipari tevékenység nagy többsége esetén a korábban előírt tevékenységi engedély (licence). A monopóliumellenes törvényben a nagy kereskedőházak teljes eszközállományára előírt 1 milliárd INR felső korlátot és a számukra termelő kapacitások bővítésére, létrehozására, egyesülésre, felvásárlásra vonatkozó előzetes kormányzati jóváhagyást is eltörölték.

2.3.3.2. Kereskedelempolitikai reform

A kereskedelempolitikai reform lényege az export és az import lehető legnagyobb mértékű felszabadítása volt, amelyet az exportra és importra vonatkozó mennyiségi korlátozások (kvóták) leépítésével, az importvámtelek jelentős csökkentésével értek el, és ami az export ártámogatásának leépítésével és a rúpia árfolyamának ismételt leértékelésével egészült ki.

2.3.3.3. Beruházások és technológiatranszfer

Az új beruházási politika keretében az adósságszolgálatot nem növelő beruházási források részarányának növelésére törekedtek, másodlagosnak szerepet játszott a technológia megújítása és a piacra jutás elősegítése. Megfigyelők szerint a fizetési mérleg egyensúlyáért való megszállott aggodalom a külföldi intézményi befektetők portfólió beruházásaival szembeni „veszélyes engedékenységgel” járt. Az ilyen pénzügyi transzferek ugyanis nem elsősorban új termelés létrehozására áramlanak be, hanem a másodlagos értékpapírpiacon forgó részvénynek és más eszközök adásvételével járnak ahelyett, hogy az új beruházásokat finanszírozó elsődleges kötvénypiacon új termelésbe fektetődnének be.

2.3.3.4. Az állami szektor reformja

Az állami szektor reformjának legfontosabb lépése az erre kiválasztott állami tulajdonú vállalatok tulajdonának 49%-ig való értékesítése. Az emögött rejlő fő motívum

mindenesetre a kincstár levegőhöz juttatása és ezzel a fizetési mérleg átmeneti javítása volt. A folyamat kritikusai szerint az állami szektor tulajdonrészek eladása útján való megreformálása a privatizáció elképzelhető legfantáziátlanabb és legopportunistább módja anélkül, hogy eközben tényleges kísérlet történne a gazdaság restrukturálására [Bhaduri,Nayyar:1996,p.42].

2.3.3.5. Pénzügyi reform

A pénzügyi reform során a kereskedelmi bankok nyereségességének növelésére és a hazai tőkepiac működőképességének javítására törekedtek. Ennek során ésszerűsítették és nagyban egyszerűsítették a kereskedelmi bankok által kínált és fizetett kamatok struktúráját, abban a reményben, hogy ez csökkenti a kereskedelmi bankok nyereségességére nehezedő nyomást. Ezzel párhuzamosan a hosszú lejáratú államkötvények kamatszintjét a piaci kamatok közelébe emelték.

2.3.3.6. Tőkepiaci reform

A tőkepiaci reformok a beruházások magánszektor általi finanszírozhatóságát kívánták biztosítani és a portfólió beruházások bevonására törekedtek. A hazai tőkepiaci kamatok deregulációjára került sor, és egyben leépítették a tőkepiacra bocsátani kívánt részvénytőkecsomagok nagyságára és árszintjére vonatkozó előzetes bejelentési kötelezettséget.

2.3.4. Gazdasági tervezés

Az indiai tervgazdaság máig érvényes rendszerét az ötvenes évek elején alakították ki és az, a világon egyedülálló folytonosságot mutatva máig érvényben és használatban van. Ez a folytonosság a kvázi-szocializmus, egy vegyes gazdaság és egy nyitott piacgazdaság időszakait kapcsolja össze. A Nemzeti Tervbizottságot ("National Planning Commission") 1950-ben a gazdasági fejlődés vezénylésére hozták létre. A nagyívű iparosításra és a szociális szempontok párhuzamos érvényesítésére épülő fejlődést a korszak akkori teoretikusait követve⁵⁵ állami irányítás alatt képelték el.

⁵⁵ Köztük Simon Kuznets, Ragnar Nurske, Hans Singer és Arthur Lewis. A kapcsolat jellegzetesen kétirányú, legalább annyira elmondhatjuk azt, hogy a fejlődésgazdaság teoretikusai hatottak az indiai gazdaságpolitikára, mint azt, hogy a fejlődés egymással vitatkozó elméletei a megvalósuló indiai fejlődés hatása alatt születtek (Dhingra[2006]:pp.180.).

A gazdasági tervezés feladata az egymással versengő gazdaságpolitikai célok összhangba hozása és az ország nagyságához képest erősen korlátozott erőforrások⁵⁶ legjobb kihasználása volt. A főbb célok a nemzeti jövedelem tartós növelése, a beruházási arány magas szinten tartása, a foglalkoztatottság növelése, a szociális igazságosság biztosítása, a szegénység visszaszorítása és a gazdaság modernizálása voltak.

A tervgazdálkodás rendszere mindvégig a célok közötti feloldhatatlan ellentmondásokkal küszködött, és ezért valamely cél teljesülése rövid távon mindig háttérbe szorult, egészében azonban a gazdaság inherens megerősödésének eredményes instrumentuma maradt, miközben hosszú (több évtizedes) távon a szociális és jóléti szempontok húzták a rövidebbet.

Az első ötéves tervet 1951 és 56 között hajtották végre, és a tervezés rendszere egészen 1989-ig változatlan keretek között folyt. Az 1989 és 91 közötti válságos időszakban csak éves tervek születtek. Jelenleg a XI. ötéves tervidőszak (2007-2012) megvalósítása folyik.

A tervezési mechanizmus a gazdaság meghatározó arányszámainak előírásán (beruházás aránya a teljes költségvetésben, a köztulajdonú szektor részaránya, fizetési mérleg) és a központi költségvetés⁵⁷ keretszámainak kijelölésén keresztül működött és működik jelenleg is (Dhingra[2006]:pp.181-184.). és (Datt-Sundharam[2006]:p.156-159.).

2.3.5. Nyitás és gazdasági növekedés

Az indiai gazdaság 1990 utáni növekedése mind a hazai, mind a nemzetközi közbeszéd rengeteget taglalt tárgya, ezért mi itt csak a legfontosabb változások kiemelésére és a tárgyunkhoz, a vidéki jóléthez kapcsolódó vonatkozások kiemelésére szorítkozunk.

A gazdasági növekedés 1990 utáni ütemváltása maga is vita tárgya. Mivel Vádzspádzszi kormányának drasztikus irányváltását az így elért gazdasági növekedés legitimálta, a gazdaságnak szükségszerűen gyorsuló növekedést kellett felmutatnia. A GDP növekedéséről szóló számok szinte minden Indiáról szóló közlemény második mondatában szerepelnek. A kritikus elemzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a növekedés

⁵⁶ A három kritikus szűk keresztmetszet a mezőgazdasági termelés, az ipari kapacitás és a fizetési mérleg egyensúlya volt.

⁵⁷ A központi költségvetést ("Annual Financial Statement") az alkotmány előírása szerint minden év februárjának végén nyújtja be a pénzügyminiszter és a parlament fogadja el. Az elfogadott költségvetés április elsejével lép hatályba, így a pénzügyi év mindig április 1. és a következő év március 31. között értendő. Ennek megfelelően jelen dolgozatban az indiai források általában az indiai pénzügyi évre vonatkozó adatokat adják meg, amit egy évszám, törtvonal és a második év utolsó két jegye jelöl, ezzel szemben a külföldi források gyakran, különösen hosszabb távú adatok esetén naptári éveket használnak.

nem áttörés, hanem csak a 80-as végén is folyamatos reformok következő fázisának következménye (Chandrasekhar-Gosh[2000]:pp.42-46. DeLong[2001]:pp.3-6.), Müller-Patel[2004]:p.4. és (Kumar, Arun[2007]:pp.31-33.). Ebből a nézőpontból inkább az egy emberöltő óta folytonos 5% körüli növekedésre szuperponálódnak rá a világgazdaságból adódó növelő vagy éppen fékező hatások. Maga az iparosításra és gazdasági növekedésre épített fejlesztés a független India nagyon hosszú távú programja, amely a korábbi évtizedek “hindu növekedési ütemét” (3% körül) meghaladva 1985 után új szakaszába érkezett.

Időszak	1950-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010*
Bruttó nemzeti reáljövedelem (GDP) éves növekedése, átlag	3.7%	5.9%	6.2%	7.2%
Egy főre jutó bruttó nemzeti reáljövedelem (GDP) éves növekedése, átlag	1.5%	3.8%	4.4%	
	Forrás: IMF, idézi DeLong[2001]:p.4. és IMF[2010] előrejelzés			

12. táblázat A nemzeti jövedelem hosszú távú növekedése Indiában

Az indiai GDP növekedését az 1991/92 és 1998/99 valamint 1999/00 és 2002/03 közötti, majd a máig terjedő szakaszokra szokás osztani, ahol a középső szakaszban a GDP növekedése erősen megtört, majd 2003 után minden eddiginél nagyobb magasságba szökött. A már sok éven át elért évi 6%-os éves GDP-növekedés meghaladása a magánvállalati szektor többlete, enélkül a 2003 és 2006 közötti 8,62%-os GDP növekedésből csak 7% marad (Mazumdar[2007]: p.126.).

A nemzeti jövedelem növekedése, amely két évtized alatt mintegy háromszorosára emelkedett, vizsgált időszakunk egészét tekintve kétségtelenül hatalmas arányú változások alapját teremti meg. Ez az összesített növekedés azonban javarészt a teljes gazdaság egy szűk szeletének produktuma, és a többlet a korábbi időszakhoz képest a falusi India számára hátrányosan oszlik el a társadalomban. Ennek megértéséhez érdemes végigtekinteni a gazdaság egészét, annak a falusi jövedelem-termeléshez és fogyasztáshoz való kapcsolódásait.

2.3.6. Az indiai gazdaság szerkezete

India vizsgált időszakunkban az 1990-ig egyértelműen a szinte klasszikus példaként a fejlődők közé sorolt vegyes gazdaságból a világgazdaság meghatározó országai közé

emelkedett. Ennek háttérében azonban nem az óriási ország egész gazdagságának valamiféle tempóváltása, hanem egy sor olyan gyors változás áll, amely egyes gazdasági területek és társadalmi csoportok számára mélyreható, máshol lassú vagy részleges változásokat hozott, és tovább növelte az India egészét mindaddig jellemző szakadékokat. Ezek a szakadások a gazdaság egyes területeinek és szereplőinek versenyképességében, jövedelemszintjében, létbiztonságában és mozgásszabadságában egyaránt megmutatkoznak.

India gazdaságát elsődleges, második és harmadik szektorra szokás osztani. Az elsődleges szektor a mezőgazdaságot és a bányászatot, a másodlagos a gyártást, a víz és áramszolgáltatást, valamint az építőipar, a harmadlagos a nagy- és kiskereskedelmet, a vendéglátóipart, a közlekedést, raktározást, a hírközlést, a pénzügyi szolgáltatásokat, a biztosítást, az ingatlanüzletet és üzleti szolgáltatásokat, a közigazgatást, oktatást, az egészségügyi és a helyi közösségi szolgáltatásokat öleli fel (Mathew[2006]:p.30.).

1990 óta az elsődleges szektor, vagyis a mezőgazdaság és a primer nyersanyagok előállítása (bányászat, erdészet stb.) elveszítette elsődlegességét a nemzeti jövedelem előállításában, a foglalkoztatás és a népesség eltartása, akárcsak a nemzeti erőforrások felhasználása szempontjából ma is ez a legfontosabb szektor.

A másodlagos szektor a feldolgozóipar. Az ipar növekedése ellentmondásos, sem eddig, sem a közeljövőben nem játszhatja azt a meghatározó szerepet, amelyet a ma az erősen iparosodott országok és Kína gazdaságában is egyre inkább betölt, noha vizsgált időszakunkban számos területen jelentős bővülés és modernizálódás következett be.

A vidéki jólét szempontjából az ipar minden korlátjával együtt is a megélhetés forrásaként, foglalkoztatóként, a falusi gazdálkodás termékeinek felvevőjeként és a jóléthez szüksége fogyasztási cikkek hatékony előállítójaként is elsőrendű. Ennek szem előtt tartásával vizsgáljuk meg az ipar egészének alakulását, majd a vidék és ezzel az ország egésze számára kiemelkedően fontos iparágakat is, végül röviden vegyük sorra a vidéki jólétet ellentmondásosan vagy csak távolról érintő húzóágazatokat is.

Az indiai GDP gyors bővüléséhez elsősorban a harmadik, sokszor szolgáltatások ("services") néven összefoglalt szektor járul hozzá. Ez a gyűjtőkategória minden fizikai áru-előállítástól független gazdasági tevékenységet magába foglal, az árukereskedelmet ("trade") ugyanakkor az iparral azonos másodlagos szektorba sorolják. A terciér szektorba tartoznak az új szolgáltató iparágak, azaz az IT és távközlési és szórakoztató ipar

nem-anyaginak tekintett szolgáltatása, a pénzügyi szektor, az infrastruktúra építése (közlekedés, kommunikáció) valamint a nagy szociális szolgáltatások, az egészségügy és az oktatás. Jelentősen növekedett ebben a kategóriában a kormányzati és közigazgatási szolgáltatások legalábbis a ráfordításokban számolt nagysága is.

A GDP összetétele szektoronként Indiában			
Év	GDP részarány (%)		
	Elsődleges (mezőgazdaság és bányászat)	Másodlagos (ipar és értékesítés)	Harmadlagos (szolgáltatások)
1950-51	55	15	30
1960-61	51	19	30
1970-71	44	23	33
1980-81	38	24	38
1990-91	31	26	43
2000-01	24	20	56
2004-05	20	20	60
2009-10	15	28	57
Forrás: CSO GoI[2010]			

13. táblázat A GDP összetétele szektoronként

2.3.7. Ipar

2.3.7.1. Az ipar szerkezete

Az indiai ipar mai szerkezete a késői gyarmati iparosítás, a Néhu-korszak és központi engedélyezés időszakában a gazdasági tervezésbe betagolt magánvállalatok, elsősorban a nagy kereskedőházak terméke. A múlt század gyarmati berendezkedése nyomta rá a bélyegét a gyarmati termékeket előállító és feldolgozó iparokra (juta, textil, fűszerek, gumi, tea, bányászat), és ekkor, az első világháborút követően születtek az úttörő indiai tulajdonú magániparok (élelmiszer feldolgozás, gépipar, műtrágya- és cementgyárak stb.). Az indiai állam 1990-ig közvetlenül ellenőrizte a nehézipart, a stratégiai kutató-fejlesztő kapacitást (informatika, távközlés, nukleáris és egyéb energetika, infrastruktúra), majd 2000 után felgyorsult a nemzetközi üzleti jelenlét, különösen a nagyobb értékű fogyasztási cikkek, az élelmiszer-feldolgozás, a járműgyártás, a nyersanyag-kitermelés és a gyógyszergyártás területein.

Az indiai termelősférát hagyományosan “szervezett” (“organized”) és szervezetlen (“unorganized”) szektorokra osztják. A szervezett gazdasági szereplők a köztulajdonú (köztulajdonú) vállalatok (“public sector enterprise” vagy “unit”, PSE vagy PSU) és a nagy magántulajdonú vállalatok, szervezetlen pedig a kisipar, a közép- és kisvállalkozások

(SME). Az ipari termelés növekedése hosszú távon vizsgálva jellegzetes hullámzást mutat. Ebbe a hosszú távú trendbe szinte beleilleszkedik a termelés 1992 és 1994 között tapasztalt visszaesése, majd az 1994 és 2007 közötti gyorsuló növekedés, amely az elmúlt évek közel két számjegyű növekedésében kulminált (Dhingra[2006]:pp.384.). A növekedés üteme ugyanakkor éppen csak elérte a 2. ötéves terv erőltetett iparosításának növekedési mutatóját. A kilencvenes évek elején a recessziós trendet a restriktív intézkedések, az import megdrágulása, a feszebb monetáris kontroll okozta.

India gazdaság szerkezete a reformkorszak 20+ éve alatt alapjában kevesebbet változott, mint a Nehru-korszak gyors iparosítása idején.

Az indiai ipar a nyitás két évtizede alatt a várakozásokkal ellentétben a Samuelson-törvény előrejelzésével gyökeresen ellentétes irányba fejlődött. A világ lakosságának hatodával rendelkező India ipara a globális GDP-hez 1,36%-kal járul hozzá. A feldolgozott áruk aránya India teljes exportjában csökkent. Az ipari foglalkoztatás csak a munkavállaló népesség növekedésének arányában nőtt, a "szervezett" ipari foglalkoztatás pedig stagnált (Gupta[2009]:pp.42-43.).

Szinte hiányzanak a regionális (összindiai) termelési szervezetek és hálózatok, az iparban pedig jelentéktelen a közepes (50 és 250 foglalkoztatott közötti) vállalatok aránya. A 10 főnél többet foglalkoztató vállalkozások aránya 1998 és 2005 között 25%-kal csökkent. A 2000-es évek derekán a foglalkoztatottak több, mint 85%-a a mikrovállalkozásokban dolgozott. Ezek együttesen mindössze az indiai ipari GDP 25%-át állították elő (Gupta[2009]:p.45.).

Az indiai export összetételében 5%-kal csökkent a legfejlettebb technológiához számított termékek (elektronika, számítástechnika, telekommunikáció) aránya, és a közepes technológiai szintű termékek aránya is csak 5%-kal nőtt egy évtized alatt. India külkereskedelmében a hagyományos termékek (ékkövek, ékszerek, textil és bőrárúk) továbbra is meghatározóak (Datt-Sundharam[2006]:p.754), ezek hozzáadott értéke és technológiai szintje nagyjából változatlan maradt a reformok időszakában.

Az ipar szerkezeti összetételét nagymértékben a kvázi-szocialista időszakban megkövült foglalkoztatási törvények okozzák, ezek egy 100 főnél több foglalkoztatottal rendelkező vállalat számára dolgozó elbocsátásához a kormány előzetes jóváhagyását követelik meg.

Így a magántulajdonú nagyvállalatok az elmúlt két évtizedben hatékonyságuk növelését a tőkeintenzitás növelésével, változatlan dolgozókkal oldották meg és távol tartották

magukat a kisvállalkozások által uralt munka-intenzívebb szektoroktól. Ennek megfelelően az ipar az utolsó teljes emberöltő alatt sem játszott jelentősebb szerepet a vidéki népesedéstöbblet közvetlen foglalkoztatásában.

Az indiai ipart hat hagyományos nagy volumenű ipari szegmens (vas- és acél, gyapotfeldolgozás és textil, juta, cukor, cement és papír) határozza meg máig is, amelyekhez viszonylag újkeletű hetedikként csatlakozik a petrokémiai ipar. Ezeknek az iparágaknak a nyitás utáni alakulása rávilágít a kormányzati iparpolitika és a növekedés kapcsolatára és szélesebb társadalmi hatásokra is (Datt-Sundharam[2007]:p.631.). Végül inkább a korlátozott, vagy egyoldalú össztársadalmi hatás felmutatására röviden elemezzük a gépipar és az információtechnológiai (IT) ipar gazdasági és társadalmi szerepét is.

2.3.7.1.1. Textilipar

Az indiai ipar első számú ágazata a textilipar, amely 2009-10-ben az ipari termelés 14%-át adta, a GDP-hez 4%-kal és az exportbevételekhez 17%-kal járult hozzá (CCI[2010]:p.2.). A teljes iparág közvetlenül 35 millió embert foglalkoztat és a mezőgazdaság után a második számú munkát adó gazdasági ágazat.

A WTO Uruguay-fordulójának eredményeként 2005-től India az 1974 és 2004 között érvényben lévő Textilegyezmény (Multi-fibre Agreement, MFA) alapján szabadon használhatta ki az ágazatban rejlő exportlehetőségeket. A 2000-ben meghirdetett Központi Fejlesztési Politika a szükséges gyapot nyersanyagot igyekezett biztosítani, valamint textilipari parkok létrehozását támogatta és az termelő eszközök és infrastruktúra megújításához nyújtott pénzügyi segítséget (Dhingra[2006]:pp.457.) a Technológia Modernizálási Alapból (Technology Upgradation Fund Schemes, TUFS).

A textilipar teljes termelése 1991 és 2006 között megkétszereződött. Az ágazat modernizációja mindazonáltal lassan halad. Az ágazat 1991 és 2006 között a külföldi tőkebefektetéseknek mindösze 1,6%-át vonzotta. Miközben Kína a világkereskedelem 10%-át adja, India részesedése 3,5-4% között ingadozik.

India azon kevés országok közé tartozik, ahol a textilipar teljes vertikuma az alapanyagokat biztosító mezőgazdasági műveléstől a késztermékek elkészítéséig nagy volumenben megtalálható és így az ágazat nagy mértékben önellátó.

A fonás Indiában található a világ szövőszékeinek 60%-a, kb. 28 millió rokka és 200000 szövőszék. A textilgyártás szereplői az indiai nomenklatúra szerint a textilgyárak ("mills"),

a gépi (“power looms”) és a kézi szövőszékek üzemeltetői. A textilgyárak köztulajdonú (állami) tulajdonban vannak és 1960 körül a teljes termelés 72%-át adták, ez mára 4%-ra zsugorodott, és helyét a “szervezetlen” gépi szövőszékeket működtető magánvállalkozás vette át.

Az indiai textilipar kihasználtsága 2005-ig messze elmaradt a világlátlagtól, majd 2005-től annak átlagához zárkózott fel. Az iparágnak jelentős globális lehetőségei vannak az ipari szövetek gyártásában, amely 2010-ben a teljes termelési érték felét érte el.

2.3.7.1.2. Vas- és acélipar

Az indiai gazdaság növekedéséhez egyre növekvő acéléhséget mutat, amelyet az építkezések, a közlekedési infrastruktúra az autóipar és a fehérárak iránti növekvő igény határoz meg. Az iparág a hatvan statisztikai ipari ágazat közül a 4. legtöbb előremenő gazdasági kapcsolattal rendelkezik (Nath[2006]:p.3.). Ugyanakkor 30 kg körüli egy főre jutó acélfogyasztásával (Dhingra[2006]:pp.462.) India igen messze esik a fejlett ipari országok acélfelhasználásától (600 kg/év).

Az acélgyártás az indiai gazdaság növekedésének barométere. A gazdaság acéligénye a GDP növekedését tartósan kb. 10%-kal haladja meg Cygnus[2006]:p.1.). A gazdasági nyitás következtében az acélgyártás robusztus növekedésnek indult, amelyet az ágazatba való befektetés, az árak és a kereskedelem részbeni felszabadítása tett lehetővé (Nath[2006]).

Az indiai acélipar szereplőit elsődleges és másodlagos gyártókra szokás osztani. Az elsődleges acélgyártók közé az összesen kilenc integrált acélmű számít, ebből hét az Indiai Acélipari Hatóság (“Steel Authority of India”, SAIL) fennhatósága alá tartozik, kettő, így a Tata Steels híres dzsamsedpuri acélműve magánkézben van. Emellett 18 ún. mini-acélmű működik, amelyek acélhulladékot dolgoznak fel és finom acéltermékeket állítanak elő. A mini acélművek a jeletős állami támogatás és engedmények ellenére veszteséggel küszködnek.

Az állami acélipar a 2000-es évek elejéig kihasználtsági gondokkal küzdött. India acélipara és kereskedelme közvetlenül a világpiac hatásainak kitéve működik. Az utolsó évtizedben India nettó acélexportőrré vált, éves többlete kb. 2 millió tonna acél.

Az acélipar jelentős ipari munkaadó ágazatként is csak 500 ezer közvetlen alkalmazottat foglalkoztat, a közvetlen és közvetett foglalkoztatást 2 millióra becsülik (Nath[2006]:p.2.).

Az acélipar teljesítménye a vidéki jólétre az infrastruktúra, elsősorban az energiaellátás és a közlekedés fejlődésén keresztül van hatással. A vasúti gördülőállomány, az útépités műtárgyai, a közlekedési eszközök és az elektromos áramellátás, az a faluk bekapcsolódása a nagyvárosok körzeteiben kínált jóléti lehetőségekbe nagy részben ettől függ.

2.3.7.1.3. Cukoripar

India a világ negyedik legnagyobb cukorgyártó országa. 2002 után a termelés a fogyasztást meghaladóan nőtt, így az állami felvásárlások következtében hatalmas készletek halmozódtak fel. Az indiai cukor magasabb előállítási költségei miatt ugyanakkor a világpiacon alig értékesíthető Datt-Sundaram[2007]:pp.642-647.).

A cukorgyártásban jelentősen megnőtt a szövetkezetek szerepe, amelyek a teljes termelés 64%-át adják. Az ország több mint 500 cukorgyárából 2006-ban 211 volt szövetkezeti tulajdonban. A cukoripar a második legnagyobb mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparág, amelytől 45 millió földművelő megélhetése függ. A cukornádültetvények a művelhető terület 3%-án a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 7,3%-át állítják elő. A központi kormányzat kettős árrendszert tart érvényben, amely meghatározza az állami árszabályozással értékesített és a szabadpiaci cukor arányát. Ezt az arányt a korábbi 45-55%-ról 28-72%-ra emelték a szabadpiaci értékesítés javára. A szabályzott árú cukor a kedvezményes árú bolthálózatban ("fair price shops, FPS, ld. 3.5 Szegényellátás és segélyezési rendszer fejezet) kerül értékesítésre.

Az indiai cukorfogyasztás jelenleg 14 kg fejenként és évente, ez kevesebb mint a környező országokban jellemző 16-18 kg, és messze elmarad a nyugati országok 44-48 kg-os fogyasztásától. A finomított cukor mellett évente átlagosan további 10 kg finomítatlan cukrot fogyasztanak el *khandszári* és *gur* formájában (Dorin- Landy[2009]:p.59.). A hagyományosan fogyasztott *gur* a házilag forralt és kikristályosodott cukorszirupból készült barna cukor, a *khandszári* a melasz leválasztása után nyert nyerscukor (Bhupinder et al.[2006]).

2.3.7.1.4. Jutaipar

Az indiai jutaipar a klasszikus gyarmati feldolgozóipari ágazat, a brit gyarmati időktől fogva állami monopólium, amely csomagolóanyaggal látja el a többi (gyarmati) iparok termékeinek forgalmazóit.

A jutaipar Indiában a partíció óta féloldalas, a félsziget jutával beültetett területeinek 70%-a ma Bangladésben található (Fenske-Bharadwaj[2011]:pp.5-6.). A juta művelésének állami támogatása ellenére (MSP, ld. 2.2.5 Külgazdasági szektor fejezet) a juta alapanyag biztosítása a világpiaci versenynek kitett ágazat legfontosabb problémája Datt-Sundharam[2006]:p.640.). A juta termesztésében és feldolgozásában sok évtizedes verseny folyik Nyugat-Bengália és Bangadés között, amelyet a globális nyitottság csak tovább élezett. Az indiai termés minőségi és mennyiségi szempontból is kiszámíthatatlan, és a az ágazat évente változó mértékben a szomszéd versenytárs által diktált árakon alapanyag-behozatalra szorul.

India a globális piac vezető jutafeldolgozója, a világon előállított 3 millió tonna *kenaf* és vele rokon rostból 2007-08-ban 1,8 millió tonna Indiában került feldolgozásra (ICA[2011]). A jutaipar a gazdasági nyitás időszakában hosszú stagnálás után új lendületet kapott. A jutaszövetnek szőnyegalapként való felhasználása nagy volumenű export lehetőségét nyitotta meg. A 78 jutafeldolgozó üzemből 60 magánkézben van (Pandey[2009]) és ICA[2011]). Elsősorban a jutaszövetet előállító gépsorokba történetek jelentős befektetések, a jutaipari gyártóberendezések könyv szerinti értéke 1990 és 2005 között megötszöröződött, ugyanakkor az ágazatban foglalkoztatottak száma alig nőtt (Pal-Chakraborti[2011]).

A jutaszövet fogyasztása az utóbbi másfél-két évtizedben a mesterséges csomagolóanyagok versenye miatt erősen visszaesett. A központi kormányzat 1987-ben törvényt hozott, amely a természetes jutaszövet csomagolóanyagként való használatát írja elő bizonyos árucsoportok forgalmazói számára (Jute Packaging Materials Act, JPM, Datt-Sundharam[2006]:p.641. és ICA[2011]).

A természetes anyagok iránti igény következtében 2005 után a világpiaci jutakereslet 25%-kal nőtt. A globális versenyben hanyatló jutaipar feltámasztására a központi kormány megújulási programot hirdetett meg. Nyugat-Bengáliában a korábban bezárt 6 jutaüzemet indítottak újra, magán-állami közös beruházásokat támogatnak és az ágazatok kisvállalkozásainak továbbképzésére és pénzbeli támogatására kínált új lehetőséget.

A jutaipar 370 ezer dolgozót foglalkoztat közvetlenül, de sok kézműipari tevékenység alapja, és további 4 millió földműves megélhetéséhez teremt alapot ICA[2011])). Az ágazat akut problémája jutaszövet a világpiaci árszint fölötti előállítása, amit a zömében a régimódi kisüzemi feldolgozása és a feldolgozás Bangladéshez képest magasabb költségei,

valamint a termesztés alacsony hektáronkénti hozama konzervál (Datt-Sundharam[2006]:p.641.). Ezek a problémák fékezik a világpiaci lehetőségek jobb kihasználását, a feldolgozás modernizálását és a minőségi termesztésből és feldolgozásból adódó előnyök kihasználását az ágazat vertikumának túlnyomó részében.F

2.3.7.1.5. Cementipar

A cement az acél mellett az ipari fejlődés és az infrastruktúra fejlesztésének kulcstényezője, amely Indiában sok évtizede évtizedek óta szab a fejlesztési terveknek. A 2000-es évek megugrott gazdasági növekedése a városi, és kisebb részben a vidéki középosztályi fogyasztás (lakásépítés) illetve a kormány infrastruktúra-fejlesztési programjai miatt a cement iránti kereslet folyamatosan kielégíthetetlen.

A cement alapanyagául szolgáló mészkötelepek indiaszerte rendelkezésre állnak, és a cementművek az ország területének nagy részén megtalálhatók. Az iparág sajátossága a termelési tényezők változó hozzáférhetőségével fluktuáló kapacitás-kihasználtság.

Az indiai cementipar a nyitás előtti időszakban rendkívül koncentrált volt, a termelés zömét az állami cementipari konszern, a *Dalmi Dzsáin* és az India egyik vezető kereskedőházához tartozó Birla-csoport állította elő. Ez a koncentráció a nyitás időszakában még nőtt is, 2006-ban az öt vezető piaci szereplő 60,28%-os részesedéssel rendelkezett. Az 1990-es évek végétől a világpiac nagy szereplői sorra megjelentek az indiai piacon felvásárlások, összeolvadások, és közös vállalatok valamilyen kombinációjában⁵⁸.

A cement fogyasztói ára az ex-factory ár 70%-át kitevő adótételt ("excise duty") tartalmaz. A központi árszabás időszakában az egységes ár központilag átlagolt szállítási költséget ("transport pooling") tartalmazott, ami elősegítette a cementgyártás egyenletes elterjedését, de nem ösztönzött a szállítási költségek (a fuvartavolságok) csökkentésére.

A cement termelési volumenét az áramszünetek és a vasúti vagonok rendelkezésre állása korlátozta. A cement árának központi árszabásán 1982 és 1989 között lazítottak, majd 1989 után részleges árfelszabadításra került sor. Az egyébként szabadáras cement árát a távoleső és hegyi országrészekben állam ártámogatással csökkentik. (Burange-Yamini[2008]).

⁵⁸ Köztük a francia Lafarge, a svájci központú Holcim, az olasz Italcementi és a német HeidelbergCement AG.

A vidéki jólét két alapvető szálon, a lakóház-építés és az úthálózat kiépülése miatt is függ a cementipar teljesítményétől. A lakóházak magánérős építését épen a cement magas ára korlátozza.

2.3.7.1.6. Papíripar

A nyitás időszakának gazdasági expanziója növekvő papírfogyasztást igényel. Az indiai papírtermelés kartonpapír esetében 1990-91 évi 2,9 millió tonnáról 2003-2004-ben 3,6 tonnára, újság- és nyomdai papír esetében 460 tonnáról 640 tonnára nőtt (Datt-Sundharam[2006]:p.647.).

A papíripari termelés 515 papírgyárban folyik. Ebből 30 nagy integrált papírgyár, a többi kisüzemnek számít. A kisüzemek teljes termelőkapacitás felével rendelkeznek. A kis papírgyártó üzemeket még a 70-es évek akut papírhány idején, a fejlett ipari országokból behozott használt gyártóberendezésekkel hozták létre. Technológiájuk nem gazdaságos, nem rendelkeznek a vegyszerek visszanyerését és a zagy elhelyezését biztosító berendezésekkel, így túlnyomó részük veszteséges. A papíripar 1,5 millió embert foglalkoztat és a 35 kiemelt iparág egyikének számít, a foglalkoztatás az utóbbi két évtizedben ebben az iparágban sem nőtt.

Az indiai papíripar nehézségei mindenekelőtt az alapanyag-ellátással függenek össze. A papírgyártás alapanyagául az erdei fa, a papírhulladék, a bambusznád és a cukornád rostja ("bagasse") szolgál. A fa- és a papírhulladékra a központi kormány jelentős adót vet ki. A kormány és a papírgyártók között folyamatos polémia folyik az ún. degradálódott földterületek ipari ültetvényként való hasznosítására, ami környezetvédelmi okokból ütközik akadályokba. Ez a nagy papírgyártókat szociális erdősítési programokra kényszeríti. Ennek keretében a kis földtulajdonosoknak gyorsan növő facsemetéket adnak, és szerződéseket kötnek velük a felnövekvő fák ösztönző árakon való felvásárlására. A bambusz felhasználása a bambuszerdők letarolásával járt. A papíripar újabban a rizsszalma és a cukornádrost felé fordul, ez utóbbi azonban az alapanyag-igény 8%-át sem éri el.

2.3.7.1.7. Vegy- és petrokkémiai ipar

A petrokkémiai ipar Indiában csak 40 éves múltra tekinthet vissza. A teljes vegyipari termelés mintegy 20%-át adja. Az ország petrokkémiai fogyasztása gyorsan nő (évente > 10%).

Az iparág fő termékei a polimerek (63%) és a vegyi szálak (29%). A polimerfelhasználás az az iparosodás és a fogyasztói piac kialakulása miatt nő, így az elektronikai cikkek, a

tartós fogyasztási cikkek, a gépjárművek és az építőipar növekvő igényeit szolgálja ki. A polimerigény a 2000-es években a GDP növekedési ütemének kétszeresével növekedett. iparág a Bombay Heigh gázkincsére és a nyugati partvidék mentén található off-shore lelőhelyekre épült (ld. 2.2.1.4 Energiahordozók fejezet). Az iparág a 2000-es évek közepére jelentős exportágazattá vált, amely elsősorban a környező országokba exportál (ld. 2.2.5 Külgazdasági szektor fejezet).

2.3.7.1.8. Műtrágyagyártás

A mezőgazdaság számára meghatározó vegyipari szegmens a műtrágyagyártás. A műtrágyagyártás a múlt század elején kezdődött Indiában, és csak a Zöld Forradalom idején indult jelentős növekedésnek. Az ország 2002-03-ra tudott önellátást elérni, ekkor importja már nitrátigényének 1%-át sem tette ki, és ma a világ harmadik legnagyobb műtrágyagyártója.

A műtrágya felhasználás erősen függ az időjárás alakulásától, és igen árérzékeny. A reformok kezdetétől szó van az ártámogatási rendszer felülvizsgálatáról. 1992-ben megszűnt a foszfát- és káliumalapú műtrágyák ártámogatása, míg az urea esetében tovább élt az 1977-ben bevezetett fenntartó árrendszer ("retention price scheme", RPS). Ez a kettősség a kiegyensúlyozatlan műtrágya-felhasználás általánossá válásához vezetett ⁵⁹. Ez az aránytalanság a talaj termőképességének hosszú távú leromlását okozza. A műtrágya többlethozama, amely kg-onként 12 kg gabonát érhetne el, az évezred elején 8 kg volt, és várhatóan 6 kg-ra csökken (Shrotriya[2001]:p.6.).

A gyártás 65 nagy gyárban történik, 32 ureát, 20 di-ammónium foszfátot (DAP) és komplex műtrágyákat, 13 ammónium-szulfátot (AS), kalcium-ammónium nitrátot (CAN) állít elő. A nitrogéntartalmú műtrágyák túnyomó része urea (88%); a maradék komplex di-ammónium-szulfát (10%) és különféle ammónium műtrágya (2%). A nitrogéntartalmú műtrágyák teljes termelése 2002-03-ban 10 590 tonna volt (Awasthi[2001]:). A káliumalapú műtrágya alapanyag hiányában teljes egészében importból származik.

A műtrágyagyártás nagyon tökeigényes, helyben felhasznált anyagigénye nagy, megtérülése lassú. A nyolcvanas évek fenomenális növekedése után a termelés növekedése a kilencvenes években lelassult, jelentős beruházásra azóta sem került sor. A megemelkedett árak miatt csökkent a mezőgazdaság felvevőképessége, és így az alacsony

⁵⁹ Az ideális N:P:K arány országosan is 4:2:1 lenne. Ezzel szemben a tényleges arány 2001-ben 7.0:2.7:1 volt. A nátrium/káliumdioxid arány, Harjanában a legmagasabb, Keralában a legalacsonyabb (Shrotriya[2001]:p.6.).

világpiaci árak és az elegendő belföldi kapacitást tekintve a kormány 2000 és 2003 között egyetlen gyár létesítésére sem adott engedélyt. A földgáz korlátozott elérhetősége miatt a befektetőknek külföldi közös vállalati partnereket kellett keresniük, közelségük miatt elsősorban az öbölmenti országokban.

A kormány már több mint egy évtizede tárgyalásokat kezdett egy indo-ománi műtrágya programról, a berendezések létesítése azonban azóta sem haladt előre (Shrotriya[2001]:p.3.).

2.3.7.1.9. Gépipar és járműgyártás

Az indiai gépipar növekedése a gazdaság növekedésével párhuzamos. A nehézgépgyártás és az infrastruktúrát biztosító berendezésgyártás túlnyomórészt állami tulajdonú, míg a járműgyártás és a mezőgazdasági gépgyártás gyorsan növekvő magánipar. A gépgyártás mintegy 4 millió ember megélhetését biztosítja (CCI[2011]:p.2.).

Az 1990-es évek elejéig a magángépjármű luxuscikknek és az állami elit kiváltságának számított. A járműveket a magánipar, így a Tata Motors, a Maruti Udyog, Mahindra & Mahindra és a Hindustan Motors gyáraiban, igen kis sorozatokban állították elő. 1995 körül a külföldi gyártók a hazáikkal létrehozott közös vállalatok formájában jelentek meg a potenciálisan hatalmas piacon. Ez a verseny élénkülését hozta magával, és jelentőssé vált az elit és a középosztály vásárlása is. 2000-ben megszűnt a közös vállalati formát előíró kényszer. Az személygépkocsik gyártása 2006-ban érte el az évi 1 millió darabot. Az iparág négy régióra koncentrálódik, a gépjárműgyártás hagyományos központjára Delhitől északra, Mumbai és Puna körzetére, ahol a külföldi gyártók nagy része telepedett le, Bengaluru környékére, ahol a nehézgépjárművek gyártásának van hagyománya és Csennái környékére (Belzowski[2007]:pp.3-5.).

Az teljes iparág 2010-ben 12,6 millió járművet bocsátott ki, ennek 76%-a kétkerekű (motorkerékpár), 4%-a 3-kerekű ("scooter"), 16%-a négykerekű (azaz személyautó) volt.

Az iparág a válság (2008) előtti években évi 15% körüli növekedést produkált. Az indiai gépjárműipar termelékenységé messze elmarad a világ élvonalától. A gyorsan kialakult verseny miatt az autóipar jelentős kihasználatlan kapacitással rendelkezik (Roy[2010]:p.181).

Az autóipar közvetlenül mintegy 500 ezer dolgozót foglalkoztat, a közvetett foglalkoztatási hatást 10 millió főre becsülik (Datt-Sundharam [2006]:pp.653-654.).

A vidéki gépjárművásárlás szintén növekedőben van, a személygépkocsi eladás 1999/00-ben az országos eladások 6 (43 ezer db), 2009/10-ben 10,2 %-át (199 ezer db) tette ki (Becker-Nagporewalla[2010]p.14.). A kormány adópolitikája a motorizációt támogatja. Míg a közszükségleti cikkek (és az élelmiszerek) árindexe (WPI) 2001 és 2009 között megkétszereződött, addig a gépjárműveké alig emelkedett. Csökkent ugyanakkor a kerékpár gyártás, amely a 2001-es 14 millióról 2007-ben 10 millióra esett vissza az alacsony jövedelműek leromlott vásárlóereje következtében (Roy[2010]:p.181.).

A mezőgazdasági gépgyártás 1961/62-ben külföldi támogatással 860 traktor gyártásával indult el. A 13 indiai traktorgyár az ezredfordulón évi 250 ezer traktort gyártott, ez azonban 2002/03-ra 160 ezerre esett vissza, az északnyugati államok csökkenő kereslete miatt, azóta a gyártás 200 ezer körül stagnál. A gyártókapacitás kihasználtsága 50% körüli (Tadaskar et al.[2010]:pp.9-10.) Folytonosan nő a déli államok (Karnataka, Tamil Nádú, Kerala) gépesítése, itt a traktorgyártás kb. 30% valósul meg (Singh Gyanendra[2009]:p.158-159).

A traktorvásárlások a mezőgazdaságban keletkező jövedelemtől erőteljesen függenek, és az aszályos időszakokkal együtt ciklikusak. A 2000-es évek elején gyakoribbá vált a "presztizsvásárlásként" finanszírozott traktorok kölcsönfelvevőinek fizetőképtelensége a Pándzsábban és Haryanában. A kedvezményes banki támogatást 2006-tól megszigorították, mivel a mezőgazdasági eszközökre felvett kölcsönöket sokszor nagy értékű fogyasztási cikkek beszerzésére használták fel (Tadaskar et al.[2010]:p.6.).

A mezőgazdasági gépgyártás tömegtermékei a vízszivattyúk, amelyeket dízelmotor, illetve egyre növekvő arányban villamos motor hajt meg. A dízelmotorokból évi 200 ezer, míg a villanymotorokból évi 460 ezer került piacra 1995/96 és 2005/06 között (Singh Gyanendra[2009]:p.160).

2.3.7.1.10. It ipar

India gazdasági-társadalmi szakadékát vidék és város, elit és leszakadók, korszerűség és lemaradás között kiválóan példázza a híresen gyorsan növekvő információtechnológiai ipar. Az IT-iparág teljes bevétele az 1993-94 évi 1,1 milliárd USD-ről 2005-06-ra 37, 3 milliárd dollárt ért el. Az iparág közvetlenül kb. 1 millió dolgozót foglalkoztat. Ez nem tartalmazza a számítástechnikán alapuló ("IT-enabled") szolgáltatásokat, amelyben további 4,2 millió fő talált elhelyezkedést. Az outsourcing-vállalatok klasszikus enklávét alkotnak. A munkaerő egyenetlen összetételű és közvetlenül a világpiacba integrálódik. A

tipikus szoftver-dolgozó városi környezetből származó fiatal férfi, a hinduizmus követője, középfokú műszaki (nem feltétlenül információtechnológiai végzettséggel rendelkezik). Kiképzése a fejlett országok igény szerint, vállalati képzés formájában történik. Ezek a dolgozók önkéntesen és sokat túlóráznak, bérük jelentősen meghaladja a más iparágakban hasonló képzettségűek számára elérhető (Ilavarasan[2007a]:p.820.) és (Ilavarasan[2007b]. Az indiai értelmiség és az üzleti körök a vidék felemelkedésének egyik útját látják a számítás- és információtechnológia falusi alkalmazásaiban, ennek azonban az egyenlőre korlátozott számítógép és internet-penetráció és az olvasni tudás kemény korlátot szab. A számítástechnika elterjesztésében vezető szerepet játszó mezőgazdasági szervezetek, NGO-k és a gyártók egyenlőre nem értek el áttörő eredményeket (Mukundan[2009]:pp.18-19.).

2.3.7.2. A magánvállalati szektor

A magánvállalati szektor rendkívül erősen koncentrált. A 20 vezető üzletház az 1965 és 1990 közötti huszonöt évben megháromszorozta a vagyonát, közülük is öt – a Birla, a Tata, a Reliance, a Shinghania és a Thapar ház – rendelkezett a húsz nagy ház összvagyonának javával. A függetlenség elnyerése utáni évtizedben a húsz nagy ház már másfélezer vállalatot ellenőrzött különféle eszközökkel, és ez az 1970-ben hozott monopóliumellenes törvény életbelépése után sem változott. A nagy üzletházak háború utáni növekedéséért elsősorban az ipari engedélyezés (“licensing”) rendszere a felelős.

A nyitás időszakában a nagy kereskedőházak többsége jelentős veszteségeket szenvedett el a megnyíló versenypiacon. A “licence raj” leépítése az egyes ipari ágazatokban másként és másként folyt le, sokszor éppen az ágazat főszereplőinek lobbijerejétől függően, így a sokszereplős ágazatok nagyobb valószínűséggel liberalizálódtak a 90-es évek során, azonban az iparági koncentráció csak néhány ágazatban csökkent számottevően (Athreye-Kapur[2003]:p.7-8.).

A magánvállalati szektor jövedelmezősége a 2000-es évek során messze megelőzte a köztulajdonú szféráét, az összes vállalati megtakarítás 40-50%-a 500-800 közötti számú nagyvállalatnál realizálódott (Mazumdar[2007]:p.130.).

2.3.7.3. A köztulajdonú szektor

A köztulajdonú vállalatok (“public enterprise unit”, PSU) 1990-ig az ipari termelés stratégiai gerincét jelentették. Részarányuk a teljes GDP előállításából az 50-es évek elején 25% körül mozgott, 1964/65-ben 53,6%-on tetőzött, 1990/91-ben 39%, 2000/2001-ben

már csak 26% volt (Virmani[2004]:pp.21-22.), ám 2009/10-re 31,6%-ra emelkedett Sampat[2011]). A tőkeigényes iparágak jellemzően köztulajdonúak voltak (Dhingra[2006]p.426.), 1990-ig a beruházások többsége, nagyjából 75%-a ebben a szektorban valósult meg.

Az állam gazdasági részvételének három formája a központi köztulajdonú vállalatok (“central public sector enterprise”, CPSE), a köztulajdonú bankok (“public sector bank”, PSB) és a szövetség állami vállalatok (“state-level public enterprise”, SLPE).

Az köztulajdonú vállalatok ipari termelésének javát a 18 *navratna*⁶⁰ adta. A *navratnák* az energia és a stratégiai gép- és berendezésipar nagyvállalatai, teljes GDP részesedésük 2009/10-ben 15,2%-ot tett ki.

Az indiai mainstream közgazdászai a köztulajdonú vállalatok tarthatatlan veszteségességét (“sickness”) hangsúlyozzák, amely a 2000-es évek során is egyre terjedt (Falk[2005], Datt-Sundaram[2007]:pp.686-689.). Ugyanakkor az 1991-es Új Iparpolitika elveinek megfelelően ezeknek a vállalatoknak is a piaci szabályoknak megfelelően kell megélniük. Állami támogatásuk teljes összege drasztikusan lecsökkent (a befektetésekből való állami részvétel az 1985/86 évi 51%-ról mára 13%-ra változott). Saját belső erőforrásaik jelentősen megnövekedtek, ugyanakkor a tőkéjükre vetített adózás előtti nyereségességük is emelkedett (1995/96-ban 15%, 2005/06-ban 21,5%).

A privatizáció lassan halad, a központi tulajdonban lévő vállalatok száma az 1995/96 évi 239-ről 2005/06-ra 227-re csökkent. Nem csökkent részvételük a teljes ipari termelésben sem, sőt egyes alapanyag-, energetikai és feldolgozó iparágakban nőtt is (Mishra,S.K.[2007]:pp.124-125.). A központi tulajdonban lévő vállalatok növelték részvételüket a teljes nemzeti megtakarításból, ez 2005/06-ban a GDP 7,4%-ára, 2009/10-ben 9,4%-ra rúgott (Sampat[2011]).

2.3.7.4. A kisvállalatok és háziiparok

A reformok időszakának gazdaságpolitikai nómenklatúrájában külön helyet kapnak a kis és mikrovállalatok. Helyüket a gazdaságban még az előző évtizedektől átvett séma határozza meg, a központi tervutasításos rendszerben a helyi munkaerő felszívása volt a feladatuk elsősorban a sok kétkezi munkát igénylő, kis- és háziipari ágazatokban. Az ipari

⁶⁰ A *navratna* hindi szó, jelentése ékkő. A kategóriát 1997-ben a 9 különösen értékes állami nagyvállalat számára hozta létre a kormány. Számuk azóta 18-ra nőtt. A státusz az állami engedélyezés még meglévő rendszerében jelentősen megnövelt befektetési és egyéb mozgásszabadsággal jár.

szabályozás ezt a rezervációk rendszerével oldotta meg, amely 870 a kisvállalati szektor ("small-scale industries", SSI) számára fenntartott gazdasági tevékenységet sorolt fel, és egy részük máig érvényben van. A nagyvállalatokkal való verseny elősegítésére a kisvállalatok jelentős adókedvezményekben is részesültek (Bagchi et al.[2005]. A 90-es évek során a rezervációk és a fenntartások szűkítése volt napirenden.

A kormányzat a kisvállalati szektor fejlődését sikeresnek értékeli. Jelentősen nőtt az ebbe a kategóriába eső vállalkozások száma és magasabb lett a szektor exporthoz való hozzájárulása is. A hivatalos adatok szerint a kisvállalati szektor az ipari nemzeti jövedelem 40%-át és a közvetlen export 39%-át állítja elő, ezeket a gyakran adatokat azonban a kutatók irreálisnak tartják, a teljes nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás nagyságrendje 4-5% között lehet. A kisvállalatok számának növekedését például a megszűnések számbavétele nélkül közlik (Mohan[2003]:p.241., Bagchi et al.[2005]:p.8. és Das Keshab[2007]:p.113.).

Kisvállalatnak a 50 millió INR alaptőkénél kevesebbel működők számítanak. A nyilvántartott kisvállalatok száma 2002/3-ban 1 370 000, a regisztráció nélküliek számát 9,1 millióra becsülték. A regisztrált kisvállalatok közül 910 ezer esett a kisipari kategóriába, és 473 ezer végzett szolgáltató vagy kereskedelmi tevékenységet. A mikrovállalatok ("tiny enterprise") kategóriája a 2 500 000 INR alatti alaptőkéjű, ide tartozik a nyilvántartott vállalkozások 97%-a. A kisvállalkozások 2001/02-ben átlagosan 4,5 főt foglalkoztattak.

Az ebben az évben vizsgált SSI-k száma 2,2 millió volt, ebből 880 ezer nem működött. Az összes kisvállalat 55%-a tevékenykedett vidéken, és közülük mintegy 10% volt női tulajdonban. A foglalkoztatott nők aránya 13% volt, a hátrányos helyzetű kasztok (BC) a foglalkoztatottak 57, 5 %-át tették ki (DCSSI[2003]).

A kisvállalati szektor nyilvánvalóan a vidéki foglalkoztatás egyik lehetősége, ám bejelentkezési kötelezettség híján ennek mértéke nehezen követhető. A bejegyzett vállalkozások 97%-a családi betéti társaság és a leggyakoribb tevékenység (13%) a rizsörlés. Ugyancsak kb. az előállított érték 13%-át teszik ki (Bagchi et al[2005]:p.8.) a *khadi*⁶¹ és egyéb falusi iparok (ld. a 3.7.3 Kiegészítő megélhetés fejezet).

⁶¹ A *khadi* ("homespun") a házilag szőtt vászon, amely Mahatma Gandhi még a 20-as években kezdett gyarmati elégedetlenségi mozgalma óta élvez különleges státuszt. A falvakban működő *khadi*-bizottságoknál való bejelentkezés esetén ezek a tevékenységek teljes adómentességet élveznek.

2.3.7.5. Közvetlen külföldi befektetések

A működőtőke becsábítása az általános globális mintához (mindenekelőtt Kínához) hasonlóan speciális gazdasági övezetek (Special Economic Zones, SEZ) létrehozásával történik. Az ezekről szóló törvényt az első kormány 2005-ben fogadta el. Öt év alatt országszerte 111 SEZ kezdett el működni, további 353-ra kértek engedélyt és 574 kapott a kormánytól elvi működési engedélyt (Ray[2010]:p.1.). A világon sehol máshol nem jött létre ilyen hatalmas számú speciális gazdasági terület. Ha valamennyi létrejön, ez 150000 hektár, a teljes művelhető terület 2,7%-ának átminősítését vonja maga után. A speciális gazdasági övezetek tetemes pénzügyi terhet rónak a költségvetésre, a 2009/10-es költségvetési évben ez 160 milliárd INR-t tett ki a SEZ-eknek nyújtott vám-és adókedvezmények következtében.

A speciális gazdasági övezetek létrejötte ellentmondásos és számos tisztázatlansággal terhes. A kormány baloldali (kommunista) ellenzéke erősen bírálja a termőföldek ipari célokra való átadását. Rendszerint elmarad vagy nem megfelelő a föld korábbi használóinak kártalanítása illetve áttelepítése ⁶². Nem világos, hogy hogyan tudnak ezek a kedvezmények mintául vett országok esetéhez hasonlóan hozzájárulni az exportbevételek növeléséhez és a munkahelyek teremtéséhez. Tetemes részük valószínűleg csak 2006-2008 közötti globális ingatlanfejlesztési hullámba illeszkedő ingatlanspekuláció marad (Sharma[2009]).

2.3.8. Szolgáltató ágazatok

2.3.8.1. A pénzügyi szektor

Az indiai pénzügyi rendszer a bankrendszerből és a tőkepiacból tevődik össze. A bankrendszer sajátosságai részben még ma is a gyarmati időszak formáira vezethetők vissza.

A bankrendszer felügyeletét, a jegybank szerepét, de a fejlesztési és az országos kereskedelmi bank funkciót is betölti az indiai Nemzeti Bank, az Indian Reserve Bank (RBI)⁶³. A jelentősebb kereskedelmi bankokat azon a címen, hogy nem szolgálják az

⁶² A legismertebb, a világsajtóban is sokszor taglalt eset a Tata Motors olcsó kisautójának gyártási helyszínéül kiszemelt Szingur Nyugat-bengáliában, ahol a helyi földművesek érdekeit képviselők hosszú médiaháborút vívnak az ipari érdekek képviselőivel (CI[2008]).

⁶³ A pénzügyi szektor szereplőit egy 1934-es törvény jegyzék szerinti és nem-jegyzék szerinti bankokra osztja. A jegyzék szerinti bankoknak a meg kell felelniük az RBI a befektetők védelmét célzó előírásainak. Nem-jegyzék szerinti bank mindössze három van.

ötéves tervekben meghatározott fejlesztési célokat, 1969-ben, majd 1980-ban államosították (Datt-Sundharam [2006]:pp.834-835.).

A regionális falusi bankok hálózatát (“Rural Regional Bank”, RRB) 1975-ben az államosított bankok által támogatott helyi pénzüzetekként az egyes szövetségi államok hozták létre. Az RRB-k szerepe a mezőgazdasági szereplők addig elhanyagolt finanszírozása volt. A bankszektor szereplőinek számát és piaci súlyát a következő táblázat szemlélteti.

A bankszektor szerkezete Indiában, 1997		
Bank típus	Bankok száma	Teljes eszközállomány (milliárd INR)
Az Indiai Állami Bank és a kapcsolódó bankok	8	204,356
Államosított bankok	19	351,905
Régi magánbankok	25	44,454
Új alapítású magánbankok	9	16,113
Külföldi bankok	39	55,911
Regionális vidéki bankok	196	19,051
Forrás: Deolalkar[1999]:p.62.		

14. táblázat A bankszektor szerkezete

A bankszektor máig jelentős szereplői a hagyományos, a brit rendszerben standard banknak nem tekintett “tőzsgyökeres” (‘indigenous’) bankok, amelyekben a nagy volumenű családi üzletekkel foglalkozó közösségek (elsősorban multáni és marvari, ld. Harris-White[2002]:p.13.) él tovább. Az évtizedek alatt ezeket nem sikerült az RBI ellenőrzése alá vonni és tevékenységüket az állami bankhálózat gyors országos bővülése sem szorította vissza. A liberalizáció kezdete óta tevékenységükre ismét jobb szemmel néznek. A Banking Commission állásfoglalása szerint ezeknek a “bankoknak” nem-bankjellegű pénzügyi társaságokká (“non-banking financial companies”, NBFC) célszerű alakulniuk, amit a jelentősebbek túlnyomórészt meg is tettek (Datt-Sundharam [2006]:pp.834.). Az NBFC-k száma 1996-ban 40000 körül mozgott. A nem-bankjellegű pénzüzetekre magas nyereségű és kockázatos pénzügyletek jellemzőek. Továbbra is növekvő szerepük van a kereskedelmi bankok nagyobb ügyleteinek refinanszírozásában. A liberalizáció korai időszakának csalásai és botrányai nyomán az RBI felügyeletét rájuk⁶⁴ is kiterjesztették. A nemzeti bank nyilvántartásában 2009-ben 12000 NBFC szerepelt (Payel Jain[2009]:pp.3-4.).

⁶⁴Nem-bank jellegű pénzügyi társaságnak minősül az a vállalat, amely eszközeinek több, mint 50%-a pénzkövetelés és (Payel Jain[2009]:pp.3-4.).

A kereskedelmi bankoknak a kisvállalkozások, és a mezőgazdaság addig figyelmen kívül hagyott szereplői számára kellett hitelt nyújtaniuk és az addig ellátatlan, vidéki területeken fejleszteniük fiókhálózatukat. A Nemzeti Bank (RBI) által a kereskedelmi bankok számára kitűzött cél az volt, hogy kihelyezéseik 40%-a szociális és fejlesztési hitel legyen ("priority sector lending", ld. [Reddy,Prasanth[2002]]), amelynek a falusi földművelést, hátrányos helyzetű csoportokat (*dálitok*, törzsek stb.), kisvállalkozásokat és a kézműves iparokat kellett finanszíroznia. A fiókhálózat sűrűsége 1969 és 1998 között 800%-kal nőtt (64238 fiók, az egy bankfiókra jutó népesség 64000-ről 15000-re csökkent, de egyes nagyvárosokban a 6000-et sem éri el (Deolalkar[1992])).

A bankhálózatok fejlesztése és a betéteseknek kínált előnyös feltételek miatt az országos betétállomány évtizedeken át igen gyorsan növekedett, de a leggyorsabb a privatizáció utáni évtizedekben volt.

Az indiai pénzügyi rendszer két tartós jellegzetessége az az eladósodás, a tartósan veszteséges ("sick") iparvállalatok finanszírozása és a szociális hitelezés volt. A liberalizálás két évtizede alatt mindkettőben drasztikus változásokat hozott. A rosszul teljesítő hitelek ("non-performing assets", NPA) aránya 1995-ben még 18% (Deolalkar[1992]:p.8.), 2000-ben 12% (Reddy[2002]:p.2.), 2005-ben 3% alá csökkent, 2008-ban 2,25% volt de 2009-10-ben már ismét 2,5%-ra nőtt (RBI[2010]:p.74.).

A bankszektor előtt a konszolidáció, a töredezett banki struktúra gazdaságosabb szerveződése (felvásárlások és összeolvadások útján) illetve a hiányzó szektorok, szegmensek és területek kiszolgálása útján és nagy növekedési lehetőség áll. A szektor jelenleg a GDP 30%-át kitevő volument közvetít, és az éves GDP-hez mintegy 2,5%-kal járul hozzá. A pénzügyi szféra alkalmazottainak száma kb. 900 ezer fő. A bankszektor további növekedéséhez 600 milliárd INR befektetést igényelne. Ehhez a hazai bankok nem rendelkeznek forrásokkal, a külföldi bankok részaránya a bankszektorban jelenleg 7% (Mckinsey[2010]pp.4-5.).

A falvak banki ellátottsága a korábbi gyors bankhálózati bővülés ellenére továbbra is igen hézagos, 500 ezer faluból mindössze 32 ezerben található bankfiók.

A liberalizáció a pénzügyi szektorban három fontos változást hozott magával. Először is megszűnt a kormány beleszólása a bankok kölcsönzési politikájába. Másodsorban elindult a köztulajdonú bankok visszaszorulása és a magánszféra erősödése, végül pedig gyengülni kezdett a szigorú banki tőkekontroll.

Az indiai vidék eladósodottsága, az abból adódó társadalmi feszültségek és szociális hátrányok már a múlt század kezdetén ismertek voltak és a brit gyarmati rendszer majd a felszabadult India egymást követő hullámokban igyekezett változtatni a kialakult gyakorlaton.

A vidéki hitelezés jelentős részben mindmáig az ún. informális hitelezők, jómódú földtulajdonosok (*thákur* vagy *lalla*) és kereskedők kezében van. Az uzsoraszerű kamatra adott helyi kölcsönzésnek mélyen gyökerező hagyománya van. A rövid távú, kis összegű kölcsönzés tipikus formája a fogyasztásra előre, illetve a későbbi termésre adott kölcsön (Dréze et al.[1997]p.1-2.). A kölcsönbevevők az informális pénzkölcsönzőket több jellegzetes okból preferálják, ilyen a formális bankokkal kapcsolatos bizalmatlanság, a szociális kirekesztettség, a megfelelő banki termékek hiánya. Ugyanakkor a helyi pénzkölcsönzők, legtöbbször a földet haszonbérletbe adó földtulajdonosok olyan közvetlen kapcsolatban vannak kölcsönfelvevőikkel, amely egy formális pénzintézet esetében nem képzelhető el (Orso[2009]).

A szövetkezeti hitelezés kezdetei a múlt század elejére, a gyarmati időkre mennek vissza. A szövetkezeti forma ennek ellenére még az ötvenes évek derekán sem volt elterjedt, ebben az időszakban a vidéki hitelfelvétel 3%-a származott tőlük (a formális szektorból ugyanekkor csak a hitelek 1%-a). A hatvanas évek elejére a Nemzeti Bank által refinanszírozott és erősen kontrollált szövetkezeti bankokkal kapcsolatos politikai elégedetlenség vezetett a magánbankok államosításához (Howard et al.[2007]:p.6.).

A hetvenes évek közepére világossá vált, hogy a bankok vidéki fiókhálózatából túlnyomó részben a nagy földtulajdonosok és a jómódú falusi földművelők jutnak hitelhez. A kezdetben alacsony költségekkel működőnek szánt RRB-k alkalmazottainak száma és bére a 80-as években a formális bankszférához közeledett, a szinte kizárólag rossz adósokkal rendelkező hálózat pedig krónikusan veszteségesé vált. A nyitás idején ezek a regionális bankok együttesen naponta 10 millió INR veszteséget termeltek (Howard et al.[2007]p.7.).

A világon mindenütt hitelfüggő mezőgazdaságból élő vidék finanszírozása magától értetődően elsődleges jóléti tényező. A liberalizálás időszaka a vidék számára általában szűkülő finanszírozási háttérrel biztosított. A mezőgazdasági termelők finanszírozásának változásait és a vidéki jólétre gyakorolt hatását mélyebben a 3.12 Hitel és eladósodás fejezet elemzi.

2.3.8.2. Számítástechnikai alapú szolgáltatások

A globális nyilvánosságban Indiáról legtöbbet ismételt közlés az infokommunikációs ipar erős növekedést megalapozó hatása (Friedman[2006]:pp-49./91. és Collier[2007]:p.60). Érdekes az IT-ipar és a kihelyezett szolgáltatások tényleges gazdasági helyét a teljes indiai gazdaságban pontosabban meghatározni.

A számítástechnikai alapú üzleti szolgáltatások kihelyezéséből 2005-ben India teljes GDP-jének 1%-a és az évente keletkező új állások 2%-a származik, miközben India a világpiacnak ebből a szeletéből 85%-kal részesedett. A szektor éves forgalma 2008-ban 16 millió USD volt, aminek 70%-át a telefonos vevőszolgálatok ("call center") kihelyezése és további 20%-át további alacsony fajlagos értékű adatfeldolgozás adta (Greene[2005]:p.15-16.).

A szektor 2010-ben mintegy 1 millió embert, a teljes indiai munkaerő állomány 2 ezrelékét foglalkoztatta. Az iparág az elsőrendű nagyvárosok ("Tier-1 cities") angolul beszélő és megfelelően iskolázott munkaerő-állományát már felszívta, az elemzők középtávon azzal számolnak, hogy a további növekedés a másodrendű városokra tevődik át (Greene[2005]:p.120.). Az indiai high tech ipar és a hozzá kötődő szolgáltatások kevés tényleges hatással vannak a vidéki életre. A jelentős jövedelemtöbbletnek akkor lehetne országos hatása, ha erős újraelosztási hatások érvényesülnének, így azonban az IT szolgáltató központok magasra emelkedett bérszínvonala nem jár az életszínvonal országos emelkedésével. Az IT szolgáltatások kihelyezésére épülő szektor gyors növekedése a vidék számára mindenekelőtt a jövedelmi olló tágulását és az életmódbeli és fogyasztási minták közötti szakadék mélyülését hozta magával (Müller[2004]:p.17-18.).

2.3.9. Mezőgazdaság

India politikai vezetése évtizedeken át nagyszabású sikertörténetnek tekintette a mezőgazdaság helyzetét. Az ország összterületének közel felén vetnek, ez nemzetközi viszonylatban is kimagasló. A termőterületeket és a termésátlagokat is jelentősen növelték. Két „forradalom” követte egymást: a földtulajdon, majd a mezőgazdasági művelés forradalmi változása. Ezek sokáig legitimálták a központi kormány és a Kongresszus vezető szerepét és gazdaság- valamint szociális politikáját. A hetvenes évek közepére ezek segítségével sikerült elérni az önellátást és elkergetni a visszatérő éhínségek fenyegető rémét.

A mezőgazdaság ma a nemzeti össztermék mindössze 13%-t adja, és ezzel gazdasági jelentősége ma már elmarad az ipar és a szolgáltatások mögött. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy ma, akárcsak száz évvel ezelőtt, 1900 körül, a népesség kétharmada él mezőgazdaságból, a földművelés társadalmi súlya lényegében nem változott. Ezen túlmenően a mezőgazdaság az egyes szövetségi államokban kirívóan nagy különbségeket mutat, egyes államok igen fejlett gépesített farmgazdaságokkal rendelkeznek (Pándzsáb és Hárjána), míg a Dekkán nagy részén a monszunfüggő hagyományos kisparaszti gazdaság dominál.

Az ezredfordulóra India tekintélyes gabonakészletekkel rendelkezett. A gazdasági nyitás két évtizede azonban nem kedvezett a mezőgazdaságnak. A termelékenység stagnál, az árak a felhasznált eszközök árával együtt emelkednek, és a készletek apadóban vannak. A mezőgazdasági termékek árát a központi kormány közvetett és közvetlen szubvenciókkal sokáig alacsonyan tartotta, ez azonban a WTO-tagság vállalásai és az általános gazdasági liberalizálás időszakában szűkül. Az ezredforduló után az állami felvásárlás és a szegényeket segélyező elosztás anomáliái ellátási problémákhoz vezettek.

A függetlenségét elnyert ország sokszorosán hátrányos mezőgazdasági struktúrát örökölt. Az angol fennhatóság alatt a művelhető terület nagy részén a hagyományos élelmiszer-gabonát kiszorították a jól pénzzé tehető ipari kultúrnövények, így a cukornád, a juta és a gyapot. Ha az élelmiszer-gabona éppen elegendő volt a monszun kedvező alakulásakor, a szárazságok idején rettenetes éhínségek pusztítottak.

Az angol gyarmati hatalom alá tartozó területeken a kényelmes irányíthatóság érdekében a 20. század első felében is fennmaradt a *zamindari* rendszer. Az angol gyarmati közigazgatás az élelmiszer-gabona termelése helyett a készpénzt hozó ipari alapanyagok termelésében volt érdekelt: ezek (az ún. cash crops) a juta alapanyagául szolgáló kender, a gyapot és a tea, vagy az ültetvényeken termesztett gyümölcsök: banán, narancs, kókusz. A termőterületek jelentős részén ezeket termesztették.

Egyes vidékeken, így pl. Észak-Bihárban vagy Orisszában azóta sem osztottak számottevő birtokokat, a korábbi nagytulajdonosok meg tudták őrizni pozícióikat. Negyven év alatt a termőterületnek mindössze további 2%-át osztották fel.

Annak ellenére, hogy a migránsok tömegei városlakóként keresnek munkát, a birtokok tovább aprózódnak. A földet művelők nagy többsége számára a hozam csak a legegyszerűbb megélhetésre elég. Emellett a vidéki mezőgazdaságban dolgozók

egyharmada egyáltalán nem rendelkezik földtulajdonnal. Álságos módon történt a hátrányos helyzetű kasztoknak való földátadás is. Ahol csak megtalálták a módját, az érinthetetlenek és a hegyek törzsi lakói szinte művelhetetlen földeket kaptak.

Noha a birtoknagyság plafonját szövetségi államonként némileg eltérően törvény szabályozza, valószínű, hogy a jómódú, készpénzzel rendelkező, az agrártevékenységet hitelezni képes agrárvállalkozók tulajdonjog nélkül is képesek jelentős földterületeket ellenőrizni. Így aztán az indiai mezőgazdaság osztályszerkezetében nem következett be mélyebb változás.

Az indiai állam számára megkerülhetetlen feladat, hogy kedvezzen a mezőgazdaságból élőknek. Ez a mérhetetlenül hatalmas embercsoport egyben az indiai választási rendszer legnagyobb ereje. Olyan kormány, olyan gazdasági program, amely nem ígér, nem nyújt eleget az agrárnépességnek, Indiában nem marad a helyén, nem megy keresztül.

A 1990 előtti évtizedek sajátosan indiai fejlődési úton járó kormányzata a központilag vezérelt iparfejlődés, a kisipar ("cottage industries") és a kiskereskedelem erős támogatása mellett a rurális Indiát a máshol nem igényelt népesség felvevőhelyének, a szociális lánc végső mentőhelyének kívánta megőrizni. A politikai ideálkép Gandhi *szvadési* tanításával összhangban (ld. 1.2.6 Gandhi jólét-képe fejezet) a családi kézben lévő parasztgazdaság és az ahhoz kapcsolódó falusi ipar általánossá tételére épült.

Ennek megfelelően az indiai állam központi és tagállami ("state") költségvetési ráfordításainak nagy része a rurális népességet szubvencionálta. Az állami beavatkozások legfontosabb, az egész gazdasági rendbe mélyen beépült területe az árak, az alapvető élelmiszerek árának alacsony szinten tartása. Az állam itt maga lép fel felvásárlóként, készletezőként, sok formában részt vesz a rászorulóknak táplálásában, és végül támogatja magát a mezőgazdasági tevékenységet.

Az indiai szubkontinens mezőgazdasága területének ma is jelentős részén a monszun függvénye. Monszunfüggő területek a nagy éléskamrák, Uttar Pradés (UP), Bihár, Bengália, Harjána és Gudzsárat, Mahárástra és a dekkáni területek, Hájderábád és Bengaluru körül. Az önállóság elnyerését követően India továbbra is küzdött a szárazsággal (1965-66), az ellátási helyzetet 1964-ben a kínai, 1970-71-ben a pakisztáni

háború is súlyosbította. Ezért aztán az önellátás csak a „*gharibi hatao*”⁶⁵, a híres indiai „zöld forradalom” idején valósulhatott meg.

A zöld forradalom három alapvető területen nyúlt hozzá a mezőgazdaság évszázadok óta változatlan termelékenységéhez.

Igen jelentős növekedés következett be az öntözött területek nagyságában. Állami támogatást élvezett és máig folytatódik az artézi kutak létesítése. A kutak nagy része magánkézben van, ez újabb kiszolgáltatottság a kéthektáros földek tulajdonosainak. Délen ma is gyakori az ő si víztárolós öntözés, az erecskék vizét kis tárolókba szívják fel. Különösen a Dekkán száraz, szélsőségesen monszunérzékeny területein és a Pándzsábban vontak öntözés alá igen jelentős területeket.

A gátépítésektől éppen az évszaktól független öntözés biztosítását és elektromos áram szolgáltatását várták el. A falvak elektromossággal való ellátása a kutak vizének kiemelését is szolgálta mindenhol, ahol az erősen szubvencionált áron az állam által szállított öntözővíz nem állt rendelkezésre.

A mezőgazdasági termelés növelése érdekében az indiai állam hatalmas műtrágyázási programba kezdett. A korai évtizedek jelentős műtrágyaimportját az önellátásra való berendezkedés váltotta fel. A zöld forradalom harmadik eleme a nagy hozamú fajták („high yielding varieties”, HYV) elterjesztése volt, amely a Borlaug-féle⁶⁶ vetőmag és műtrágya technológiára épült. Ezzel a hatvanas évek második felétől jelentős mértékben megnövelték a búza és a rizs terméshozamát.

A nagy hozamú fajták vetésterületének növekedése az 1980-as években lelassult, mert az ehhez szükséges további földterület nem állt rendelkezésre. A zöld forradalomból adódó előnyök elsősorban India északi és északnyugati területein, a rizs és a búza termésátlagainak növekedésén keresztül (Pándzsábban, Harjánában és Uttar Pradés nyugati részein) jelentkeztek. Ezek voltak azok a területek, ahol rendelkezésre álltak a kihasználáshoz szükséges előfeltételek: az öntözés és a műtrágyázáshoz szükséges hitel.

A mezőgazdaság fejlesztése az ötéves tervcélok elérését szolgálta. A makroökonómiai eszközrendszer, a mezőgazdaságot érintő kereskedelmi, költségvetési és pénzügyi politika

⁶⁵ “Szüntesd meg a szegénységet” - Indira Gandhi híressé vált politikai jelszava a hetvenes évek végén.

⁶⁶ Norman Borlaug a Ford Foundation támogatásával Mexikóban majd Indiában is eredményesen alkalmazott fajtanemesítéssel olyan "törpe" gabonafajtákat állított elő, amelyek fokozott víz, és nitrogén-felvétel mellett rövidebb száron több terméssel rendelkeztek (Thurow-Kilman[2010]pp.17-34.).

is a tervcéloknak rendelődött alá. A termelési célokat és mezőgazdasági befektetéseket központi tervezés írta elő. A fejlesztést a lakossági betétek begyűjtése és nemzetközi kölcsönök finanszírozta.

Az állami (központi és szövetségi állami) befektetések biztosították a mezőgazdasági infrastruktúra, mindenekelőtt az öntözés fejlesztését. A fejlesztési "csomag" a nagy hozamú vetőmagok rendelkezésre bocsátását, kutatást és a földművelők felvilágosítását ("extension"), a műtrágya és más eszközök ártámogatását és kedvezményes kamatozású hitelek tartalmazott. A képzés és kutatás az Indiai Mezőgazdasági Kutatási Tanács (Indian Council of Agricultural Research, ICAR) égisze alatt számos egyetemen folyt.

A kedvezményes hitelek az öntözőberendezések, szivattyúk vásárlására, kutak és víztárolók létesítésére ösztönöztek, az áram és a víz árát pedig erősen támogatták. A restriktív kereskedelmi politikához a rúpia erős túlértékelése társult. A termények árai teljesen függetlenek maradtak a világpiacról, az ellátáshoz hiányzó gabona, cukor és étolaj mennyiségeket központilag importálták (Bhalla-Singh[2010]:pp.10-11.).

Az 1990-et követő időszak a központi állami szerepvállalás csökkenését hozta magával. A GATT mezőgazdasági fordulójához való csatlakozás a mezőgazdaság szereplőinek és ágazatainak gyorsuló polarizálódásával és a multinacionális szereplők erőteljesebb megjelenésével járt.

A termésfelesleg értékesítéséből származó jövedelemtöbblet mind vidékenként, mind társadalmi rétegenként egyenlőtlenül oszlott meg, és a korábbinál kiterjedtebb falusi középréteg felemelkedéséhez vezetett. Az állami bankfiókrendszer vidéki elterjesztésével a bankokban elhelyezett betétjei révén ez a réteg az indiai államadósság egyik finanszírozójává vált. Emellett a falusi idénymunkások és a napról napra élő más szegény csoportok függővé váltak a jómódú hitelezők feketén nyújtott uzsorakölcsöneitől, azaz visszatért, vagy ismét megerősödött a *lallák*, a gazdag hindu pénzkölcsönzők évszázados uralma a falu felett.

A termésátlagok növekedése az 1980-as években lassuló ütemben folytatódott. A nagy műtrágya- és öntözési igény miatt erősödött a kisebb termelők kereskedelmi függése és eladósodása.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak 2/3-a tulajdonosként dolgozik, míg a maradék rész, föld hiányában, bér munkában. A bér munkások és tulajdonosok mezőgazdasága a bruttó hazai terméknek alig több mint 1/3-át adja. Az ország területének mintegy fele áll művelés

alatt, de ez csak 0,2 hektár egy főre eső földterületet jelent. Az átlagos birtoknagyság 1,5 hektár, ennek ellenére a földterületek több mint 60%-a kisebb mint egy hektár, 75% kisebb mint 2 ha, és 90% kisebb mint 4 ha és csak 2% nagyobb 10 ha-nál. Az alábbi összevetésből kitűnik, hogy viszonylag kicsi az átlagos birtokméret, ugyanakkor az egyharmad rész földnélküli bér munkás egzisztenciájában teljesen a kétharmad rész földtulajdonostól függ, rossz termés esetén kevés a fizetés, ha jobb, akkor magasabbak a bérek.

A mezőgazdaság kis GDP-részesedéséből és az agrárnépesség magas arányából következően az átlagos mezőgazdasági jövedelmek igen alacsonyak, ami növekvő szakadékot eredményez a mezőgazdasági foglalkoztatottak és a társadalom többi része között. A városi és a vidéki szakadék egyre nő, ami hatalmas néptömegeket érintő migrációt indukál.

Az indiai mezőgazdaság klimatikus sajátossága az évi kétszeri termés. A *kharif*, a nedves évszak, amelyben a vetés június-júliusban, az aratás november és január között történik, a *rabi* a száraz évszak termése. Hagyományosan a *kharif* termés a jelentősebb, az utóbbi évtizedekben azonban a *rabi* termés aránya folyamatosan nőtt, a 70-es években a *kharif* részaránya még 60,7% volt, mára azonban teljesen kiegyenlítődött. Míg a *kharif* termés nagyon erősen monszunfüggő, a *rabi* termés kiszámíthatóbb, és a földterület kihasználtságát, a föld hozamát növeli (Dhingra[2006]:pp.79.).

A mezőgazdasági termőterületekből a rizs 25%, a búza 15%, egyéb kalászosok 25%, hüvelyesek 15% vetésterületet képviselnek. Összességében a termőterület több mint 80%-án élelmiszer-növényeket termelnek. A maradék területek 12%-át olajos magvak, 4%-ot a gyapot, 2%-ot a cukornád foglal el, emellett tea, kávé, fűszerek, gumifa és juta ültetvények jellemzik az országot. Az alábbiakban a mezőgazdaság főbb termelési ágazatait és a megélhetésben játszott alapvető szerepüket vesszük sorra.

2.3.9.1. Rizs és búza

India legfontosabb kenyérgabonája a rizs, amelyet a búza követ. India az 1990-es években a világ teljes élelmiszer-gabona-termelésének mintegy 20%-át adta. Ugyancsak India Kína mögött a világ második legnagyobb rizstermelője. A hazai ételmezés ellátása mellett az elmúlt két évtized során a két alapvető kenyérgabonából exportálni is tudott. 2000-ben India teljes élelmiszer-gabona termelése 185 millió tonna volt, ebből 85 millió tonna rizs és 70 millió tonna búza volt (WAP[2000]).

Mindkét alapvető gabonafajta hozama, vetésterülete és a termelt mennyiség is jelentősen nőtt a Zöld Forradalom évtizedei során, 40 év alatt a rizs termelése több mint 3-szorosára, a búza 10-szeresére emelkedett. A reformidőszak során azonban a termőterület és a hozam növekedése megállt vagy kis mértékűre csökkent. A búza vetésterületének mintegy fele, a rizsföldek 90%-a öntözött. 1997-98-ban a rizs 74%, a búza 86%-a volt nagyhozamú (HYV) fajta.

A gabonafélék teljes 100 millió hektáros vetésterületéből 2000-ben 45 millió hektáron ültettek rizst és 26 millió hektáron vetettek búzát. A két kenyérgabona termelése a szubkontinensen igen egyenetlenül oszlik meg, a rizs felét Nyugat-Bengália, Uttár és Andhrá Pradés termeli, a búza 68%-át pedig az északi mezőgazdasági államok, Uttár Pradés, Pándzsáb és Hárjána állítja elő (Dorin-Landy[2009]:pp.95-97. és WAP[2000]).

2.3.9.2. Juta és kender

A juta általában öntözés nélkül termesztett évelő növény. Művelése élőmunkaigényes és kis birtokokon történik. A jutaültetvények Banglادésben, Indiában, Kínában és Thaiföldön koncentrálódnak, ezek az országok 1998-2000 között a termesztés több, mint 95%-át adták.

A jutá művelése Banglادésben és Indiában a rizsültetvénnel versenyez, az ültetést a felvásárlási ár és a volatilitás határozza meg. Újabban a váltó termesztés terjed ("multi-cropping"), ennek azonban határt szab az elárasztáshoz szükséges öntözés lehetősége.

2.3.9.3. Gyapot

A gyapot a legfontosabb indiai haszonnövény. A gyapot adja textilipari nyersanyag felhasználás 70%-át és így az export 38%-ában játszik szerepet. A gyapot művelése alatt álló terület 9 millió hektár, a gyapot globális termőterületének 25%-a. A gyapottermesztés mintegy 7 millió embernek ad megélhetést.

A gyapottermesztés hozama az ezredforduló előtti 3 évtizedben megháromszorozódott Indiában, ám, a felhasznált műtrágya és a kórokozók, gyomok ellen bevetett irtószerek ellenére is világviszonylatban még mindig alacsony. Kevés az öntözött terület, 2000/01-ben az ültetési terület 32%-a volt öntözött. A művelés 37%-a Mahárástrában, 17%-a Gudzsarátnban folyik.

A gyapot művelése kimagaslóan sok környezeti és egészségügyi kockázattal jár a rendkívül magas vegyszerhasználat miatt (Mancini et al.[2005]). A művelhető terület 5%-án termelt gyapot a teljes gyomirtó felhasználás 54%-át igényli (Vyas[é.n.]:p.3.). A

kistermelők számára a termelés különösen kockázatos a nagy árkockázat, a változó és a termelő számára kiszámíthatatlan minőség és a szokásosan igénybe vett magas kamat mellett kapott informális hitelforrások miatt egyaránt. A különösen a száraz területeken megélhetési kényszerből folyó termelés a gyermek- és rabmunka gyakori alkalmazásával párosul (Venkateswarlu[2003]).

2.3.9.4. Cukornád

A mogul fénykorban, a XVI. század végén Bengália az akkori világ legjelentősebb cukornádttermelő területe volt, majd a cukorkereskedelem a Kelet-Indiai társaság ellenőrzése alá került. A cukornádszirup fogyasztásának tehát hosszú történelmi hagyománya van.

A cukornád termelése 40 év alatt megnyolcsorozódott, 1999/00-ben elérte az évi 300 millió tonnát. A termelésben, amely kb. 4-4,4 millió hektáron történik mintegy 45 millió ember vesz részt (Pandey[2007]:p.2.), a többségük csak fél hektárnyi területen termel. A kézi munkaerő olcsósága miatt egy vagy két termés után új palántákat ültetnek ki.

A cukornád termelése vízigényes (a földterület 90%-a öntözött) és termeltetői hitelezést igényel. A cukornádttermelés hozama 2003-4-ben 60 t/hektár, ez messze elmarad a nagy cukortermelő országok termésátlagától, ezért India a cukor szabadpiacán termelői hátrányban van. A termelők védelme érdekében a cukornád minimális átvételi árát (SAP) hatóság írja elő, ami a cukortermelők számára hátrányos. A termésátlagok növeléséhez az öntözés állami támogatásra és megbízható elektromos áramellátásra lenne szükség (Pandey[2007]:p.13.). Saját termelésén túl India cukorbehozatalra szorul, ez elsősorban Brazíliából érkezik, az elriasztó 65%-os behozatali vámtétel ellenére (Dorin-Landy[2009]:pp.59-60.).

2.3.9.5. Ültetvényes gazdálkodás

Az ültetvények hosszú időn át kis számú azonos, sokszor csak egy növényfaj (monokultúra) termelésére szakosodott mezőgazdasági termelőterületek. Az ültetvényes gazdálkodás egyik jelentős területe a trópusi fűszerek előállítása. India a világ fűszertermelésének 50%-ával rendelkezik, 1997-98-ban ez évi 3 tonna fűszert jelentett. A monokultúrás nagy ültetvények ma nem jellemzőek, a tipikus termelés 0,5 hektárt meg nem haladó földeken valósul meg. A termelés nagy része Keralában folyik, ahol a jellemző és a baloldali vezetés által évtizedeken át támogatott forma a kistermelés. A tipikus "ültetvényen" arakadió vagy kókuszpálmák közé kevert vegyes gazdálkodás formájában

terem a bors, banán, kesudió, szerecsendió, fahéj és szegfűszeg, a fák árnyékában csili, tapióka, kurkuma kerül (Dorin-Landy[2009]:pp.45-46.).

Az ültetvényes gazdálkodás országos jelentősége ma már csökkenő, a megművelt terület 5%-át foglalja el, ugyanakkor 2007-08-ban a mezőgazdasági jövedelem 10%-át, a mezőgazdasági export 13%-át adta Joseph[2010]:pp.5.), a teljes exportvolumenből 1,7%-kal Nagoor[2010]:p.5.) részesedett. Az ültetvények évente 1,5 millió nap fizetett alkalmi foglalkoztatást nyújtanak, és legalább 2 millió kistulajdonos és marginális földművelő számára nyújtanak kizárólagos munkalehetőséget, ezért regionális szerepük továbbra is nagy.

Az ültetvényes mezőgazdaság a korábbi gyarmati támogatás folytatásaként továbbra is állami ellenőrzés alatt áll, a felügyelet (“Board”) irányítása az exportra, fejlesztésre, ágazati marketingre, génbank fenntartására is kiterjed. Az ültetvényekre nem vonatkozik az országos földplafon, a kistermelőket előírt minimális felvásárlási árak védik.

A nagyüzemi ültetvények a gyarmati múlt örökösei, ma a tea és a gumi termelésében van nagyobb szerepük. A gumifák 92%-ban Keralában találhatók, évi 700 000 tonnás termelésével India önellátó. A nyersgumi termelésben ma már szintén a kisgazdaságok dominálnak (Dorin-Landy[2009]:p.48.).

A tea termelése a kellően csapadékos hegyes területeken gazdaságos. A termelés 75%-a Asszámban és Nyugat-Bengáliában történik. A teatermesztés szintén igen munkaintenzív, közvetlenül mintegy 1 millió dolgozót foglalkoztat, amelyhez még 1 millió alkalmi munkás adódik a tearügek nyesése és a teaszüret idején.

A teatermelést és -kereskedelmet a függetlenség elnyerése után hozott szigorú törvények szabályozzák. A termelők termelésüket csak a teafelügyelet által szervezett aukciókon értékesíthetik⁶⁷, a legutóbbi időkig a tea behozatala is tilos volt (Dorin-Landy[2009]:p.50.).

2.3.9.6. Hüvelyesek és egyéb gabonafélék

Az indiai nomenklatúrában a kenyérgabonákon kívüli többi fajtát durva (“coarse”) gabonának nevezik. Ide tartoznak a kukorica, a rozs, a köles fontosabb fajtái, a dzsóvár (“sorghum”), a *bádzsra* (“pearl millet”), a *ragi* (“finger millet”) és más további kölesfajták. A függetlenség elnyerését követő négy évtized során az egyéb gabonafélék

⁶⁷ Ez még a filteres teához felhasznált hulladék kivételére is érvényes.

termése 28 millió tonna körül stagnált, miközben a rájuk jutó vetésterület az 1960-as 45 millió hektárról 30 millió hektárra csökkent.

Hasonlóan alakult a hüvelyesek termelése is. Ezek közül a zöldségfélék közül a *dál*, egy vörös lencsefajta a legjelentősebb, de keresett a *csána* és a *tur* ("chick pea" és "red gram"), akárcsak más borsó és babfélék is. Ezek össztermelése ezek alatt az évtizedek alatt 8 és 12 millió tonna között mozgott a monszuntól függően, a vetésterület pedig 22 millió hektár körül stagnált. Az ezredfordulón a teljes termelés 70%-a négy állam (Mádhyha Pradés, Uttár Pradés, Mahárástra és Rádzsasztán száraz és öntözetlen területein a száraz évszakban folytatott művelésből származik. A termelés stagnálása miatt a hüvelyesek egy főre jutó fogyasztása az 1961. évi 23 kg-ról 2003-ra 12 kg-ra csökkent (Dorin-Landy[2009]:pp.97-99.).

2.3.9.7. Állattenyésztés

1986-87-ben a falusi háztartások 73%-a rendelkezett háziállattal. Háromnegyedük kis és közepes földművelő, ők tartják a szarvasmarha állomány 56% és a bárány állomány 66%-át. 1993-94-ben az állattartás 9,8 millió embernek adott fő megélhetési és 8,6 milliónak kiegészítő jövedelemforrást (Karmakar-Banerjee[2005]:p.1.).

A "zöld forradalmat követően" (1980-81 és 1995-96 között) az indiai állatállomány hatalmasan megnövekedett, részaránya a teljes mezőgazdasági termelésben 19-ről 27%-ra emelkedett. Az állattartás keretei is lenyűgözőek, a szubkontinensen a világ szárazulatainak 3%-án tartják a globális bivalyállomány 57 (kb. 100 millió bivaly), a szarvasmarha állomány 14, a kecskeállomány 16%-át.

Az önellátásra kényszerülő gazdaságokban az állatoknak jelentős, a GDP-ben nem jelentkező haszna van: a szarvasmarhák és a bivalyok erejével szántanak, ez a teljes állomány 50%-ára terjed ki és 30 ezer MW energiának felel meg), megtakarítási formának számítanak (az arany mellett), meghatározó a saját fogyasztású tejtermelés (88 millió tonna 2003-04-ben) és gyapjú (48 500 tonna ugyanabban az évben), továbbá a trágya mint fűtőanyag (ld. 2.5.1.4 *Ám ádmí* - a falusi tömegek fejezet) valamint a bőr és hús (Dorin-Landy[2009]:pp.132-134.).

Az indiai húsimport a hindu tilalmakat követve tilos, az export azonban támogatott. A hindu jobboldal folyamatosan harcol a tehenek életének védelméért, így a falusi gazdaságokban tartott szarvasmarha vágása elhanyagolható, kb. 2%-ot tesz ki. A bivalyok 4%-a, a kecskék és bárányok mintegy 35%-a kerül levágásra. Az állatok millióit szállítják

feldolgozásra a keresztény lakosságú, baloldali vezetésű államokba (így főként Keralába). Emellett jellemzőek a titokban, illegálisan, a minimális higiéniai feltételeknek sem megfelelő kis vágóhelyek, 1996-ban a 35000-re becsült vágóhelyek 90%-a volt ilyen ((Dorin-Landy[2009]:p.136.).

2.3.9.8. Tejtermelés

Az indiai tejipar teljesítménye a “fehér forradalomnak” köszönhető (Nandakumar[2010]:p.9.), amely a zöld forradalom eszmei kibővítéseként 1965-ben a Nemzeti Tejipari Fejlesztési Tanács (National Dairy Development Board, NDDB) irányításával ment végbe. AZ NDDB a tíz évvel korábban Verghese Kurien ⁶⁸ által Bombay körzetében szövetkezetbe szervezett tejtermelők mozgalmából alakult ki, és a világ legnagyobb létszámú szövetkezeti mozgalmává duzzadt, mely 1995-ben 70000 szövetkezetet tömörített, 9 millió tagot számlált, és 170 termelő körzete 610 városi agglomerációt látott el tejjel. Az indiai tejtermelést 2000-ig a vámok és más korlátozások teljesen elszigetelték a világgazdaságtól és India saját tejtermelését teljes mértékben belföldön fogyasztotta el. A tej 50%-a a városokban, 50%-a vidéken fogy el ((Karmakar-Banerjee[2005]:pp.1-2.).

A tej a hindu étkezés és kulturális szokásrendszer alapeleme, az indiai lakosság lakto-vegetáriánus egynegyede számára nélkülözhetetlen proteinforás. Közismert, hogy a hindu életmód a tehenek tartásához és a belőle készült termékekhez szakrális értéket kapcsol (Bhaskaran[1996]:p.7.). Központi szerepe van az olvasztott vajnak (“*ghee*”), amelyből India az ázsiai termelés 60%-át fogyasztja el (Peng-Cox[2005]:p.4.)

A tejelosztás és fogyasztás mai szintje az 1975-ben kezdődött “Áradás hadművelet” (Operation Flow) során alakult ki. Az addig tejpor és konzervtej behozatalra szoruló ország saját tejipart fejlesztett ki, a tejtermelés az 1973 évi 23 millió tonnáról 1998-ra 74,7 millió tonnára nőtt. Ez jelentősen megnövelte az egy főre jutó fogyasztást, amely ma 38 kg közelében van és a környező ázsiai országokénak többszöröse (Peng-Cox[2005]p.3.).

2.3.9.9. Zöldség- és gyümölcsstermesztés

A gyümölcs és zöldségtermesztés 1990-ig erősen elmaradt a kenyérgabonák erőltetett fejlesztése mögött. A termelés 75%-a nyolc szövetségi államban koncentrálódik, a két

⁶⁸ Kurien 30 évig vezette a szervezetet és mindvégig megőrizte a tejtermelő szövetkezet önállóságát és sajátos szellemiségét. A gudzsaráti Ánandban felállított szövetkezeti központ a tejtermelés fejlesztésének és nemzetköziesítésnek által övezett központjává vált (Dorin-Landy[2009]:pp.101-102.). A kezdeti működéshez nemzetközi segélyként kapott tejporból készült tej forgalmazásával teremtettek forrást.

“zöldségeskert” Uttár Pradés és Nyugat-Bengália, majd Bihár, Karnataka, Andra Pradés, Tamil Nádu és Mahárástra játszik nagyobb szerepet.

India jelenleg évente 32 millió Mt gyümölcsöt termel. Az ország agroklimatikus változatossága szinte minden gyümölcsfajta termelését lehetővé teszi. Az indiai exportot nyolc gyümölcsfajta, a mangó, banán, a citrusfélék, alma, gujava és a papaja, ananász és a szőlő dominálja.

Ámbár India a világ legnagyobb gyümölcstermesztője, az átlagos egyéni fogyasztás csak 100 g naponta. A termelés 20-30%-a megy veszendőbe, ez az egy főre jutó fogyasztást 80 g alá csökkenti, ami a kiegyensúlyozott táplálkozáshoz ajánlott napi fogyasztásnak csak a fele. A kereskedelmet a közvetítő kereskedők bonyolult láncolata végzi, a termékek jellemzően 6-7 kézen mennek át a termelőtől a fogyasztóig. A piac falusi, körzeti (“*mandi*”) és nagyvárosi nagykereskedelmi piacokra tagozódik. Az ezredfordulón a termelőknek csak 1%-a rendelkezett felvásárlói szerződéssel. A minőségi problémákat fokozza a hosszú (átlagosan 1500 km) szállítási távolság (Dorin-Landy[2009]:pp.111-114.).

A feldolgozott gyümölcs 20%-a kerül exportra. Az gyümölcsexport 50%-át a mangó adja (Ahsan[2006]:p.131.).

Az zöldségtermesztés 1999-ben a mezőgazdasági termelők 15%-át foglalkoztatta. Az 1 ha alatti földtulajdonosok az országos termelés 34%-át földterületük kb. 20%-án termelték meg. A zöldségtermelés a teljes művelt terület 15%-án folyt (GoI, 1999; Johnson[2008]:p.13.).

2.3.9.10. Olajos magvak és növények

A komplex indiai növényvilág az ehető olajok kinyerését számos növényfajtából teszi lehetővé. A hagyományos étkezési zsiradékforrás régióként változik, északon és keleten a mustármag és a repce, a nyugati partvidéken a földimogyoró, Dél-Indiában a földimogyoró és a kókusz előnyben részesített, mindenütt frissen kipréselt olajok formájában. A “zöld forradalom” évtizedei alatt a növényi zsiradékot adó növények termelése stagnált és messze elmaradt a népesség növekedése mögött, ezért a hetvenes években India a belső árak gyors emelkedésének letörésére nagy volumenű importra kényszerült. Az ezt követő másfél évtizedben a növényolaj-import a behozatal jelentős tényezője maradt, 1987-ben 1,9 millió tonnát ért el. Radzsiv Gandhi reformkurzusának idején meghirdetett “Olajos mag hadművelet” (Technology Mission of Oilseeds) két éve

(1987-88 és 1989-90) alatt az importszámla ötödére csökkent. A program irányításában részt kapott a korábban politikailag nagyos sikeres NDDB, a Nemzeti Tejtermelési Tanács, és a program a “fehér áradást” követő “sárga áradásként” híresült el. Jelentős központi befektetés nélkül újrászervezték a felvásárlás rendszerét, a spekuláció letörésére tároló és elosztó hálózatot hoztak létre és piac rugalmasabbá tétele érdekében népszerűsítették az előre csomagolt termékeket. A kilenc fontos olajnövény termelése 1988-89-re 17 millió tonnát ért el, továbbá a *szál, ním, mahua*, kókusz terméséből további 5 millió tonnát állítottak elő. A nyolcvanas években az étolaj világpiaci ára is alacsony volt, az alacsony árakat azonban nem a rosszul táplált néptömegek, hanem az állami ellenőrzés alatt álló növényolajipar használta ki. Összesen 190 ilyen gyárban a saját jogon importált és a hazai olajfélések bekeverésével itt állították elő a fogyasztói piacra kerülő termékeket. A legfontosabb ilyen termék a *vánaszpati*, egy hideg állapotában szilárd, hidrogénkezelt vegyes összetételű, a margarinhoz hasonló termék. A szegényellátó rendszerbe (PDS) került növényolajtermék 50%-át illegális úton ugyancsak újrafeldolgozásra használták fel. 1990-re India már kereskedelmi többlettel rendelkezett és jelentős tétel olajpogácsát exportált (Dorin-Landy[2009]:pp.111-114.).

Az indiai lakosság táplálkozási rendjében a növényi zsiradék nélkülözhetetlen proteinforás, így a *vánaszpati* máig a szegényellátás keretében osztott fejadag egyik alkotóeleme. A növényi zsiradékellátás érzékeny politikai kérdés, amelyet a spontán elégedetlenség tömegessé válásával politikai célokra ismételten fel is használnak.

Az egy főre jutó átlagfogyasztás Indiában gyorsan nőtt az elmúlt évtized során, jelenleg az évi 11 kg fölött van a szomszédos országok 16-17 kg-os, vagy a nyugati országok 44-48 kg-os átlagfogyasztásával szemben. Az átlag maga is jelentős egyenlőtlenséget fed el, az alsó három jövedelmi decilis évi átlagfogyasztása csak 5 kg. A forgalmazás törvényi szabályozása súlyosan elavult, a növényi olajtermékek rosszul tisztítottak, gyakran az egészségre ártalmasak, minőségellenőrzés gyerekcipőben jár (Ramesh-Murugan[2008]:p.1.).

2.3.9.11. Halászat

India 8041 km tengerparttal rendelkezik, és a part menti területeken 360 millió ember, a lakosság harmada él. Az indiai tengervizeken vizekből lehalászható mennyiséget évi 3,9 millió tonnára becsülik, ebből kb. 2 millió a parti vizekből, a többi a nyílt tengerről származik.

A tengerparti halászfaluk lakossága a népesség legsebezhetőbb rétegei közé tartozik. A halászattal foglalkozó vállalkozások és személyek száma népszámlálási adatok szerint 2000-ben 6,7 millió volt, amelyből 2,4 millióan voltak a felnőtt férfiak, 2 millióan a nők, és 2,3 millió volt kiskorú. A ráktermelő aquakultúra 1 millió főnek ad megélhetést. A fő tevékenységű halászok egyharmada a keleti parton él, a tengeri halfogás 70%-a a nyugati partról származik (Salagrama[2004]:p.12.).

Az indiai halászflootta 2000-ben 181 000 motor nélküli és 44 000 motoros halászcsonakot jelentett, a gépesített halászhajók száma 54 000 volt. A gépesített halászhajók főként vonóhálóval halásznak. Az ezredfordulón a flottából mindössze 200 hajó alkalmas nyílt tengeri halászatra. Ennek következtében a halászott halak a part mentén fogható szardíniát, makrélát, rákokat és egyéb hasonló halakat jelentik, a tonhal, cápa, nagy rákfélék, barrakuda és hasonló aránya kicsiny.

Míg a nagyüzemi halászat a nagy értékű halfajokra koncentrál, a parti vizeken dolgozó családi halászok a halállományt aggasztóan túlhalásszák. A túlhalászás Keralánál a legnagyobb mértékű, de Gudzsarátnál is a 100 méternél nem mélyebb vizekre korlátozódik, ahol viszonylag értéktelen halfajok találhatók (Dorin-Landy[2009]:pp.144-145.).

A parti halászat volumenének növelésére már csak a még értéktelenebb halak kifogásával van lehetőség. Az utóbbi három évtizedben a kisüzemi halászok egy főre jutó fogása ötödére csökkent, a gépesített halászat esetében viszont közel megduplázódott.

A tengeri halfogás döntő része exportra, kisebb hányada fagyasztott hal formájában városi értékesítésre kerül. A vidéki Indiában a hal, mint értékes proteinforrás szinte ismeretlen.

A Penaiáda rákok a teljes fogás 5 és 8%-a között mozogtak 1991-98 között ám a rákok aránya a teljes tengeri fogásban csökken. Ezzel szemben a mesterségesen tenyésztett rák mennyisége gyorsan nő. A rákok mesterséges tenyésztése a keleti parton, Andhrá Pradés, Nyugat-Bengália és Tamil Nádu partjainál jelentős (MA GoI[2000]:p.128).

A halászati ágazat a 90-es évek végén a GDP 1,3%-át adta, vagyis a teljes mezőgazdasági GDP 4,6%-át. Ez a részarány 1970-71-ben 0,62%-ot tett ki, és azóta folyamatosan emelkedett. India részesedése a globális halászatból ugyanakkor csak jelentéktelen mértékben, 3,7%-ról 4,2%-ra nőtt 1950 és 2000 között (Salagrama[2004]:p.14.).

A parti vizek és a tengeri halászat az egyes szövetségi államok ellenőrzése alatt vannak és azt számos állami program igyekszik elősegíteni.

A modern halászati technológia bevezetésére 1947 után fokozatosan került sor. A “kék forradalomnak” is nevezett központi fejlesztés elsősorban a tengeri ráktermelést kívánta felfuttatni, és az ágazat jelentős devizatermelő exportterületté vált. Az export az 1980-81 évi 274 millió USD-ről (70 ezer tonna) 1998-ra 1 millárd USD-re futott fel (400 ezer tonna).

A fagyasztott tengeri hal és rák a kivitel 3-4%-át teszi ki, a legnagyobb felvevői Japán és Kína, India pedig a világ 6. számú exportőrévé vált (Dorin-Landy[2009]:pp.143-144.).

2.3.9.12. Hegyi gazdálkodás

India magashegyi északi régiója ma a Himalája déli oldalán fekvő nyolc államot (Arunacsál Pradés, Asszám, Manipur, Meghalája, Mizoram, Nágaland, Szikkim és Tripura) foglal magába a 21.57 és 29.30 N szélességi és a 88.00 és 97.30 E hosszúsági fokok között. Ez India területének 8%-a, amelynek 70%-a hegyvidék. A teljes lakosság 2001-ben 40 millió fő volt, azaz a népsűrűség 149/km². A népesség számottevő része a törzsi csoportokból kerül ki, az összesen 635 törzsi csoportból több, mint 200, a tibeto-burmai nyelvcsaládhoz tartozó törzs él itt, amelyek szociális és kulturális identitását az itt megőrződött különféle szokások, kultúrák és hagyományok határozzák meg. Ez a föld egyik biodiverzitási menedéke, a trópusi esőerdők övében gazdag flóra és fauna és itt termelt különféle élelmisznövények találhatók (Pulamte [2009]: pp.2-3.).

A mezőgazdaság hagyományos formája az erdőirtás és felégetés (slash-and-burn, helyi nevén *jhum*), amely rituális keretek között, a faluközösség közös tevékenységeként évente valósul meg: A letelepedett mezőgazdasággal szemben itt a vetés helyett a földek forognak. Az ugaron hagyás periódusa a rendelkezésre álló területek szűkössé válása miatt a hagyományos 18-20 évről 8-10 évre csökkent (Tangjang[2009]:pp.70-71). A hagyományos gazdálkodás nagy számú (10-20) növény első vetését (párhuzamos termesztését) követeli meg, amelyet második vetésként rizs vagy más termés követ ((Tangjang[2009]:pp.72). A fő haszonnövény a köles (“finger millet”). A gazdálkodásnak ez a módja kiegyensúlyozott táplálkozást tesz lehetővé a 2-3 növényre kiterjedő gazdálkodással szemben. A törzsi életmód hagyományos formájában ezt halászat, vadászat, erdei növények gyűjtögetése egészíti ki.

A hegyi területek ellátásának alapproblémája a jóléti szolgáltatások megfelelő biztosítása. Az erdőségi területet, mint teljes körű megélhetést biztosító erőforrást a gyér munkalehetőségek miatt nehéz mással felváltani. Az ipar és az újabb erdőgazdálkodáshoz

kötődő tevékenységek, valamint a kisebb népsűrűség miatt jelentkező környezeti előnyök miatt helyenként jelentős a bejövő migráció (Jeyakumar[2006]:pp.1-6.).

2.3.10. Párhuzamos gazdaság

India társadalmi és gazdasági viszonyait a formális és informális gazdaság arányának és viszonyainak átlátása nélkül nem lehet valósághűen interpretálni (Arun[2005]:p.250.). Informálisnak a gazdasági célú tevékenységnek azt a részét szokás tekinteni, amelyre nem terjed ki az állam ellenőrzése (Chéne[2009]:p.1-2.).

A központi engedélyezés (“red tape”, “licence raj”) felszámolásával, a köztulajdonú vállalatok magánosításával a vesztegetések körének szűkülésére, a gazdaság “fehéredésére” lehetett számítani. Ez azonban nem következett be. Kétségtelenül vannak területek, így a távközlés-telefónia, vagy ahol a *baksís* adása értelmét veszítette (Sanwalka–Mahajan[2011]), azonban az illegális pénzmozgás a továbbra is a társadalmi élet legkülönbözőbb területein általános és elfogadott.

Szociológiai megközelítéssel a gazdaság társadalmi szabályozásáról beszélhetünk. Ebből a nézőpontból a társadalom a formális államra, a formális gazdaságra, az árnyékállamra és az informális gazdaságra oszlik. Ezek viszonya a politikai küzdelem folyamatos tárgya. A formális gazdaság csak a társadalmi termék mintegy tizedére és a munkaerő állomány 7-8%-ára terjed ki (bérből és fizetésből élők). Az informális gazdaság szabályait az állam befolyásolni igyekszik, azonban a tényleges szabályok nagy részét más társadalmi intézmények, így a nem, a közösségi hovatartozás, a *dzsáti*, a tér- és osztályszerkezet határozza meg (Harris-White[2002]).

Az informális gazdaság egy része nem regisztrált és nyilvántartott, ám legális, más része illegális tevékenység. A szűken vett fekete gazdasághoz sorolják a vesztegetések mindenféle burjánzó rendszerét. Itt köztudottan szabott ára van a közszolgáltatások széles spektrumának. A szolgáltatásra csak a követelt “díj” megfizetése után kerül sor. Az ilyen kis volumenű korrupció (“petty bribe”) rendkívül elterjedt és a társadalomba igen mélyen ágyazódik (Transparency International [2002]). A pénzügyi vesztegetés a rokonság előnyben részesítésének általános gyakorlatával (“nepotism”) párosul. Ez a fekete zóna a köztulajdonú vállalatokra és az állami szolgáltatásokra egyaránt kiterjed. A másik fekete gazdasági forma az üzletek megszerzéséért fizetett díj. Végül a fekete műveletek jelentős csoportját a külföldre történő illegális átutalások jelentik (Datt-Sundharam[2007]:pp.357-366.) és (Dhingra[2006]:pp.560-562.).

A fekete gazdaság nagyságrendi becslésére a független India fennállása alatt egymást követő kísérletek történtek. Ezek a becslések az évtizedek során növekvő mértékű fekete gazdaságról adnak számot, a terjedő korrupcióról pedig az üzleti élet szereplői körében végzett percepciós kutatások számolnak be.

A Wanchoo-bizottság 1962 és 68 közötti jelentései a fekete gazdaságot Kaldor módszere alapján a GDP 4,2-4,4%-ára becsülték. A módszer korlátja a becslésnek a regisztrált GDP-től való közvetlen függése volt. A bizottság egyik tagja különvéleményének indoklásában felhívta a figyelmet arra, hogy a fekete jövedelmek növekedése jelentősen meghaladja a legális gazdaságét (évi 13%), és ezt kiegészítve a külföldre kiáramló illegális jövedelmekkel 1968-ban a GDP 13%-át elérő nagyságrendre jutott. Punam és Szandzsív Gupta 1978-79-ben Feige a készpénzforgalom mennyiségén alapuló becslése 1968-69-ben a GDP 10%, tíz évvel később viszont már 49%-át kitevő fekete gazdaságot mutatott ki (Datt-Sundharam[2007]:pp.358).

A Világbank felkérésére 1985-ben készült felmérés eredménye általánosan elfogadott vélemény szerint erős alulbecslés. Ez a dokumentum az ágazatonként feltételezhető minimális az adózást elkerülő, be nem jelentett jövedelmeket vette igen részletesen számba és 1985-ben a GDP 15-18%-át kitevő fekete gazdaságot állapított meg (Acharya-Chelliah[1985]). Ugyanezeket az adatokat a nem regisztrált termelés, a csempészet és külföldre való illegális pénzkiáramlás becslésével kielégítve kb. a GDP 38%-át elérő párhuzamos gazdaságra juthatunk (Datt-Sundharam[2007]:pp.362).

A vesztegetés nem tekinthető jövedelemtermelő tevékenységnek, hanem másodlagos jövedelemtranszfer (Kumar[2005]:p.4.). Suraj Gupta a 80-as évek során 15 illegális jövedelemszerzési formát összegez. Szerinte az összegzett fekete gazdaság 1980-81 és 1987-88 között a GDP 42%-áról 51%-ára emelkedett. Ha figyelembe vesszük, hogy a GDP közel ötödét előállító agrárszektorban nem keletkeznek fekete jövedelmek, a megmaradó GDP-re vetítve a fekete gazdaság már a legális gazdaság 67%-ra rúg (Datt-Sundharam[2007]:pp.364).

2.4. Politikai keresztmetszet

A modern Indiát, az önálló és a saját külön fejlődési útjára lépett Indiai Köztársaságot a brit gyarmatbirodalomnak a II. világháborút követő széthullása hozta létre. A gazdasági nyitás, a gazdasági növekedés hatása a falusi Indiára nem válik érthetővé az újraelosztást szabályzó társadalom egészének, a központi hatalomnak, a szövetségi államnak és a

szociális, azaz „közösségi“ (community) viszonyoknak a falusi világra gyakorolt hatásána nélkül.

2.4.1. Az állam

Az indiai óriásállam részben a brit gyarmati hatalom örököse, részben az indiai „nemzetet“ (ld. Folk [2007]) a semmiből megteremtő Indiai Nemzeti Kongresszus alkotása.

A hosszú gyarmati örökség része az állammal szemben érzett alárendeltség. Az indiai fél-szocializmus, korrekt terminológia szerint a vegyes gazdaság évtizedei és a Kongresszus politikai klientúráteremtő gyakorlata egyaránt a központi hatalomtól való függést erősítették.

Az indiai állam formálisan demokratikus keretek között⁶⁹, brit mintára létrehozott monstrum (Smith[1958]:pp.837-841. és Jaffrelot[2006]). A „kongresszusi” demokráciát egy elszánt, progresszív értelmiségi kisebbség hozta létre és a felülről szervezett demokrácia hat és fél évtizeded alatt is csak töredékesen perkolálódott a társadalom szövetébe. Az indiai demokrácia a demokráciaelmélet főbb szabályainak ellentmond. A demokrácia a minden állampolgár számára garantált minimális jogokat, az adminisztráció napi működése fölött gyakorolt átfogó társadalmi ellenőrzést és a választói képviselőt időszakosan ismételt mechanizmusát egyaránt jelenti (Bardhan[2004]:p.2.). Miközben az utóbbi 1949 óta szinte töretlenül érvényesül (Kholi[2001]:pp.1-3. és Voll[2009]), mind a hétköznapi érvényesülő egyéni jogegyenlőség (Bardhan[2004], mind a tényleges társadalmi ellenőrzés (Karnad[é.n.]) igen problematikus.

Mindezek következtében az állam klasszikus szerepeit töredékesen és ellentmondásosan tölti be. A meghatározásunk szerinti jólétet befolyásoló állami szerepek az egyéni biztonság illetve a szubjektív biztonságérzet, az állami újraelosztás, a gazdasági teljesítményt befolyásoló és jóléti feladatkörök.

2.4.2. Alkotmány és parlamentarizmus

A kétkamarás parlament a Rádzsja Szabhából (a tagállamok gyűlése) és a Lok Szabhából (a nép gyűlése) áll. A rendszert a hét országos és a nagyszámú szövetségi állami párt mellett további 730 regisztrált, de szövetségi államinak el nem ismert párt alkotja.

India közjogi vezetője az államelnök, a *rástrapati*. Hatalma a mi köztársasági elnökünkhöz hasonlóan főként ceremoniális.

⁶⁹ Az indiai demokrácia elemzői felhívják a figyelmet a Kongresszus párt monolitikus uralmára [] és a Néhru-Gandhi család kvázidinasztikus szerepére Folk ([2007]p.92.) is.

A központi hatalom tényleges a miniszterelnök kezében. Személye és hivatala minden egyes indiai közember számára jól ismert, és alighanem mind hatalmát, mind hatalmi túllépéseit tekintve túldimenzionált. Miniszterelnöknek az államelnök a Lok Szabhában többséget élvező párt vezetőjét kéri fel. A függetlenség éveinek 14 miniszterelnökéből kilenc a Kongresszus vezetői közül került ki, az ötvenből 42 éven át ez a politikai tömörülés volt kormányon.

Az alkotmány megfogalmazása szerint India szuverén, világi, demokratikus köztársaság. Az alkotmányt 1949 november 26-án a sokszáz kis *maharádzsa* állam uralkodóiból álló alkotmányozó nemzetgyűlés (Constituent Assembly) fogadta el. Az alkotmány az igazság, szabadság és egyenlőség hármasság alapelveire épült. Az alkotmányt a britek által a korábbi évtizedek vívmányaként létrehozott törvényhozó gyűlések („legislative assemblies”) delegáltjai (297 fő) és a brit védnökség alatt álló *maharádzsa*-államok uralkodói fogadták el. Az alkotmány Indiát a parlamentáris demokrácia keretei között működő föderatív államként határozta meg.

Az alkotmány India két különös sajátosságára, a társadalmi töredezettségre és a tömeges szegénységre egy egyszerre liberális és szocialista ihletettségű instrumentummal, a pozitív megkülönböztetések rendszerével válaszol. A dr. Ambedkar által javasolt alkotmány a népek vagy közösségek kategóriáit különbözteti meg. Az alkotmány tételesen felsorolja a mai Indiát alkotó népeket. Ugyancsak alkotmányos jegyzék (schedule) határozza meg a hátrányos helyzetű kasztokat. Az alkotmány jegyzékbeli kasztokat és törzseket különböztet meg. Ebbe a körbe a hindu társadalomban a négy fő *varnán* kívülrekedteket és a távoli területeken fennmaradt, prehistorikus berendezkedésüket a jelenbe magukkal hozó törzseket értik. A hátrányos helyzet rajtuk kívül még egy sor más csoportra is érvényes, ők az utolsó két évtizedben kerültek reflektorfénybe.

A gyarmati idők végén, a múlt század harmincas éveiben született a „jegyzékbeli kasztok” és a jegyzékbeli törzsek („scheduled castes” és „scheduled tribes”, SC/ST) fogalma. Ezek a sokszor máig törzsi körülmények között élő csoportok a szubkontinens eldugott, a hivatalosság és az iparosítás által el nem ért sarkaiban, erdők, hegyek, sivatagos vidékek mélyén élő népek, illetve a mindenütt a falvak elkülönült szélein élő „érinthetetlenek”. 1980 körül lángolt fel az a társadalmi vita, amely végül az angolok által hagyományozott „jegyzéket” további „leamaradó kasztokkal”, muszlimok, sőt hinduk rossz helyzetű csoportjaival egészítette ki. Ezek együtt a teljes népesség harmadát adják.

Az Indiai Államszövetség (Union) alkotmányos vezetője az államelnök (President), a tényleges végrehajtó hatalom azonban a miniszterelnök és a minisztertanács (Prime Minister and the Council of Ministers) kezében van. Az alkotmány 74(1) cikkelye szerint a minisztertanács feladata az, hogy a miniszterelnök vezetése alatt segítse az elnöki feladatkör ellátását. A minisztertanács a népgyűlésnek (Lok Szabhá) tartozik beszámolni. Az egyes tagállamokban (state) az államelnököt a kormányzó (governor) képviseli, de a tényleges végrehajtó hatalom a főminiszter (Chief Minister) és a helyi minisztertanács kezében van.

Az egyes tagállamokban minisztertanács ugyancsak testületileg a helyi törvényhozó testületnek számol be. Az alkotmány szabja meg a parlament és a tagállami törvényhozás közötti hatalommegosztás kereteit. A parlamentnek joga van az alkotmány módosítására és ez az elmúlt évtizedekben számtalan esetben meg is történt, az indiai ma a világ egyik leghosszabb és legtöbbet módosított alkotmánya.

Az elnök az alkotmány szerint India első embere és egy személyben a fegyveres erők főparancsnoka is. Az elnököt a parlament két házából és az államok törvényhozó testületeiből delegált tagokból álló elektori kollégium (Electoral College) választja meg 5 évre szólóan. Más jogosítványai mellett az elnöknek joga van a rendkívüli állapot kihirdetésére, ha ezt az ország vagy bármely területének biztonsági helyzete indokolja. Ha valamelyik tagállam alkotmányos gépezete csődöt mond, az elnök a tagállam vezetésének valamennyi funkcióját átveheti.

A minisztertanács tagjait a Szövetségi Kormány választott tagjaiból jelölik ki. A minisztertanács a kabinet miniszterereiből (Cabinet Ministers), az államok miniszteréből (Minister of States) és a miniszterhelyettesekből (Deputy Ministers) áll. A minisztertanácsban a miniszterelnök elnököl, határozatait és törvényjavaslatait a kabinet titkársága (Cabinet Secretariat) útján továbbítja az államelnökhöz.

A *Rádzsja Szabhá* (felsőház) 250 tagjának túlnyomó többségét (233) a szövetségi államok (state) törvényhozó testületének választott tagjai választják meg, 12 tagját az elnök jelöli ki. A *Rádzsja Szabhá* tagjai saját államuk érdekeit képviselik a parlamentben. Az alsóházzal ellentétben nem oszlatható fel, tagjainak harmada két évente megújításra kerül. A *Lok Szabhá* tagjait (a két angol-indiai képviselő kivételével) közvetlenül a választókerületek választják meg.

A népgyűlés (*Lok Szabhá*) tagjait az egyetemes választójog szabályai szerint választott képviselők választják. A *Lok Szabhát* ötéves időszakra választják, és csak a kormánypárt kormányképes többségének elvesztése vagy bizalmatlansági indítvány esetén oszlatják fel.

A szövetségi államoknak szintén két legfelső irányító szerve van, a törvényhozó testület (Legislative Assembly, *Vidhán Szabhá*) és a törvényhozó tanács. A törvényhozó testület tagjait az államban tartott általános választójog alapján választják, a képviselők ("member of Parliament", MP) száma 60 és 500 között lehet. A legtöbb szavazatot kapott párt kap mandátumot a szövetségi állam kormányának megalakítására. A 28 szövetségi állam mindegyike saját kormánnyal rendelkezik, a 7 autonóm területet az általa kinevezett kormányzó ("governor") útján az elnök irányítja. Delhit 1992-ig a központi kormányzat által kinevezett kormányzó irányította. 1993 óta a Delhi fővárosi tartományi területen (National Capital Territory of Delhi) is általános választásokat tartanak.

A szövetségi államok

A szövetségi államok az etnikai szempontból teljesen önkényes brit „elnökségekből” ("presidency") újkori osztódással jöttek létre. Jelenleg 28 államot illet meg a saját kormányválasztás joga, ezekhez további hét „csatlakozott terület” tartozik. Az egyes szövetségi államok közjogi berendezkedése a központi kormányét ismétli. Elsőszámú vezetője a miniszterelnök ("chief minister"), a „kormányzó” (governor) pedig a gyarmati idők által ráhagyott ceremoniális funkciót tölti be. Jelenleg a jelentősebb államok nagy részében Kongresszus párti vezetés van hivatalban. Nyugat-Bengália (Kolkata vagyis Calcutta állama) és Kerala a kommunista párt irányítása alatt áll.

2.4.3. Az állam gazdasági szerepe

Az indiai állam főbb gazdasági szerepei a gazdaságpolitikai szabályozás, az állami tulajdonú gazdasági szereplők működtetése, és a gazdasági újraelosztás. Az indiai központi költségvetés a GDP mintegy ¼-ét osztja el. A gazdasági nyitás két évtizede alatt az állam gazdasági súlya alatt nem csökkent számottevően (Nayar[2009]:pp.23-24.). Ennek megfelelően nem változott lényegesen az állam szociális szerepe sem. Az oktatással, egészségüggyel, társadalombiztosítással és lakással kapcsolatos kiadások alakulásának hatásait a 4. részben részletezzük.

A gazdasági növekedés többleteinek újraelosztása az indiai állam egyik hosszú távú gyengéje. Ennek egyik oka modernizálást magáévá tévő elit szűkös társadalmi

beágyazottsága és a nyomában járó elitizmus a gazdaságpolitika számos területén. A szegénység masszív fennmaradása és a város-vidék szakadék a Kongresszus gazdaságpolitikai irányváltásai közepette India legszembetűnőbb társadalmi sajátossága maradt. Az állam az iparosítás erőltetésének évtizedeiben kevés erőforrást fordított az agrárnépesség helyzetének javítására, a Zöld forradalom pedig területi és társadalmi szempontból is kivételezettekre és elhanyagoltakra osztotta az országot. Ázsiai összehasonlításban nem volt hatékony a földosztás, jelentéktelenek a vidéki iskolázottság növelésére és az agrárismeretek terjesztésére fordított erőfeszítések, a szegényellátás rendszere pedig az elit kisajátításának területe maradt ([Kohli]2008.). A szervezett és szervezetlen foglalkoztatás közötti távolság és az alapfokú oktatás lassú fejlesztése is az elitvezérelt társadalom jellemzője. A szigetszerű iparosodás, a vékony középosztály és az elitközpontúság pénzügyi vetülete az adórendszer. Az adózás mértéke nyugati összehasonlítással élve igencsak szerény, Indiát az egyik legalacsonyabb szinten adózó országnak tartják (Sainath[2005]), (Nayar[2009]:pp.75-76). Az átlagosan a GDP10%-t kitevő adóvolumenhez azonban hozzá kell számítani az egyes tagállamok adóit is, amelyek további 5%-ot jelentenek. Az adóbevételek és a GDP aránya 2020/03-ban 8,8, 2006/07-ben 11,4 2009/10-ben 10,6% volt. Ez az arány messze elmarad a fejlett országok adózásának mértékétől⁷⁰ (Mathur[2007]p.73.), és nyilvánvalóan mutatja az indiai állam jóléti erejének korlátját.

Az adókat közvetlen (“direct”) és közvetett adókra osztják, a hozzáadott-érték alapú adózás bevezetéséről egyenlőre csak előkészítő munka folyik. A közvetett adók a személyi jövedelemadók, ezek mértéke a GDP 1990/91 évi közel 2%-áról 2008/09 -re 5,7%-ra emelkedett (NAS GoI[2010]). Jelentősen csökkent ugyanakkor a vámok és a hagyományosan jelentékeny behozatali és kiviteli illetékek szerepe, az előbbiek részaránya ugyanezen időszak alatt 3,6%-ról 2,1%-ra az utóbbi 4,3%-ról 2,8%-ra esett vissza. Az állami kiadások a gazdasági nyitás előtti pénzügyi évben (1989/90) érték el 25%-os, legmagasabb részesedésüket, és 2003/04-ig bizonyos éves fluktuálódás ellenére sem csökkentek 22% alá (NAS GoI[2010], Nayar[2009]).

A központi költségvetés bevételeinek 30-35%-a és a közvetlen adók 60-65%-a vállalati jövedelemadó (“corporate tax”, Mathur[2007]:p.79.).

⁷⁰ 2009-ben az USA-ban 24%, az OECD-országok átlagában 34,8 %, Nagy-Britanniában, 34,3%, Svédországban 46,4%, de MAgyarországon is 39,1% volt Economifacta[2010].

Az indiai jövedelemadó a brit idők óta minden jövedelmet egységesen adóztat. Az adótételeket 1986 és 2008 között szinte folytonosan változtatták. A változások az adókulcsok csökkenésével és az alsó küszöb emelkedésével jártak. Így az adómentesség határa (1986-ban 15000 INR, 2008-ban 150000 INR) ugyanannyit emelkedett, mint az átlagjövedelem (1986-ban 4400 INR, 2008-ban 156300 INR). Ennek következtében az adózó népesség is igen keveset szélesedett, 1986-ban 1%, 2008-ban 3% volt. Így a jövedelemadóztatás akkor és azóta is az elit ügye maradt⁷¹.

A jövedelmi újraelosztásnak az adókon keresztül a szociális kiadásokra való fordításán kívüli másik az indiai viszonyokat meghatározó területe az állami támogatásoké ("subsidies"). Ezek a támogatások 1970 előtt jószerével ismeretlenek voltak, az 1971/72-es pénzügyi évben mindössze 1,4 milliárd INR-t tettek ki, ezzel szemben teljes összegüket 200 -ben 372 milliárd INR-re becsülték (Nayar[2009]:pp.). Az állami támogatásokat elismerésként járó ("merit") és normatív ("non-merit") támogatásokra osztják, azok zöme (85%) a normatív kategóriába esik. Az állami ártámogatások legfontosabb területei az alapvető élelmiszerek, a fűtő- és üzemanyagok árához, illetve a banki hitelkamatokhoz nyújtott állami támogatások.

A szociális alapon adott ártámogatások az indiai politikai gyakorlat hagyományossá vált elemei, a megváltozó gazdasági körülmények miatt azonban a belőlük származó előnyöket egyre fokozódó mértékben a fogyasztását gyorsan növelő középosztály realizálja. Az állami ártámogatások jólétre gyakorolt szerepét a 3.4. Élelmiszerellátás és táplálkozás és a 3.7 Mezőgazdaság fejezetekben vizsgáljuk részletesebben.

A növekedés hangsúlyozását a nagyvállalatok és a középosztály fogyasztói érdekeit előnyben részesítő liberális gazdaságpolitikát 2004 után nem kis részben politikai érdekből a "bevonó" növekedést zászlajára tűző UPA kormányzat minden addiginál nagyobb arányú, a lemaradó vidéket támogató intézkedéscsomagja egészítette ki. A három legfontosabb, minden korábbinál átfogóbb program a NREGA, a *Bharat Nirman* és a Nemzeti Vidéki Egészségi Misszió (NRHM). Noha 2003 és 2008 között GDP-arányosan a szociális kiadások megkétszereződtek, a források elaprózottsága és néhány más jellemző társadalmi körülmény miatt a társadalmi hatás az elvárt szint alatt maradt

⁷¹ Ugyanezen időszak alatt Kínában az nominális adókulcsok változatlanok maradtak. Ennek következményeként a jövedelemadóból Kínában a GDP 2,5%-a, míg Indiában csak 0,5%-a folyt be 2008-ban.

(Hasan[2009]:p.10-11.). A főbb programok pénzügyi ráfordításait 2009-ig az alábbi táblázat tartalmazza.

Szegénység enyhítő programok ráfordításai 2004 és 2009 között Indiában, milliárd INR	
Bharat Nirman (hat együtt kezelt infrastruktúra fejlesztési program)	1143
Szarva Siksa Abhiján (iskolázás, csak 2008-ig)	375
Napközbeni Étkezés Program (csak 2008-ig)	206
Nemzeti Vidéki Foglalkoztatási Garancia (NREGS)	440
Teljes Szennyvízelvezetési Kampány	25
Nemzeti Vidéki Egészségi Misszió (NRHM)	200
Integrált Gyermekek Fejlődési Program (csak 2008-ig)	160
Dzsavaharlál Néhru Városi Megújulási Misszió	79
Pólió Felszámolás	90
Összesen milliárd INR	2718

Forrás: Times of India 3 June 2009, In: Hasan[2009]:p.11.

15. táblázat Szegénység enyhítő programok ráfordításai 2004 után

2.4.4. A pártok

A Kongresszus (Congress Party of India, CPI) 1991-ig a világon sehol máshol meg nem található politikai intézmény volt. A Kongresszus közel egyeduralkodó pozíciója a folytonos választói demokráciában elsőprő, illetve jelentős parlamenti többség útján valósult meg. Erejét kezdetben az India felemelésével kapcsolatos ideológiai elkötelezettség, majd a tömegmozgalmi jelleg és az erős szervezettség adta. A függetlenség kivívásakor és az azt követő négy évtizedben ez volt az egyetlen országos, helyi káderekkel rendelkező mindenütt politikai szervezet. A sokhelyütt vezető szerepet játszó „helyi nagyságokat” társadalmi háttérüktől függetlenül soraiba vonta, és hatalmának megerősödésével párhuzamosan a központi erőforrások osztogatásával javadalmazta őket.

A Kongresszus hosszú politikai dominanciáját végül a politikailag nagykorúvá vált jobboldali hindu nacionalista tömörülés kezdte ki és ellensúlyozza ma is. Az országos erőt a kisebbségi, főként a muszlim „fenyegetéssel” szembeni, erős populizmussal összetartott hindu egység hozza létre. A klasszikusan sokértelmű, sok-sok egymással ellenkező csoportra oszlott „hinduságot” (*hindutvá*) a modern totalitarizmus és tömegmédia eszközeivel terelik egyetlen osztatlan táborba. Noha az ezeréves közös történelem során sok volt a harc, atrocitás, igazságtalanság és pusztítás, különösen a mogul hatalom gyengülésével (Aurangzeb után) általánossá vált az együttélés valamilyen integrált (egymástól kölcsönösen függő) és kölcsönösen elfogadott formája a szubkontinensen

mindenütt. A „modern fenyegetést” a Pakisztán létrejötte körül kölcsönösen felkorbácsolt indulatok hozták létre.

A *hindutvá* politikai ereje az úgynevezett „családban” (*szangh parivar*) testesül meg. Az előtérben a Dzsánata Párt (Indiai Néppárt, *Bháratiya Dzsánata Party*, BJP) áll, amely azonban vezető kádereit az RSS-ből (*Rastrij Szvajamszévák Szamiti*, Nemzeti Önkéntes Egyesület) vette át, eszmei-népi támogatását pedig az ugyancsak az RSS vezetőinek szellemi környezetében fogant Hindu Világkonferenciától (*Visvá Hindu Parisád*, VHP) kapja. Az RSS még a gyarmati időkben európai szélsőjobboldali mintára szervezett, a Néhrú-Gandhi érában átmenetileg betiltott, egységes formai és ideológiai kellékekkel dolgozó helyi egyletek hálózata. A VHP a „család” kulturális és hitéleti területen működő tagja, amely közvetlen politikai szerepet nem vállal.

Az RSS tömegbázisát a kisvárosi és külvárosi jómódúak legtöbbször magasabb kasztbeli családjai adják, amelyekből az évtizedek alatt erős politikai hálózat alakult ki.

A pártok kínálata és politikai céljai az átlagos választó számára nyilvánvalóan áttekinthetetlenek. A pártválasztás alapja mindenekelőtt a közösséghez tartozás (kaszt, dzsáti, avagy community), hitbeli és területi, vagy származási hovatartozás. A képviselők megválasztásának gyakorlata a hivatali posztok elnyeréséhez hasonlóan jelentős „pénzbeli áldozatot” igényel. Nyilvánvaló, hogy a nincstelen tömegek szavazatai olcsón befolyásolhatók, az egyes vallási csoportok vagy kastyók meghatározó szereplőinek jóindulatát pedig hol készpénzzel, hol jövőbeli kedvezések ígéretével lehet megvásárolni. Végül a választás évtizedekig az országosan ismert pártvezető melletti egyszerű szimpátiatüntetés volt, amelyet csak az utóbbi másfél évtizedben váltott fel egy kiegyensúlyozottabb, a választási ígéretek, és azok teljesülése körül forgó politikai küzdelem. A politikailag szembenálló alternatívák az UPA (United Progressive Alliance), azaz Egyesült Progresszív Tömörülés, amelynek többségi főerejét az Indiai Nemzeti Kongresszus adja, és az NDA (National Democratic Alliance), azaz Nemzeti Demokratikus Tömörülés, amely a 2009-es választásokon a Hindu Néppárt (BJP) vezetésével 13 országos pártot képviselt.

Alapvető gazdaságpolitikájuk tekintében a két tömörülés között erős konvergencia jellemző (Hasan[2009]:p.7.), amelyen érdemben az UPA baloldali (kommunista orientációjú) tagjai sem változtatnak. Vizsgált időszakunkban 1998 és 2003 között az

NDA, az időszak többi részében a 2009-es választásokon fölényesen nyerő UPA volt hatalmon.

Egyes államokban, így Nyugat-Bengáliában és a déli Keralában hagyományosan meghatározó a baloldal és a baloldali vezetés szerepe. Az indiai szélsőbaloldaliság jelentős múlttal és máig folytonos, újabban ismét növekvő politikai befolyással rendelkezik. Az elmúlt években a „naxali felforgatás” (ld. később), ismét erősebb az elmúlt évek során 12 különböző szövetségi államban ütötte fel a fejét. Az elemzők felhívják rá a figyelmet, hogy befolyásuk a liberális kurzus miatt gyorsan fokozódó társadalmi feszültségek jele.

Az utóbbi évek politikai arénájában növekvő szerepet játszik két „*dálit*” párt. A *Szamádsvádi* (szocialista) párt szintén a korábbi Néppártból vált ki. Elsősorban a hatalmas lakossággal rendelkező Uttár Pradés egyéb hátrányos helyzetű kasztjaiba tartozókat és a muszlimokat képviseli. 2007-ig az UPA támogatója volt, majd megvonta támogatását.

A *Bahudzsán Szamádzs* ugyancsak Uttár Pradésben a *dálitok* nevében lép fel, a másik „kirekesztetteket” képviselő párt elkeseredett ellenségeként. Vezetője a nemzetközi hírnévre szert tett Májávati. Ez a két párt az előző parlamentben 36 illetve 19 mandátummal (10%) rendelkezett (Harrison et al.[2007], jelenleg a Bahudzsánnak 21 képviselője van a Lokh Szábhában (Yadav[2002] és Haq Noor Ul[2009]).

Az indiai politikai életet a váltás két évtizede alatt érzékeny egyensúly jellemzi. Az RSS-VHP-BJP kormányra kerülésének évei (1999–2004) után ismét kis többségű kongresszusi szövetség alakított kormányt a kommunista pártok frontjának támogatásával. A korábbinál nyiltabban artikulálódó társadalmi feszültségek és a veszélyes helyi mozgalmak miatt azonban a központi kormánynak új támogatókra van szüksége. A szorosabb politikai vetélkedés és a növekvő nemzetközi nyitottsággal járó kölcsönös nemzetközi függés közepette azonban az indiai politikai élet a központi kormányzat és a szövetségi állam szintjén hagyományosan elitvezérelt volt. Az utolsó évtized azonban ebben jelentős változásokat hozott. A Pakisztánnal való, még elődje által megkezdett megbékülés során Manmohan Szingh kormányának a szikhek, a muszlimok és a korábbi érinthetetlenek felé kellett orientálnia. A politikában egyre inkább meghatározóak a kisebb pártok, a helyi vagy etnikai, illetve vallási alapú szerveződések, és a Kongresszus egyeduralmának leáldozása óta politikai öntudatra ébredt csoportok száma egyre nő. Az utolsó választásokon kétszáznál is több párt indult, a többség azonban nyilván máig

közösségi alapon választott. Az ötven százalék feletti részvételi arány mellett a választás a világ legnagyobb tömegét mozgatja meg. A végeredményt a választási szövetségek bonyolult alkujja határozza meg, és a végeredmény nehezen jósolható.

A „community“, a közösség, azaz a *dzsáti* politikailag korrekt változata mindenfajta érdekérvényesítésben növekvő szerepet játszik. Megmutatkozik ez a falvak ügyeiben, ahol a falukat irányító *páncsájak*ok, falusi tanácsok támadnak új erőre, a szövetségi államok helyi érdekeket tükröző osztódásában. Az új, érzékenyebb politikai klímában jelentősen megnő az alacsony rituális státuszú vagy kívülálló (nem-hindu) politikusok szerepe is, amelynek legjobb példája a *dálit* Májávati gyors politikai karrierje (Nayyar[2007]).

Naraszimha Rao kormányának 1991 évi paradigmaváltása óta az egymást követő kormányok meglepő kontinuitást mutattak a neoliberális szellemű reformok és a világgazdasági nyitás továbbvitelében. Politikai elemzők ismételten kiemelték, hogy a pártok programjai erőteljes konvergenciát mutattak és a liberális szellemű törvénycsomagok jelentős ellenállás nélkül mentek át a központi és a szövetségi állami parlamentekben egyaránt.

A gazdasági növekedés felgyorsulása idején a politikai küzdelem központi témája a városias középosztály és a leszakadó vidék részesedése a gazdasági növekedés gyümölcseiből. A BJP 1998 és 2004 között gazdaságilag kirekesztő és elitista politikát folytatott, amelynek fő célkitűzése az üzleti elit felvirágoztatása és India nagyhatalmi státuszának 2020-ig való elérése volt. A 2004 évi választások során meglepetésszerű vereséget szenvedett a BJP által vezetett UDA választási szövetség „Shining India” jelszavával fémjelzett politika a Kongresszus „A Kongresszus az egyszerű nép kezét fogja” (*“kángrés ka háth ám ádmí ke száth”*) jelszavával szemben. Az általános választásokon a Kongresszus 222 mandátumot szerzett és így szövetségese a Baloldali front 61 szavazatot érő támogatásával többséget tudott elérni. A következő ötéves ciklus során a Kongresszust a választás tapasztalatai és kommunista párti szövetségeseinek nyomása egy új, bevonó népjóléti politika felé vezette, ami a 2009-es választások során politikailag célravezetőnek bizonyult (Hasan[2009]).

Kormányzási ideje alatt a Kongresszus vezette koalíció számos szegény- és kirekesztett-párti intézkedést hozott, ezek azonban 2009-ig nem hozták meg az elvárt átütő eredményeket (Jha et al.[2009]:p.7.). A számos program közül kiemelkedett a 2005-ben hozott Nemzeti garantált vidéki foglalkoztatásról szóló törvény („National Rural

Employment Guarantee Act”, NREGA), a falusi infrastruktúra fejlesztését különféle területeken, mindenekelőtt a vízellátásban biztosító Bharat Nirman és a “Nemzeti vidéki egészségügyi Misszió (“National Rural Health Mission”, NRHM) amely az egyes szövetségi államokban az egészségügyi fejlesztésekhez rendelkezésre álló forrásokhoz járult hozzá jelentősen (Jha et al.[2009]:p.7.), Ezeket az erősen megnövekedett központi redistribúciót biztosító programokat a 2.4.3 Az állam gazdasági szerepe fejezetben vizsgáljuk részletesebben.

A politikai diszkurzus másik fő témája a legnagyobb indiai “kisebbség”, a muszlimok hátrányos helyzete, amelyet 2006-ban drámaian megerősített a Sachar-bizottság jelentése (Raina[2006] és Sachar[2006]). Ezzel a korábbi évtizedek muszlimellenes retorikájával szemben markáns irányváltásra került sor. A politikai képviseletből és a gazdasági életből javarészt kizárt muszlimok számára új kezdeményezésekre került sor, és ez a muszlim választók tömegeit vitte az UPA táborába.

2.4.5. A helyi öngazgatás

Az 1992-ben elfogadott 73. számú alkotmánykiegészítés a helyi öngazgatás valódi lehetőségeit nyitotta meg. A törvény értelmében a pánčasátnak mind a három területi közigazgatási szinten létre kellett jönnie, falu (*grám pánčasájt* — GP), község (*táluk*) (*pánčasájt számíti* — PS) és kerület (*zilla parisád* — ZP). A rendszer ma mintegy 3 millió helyben választott képviselőjével 240000 *grám pánčasájt*ot tömörít, 6000 *táluk*ra és 500 *zillára* (kerületre) terjed ki (Manoj et al.[2001]:pp.9-14.). A *grám pánčasájt*okban a jegyzékbeli kasztok és törzsek (SC/ST), továbbá a női képviselők számára fenntartott helyek miatt az alulról építkező (“grassroot”) önkormányzás új lehetősége bontakozik ki. Külön jegyzék sorolja fel azt a 29féle közmunkát, amelynek felett a *pánčasájt*ok rendelkeznek (Issac-Franke[2000]:p.19.). A rendszer India 580000 falusi településének 96%-ára terjed ki és a vidéki lakosság 99,6%-át érinti, országosan igen jelentős területi különbségeket mutat. (Mathew[1994]:p.14.) és Johnson[2003]:p.52.).

Az agrárérdekek történelmi képviselője a *Kiszan Szábha*, amely még a múlt század harmincas éveiben a születő Kommunista Párt agrármozgalmaként jött létre és 1964-ben a Kommunista Párt (CPI) két frakcióra szakadása után két független szervezetként, a delhi címük alapján megkülönböztetett Kisan Sabha (Ashok Road) és a Kishan Sabha (Ayoj Bhawan) formájában létezik. A Kisan-hálózat a választási politizálás jelentős szervezete és gyakran hallatja hangját a földművelők helyzetét veszélyeztető kérdésekben. Országos

ismertsége és politikai befolyása ellenére az indiai földműveseknek csak törpe kisebbségét (2%) tömöríti.

2.5. Társadalmi sajátosságok

A feljebb már említett szakadások és divergenciák sok irányból gyengítik az óriásország és a szövetségi köztársaság kohézióját és meghatározzák a jövedelem, a javak, az erőforrások elosztását, a társadalmi mobilitás és a megnyíló új lehetőségek kihasználását. Ehhez vizsgáljuk meg India összetett társadalmi struktúráját, és benne a vidéki társadalom helyét fő vonásait.

2.5.1. Társadalmi osztályok

2.5.1.1. Az elit és a középosztály

Az utóbbi évek politikai és gazdasági nyilvánosságának előterében Indiában is a jólét (a nemzeti jövedelem) gyorsan növekvő szintje áll. A kirívóan magas társadalmi egyenlőtlenség (magas Gini-index) és az erősen piramisjellegű társadalomszerkezet miatt fontos lehet az egyes társadalmi osztályok (felső, felső-közép, alsó-közép, városi kisemberek, földművelők, nincstelenek) elkülönítése. A sikeresnek tekintett gazdasági nyitás politikai és szociológiai kritikusai egyre másra emlékeztetnek arra, hogy India, gazdaságának sosem látott növekedési üteme mellett változatlanul a tömeges nyomor hazája.

A nagy indiai középosztály a nyomornak ebből a tengeréből emelkedik ki. A globális versenyben sikeres India (Saul[2005]:p.205.) nyertese a szubkontinens centrumvárosainak ("Tier I cities") középosztálya. Ők az új fogyasztási láz, a nemzetközi mozgás és információáramlás haszonélvezői. Ez az osztály új fejlesztésű lakásokba költözik, fogyasztási cikket vásárol, máris motorizálódott és a kontinensen újmódinak számító módon kedvtelésből (is) utazik (Baken-Bhagavatula[2009]:p.18.).

Ez a felső középosztály a napi 20 USD feletti egy főre jutó jövedelem fölött rendelkezőket jelenti, számuk 26 millióra becsülhető ADB[2010].

A középosztály növekedése jövedelem és vásárlóerő, valamint számarány szempontjából is impozáns. Az indiai magánfogyasztás a GDP 60%-át is meghaladja, és ezzel közelebb áll az USA vagy Japán fogyasztási arányához, mint Kínához vagy a többi fejlődő országéhoz. A tágran értelmezett középosztályba a napi 2 és 20 USD közötti egy főre jutó jövedelemből élőket sorolják. Ez a kör azonban megengedhetetlenül tág, 420 millió embert foglal magába. A középosztály helye és nagysága a számokkal való politikai

küzdelem része. A McKinsey Global Institute az NCAER adataira építve 2005-ben a 200 000 és 1 000 000 INR háztartásonként szabad rendelkezésű jövedelmet alapul véve számukat 50 millióban határozta meg (Beinhocker- Farrell-Zainulbhai[2007]:p.53.). A Világbank ugyanakkor 70 ország szegénységi küszöbének mediánját mint alsó határt és az USA hivatalos szegénységi küszöbét mint felső határt alapul véve 264 millió főt állapított meg (Ravallion[2009]:p.27.). Egy másik fogyasztási alapú kérdőíves felmérés, amely egyes tartós fogyasztási cikkek meglétét vizsgálta 200 millió főre jutott (idézi Saxena[2010]:p.2.). Legutóbb egy globális összehasonlítás számára készült modellben a középosztály felső határát a felső, legmagasabb jövedelmű 5%-nál húzták meg, eszerint Indiának egyáltalán nincs középosztálya (Birdsall[2004]:p.12.) Az iskolázottság, a tulajdoni és foglalkoztatási státusz figyelembevétele is más meghatározáshoz vezet. A középosztály határait nagymértékben kijelöli az angol első, vagy egyik első nyelvként való használata (kb. 5%, ld. (Census GoI[2001]) és az angol nyelvű magánoktatásban való részvétel (Rhines et al.[2006]:p.5). A legelfogadottabb becslések a középosztályt 50-70 millió fő közé, azaz a népesség 6%-ra teszik (Sridharan[2008]).

A középosztály két szembenálló megközelítése rávilágít arra civilizációs kétarcúságra, amely a város és a vidék közötti távolságot és a falusi India hátrányait determinálja. A középosztály jellegzetesen nyugati fogalom, amely India esetében nagyon különböző csoportokat fog egybe általában a jövedelmi kritérium egyoldalú alkalmazása alapján Shukla[2009]. Így egy tekintélyes kisebbség (25-30%) a köztulajdonú szféra fennmaradásában érdekelt és jól fizetett közalkalmazott, a valódi többség önálló vállalkozó az ipar és a szolgáltatások különféle területein (56-62%) és csak a megmaradó töredék magánvállalati alkalmazott (Sridharan[2008]:p.2).

Az indiai középosztály kulturális tőkéje szociális identitásából (osztály és *dzsáti*) és képzettségéből (iskolázottság, társas készségek, nyelv) áll össze. Ez a megnövekedett önbizalomra, mások kizárására és a kivételezettség átörökítésére is lehetőséget ad. A középosztály sajátos összetételéből következik az indiai reformok “folyamatos fokozatossága” (“sustained gradualism”) és a politikai mechanizmust jellemző “erős konszenzus a gyenge reformok mellett” (Sridharan[2008]:p.53-55.).

Az indiai középosztály egyszerre jövedelmi kategória, politikai irányultság és gyorsan növekvő fogyasztói piac, amelyre a vállalatok üzleti tervezése épül. Ezzel összhangban az indiai nyilvánosságban gyakran vádolják a középosztályt anyagiassággal és politikai

közömbösséggel (Ram-Prasad[2007]:p.2-3.), aminek a tényszerű bizonyítéka kisebb szavazási aktivitásuk (Mazzarella[2004]:p.4.).

Sokan emelik ki azt, hogy az indiai középosztály előnyben részesíti a magánjavakat a közjavakkal szemben, és hangsúlyozzák az adófizetés különösen alacsony mértékét (ld. 2.4.3 Az állam gazdasági szerepe fejezet), illetve a korrupció ill. a fekete gazdaság térnyerését (Mehta[2005]).

A középosztály ugyanakkor a globális kulturális értékek közvetlen befogadója és közvetítője (a nyelvi és iskolázottsági korlátok miatt). A gazdasági növekedést az ebből a mintabefogadásból táplálkozó elégedetlenségük hajtja előre. A gyors társadalmi változásokat a társadalom többi részével kötött sokszálú szövetségei (közösség/rokonság, alkalmazott, politikai kliens stb.) magyarázzák. Az indiai értelmiségi kritikák folyamatos céltáblája az indiai megosztottság, a kiirthatatlan szegénység és a korrupció, ugyanakkor a külső megfigyelők hangsúlyozzák, mennyire ő k a domináns haszonélvezői az olcsó kétkézi munkának és a viszonyokat konzerváló rokonsági hálózatok és a fekete gazdaság annyira indiai egyvelegének (Mazzarella[2004]:pp.4-6.).

A fentiek alapján a társadalom egészéhez viszonyítva Indiában szinte felcserélhetően használhatjuk az elit és a középosztály fogalmát, a jövedelmi alapon nagy (25-30%) középosztályt pedig a társadalmi valóságot figyelmen kívül hagyó, politikai célú fikciónak foghatjuk fel. Ebben a megközelítésben állíthatjuk azt, hogy a vidéki jólétet ennek a középosztálynak a kettős (“haladás/fejlődés”+”konzerválás/haszonélvezet”) viselkedése határozza meg. A középosztály nehezen kikezdhető társadalmi státusza és a *dzsátik* továbbra is mindennapi valósága a vidék erőforrásait, aspirációit, kényszereit, magára hagyatottságát és az egymást érő jobbító kezdeményezések ismétlődő marginalizálódását egyaránt magyarázza.

A központi hatalom minden szintjéhez kapcsolódó korrupció, azaz a kenőpénzek általános elfogadása és a sokrétű diszkrimináció mellett Indiában gyakran tárgyalt az elit kisajátítás (“elite capture”) jelensége (Bardhan-Mukherjee[2002]). Ez az általánosan jelenlévő társadalmi diszkrimináción belül az egyébként ingyenes lehetőségek és erőforrások konkrét elsajátítását jelenti, amelyet éppen a diszkrimináció tesz lehetővé. A hosszú távon (évszázados távlatban) stabil diszkriminációval szemben ez dinamikus, a mindenkor adott központi javakra vonatkozik. Az elsajátítás az igazgatás alsó, központtól távoli és rosszul ellenőrzött szintjein következik be. Miközben az ilyen elsajátítás minden erőfölényt élvező

elit esetében megvalósul, az a mélyen beágyazódott diszkriminációval párosulva Indiában különösen drasztikusan jelentkezik (Dutta[2009]:pp.10-11.).

A vidéki társadalom működését a domináns kaszt elmélete (Macdougall[1979]) magyarázza. A domináns kaszt nagy számarányban kerül fontos pozíciókba, magas rituális státusszal és gazdasági eszközökkel, így elsősorban földdel rendelkezik, tölti be a funkcionálisan értékes és befolyást jelentő állásokat. A domináns kaszt tagjai relatíve magas nyugatias műveltséget szereznek és így a *páncsájak* és az állami hivatalok vezető pozícióit is ők töltik be. Ez a függetlenség elnyerése előtt általános társadalmi rend a Zöld forradalom időszakában a meggazdagodott földművelők növekvő hatalmával fonódik össze. Ezzel a gazdasági jövedelmi többlet és így a vezető pozíciók és a falu formális és informális vezető szerepei is a gazdag földművelőkhöz kerülnek. Így nekik nyílik lehetőségük arra, hogy magukhoz irányítsák a központi kedvezményeket és fejlesztési erőforrásokat (MacDougall[1979]:p.626).

2.5.1.2. Alsó osztályok, szegények és nincstelenek

A Világbank által is követett fenti megközelítés szerint a középosztállyal szemben így szinte csak szegényeket és nincsteleneket találunk. Az indiai alsó osztályokat a legtöbben három külön kategóriára osztják, a városi szegénységre, a vidéki földtulajdonnal rendelkező szegényekre és a vidéki nincstelenekre.

A vásárlóerő alapon meghatározott, a teljes népesség majdnem felét adó, tágan értelmezett középosztály (ld. az előző fejezet) jelentős része éppen csak a szegénységi küszöb felett tartja magát a 2 és 4 USD közötti napi jövedelmi szinten. Ez vásárlóerő paritáson 20 és 40 INR közötti napi jövedelemnek felel meg. Ez az alsó középosztály a tágan értelmezett középosztály 60%-a, 244 millió embert tesz ki. A középosztálynak ezt a részét továbbra is folyamatosan fenyegeti a szegénységbe való visszasüllyedés (Ravallion[2009]:p.2 és ADB[2010]).

Az indiai jövedelmi piramis tehát lefelé gyorsan szélesedik és az alapzata rendkívül masszív. Az 1,1 milliárd feletti népesség harmada, 300 millió fő él a hivatalos szegénységi küszöb alatt. A falusi szegények részarányának bizonyos mértékű csökkenését vizsgált időszakunk alatt a nagyvárosokba való migráció magyarázza (ADB[2010]).

A szegénység a jegyzék szerinti kasztok és a törzsek körében a legáltalánosabb, 2005-ben ők adták a hivatalos falusi szegények 80%-át. A szegénység területenként is igen változó képet mutat, a legtöbb szegény Rádzsasztán, Mádhja Pradés, Uttár Pradés, Bihár,, Orissza,

Nyugat-Bengália és az éppen szegénységük miatt újonnan önállóvá vált északkeleti államok, Dzshárhánd és Csháttisgárh területén él.

A legszegényebbek különösen nagy számban élnek a Dekkán száraz trópusi területein, ahol a vízhiány és a visszatérő szárazságok miatt a Zöld Forradalom lehetőségeit nem használhatták ki. Ugyancsak nagymértékű szegénység jellemzi Uttár Pradés, Bihár és Asszám sík vidékének gyakran áradás sújtotta területeit.

A szegénység általános az erdős hegyi területeken élő törzsek körében, és fokozódik az elszegényedés a halászatból élő partvidékeken a környezeti romlás, a halállomány túlhalászat miatti csökkenése és a természeti a katasztrófák növekvő gyakorisága miatt.

A falusi szegénység meghatározó oka a jövedelemtermelő eszközök és a pénzügyi források hiánya. A magas írástudatlanság, a szinte mindenütt elégtelen egészségügyi ellátás és a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya a szegénység konzerválói és súlyosbítói.

2.5.1.3. *Ám ádmí* - a falusi tömegek

Az indiai falunak ma is nagyban önellátásra berendezkedett gazdasága van. A fogyasztás szerkezete erőteljesen eltér az urbánus fogyasztásától. A falusi fogyasztás jelentős része (mintegy fele) mezőgazdasági termék. A faluk döntő többségének lakói nehezen jutnak el a környező városokba, idegenkednek a modern intézmények nagy részétől, kevésbé élnek a hírközlés és műsorszolgáltatás csatornáival.

Az indiai falu mai is a világtól elzárt, viszonylag nehezen megközelíthető és javarészt önellátó kistelepülés. Ezeken a településeken a döntően hindu lakosság *dzsátinként* elkülönült közösségekben él. Mivel a napi érintkezés az egymást sok mindenben ellátó kis létszámú közösségekben elkerülhetetlen, a falvakban az érinthetetlenséggel kapcsolatos tiltások elevenebben élnek tovább (Ghyas Shyam et al.[2002]).

A falu érintkezése a külvilággal ma is korlátozott. A villamosság még mindig csak jól-rosszul hozzáférhető. Ahol van villanyvezeték, ott is gyakoriak az általános áramszünetek, időtartamuk elérheti a szolgáltatási idő negyedét-felét.

A falvak háromnegyedébe nem vezet burkolt (makadám, "*metalled*") út. Az önellátást viszonylag egyszerű kereskedelemmel ötvözik, amelynek határait a közúti szállíthatóság jelöli ki. A falusiak túlnyomó része önellátó mind a vízellátás, mind a tüzelő tekintetében. A nők, elsősorban a serdülő lányok két meghatározó tevékenysége a vízfordás és a rőzsegyűjtés.

A környezet feltartóztathatatlan romlása következtében mindkét feladat ellátásához egyre növekvő távolságot kell megtenni. A meglévő és csökkenő vízszintű vagy vízhozamú kutak a települések növekedése miatt kerülnek távolabbra, a gyűjtögetés pedig az egyre növvő számú gyűjtögető miatt igényel hosszú gyalogutakat.

A növekvő lakossűrűségű lakóhelyen a világítás kerozinlámpával történik, az ételt ág- és fahulladék- vagy góvartűzőn főzik. A góvar általában gondos munkával összegyűjtött, déli fekvésű falakra tapasztott, napos szárított tehén- vagy bivalytrágyából készült pogácsa.

A faluban a kút és a mosóhely a nők, míg a daba (bádoggal vagy hullámpalával fedett, A falvakban a központi csatornázás (Pándzsáb és Haryana jómódú paraszti területeit nem számítva) nagyjából ismeretlen. A kis lakóközösségeket (akárcsak a hagyományos berendezkedésüket máig megőrző nagyobb településeket) évszázados árokrendszer hálózza be, amely legtöbbször a házakon keresztül, a szűk sikátorokon (gáli) a fal mellett vezet. Ez a nyitott csatorna a kora reggeli órákban árnyékszékként és a házi vagy ipari szemét kidobására is szolgál. Időszakos tisztítása a csatorna-, pöcetisztító és személtelhordó ("scavenger") kasztok feladata.

A kontinensnyi félszigeten az egyes régiók táplálkozása a helyi növényfajokhoz és fűszerekhez kötődik és ezért jelentősen eltér. A hagyományos étrendben északnyugaton a búza fogyasztása általános, amelyet legtöbbször lapos kenyérfélék (*csapatti, nán, roti* stb.) formájában fogyasztanak. Északkeleten és Dél-Indiában a rizs az alapvető élelmiszer. A száraz Dekkánon, a kontinens középső részén a cirok ("sorghum") és a köles ("finger millet") az alapvető gabonafajták. Más hüvelyesekkel együtt meghatározó proteinforrás a *dál*, a vörös lencse, amely igen sok étel alapja. A gabonafélék mellett másodlagos a zöldség, és vidéken különösen ritka a húsevés. A vegetarianizmus a magasabb státuszú dzsátikat jobban köti, a kaszton kívüliek és az alantas testi munkát végzők sokfelé elfogyasztják a hozzáférhető állatok húsát. Ennek megfelelően a hindu népességnek csak 20%-a hitbeli okból vegetáriánus, a többiek lehetőség szerint fogyasztanak csirkét, bárány- és kecskehúst Dorin-Landy[2009]p.42.). Marhát és disznót csak a megvetett kaszton kívüliek, a *dálitok* és a keresztények fogyasztanak. Húsevők viszont a muszlimok, akik számára csak a sertéshús tiltott.

A főzés és az evés szigorúan közösségi ügy. A magasabb státuszú *dzsátik* tagjai nem fogyaszthatnak alacsonyabb származásúak által készített ételt, és általában is jellemző,

vidéken pedig teljesen általános az otthon főzött ételek fogyasztása. A főzés a nap minden étkezéséhez elengedhetetlen, az evés pedig ismét csak elkülönülést igényel.

A hindu eszmerendszerben a tehén a test tisztaságát biztosító öt táplálékot, tejet, *ghít* (olvasztott vaj), írórt, trágyát (*“góvar”*) és vizeletet ad.

Húsfogyasztásra a falusi Indiában legfeljebb hetente egyszer kerül sor. A falusi ennivaló nagy részét a nálunk ismeretlen köles, valamint más cirokfélék (*dzsovár* vagy *bidri*) és hüvelyesek (*dál*, a lencse és a csicseriborsó különféle formái) adják.

A családi parasztgazdaság ily módon az ennivaló nagy részéből, amint vízellátás, tüzelőanyag és munkaerő tekintetében is ellátja magát. A faluba a külső kulturális hatások lassan, ellentmondásosan szűrődnek be. Az indiai tévéadások zöme durván kereskedelmi (a műsoridő nagyobbik része hirdetés és rövid bollywoodi szappanopera, ezért az esti tévézés a nálunk megszokottnál is kevésbé köti le a figyelmet, kevésbé informatív.

2.5.1.4. Lemaradók és kirekesztettek

Az indiai társadalom talán legismertebb és a hétköznapi életet máig meghatározó sajátossága az ún. kasztrendszer. A kasztrendszer India társadalmi valóságának központi eleme, ennek ellenére kutatására alig kerül sor, talán mindenekelőtt a megbízható országos adatok hiánya miatt (Vaid[2002]:p.2.) Ez a szükségképpen pejoratív fogalom maga is európai konstrukció, amelyet mi jelen dolgozatunkban a *dzsáti* fogalmával váltunk fel. A *dzsáti* az indiai hindu kultúrkörhöz tartozó többség számára egy a születés által meghatározott közösséget jelent, amelynek politikailag korrekt angol megfelelője a *“közösség”* (*“community”*). Ebben a kultúrkörben maga a közösség az alapvető egység. A rendeltetés, mozgástér, lojalitás, szabadság, életcél csak az egész közösségre értelmezhetők (Char[1993]:p.15-18.).

Az egyes *dzsátikat* származási rokonság, közös szokásrendszer és mitológia (nagyjából a mi *“vallásunk”* és *“egyházunk”* megfelelője), és azonos társadalmi szerep, azaz mesterség köti össze. Ebben a több évezredes rendszerben négy fő csoportot (*varna*, azaz *“szín”*) a *“papok”* (*bráhmána*), a *“harcosok”* (*ksatrija*), a kézművesek és kereskedők (*vaisja*) és a földművelők (*súdra*) különböztetnek meg.

A magas státusz az első két *varnához* fűződik, azonban ezekhez, főként a *bráhmána varnához* kapcsolódik a legtöbb az életvezetésre vonatkozó szabály, szokás és tiltás. A *ksatriják* származási határai a történelem viharai alatt elmosódtak, a *bráhmána* családok és

közösségek azonban csak a XX. század második harmadában kezdtek erodálódni és társadalmi helyük máig keveset változott.

Az indiai elit (azaz az értelmiség, az állami és politikai és vállalati vezető posztok) mellbevágóan nagy arányban a *bráhmánák* közül kerül ki. A másik három kaszt bizonyos, városi, iskolázott vagy vállalkozó része hosszú távon felfelé, az új elitbe, a modern nyugati értelemben vett magasabb osztályokba, nagyobb, főleg vidéken élő része pedig lefelé, a falusi szegénység felé nivellálódik.

A hindu kultúrkörbe beleérthetjük a *dzsáti* rendszert magukénak valló különféle történelmi csoportokat, amelyek a rendszeren belül külön státuszt vívtak ki maguknak, így pl. a *dzsáinákat*, szikheket, Kabír híveit.

A négy fő *varna* alatt azonban különösen jelentős az ötödik, a rendszerből kimaradtak igen tág köre. Ezek közé egyrészt a térítő vallások tagjai (muszlimok és keresztények) tagjai tartoznak, a legszélesebb és leginkább kirekesztett kör azonban a hindu kirekesztetteké. Ide a *dálitok*, az érinthetetlenek – vagy ahogy felemelésük egyik első szószólója, Gandhi nevezte őket, a *haridzsánok* (kb. Isten gyermekei), továbbá a máig törzsi viszonyok között élő *ádívászik* tartoznak. Az elkülönülés és megkülönböztetés gyakorlata nagyvárosi körülmények között egy-két nemzedéken belül visszaszorul, a falusi világban azonban alig változó formában él tovább, és 82%-uk falun él. A három fő elkülönülési elv az együttes étkezés, az együttes lakás és az egymás közötti házasság szabálya. Mindhárom elsősorban a magas státuszú (*bráhmánák*) és az “érinthetetlen” *dzsátik* számára teremt parancsoló helyzetet.

A *dálitok* a falukban mindenütt egy elkülönült területen, az ún. *bastikban*, a “*dálitok* utcáján” laknak. Általános az, hogy nem használhatják a falu többi lakója számára szolgáló kutakat. A *dálitok* körében gyakoriak státuszukkal kapcsolatos bűncselekmények és a *dálit* nőkön elkövetett, igen ritkán jelentett erőszak. A többségük ma is a *dzsátijuk* számára hagyományosan előírt tevékenységből él. Ilyenek a durvább fizikai munkák, a hulladék, halottak és elhullott állatokkal kapcsolatos tevékenység, a mosás, takarítás és árnyékszéktisztítás. A *dálitok* mintegy fele mezőgazdasági munkás (szemben az országos 20%-kal), mintegy 75%-uk megélhetése a mezőgazdaságtól függ (Kaam et al.[2010]pp.1-2.).

Ez a korábban szokásos rabmunka (“bonded labor”) továbbélő hagyománya, mely szerint a *dálitok* bizonyos munkákat (pl. az állati tetemek elhordása) ingyen végeznek a falu

számára. Nagyon jellemző a falu jómódú pénzkölcsönzőinél való eladósodás, amely hosszú éveken át ismét ilyen robotszerű munkavégzésre kényszeríti őket.

A *dálitok* az összlakosság kb. 15%-át teszik ki. Körükben különösen magas az írástudatlanság, nagyon sokan esnek a szegénységi küszöb (BPL) alá, és egészségi mutatóik is elmaradnak a magasabb kasztokétól. Az indiai alkotmány a *dálitok*, az ún. "jegyzékbeli kasztok" ("Scheduled Castes") számára pozitív diszkriminációt ír elő, kvótával rendelkeznek az állami hivatalok betöltésénél, az iskolai és egyetemi felvételnél, és az állami vállalatok munkahelyeinek betöltésénél is.

A *dzsátik* rendszere a történeti időkben összekapcsolódott a gazdasági helyzettel, mára azonban sok tekintetben elszakadt attól, így a modern értelemben vett osztályszerkezettel is csak töredékesen korrelál.

A nyitás első évtizedében sokan arra számítottak, hogy a liberalizált gazdaság idővel meggyengíti a kasztok hegemoniáját, az információkhoz való szabad hozzáférés csökkenti a monopóliummal rendelkezők tekintélyét. Ahogy a verseny élesedik, a vállalatok versenyképessége pedig nő, a kiválasztásban előtérbe kerülnek a hatékonyság szempontjai és a születési szempontok visszaszorulnak (Panini[1996]:p.60.). Ez azonban országos méretekben nem következett be. Nem keletkeztek nagy számban olyan munkahelyek, amelyeknél elsődleges lett volna az ilyen kiválasztódás, az informális szektorban pedig a munka szerveződése megmaradt a régi keretek között (Vaid[2007]).

A reformok időszaka a megkülönböztetés új, piaci és foglalkoztatási alapon történő formáit hozta előtérbe. Ilyen a piac(tér)re való belépés tilalma vagy az egyenlőtlen bánásmód. A *dálit* bére ugyanazon munkáért alacsonyabb, munkafeltételei rosszabbak, vagy megtagadják tőle a munkát (Thorat[2007]:p.4122.). Az idényjellegű helyi migrációban a leggyakrabban a *dálitok* vesznek részt.

India távol eső területein ma mintegy 80 millió *ádívaszi* él. Törzsi lakóhelyeik természeti erőforrásokban gazdag területek, ahol értékes faállomány, víz és ásványkincs található. Ennek megfelelően az életmódjukhoz szükséges erőforráshoz jutás veszélyben van. Körükből kerül ki a különféle fejlesztések miatt kitelepítettek fele, ezek száma a különféle becslések szerint 10 és 25 millió közé esik. 85%-uk él a hivatalos szegénységi küszöb alatt és a rabmunkát végzők 83%-a a körükből kerül ki. Az alkotmányban "jegyzék szerinti törzsek" ("Scheduled Tribes") megjelölés alatt szerepelnek és a *dálitok*hoz hasonló pozitív diaszkriminációban részesülnek. Az *ádívaszik* többsége erdei segédmunkás. A Minimálbér

törvény ("Minimum Wages Act") kötelező bért írt elő a számukra, ez azonban nem fedezi a megélhetésüket (Kaam et al.[2010]:pp.3.).

A hindu kultúrkör társadalmi rétegződése az indiai muszlim társadalomban is jelen van. Annak ellenére, hogy az iszlám az *ummá*hoz, a hívők egyetemes közösségéhez tartozók elvi egyenlőségének alapján áll, a hódítások megszilárdulása után, azaz a XIV.-XV. századtól a

muszlimok körében is megjelentek a az egymástól elhatárolódó, azonos foglalkozást űző és

külön étkező csoportok. A csak Indiában létező megkülönböztetés szerint a magukat a prófétától eredeztető magas presztízsű csoport az *asraf* (kb."nemes"), míg a többiek az *adzsraf* ba ("alsórendű, leromlott") tartoznak. Ez a szakadás a szubkontinensre behatoló afgán, türk és mongol hódítók behatolása során kezdődött, majd az évszázadok alatt végbement muszlim térítés során az azonos foglalkozást űző hindu csoportok, egész, együtt élő közösségek, falvak tértek meg az iszlámra. A közösségi megtérésekre az alacsonyrendűnek tekintett foglalkozást űzők, a nehéz helyzetűek, vagy az érinthetetlenek körében került sor⁷². A megtérést követően ezek a közösségek tovább őrizték életmódjukat és szokásaikat, így a külön étkezés és az egymás között házasság gyakorlatát is.

Az *asraf*, a felső *zat* a hódító népcsoportok származása szerint oszlik további kisebb csoportokra. A *szaiddok* a magukat arab származásúaknak és mindenki másnál előkelőbbnek tartók. A rangsorban utánuk következnek a *seikek*, azaz az iráni perzsák, a türk eredetűek, és végül az afgán *pathanok*. Igen jelentős az indiai muszlimok között a szunnita-síita szakadás is. A síita iszlám hívői a muszlim népességnek körülbelül egytizedét teszik ki (Char[1993]:p.84.).

Az *asraf* a mindenkori muszlim "elitet" adta. Az alsó *zat*, az *adzsraf*, az indiai muszlimok többségét, mintegy 75%-át adja. Az *adzsraf*on belül a megkülönböztetés mindig foglalkozás szerinti. A rangsort az egyes tevékenységek „tisztasága” határozza meg. Az alsó és a felső *zat* elválasztódásának az alapja a hindu rituáléból átvett tisztaságfogalom. Az „felsők” az „alsókkal” patrónus-kliens viszonyban vannak. A felső *zathoz* tartozó birtokos földjén az alsó *zathoz* tartozó dolgozik, és neki szolgálatokkal tartozik. A

⁷² Az ilyen közösségi megtérés szellemébe javasolta Dr. Ambedkar a *dálitok* számára a buddhizmusba való megtérést, amire az 50-es években került sor (Senauke [2011]:pp.67-68.). Ez az oka annak, hogy Indiában ma a buddhista *dálitok* 8 milliós közössége él.

muszlim társadalom alján a muszlim *dálit*ként is számon tartott *arzalok* állnak. Az *arzalok* a legalsó hindu *dzsátik*hoz hasonlóan a legpiszkosabbnak számító munkákat végzik. Érintésük a felső *zat* tagjai számára olyan beszennyeződéssel jár, amelytől csak rituális fürdő útján tisztulhatnak meg (Bhatty[1996]:pp.249-253.).

Az alkotmány jegyzékében szereplő kasztokon és törzseken kívül Indiában számos további hátrányos helyzetű csoport él. A többségük a Partíciót követően dezintegrált muszlim közösségek tagja. Az ő hátrányos helyzetük a 80-as évek elején a Mandal-bizottság jelentését (1980) követően lett a közbeszéd tárgya. Ők adják a “további hátrányos helyzetű” (Other Backward Castes, OBC) kasztokat. A Mandal-bizottság jelentése szerint összesen 3428 “közösség” tartozik ebbe a kategóriába, azaz a teljes népesség 54%-a (Gang et al.[2008]:p.5.).

A 80-as évektől kezdve az SC/ST számára fenntartott helyek jelentős részét nem töltötték be, és a központi költségvetés ilyen célokra fordított kiadásai is csökkentek. “A végrhajtasra már csak félig meddig került sor. A tervezési apparátus részéről hiányzott a valódi érdeklődés és a komoly szándék ... az elért eredmények pedig nem tükrözik a költségvetési ráfordításokat. A jegyzék szerinti kasztok és törzsek reprezentációja a különféle állami és közigazgatási funkciókban továbbra is igen gyenge” (NCRWC[2002]:p.5).

Számos esetben a különféle hátrányos helyzetű csoporthoz sorolják a nagy többségükben hagyományosan élő családokban élő, és a családjukat kenyérkeresőként egyedül fenntartó nőket is (kb. 6 millió háztartás, ld. Rajaram[2009]).

Tulajdon szempontból vizsgálva a szegények körébe az 1 holdnál kevesebb földdel rendelkező családok tartoznak, vizsgált időszakunk elején ő k a falusi lakosság 44%-át adták. Jövedelmi alapon az alacsony (évi 1200 INR alatti) jövedelműek száma 420 millió, azaz a vidéki népesség 60% volt (Kumar, Anand[2009]:p.159 és Kethineni-Humiston[2010]).

2.5.2. Népek és népcsoportok

Az indiai rasszokról ismert adatok szerint árja a népesség 72%-a, dravida 25%, mongolid és egyéb 3%. Emiatt a közösségi elhatárolódásoknak világos vérségi alapjuk nincs. Jelentősek viszont a nyelvi megosztottságok. Az indiai hivatalos nyelveknek két szintjük van. Az indiai államszövetség hivatalos nyelve a hindit és az angolt, a hindi állami nyelvként való használata azonban a déli államok, mindenekelőtt a tamil “nacionalisták”

ellenállása miatt sok évtizedes jogalkotási huzavona tárgya. A parlament és a jogalkotás angolul működik, a szövetségi államok egymás között angol vagy hindi nyelven tartanak kapcsolatot, saját belső működésük során saját nyelvüket is használhatják. Az egyes szövetségi államoknak legtöbbször saját nyelvük van. A hindi az északi hindi övben (Harjána, Uttár Pradés) anyanyelv, számos államban pedig valamilyen rokon nyelvet beszélnek. A törzsi nyelvekkel együtt a beszélt nyelvek száma meghaladja az ötszázat (Das,N.K.[2006]).

Az írások száma nyelvekhez hasonlóan nagy, és államról államra változik, ezért az angolul és hindiül nem beszélők/olvasók munkavállalásuk és az ország többi részével való közlekedésük miatt eleve hátrányban vannak. A vidéki joghoz jutás, vállalkozás, továbbtanulás stb. mind-mind az angol elsajátításával kapcsolatos korlátokba ütközik.

2.5.3. Vallások és közösségek

Az indiai társadalomban a jólét általunk vizsgált problémaköre igen sok tekintetben összefonódik a “vallási” és a “közösségi” hovatartozás problematikájával. A szubkontinens történelme többségi hinduizmus alávetettjeinek más közösségekbe való áttérésekből áll. Ilyen erjedés időszakában született a történelmi buddhizmus, és ilyen lehetőséget kínált az iszlám, a kereszténység és néhány a hinduizmuson belüli mozgalom is a középkor századaiban és a gyarmati időkben (Richard[2007]). Ez hozta létre India ma ismert “vallási térképét”. Az utolsó népszámlálás során megadott adatok alapján hinduizmushoz 827 millió fő (NCO GoI[2001]) tartozik. Ez az életmód szempontjából igen sok megkötöttséggel jár a *bráhmána varná*hoz tartozók (ld. 2.5.3 Vallások és közösségek fejezet) számára, és a lakosság osztályszempontból felfelé nivellálódó rétegeiben az ő szokásaikat követő magatartásokat hoz létre (ld. 3.15 Családszerkezet és közösség fejezet). A kasztrendszer veszteségeinek és elnyomottjainak helyzetét nagymértékben a hindu társadalmon belül hagyományozódott közösségi helyük határozza meg.

Az iszlám az elmúlt évezred első felében hódító és birodalomszervező erőként lépett fel Indiában, majd sok tekintetben betagozódott az indiai világrendbe. A muszlimok politikailag gyanúsak az őket Pakisztánhoz fűző rokoni szálak és az Öböl-államokból pénzügyileg és politikailag is támogatott vallásuk miatt. A muszlimok száma 2001-ben 138 millió volt, ezzel a világ talán legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségét jelentik. Kisebbségi helyzetük kultúrájuk szűk állami támogatásában, az urdu nyelv lassú

eltűnésében, és gyenge politikai képviselőjükben is megnyilvánul. A muszlim közösség maga is sok irányban megosztott, tagjainak többsége a periférián élő földművelő és kézműves.

A kereszténység hosszú történelemre tekint vissza Indiában. A nyugati partvidék lakossága szinte teljesen keresztény, emellett kis egyházközségek sok nagyobb városban találhatók. A keresztények száma 2001-ben 24 millió volt. A keresztények politikailag és gazdaságilag rugalmasabbak a vidéki India átlagánál, önálló egyházként befolyásuk azonban minimális.

A szikh közösség hatszáz évvel ezelőtti létrejötte óta tartja fenn harcos szembenállását a hindu többséggel. A szikhek száma 19 millió, többségük a Pándzsábban és Harjánában él. A szikhek erős, egymást támogató közösséget képviselnek. gazdasági befolyásuk növekszik, kékgalléros (műszaki, katonai) területeken és a "traktoros" mezőgazdaságban szerepük Észak-Indiában igen jelentős. A mintegy 8 millió buddhista szinte kivétel nélkül korábban áttért kaszton kívüli (ld. később a 2.5.1.5 Lemaradók és kirekesztettek fejezet). Említésre érdemes még a 4 milliós *dzsaina* közösség, a *dzsainák* magas státuszú, a hindu világrendbe legalább 2000 éve betagozódott, hagyományosan üzlettel, nem-kétkezi munkával foglalkozó közösséget alkotnak.

A fenti nagy "vallási" közösségeken belül és kívül Indiában a jólét alapjai szempontjából meghatározó igen nagy számú további csoport található (így a törzsek még megmaradt animizmusa, a számtalan hindu és muszlim szekta, a foglalkozással hagyományosan párosuló származási csoport) számbavételük azonban már szétfeszítené jelen tanulmányunk kereteit.

3. A szükségletkielégítők változásai a nyitás időszakában

3.1. Fizikai és biológiai környezet

Az emberi létezés a természeti környezettel való szimbiózisban valósul meg. Az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) átfogó irodalmi kutatás keretében vizsgálta a jólét és a környezet kapcsolatát. A kutatás a jólétet a szegénység ellentétéként értelmezi. Az ebben a tanulmányban szegénység ellentétének jólét Az UNEP által az ezredfordulón elfogadott Milleneumi Környezetvédelmi Értékelés szerint a környezetnek hármass jóléti szerepe van: a) ellátó (élelem, növényi szálak és tüzelő), b) szabályozó (tisztító, méregtelenítő, áradások hatásait enyhítő és végül c) gazdagító (spirituális, esztétikai és

társadalmi) (Sarukhán-Whyte[2005]:pp.3-6.). A szegénységi küszöb közelében és alatt élő falusi népesség számára a közvetlen fizikai és biológiai környezet a megélhetéshez és a jóléthez szüksége javak elsődleges forrása és az ezeket kereskedelmi áruk és szolgáltatások elosztásával felváltani kívánó gazdaságpolitika csak nagyon töredékesen éri el célját (Duraiappah[2004]:pp.6-14.).

Széleskörű belső és nemzetközi egyetértés mutatkozik abban, hogy az emberi létezés fizikai és biológiai alapfeltételei a gazdasági nyitás időszakában a falusi Indiában általában és sok okból romlanak. A falusi környezetromlás problémája részleteiben igen nehezen megragadható, sem a trendekről, sem a helyi környezeti mutatókról nem állnak rendelkezésre adatok (Dana et al.[2010]:p.6.). Az indiai közvéleményt (amely az írott médiában elsősorban angolul beszélő közvélemény) és így az elitet és a politikai vezetést is elsősorban a nagyvárosi környezet csökkenő élhetősége foglalkoztatja (Balakrishnan-Dhaliwal-Shah[2011]). Ez az elitvezérelt társadalmi berendezkedés egyik természetes vetülete, miközben India ma és a közeljövőben is egyértelműen falusi ország (Haub-Sharma[2011]:p.8.). Miközben a nagyvárosokra sem állnak rendelkezésre megfelelő mélységű és szélességű adatok, a falvak részletes környezeti monitoringja szinte kivitelezhetetlen. A környezet romlásával kapcsolatos közlemények száma magas, és gyorsan nő, ám legtöbbször csak helyi tapasztalatokra vagy kutatásokra épül.

3.1.1. Hely

A környezet fokozódó terhelését mindenekelőtt a növekedő népesség nyomásának tulajdonítják. Míg India ökológiai lábnyoma az elmúlt 40 évben alig változott, népessége megkétszereződött, azaz minden egyes emberre félakkora terület jut. Ehhez a szűkebb területre szoruláshoz adódnak hozzá a fokozódó egy főre jutó gazdasági tevékenység különféle következményei.

Magától értetődik, hogy az növekedő gazdasági tevékenység okozta terhelés a nagyvárosok peremterületeiről és az ipari zónákból a környező vidékre is átcsap. A vidéken sokfelé növekvő feldolgozóipari tevékenységen túl a bányászat (CSR[2007]), a különleges gazdasági övezetek (SEZ) (Sanathi[2010]), és az energia- és vízéhség enyhítését célzó víztározóépítések (Jensen[2004] és Roy[1999]) egyaránt az élhető vidéki környezetre telepednek.

A gazdasági növekedés és a környezet romlása közötti kapcsolat egyik elvi megközelítése az ún. környezeti Kuznetz-görbe. Eszerint egy adott környezeti terhelési tényező a GDP

növekedésével megszalad, jelentősen, majd csökkenő mértékben nő, míg egy idő elteltével csökkenő tendenciát kezd el mutatni, azaz fordított U-görbe jelleget vesz fel. Az ezzel kapcsolatos nemzetközi irodalom azonban nem meggyőző. Valószínű, hogy a lassan növő, magas nemzeti jövedelmű, a technológiaváltásokat gyorsan végrehajtó gazdaságok egyes környezeti tényezői leírhatók ilyen módon, ám a fejlődő országok gyorsan növő gazdaságaira nem alkalmazhatók (Stern[2003]:pp.11-12. és Yandle et al.[2004]:pp.27-33). Ugyanezt az ellentmondó alkalmazhatóságot erősítik meg indiai kutatások (Managi-Jenab[2007] és Mukherjee-Chakraborti[2009]:pp. 21-22.). Az általunk vizsgált időszak nagy részében nincs szignifikáns korreláció a vizsgált 16 szövetségi állam GDP-je, azok humán fejlettsége (HDI) és a környezet 63 indikátorral mért minősége között Mukherjee-Chakraborti[2009]:pp.1-3.).

A fenti kapcsolatot vizsgáló minden tanulmány hangsúlyozza a környezetpolitika, a törvényi szabályozás és a végrehajtás meghatározó szerepét (Managi[2008]:pp.2-3.). Az ilyen tartalmú törvényi szabályozás Indiában megtalálható és különösen az utóbbi évtizedben bővült, ám a törvények betartása a végrehajtásnak az egész jogszolgáltatásra jellemző gyengesége miatt elmarad Kumar-Managi[2009]:pp.35.).

A gazdasági növekedés liberális elkötelezettjei magától értetődően keresik és meg is találják azokat a környezeti terheket, amelyek környezeti Kuznetz-görbét írnak le. Az India környezetének állapotáról szóló, 2009-es jelentés például kizárólag a SO₂, a CO₂ és a NO_x évtizedes alakulásáról közöl hosszabb időtávú adatokat (Varughese et al.[2008]pp.23-26.). A környezetpusztulás megállításának elkötelezettjei viszont Indiában környezeti katasztrófát vetítenek előre. Nem véletlen az sem, hogy az indiai környezeti romlással foglalkozó vizsgálatok és elemzések elsöprő többsége külföldön publikált, külföldről finanszírozott illetve külföldi tudósok részvételével folyt le.

Miközben egyes elsőosztályú (Tier I) nagyvárosokban. mindenekelőtt Delhiben 1990 óta átfogó környezetjavítási intézkedésekre került sor (Delhi Government[2003]pp.10-17.), vidéken ilyen a nyitás időszakában nem ismeretes. Ezzel szemben hosszan sorolhatók mindazok a mezőgazdasági, ipari és környezeti beavatkozások, amelyek a vidéki élet egyes környezeteiben a jólét környezeti feltételeinek romlásához vezettek (Nayak).

A fizikai környezettel szemben támasztott emberi igény központi elemei a levegő, a víz, a talaj, a zajok és rezgések hiánya és a klimatikus tényezők. Ezek közül három, a víz, a talaj és a klíma is ökológiai összeomlással fenyeget, miközben együtt és külön-külön

mindegyik vitathatatlan jóléti tényező (Duraiappah[2004]:p.12. és Sarukhán-Whyte eds.[2004]:p.86).

3.1.2. Levegő

Az élhető fizikai környezet iránti alapvető emberi szükséglet a “tisza”, azaz inert oxigént és nitrogént adott arányban, minden mást csak egy megengedett küszöbszint alatt tartalmazó levegő elégíti ki. A légszennyezés akut problémáit a széndioxid (CO₂) kibocsátás és a lebegő apró részecskék koncentrációja okozzák.

Mivel India, mindenekelőtt a középosztályi India energiaigényét közel 70%-ban szénérőművek elégítik ki, a széndioxid kibocsátás az erőművi kapacitásokkal arányosan nő. Ehhez járulnak a növekvő motorizáció égéstermékei. Láttuk, hogy a káros mellékanyagok koncentrációja visszaszorult, de a CO₂ kibocsátás elkerülhetetlenül nő a járművek számával és teljesítményük növekedésével (2.3.7.1.9 Gépipar és járműgyártás fejezet). A gépjárművek okozta szennyezés életminőséget rontó hatását fokozza a zsúfolt és az utakra települt faluk térszerkezete (Sinha[1990]) is. Az egy főre jutó CO₂ kibocsátás Indiában 1990 és 2007 között megkétszereződött (WB WDI[2011]:CO₂).

A levegő minőségromlása szempontjából a távoli és szíárd burkolatú (pukka) úttal be nem kötött falvak (Közlekedés és infrastruktúra. Falusi úthálózat) továbbra is előnyös helyzetben vannak, a nagyvárosokhoz vezető utak, ipari zónák mentén találhatóak viszont a levegő növekvő szennyeződésével élnek együtt.

Az évente ismétlődő rizsszalma égetéstől májusban Harjána és a Pándzsáb vidéki területei egyetlen füstfelhőbe borulnak. A mezőgazdasági égetés a teljes légszennyezés 26%-át adja. A falusi légszennyezés legsúlyosabb velejárója beltéri légszennyeződés, amelyet a szilárd tüzelőanyagok háztartási felhasználása okoz (ld. a 2.5.1.4 *Ám ádmí* - a falusi tömegek fejezet). A hagyományos háztartási tűzhelyben rossz minőségű fahulladékot, nyesedéket, trágyát és hasonlókat égetnek el. A “tisza” (gáz és kerozin) fűtőanyagok terjedésének a kereskedelmi terítés korlátai és a szegénység is határt szab (Kumar-Viswanathan[2004]:pp.22-24.). Míg a nagyobb városokban az átállás 1990 óta jelentősen felgyorsult, a vidéken a felső jövedelmi decilisek háztartásait leszámítva még el sem kezdődött.

3.1.3. Víz

A mezőgazdasági területek vízbázisainak leromlása és az egészséges vidéki vízellátás a gyorsan súlyosbodó és vizsgált időszakunkban erősödő problémák egyike. A városok

növekvő középosztálya vízigényesebb(vízöblítés, mosógép, zuhany stb.) életmódra tér át, miközben a mezőgazdaságot ugyancsak a nagy a vízigényű kultúrák (rizs, búza stb.) túlsúlya jellemzi (ld. 3.1.3 Víz fejezet). 2008-ban a mezőgazdasági termelés 91 %-át a rizs, a búza és a cukornád adta (Grail Research[2009]:p.14.). A városok és és a vidék vízért folytatott versenye India feloldatlan környezetpolitikai dilemmája, amelyet a gazdasági növekedés csak élesít (Brooks[2007]). A vízigényt fokozza az ipar és az energiatermelés, mindenekelőtt a szénérőművek vízfogyasztása, amely az 1990 évi 6%-ról 2005-re 13%-ra emelkedett Bhushan ed.[2004]:p.2.).

A vízellátás és a vízszennyezés problémaköre egyöntetűen ember-okozta hatásoknak tudható be. A szélsőségesen rosszul működő igazgatás, megfoghatatlan és betartatlan törvények és rendelkezések, kormányzati korrupció, az ipari és alkossági szennyezés együttesen teszik használhatatlanná a vízkészletek igen nagy hányadát (Datt-Sundharam[2006]:pp.100-101., Srikanth[2009], Brooks[2007]:p.IV., Gaurav[2010], Narain[2009]:p.38-39. és UNDP HDR[2006]:pp.144-145.).

A költségvetési előirányzatokat vizsgálva India az elmúlt két évtizedben nagyságrendekkel többet fordított a vízellátás javítására. Mindezzel a vidéki vízellátás és a víz minősége mégsem mutat javulást (Srikanth[2009]pp.318-319.). Az egy főre jutó rendelkezésre álló vízmennyiség 1990-ben 1820 m³, 2000-ben, 2010-ben pedig már bizonyosan 1700 m² alá csökkent (KPMG[2010]:p.3.).

1990-ben India lakóközösségeinek (ghar) 68,5%, 2001-ben 74%, jelenleg kb. 90%-ában van ivóvízvezeték, azaz jut legalább 1 kézi működtetésű kút. A növekedési sikertörténetbe ez a mutató illik bele, ennek értelmében India 1600000 lakóközösségének 850 millió lakosa jut vízhez, azonban ebből legalább 500 ezer nem kapja meg a névlegesen járó nap 40 litert.

A hivatalos adatok szerint (National Family Health Survey-3, 2005-06) a vidéki lakosság 87,6% jut "emelt szintű" vízforráshoz. Ez 53%-ban fűrt kutat, 16%-ban nyilvános kutat, és csak 11%-ban jelent lakóhelyre vezetett vizet.

A fűrt kutakat egyre mélyebbre kell ásni a vízbázisok csökkenése miatt. 1990 óta a vízbázis magassága kb. 10%-kal lett kisebb, számos vidéken a víz szintje évente 1 m-t csökken.

A fűrt kutak magántulajdona a vízproblémák két fő előidézője. A földek öntözése a művelők elsőrendű anyagi érdeke. A saját tulajdonú kutakból kivehető víz mennyiségét

semmi nem korlátozza. Majd minden szövetségi államban támogatják az elektromos áram árát, aminek jelentős részét az öntözővíz felszivattyúzására használják. Az öntözés a termés hozamok növelésének nyilvánvaló útja, hiszen az öntözött földeken kb. 2-szeres termésátlagok érhetők el. Másrészt a kutak államilag támogatott létesítéséhez növekvő anyagi erő szükséges. A kutak fölötti rendelkezés a magas státuszúak és a jómódúak kiváltsága ("waterlords"), ezért a víz a szegényebbek számára drágul, míg a jómódúak számára mindinkább ígéretes jövedelemforrás. Az indiai faluk sajátos szociológiai feltételei között a kutak létesítéséhez kapható források és támogatások is a faluk jómódú birtokosai számára állnak rendelkezésre (Kumar, Akhilesh [2006]).

A fűrt kutaknak a felszíni vizek A nagy folyók mindegyikének szennyezettsége meghaladta már az emberi felhasználhatóság küszöbértékét, a Dóáb két meghatározó folyója Dzsamná és a Gangá élettanilag egyaránt halottnak számít (Jaiswal [2007]).

Az elmúlt két évtizedben tehát tovább nőtt a vidéki lakosságnak a fűrt kutaktól való függése, Az összes magántulajdonú artézi kút számát kb. 19 és 26 millió közé becsülik (Bhaduri-Amarasinghe-Shah [2009]). Vidéken az ivóvíz a lakosság 90%-a számára kezeletlen felszíni víz fogyasztását jelenti. A mind mélyebb fúrások és a vízbázisok romlása miatta kutak nitrítéssel, arzénal és fluorittal szennyezettek (jelenleg a lakóközösségek 11%-át érintő területen). A víz minősége a hasmenéses és más fertőző betegségek és a mérgezések nagy részéért felelős (ld. 3.18 Egészségügyi állapot egészség fejezet, Pilgrim - Kumar [2010]).

A kormány nem hagyott fel a nagyszabású vízügyi projektek terveivel sem. A legfontosabb az egész Indiai-félsziget 30 folyójának összekapcsolását elvégző Indian Rivers Inter-link. A Világbank támogatásával folytatódnak a nagy gátépítések is, noha ezeket növekvő ökológiai és szociális kritika övezi.

India 1975-ben még a megfelelő vízhozzáférést biztosító országok közé számított, 2000-re azonban a vízhiányos kategóriába került (water-stress), azaz nem rendelkezik évente 1700 m³ egy főre jutó vízmennyiséggel (Grail [2009]). 2007-ben India 5723 *táluk*jából 1000-ben volt leromlott a vízbázis állapota (Mitra [2007]:p.2.).

3.1.4. Zaj

Indiában a zajártalmak elleni védelem csak a kezdeteknél tart. A vidéki helyzetre vonatkozóan csak néhány helyi tanulmány hozzáférhető. Annyi bizonyos, hogy a zajszint mérések minden esetben a névlegesen megengedhetőnél nagyobb zajszinteket mérnek,

különösen a nappali órák alatt (Goswami[2010]). Magát a trendet, a romló tendenciát senki nem vitatja. A zajszint és ezzel a zajártalmak esélye az iparosodás mértékével párhuzamosan monoton nő. Az utolsó évtizedben számos központi és szövetségi állami törvény és rendelkezés született, azonban tényleges betartatásukra nem kerül sor. Kidolgozták és elvben elindították az országos zajmérés rendszerét, de ebből értékelhető adatok eddig nem kerültek nyilvánosságra.

A növekvő zajterhelésért elsősorban a közúti forgalom növekedése felelős. A közlekedő járművek száma 1990 és 2010 között nyolcszorosára nőtt. Az indiai viszonyok sajátossága, hogy a járművek túlnyomó része motorkerékpár és háromkerekű, amelyek motorja minden szigetelés nélkül adja át hangját a környezetnek, valamint teherszállító jármű. A két- és háromkerekűek motorteljesítményének növekedése a darabszámuk növekedését is meghaladja. A motorizáció elkerülhetetlen velejáróra a dudálás is, amelyet itt bármely szándék jelzésére minden közlekedési helyzetben használnak (CSE[2006]:pp.10-17.).

Növekedő zaj származik a vallási és kegyes használatból is, ahogyan vidéken is elterjednek a mecsetek hangerősítő berendezései és a gyülekezeti rendezvények, amelyeket részben eltömegesedésük, részben a politikai alapon kapott anyagi támogatás miatt látnak el erősítőkkal. A jelentősebb fesztiválok idején a zaj napokig elviselhetetlen lehet.

Az ipar növekedésével egyre több vidéki körzetbe települ zajos ipari tevékenység. Az ipari üzemek, vasúti pályák, főútvonalak közelében lévő falvak lakóinak elenyésző esélyük van arra, hogy az üzemekkel szemben jogorvoslatot kapjanak.

A falusi zajszennyezéshez hozzájárulnak a sajátosan vidéki zajforrások is. A mezőgazdasági gépek, mindenekelőtt a traktorok terjedése nyilvánvaló zajterhet hoz magával. Az indiai traktorok tervezésekor a vezetők és a többi munkások zajártalma mindeddig nyilvánvalóan nem játszott szerepet. A traktorokkal való munkavégzés a traktorosok 48%-ánál okoz bizonyítottan tartós halláskárosodást (Kumar,Adarsh[2005]). Riasztó zajforrások a mindenfelé megtalálható, a faluk belterületén használatos malmok, az áramhiány esetén mindig elindított aggregátok és a kutak vízkiemelő szivattyúi is.

3.1.5. Klimatikus viszonyok

Indiában az éves középhőmérséklet a 20. század során 0,48 C fokkal emelkedett. A viharok és szubtrópusi viharok gyakoriságában nem tapasztalható szignifikáns változás. Ugyanakkor a közérzeti indexek a relatív páratartalom növekedése és egyes hónapokban a

maximális hőmérséklet növekedése figyelhető meg Srivastava,A.K.[2007]:pp.22-23.). Az 1951 óta mért hőhullámok napokban mért hosszúsága növekszik, ami a hőhullám okozta halálozások növekvő trendje miatt rendkívül nyugtalanító.

Hőhullám okozta halálozás Indiában		
Időszak	Halálozások száma	
1979-1988	2098	
1989-1998	2441	
1999-2004	3023	
Forrás: Akhtar[2007]:p.54.		

16. táblázat Hőhullám okozta halálozás Indiában

Az indiai médiában az elmúlt évtizedben igen gyakorivá váltak a hőség okozta ártalmakkal kapcsolatos közlemények. Míg a trend emberi tevékenységgel való kapcsolata még vitatott, a klimatikus változások Indiában is adaptációs és ellenintézkedéseket követelnének meg, amelyek nélkül a klimatikus terhek aránytalanul sújtják a szegényeket, a fedél nélkülieket, a megfelelő ivóvíz, áramellátás és szennyvízelvezetés nélkül élőket (Akhtar[2007]:pp.55-56.). A vidéki környezetben a hőségnek való kitettséget a fák és az épített környezet csökkenti, azonban a fával borított területek arányának visszaszorulása (ld. 2.2.1.2. Műveletlen természeti területek és erdőségek fejezet) az árnyékhoz jutást is nehezíti.

3.2. Biológiai környezet (ökoszisztéma)

India nemrég még alig természetes élőhelyei egy közismertté vált sajtónyilatkozatot idézve⁷³ az “elveszett paradicsom státusza felé tartanak”. A megmaradt területek zsugorodása és a növekvő terhelés mindinkább veszélyezteti az élőhelyek és az élővilág kivételes sokféleségét. A biodiverzitás gyors csökkenésének fő okai az élőhelyek zsugorodása és széttöredezése a mezőgazdasági tevékenység terjedése miatt, a növekvő kitermelés (bányászat, halászat, favágás és erdőgazdálkodás), valamint a településfejlesztés (emberi települések, ipari és az ahhoz kapcsolódó övezetek). A fajok számának csökkenéséről csak esetleges adatok vannak, így pl. kihalás előtt áll mind a 18 Indiában őshonos baromfifajta, és legalább 40 különböző faj kihalása bizonyított (Kothari et al.[2005]), miközben igen sok a kihalás szélén áll (Singh,Katar[2009]). A vadon élő növények szinte a teljes vidéki lakosság számára a szükséges gyógynövények, táplálék és

⁷³ M.S. Swaminathan, idézi Balaji[2010].

fűszerek forrásai, továbbá sok helyen rituális és más kulturális funkciókat töltenek be (Corvalan et al.[2005]:pp.2-5.) (Sarukhán-Whyte[2005]:pp.57-60.), ezért az élőhelyek csökkenése a vidéki jólétet közvetlenül veszélyezteti (Somanathan[2007], Sarkar[2007]és Balaji[2010]).

A szubkontinens erdőtakarójának 40%-a tűnt el az elmúlt 2-5 század alatt. Az erdőtakaró gyors leromlása vizsgált időszakunkban sem állt meg. Bár az erdőségek az 1980-as években India egész területének 20%-a körül stabilizálódtak, ennek csak 12%-a volt sűrű erdő, a többi ritkábban fásult ún. "nyílt" erdő. Az 1988-ban életbe lépett új Erdészeti Politika (New Forest Policy) szakított az erdőterületek centralizált kezelésével és az erdős és hegyvidékeken élő törzsekkel való együttműködést írt elő az állami erdőségek kezelő számára az erdők védelme és regenerációja érdekében. Datt-Sundharam[2006]:pp.94.-98.)

A FAO adatai szerint 1990 és 2000 között a sűrű erdőterület kis mértékben, 63 millió hektárról 67 millió hektárra növekedett, majd a következő évtizedben a növekedés megállt. Ezzel szemben az egyéb fás területek 1990 és 2000 között évi 2%-kal, a következő évtized első felében már évi 2,7%-kal csökkentek. Ugyanezen időszak alatt az ültetvények területe 4,5, ill. 3%-kal emelkedett (FAO[2007]).

A fogyó faállomány nehezebbé teszi a tüzelőanyag gyűjtését, amelyre a falusi lakosság 77%-a szorul ma is (Sarkar[2007]:p.227. és Muok[2009]:p.3.).

A GATT TRIPS egyezményéhez való csatlakozás Indiában a termesztett fajok sokféleségét veszélyeztető nyomást hozott létre és megkérdőjelezte a földet művelőknek az általuk emberemlékezet óta szaporított fajták feletti korlátlan rendelkezését. Így a földművesek az India-szerte változó hagyományoknak megfelelően 50 000 különféle rizsfajtát termesztenek Navdanya[1993]. Ez a nagy változatosság az idők során a talajok és a klimatikus viszonyok különbözősége, folytán mutációk, a természetes kiválasztódás és tudatos fajtanemesítés eredményeként alakult ki. A TRIPS szabályai tiltják, hogy a termelők újravessék a szabadalmi védelem alá került rizsfajtákat⁷⁴ A vetőmaggal való önálló gazdálkodás visszaszorulása a biológiailag sokféle mezőgazdasági termesztés hanyatlásához vezethet, ami a körülvevő ökoszisztéma sokféleségét is aláássa (Dawkins[1995]).

⁷⁴ A génmódosított hibridekkel szemben a fajtanemesítés eredményeként keletkezett növények magja ismét elvethető.

Jelentős probléma a halállomány fogyása Kerala partjainál. A túlhalászást a korábban állami támogatást élvező vonóhálós halászat számlájára írják. A halászat módjának és az indiai felségvizeken a halállománnyal való gazdálkodásnak nincs ellenőrzött módja (Singh[2009]:p.43-44.).

3.3. Jövedelem és szegénység

A 2000-es évek elejéig a kormányzathoz közeli elemzők és különösen a Világbank szakértői szélsőségesen derűlátó számokat tettek közzé az indiai szegénység mértékének csökkenéséről. A legszélsőségesebb becslés 2004-ben az akkor hivatalos 26%-kal szemben a szegények arányának 13%-ra való csökkenését mutatta ki (Bhalla,Surjit[2004]). Mások ezzel ellenkezőleg a szegények arányának minimális csökkenését állapították meg és a szegények abszolút számának növekedésére hívták fel a figyelmet (Sen-Himanshu[2004]). A jólét és a jövedelemszint kapcsolatát célzó vizsgálatok tanúsága szerint (Diener[2001], Diener [2004] Li Ping Tang[2004] és Max-Neef [1995]) a jólét a jövedelem (egyéni vagy családi jövedelem) egy kritikus szintjéig az élettel való elégedettség meghatározó tényezője. Ezt a viszonylag sokat tárgyalt küszöböt 10 000 és 75 000 USD között becsülték meg (Toyama[2011]). Vizsgált időszakunkban a vidéki népesség túlnyomó többsége Indiában egyértelműen ez alatt a küszöb alatt élt (Sengupta et al.[2008]:p.49), az egy főre jutó jövedelem a teljes vidéki népesség közel 80%-ánál nem haladta meg az évi 800 USD-t, és ez még a vásárlóerő paritások korrekciója után, azaz kb. 3-mal megszorozva⁷⁵ is arra vezet bennünket, hogy a megélhetés, és ezzel a jövedelmi szegénység a vidéki India jólétének változatlanul meghatározó tényezője.

A jövedelem magától értetődő funkciója a megélhetés költségeinek fedezése. A megélhetés azonban a falusi Indiában komplex jelenség (Hiremath[2007]), és jövedelmi szempontból erősen különböző forrásokból táplálkozik. A munkabérként illetve terményértékesítésből szerzett jövedelmen kívül meghatározó a saját földtulajdon, a családi háttér (az eltartottak száma, kor, a keresők száma) és a megélhetés nem piaci formái, így a természeti környezetben található erőforrások és a saját nem monetizált termelés. Az egy főre jutó átlagos egyéni jövedelem generális használata már ezért is igen problematikus.

A központi kormányzati kommunikációnak, az ország vezető közigazdászainak és a Világbank szakértőinek a liberális reformkurzus melletti egyik központi érve mintegy

⁷⁵ India egy főre jutó GDP-je 2009-ben kb. 1124 USD, vásárlóerő paritáson (PPP) pedig 3176 USD (EW[2010]).

másfél évtizeden át a szegények számának 1991 óta kitartó csökkenése volt. A nemzetközi létminimumnak számító 1 dollár körüli küszöb alatt élők száma az indiai Tervbizottság (Planning Commission) adatai szerint 1993/94 és 1999/00 között a népesség 37,3 %-áról 27,4 %-ára csökkent, majd a 2004/05 évi NSS a szegények arányának 28,3%-ra való növekedéséről számolt be. A hivatalos adatok használhatóságával szemben azonban az ezredfordulót követően máig sem csituló polémia bontakozott ki. Először egy 2000 végén megjelent úttörő statisztikai cikk hívta fel a figyelmet arra, hogy a kérdőívek szövegének megváltoztatása⁷⁶ a becsült fogyasztás bizonyos mértékű növekedéséhez vezetett (Sen, Abhijit[2000]). Jóllehet ez csak 15-18% közötti fogyasztásnövekedést jelentett, ez a szegénységi küszöb alatt élők számának megfeleződésével járt amiatt, mert a szegények igen jelentős arányban a küszöb közelében lévő fogyasztási szinten élnek.

A statisztikai rendszer bizonytalansága körül ezután kiélesedett vitában végül egy kompromisszumos szövegezés került használatba, ám ez az ezt megelőző és az ezt követő adatok összehasonlíthatóságát kizárja.

A statisztikai rendszer másik erősen vitatott sajátossága a szegénységi küszöbnek az egy főre jutó kalóriabevittel való meghatározása. Az eredetileg 1 USD körüli szegénységi küszöb az idők során 0,25 USD közelébe csökkent. A szegénységi küszöb hivatalos meghatározása ugyanis egy kalóriabeviteli norma alapján számított fogyasztói kosár volt, melyben 80%-ot képviseltek az élelmiszerek (Tendulkar et al.[2009]). Ezt a normát 1978-ban vezették be és minden évben egy deflátor árindexszel korrigálták. Az évtizedek során a fogyasztói kosár azonban számottevően változott, és így a 2000-es évek elején a számított szegénységi küszöb szerinti napi jövedelem csak 1750-1800 kcal kalóriaértékű élelmiszerre volt elegendő.

Ezért az elmúlt években számos kutató érvelt amellett, hogy a szegénységi trendek vizsgálatakor logikusan a mindenkori folyó árakon 2400 kalória energiaértékű élelmiszer vásárlására fordított kiadást kell alapul venni (Chandrasekhar-Ghosh[2000], Patnaik[2006], Mehta, Jaya[2004], Kaur 2008). Ebben az esetben a hivatalosan számon tartott 35% helyett 2008/09-ben közel 75%, azaz négy falusi lakosból három élt a szegénységi küszöb alatt. Ez azt is jelenti, hogy az élelmiszerek ártámogatását nyújtó

⁷⁶ Az ún. referencia periódus, azaz a kérdőívekben alapul vett időszak az egységes 30 nap helyett élelmiszer dohányáru esetében 7 napra, tartós fogyasztási cikkek, oktatás és egészségügyi költségek esetében 365 napra változott.

PDS-rendszer „célzottá” tétele (ld. 3.5 Szegényellátás és segélyezési rendszer fejezet) jóformán kudarcra van ítélve. A Szervezetlen Szektor Vállalkozásainak Nemzeti Bizottsága (NCEUS) 2008-ban hasonló becslést tett közzé, melyben a hivatalos szegénységi küszöb kétszerese (napi 20,3 INR) alatti jövedelemmel rendelkezőket sorolta a “szegény és sérülékeny” kategóriába. Ez a két kategória összesen a teljes népesség 77%-át tette ki (Kaur[2008]:p.245.).

Végül a szegénységi küszöb számításának legtöbb kritikusa (Sen,Abhijit[1999], Chandrasekhar-Ghosh[2000], Mandal[2003], Deaton[2004], Patnaik[2006]) felhívta a figyelmet arra is, hogy a szegények alapvető, vagy minimális szükségleteinek a szükséges kalóriabevitelre való szűkítése teljesen életidegen, hiszen a tényleges fogyasztói kosár minden esetben kiterjed a fehérje, vitamin és más létfontosságú táplálkozási szükségletekre, akárcsak a legszerényebb értelemben vett lakás (fedél), egészségügyi ellátás stb. kiadásaira.

A fenti statisztikai ellentmondások miatt a falusi lakosság jövedelmének hosszabb távú alakulásáról megbízható idősor-adatok teljes időszakunkra nem állnak rendelkezésre. Annyi kétségtelen, hogy a szegények abszolút száma nem csökkent, a legáltalánosabban elfogadott konszenzus szerint is a vidéki Indiában változatlan számú szegény, mintegy 400 millió ember él. A csökkenő szegénységről beszámoló hivatalos adatoknak egy sor más adat is ellentmond. Többek között a 90-es évek során az előző évtizedhez képest megfeleződött a terméshozamok növekedése, csökkent a vidéki beruházások GDP-hez viszonyított aránya, számos gabonaféle felvásárlási ára szintén csökkent, a hitelfelvétel lehetőségei szűkültek és jelentősen megnőtt a földművelésből élők eladósodottsága is. A szegénység mértékének szisztematikus alulbecslését állapította meg egy a Világbank által támogatott, 300 faluközösségben indiaszerte végzett vizsgálat, amely a szegénység szubjektív érzékelésére épült (Narayan- Sen- Hull[2008]). A legújabban hivatalosnak tekinthető becslés a Tendulkar-bizottság jelentésére épül (2009), amely a szegénységi küszöb számítását megváltoztatva a szegények számát a népesség 37,2%-ában állapította meg (Nandakumar[2010]:p.27.)

Vizsgált időszakunk során Indiában az országosan egy főre jutó átlagjövedelem folytonosan növekedő trendje a vidéki jövedelmi viszonyok alakulásával nincs egyértelmű korrelációban. Az alaposabb elemzők között azonban elfogatható mértékű az egyetértés abban, hogy 2005 körül a teljes vidéki népesség közel háromnegyede élt az önfenntartást

éppen lehetővé tévő jövedelemszinten, illetve nem fért hozzá az öfenntartást biztosító illetve kiegészítő természeti erőforrásokhoz illetve közszolgáltatásokhoz.

3.4. Élelmiszerellátás és táplálkozás

Az élelmiszerellátás alaptényezői a termelés, az élelmiszerekhez való hozzájutás és a kialakult táplálkozási szint (Nandakumar et al.[2010]:p.1.).

Az indiai táplálkozás alapvetően az otthon, családon belül megfőzött, főleg gabonafajtákból álló és zöldségekkel kiegészített étrendre (ld. 2.5.1.4 *Ám ádmí* - a falusi tömegek fejezet) épül. Ez a táplálkozási rendszer a táplálkozástudósok szerint eleve érzékennyé teszi a népeiséget az alultápláltságra és a hagyományos élelmiszerek nagy volumenű helyettesítése keresztülvihetetlen.

Noha 2007-08-ban a művelhető terület 64%-án vetettek kenyérgabonát ("food grains"), ez a mezőgazdaság teljes termelési értékének (növénytermesztés, állattenyésztés, halászat) csak a 25%-át adta. A gabona vetésterülete más, jóval nagyobb értékű terményekkel versenyez amellet, hogy a megművelhető terület is zsugorodik az egyéb gazdasági földfelhasználás (ipari zónák, közlekedési és városfejlesztés) rovására. 1991/92 és 2008/09 között a gabonatermelés átlagosan mintegy évi 1%-kal nőtt, azaz elmaradt a népeiség növekedésének mértékétől, amely ugyanebben az időszakban 2%-ról fokozatosan csak 1,3%-ra mérséklődött, azaz a fejenként rendelkezésre álló gabona mennyisége csökkent ([Datt-Sundharam[2007]:pp.486 és (Nandakumar et al.[2010]:p.9.).

A táplálkozási szintet Indiában hagyományosan az egy főre jutó napi kalóriabevétellel szokás jellemezni, hiszen a fehérjék, vitaminok stb. fogyasztása ugyancsak nélkülözhetetlen az egészséges táplálkozáshoz, ezek azonban a döntően hagyományos gabonafajtákból és fűféléből álló fogyasztás miatt kevésbé kritikusak. A kalóriabevitel elsősorban az elfogyasztott gabona mennyiségétől függ. A falusi lakosság jelentős része (földdel nem rendelkezők, részes művelők, nagycsaládosok, özvegyek és gyermekeik stb.) számára a kalóriabevitel biztosítása nehezebbé vált (Patnaik[2009]).

Az egy főre jutó gabonafogyasztás a teljes időszak során csökkent, vidéken az 1983 évi fejenkénti 15 kg-ról 2009-re 12 kg-ra esett, miközben a városokban ugyanebben az időszakban csak 11,3 kg-ról 10 kg-ra csökkent. Ez a csökkenés nem magyarázható egyértelműen az élelmiszer-gabona relatív árának emelkedésével és a vidéki reáljövedelmek hosszú távú emelkedése mellett ment végbe. A gabonafélék fogyasztásához hasonlóan a zsír kivételével csökkent a többi alapvető élelmiszer

fogyasztása is. Ezek a változások részben magyarázhatóak a fizikai munkavégzés csökkenésével és az egészségi állapot általános javulásával, ennek azonban India és különösen a vidéki szegény lakosság lesújtó antropometriai trendjei ellentmondanak (Deaton-Dréze[2009]). Mások a szerint a változások részben a kereslet változatlansága mellett a fogyasztói árak és az élelmiszerre fordított kiadások változásaival magyarázhatók (Gaiha et al.[2010]). A táplálkozás főbb mutatóinak alakulását mutatja a 17. táblázat:

A táplálkozás trendje Indiában, 1987-2005							
	NSSO forduló	Kalória-fogyasztás (cal)		Protein fogyasztás (g)		Zsír- adék fogy- asztás (g)	
		Vidéki	Városi	Vidéki	Városi	Vidéki	Városi
1987-88	43	2,233	2,095	63.2	58.6	28.3	39.6
1993-94	50	2,153	2,073	60.3	57.7	31.1	42.3
1999-2000	55	2,148	2,155	59.1	58.4	36	49.9
2000-01	56	2,083	2,027	56.8	55.3	34.6	46.5
2001-02	57	2,018	1,982	54.8	54.2	33.6	46.4
2002(2)	58	2,025	2,014	55.4	54.9	34.7	51
2003	59	2,106	2,020	58	55.5	36.4	47.1
2004(1)	60	2,087	2,036	56.9	55.9	35.5	49
2004-05	61	2,047	2,021	55.8	55.4	35.4	47.8
Forrás: NSSO, összeállította Deaton-Dréze[2009]							

17. táblázat A táplálkozás hosszú távú alakulása

A csökkenő táplálékfogyasztás következtében a lakosság háromnegyede él a fejenként javasolt napi 2400 kalóriás szint alatt. Az alultápláltság mértéke messze meghaladja a szubszaharai országokét, amelyek GDP-je ma már messze elmarad Indiáé mögött.

Az alapvető élelmiszerek termelésének nagy vesztesei a hüvelyesek, vetésterületük az egész időszak során stagnált, a hozam pedig keveset nőtt, az éves termelés 1998/99-ben 15 millió tonnás rekordot ért el, amit csak 2007/08-ban ért el megint. Az ország növekvő behozatalra szorult, amely (ASSOCHAM[2011]).

A hüvelyesek egy főre jutó fogyasztása időszakunk alatt igen jelentős mértékben, mintegy 16 kg-ról 10 kg-ra csökkent (Dorin-Landy[2009]:p.96. és ASSOCHAM[2011]).

Ugyanakkor lassan nőtt az egyéb táplálékforrások iránti kereslet, a vidéki lakosságban 1988/89 és 1999/2000 között 4%-kal nőtt húst, a tojást, vagy halat is fogyasztók aránya (Mehta[2008]:p.7.), ez azonban nem kompenzálhatta a kieső gabonafogyasztást és a hüvelyesek csökkenő fogyasztását.

Elsősorban a hüvelyesek csökkenő fogyasztása felelős a proteinhiányos alultápláltságért. A minőségi táplálkozás, így elsősorban a gyümölcsök és zöldségek alacsony aránya

okozhatja a különösen a gyermekek körében jelentkező nyomelem, vas- és folsav, valamint vitaminhiányt (Athreya et al.[2008]:p.117.)

A fenti alapvető táplálkozási trendhez adódnak hozzá az utóbbi két évtized kulturális hatásai. Az előrecsomagolt élelmiszerek fogyasztása vidéken csak a felső jövedelmi decilisre jellemző, de a zsiradékok növekvő fogyasztása, és a nyomában terjedő elhízás és a gyakoribbá váló a szív-érrendszeri megbetegedések ennél szélesebb körű hatásra utalnak (ld. 3.18 Egészségügyi állapot és ellátás fejezet).

3.5. Szegényellátás és segélyezési rendszer

A szegényellátás központi eleme a hosszú múltra visszatekintő közellátási rendszer (Public Distribution System, ld. 2.4.3 Az állam gazdasági szerepe fejezet). A közellátási rendszert 1982-ben bővítették ki jelentősen az “Alapvető szükségletek programja” (“Essential Supplies Programme”) néven azzal a szándékkal, hogy az alapvető fogyasztási cikkek árának és fogalmazásának stabil ellenőrzését biztosítsa. A “fair price shopok” (FPS) számát 1980 és 1984 januárja között 230 ezerről 302 ezerre növelték. Amellett, hogy a központi kormány magára vállalta az alapvető élelmiszerek és közszükségleti cikkek (búza, rizs, cukor, kerozin, étolaj és barnaszén) ellátásának biztosítását, az egyes államok ezt tovább bővíthették. A gabona- és a cukorellátást az FCI, az olajat a szövetségi államok nagykereskedelmi vállalatai, a szenet a Coal India Limited, a kerozint a nagy állami olajtársaságok koordinálták. A működés 1985-ös értékelése során kitűnt, hogy az ellátás akadozik és gyakoriak a jogosulatlan vásárlások, a rendszerben biztosított árumennyiség egy részét ugyanakkor nem hívják le, az FPS üzleteket működtetők számára pedig nem biztosított a nyereségesség (PC GoI[2005]:p.2.).

Ugyanakkor a felnőtt lakosság fele jutott elégtelen táplálékhoz, a gyermekek 52%-a alultáplált és 20%-uk krónikusan alulfejlett volt. A PDS rendszer központi kritikája azonban nem a krónikus és tömeges alultápláltság felszámolására, hanem a rendszernek az országra nehezedő gazdasági terhére összpontosított, és a Világbank erős támogatása mellett látott neki az piaci ármechanizmusokat súlyosan torzító szegény-ellátás átalakításának (Müller[2004]:p.48.). 1992-ben a közellátási rendszer megújítására került sor (Revamped PDS , RPDS). Ekkor 1752 gazdaságilag és szociálisan hátrányos körzetet (*taluk*) határoztak meg. Ezek a körzetek támogatott áron szállított alapvető cikkeket kaptak. A tervezett fejadag családonként 20 kg gabona volt. A PDS infrastruktúrát mobil furgonokra és raktárhálózatra építették, és 50%-ban támogatással, 50%-ban kölcsönrel

finanszírozták. Az 1995-ös ellenőrzés során úgy találták, hogy bár a rendszer általában, régiótól és szövetségi államtól függetlenül segítséget jelent a legrászorultabbaknak, a megvalósítás nagyon egyenetlen, a házig szállítás alig valósul meg, a tárolás gyakran alkalmatlan és minőségi problémákat okoz, a jogosultak hozzáférése, a nyitva tartás stb. pedig kiszámíthatatlanul változó (Singh,Gajendra[2007]:p.14.).

1997-ben került sor a Célzott közellátási Rendszer (“targeted” PDS) bevezetésére. Ez az igazoltan a szegénységi küszöb alatt élők számára (BPL) egy meghatározott mennyiségű gabona vásárlását tette lehetővé a “tisztességes árú üzletek” hálózatában (Fair Price Shop, FPS), a szegénységi küszöb felett élőknek (APL) azonban csak piaci áron lehetett vásárolniuk. Így a megújított, RPDS közellátó rendszerrel szemben, amely a rászoruló területeken mindenkinek támogatott ellátást kínált, a rászoruló szegényeknek mindenütt elve vált meghatározóvá.

A támogatott áron vásárolható mennyiség családonként 10 kg gabona volt, amelyet 2000-ben 20 kg-ra emeltek. A megcélzott kör a föld nélküli mezőgazdasági munkásokat, a marginális földművelőket, a falusi kézműveseket, a napszámosokat és a városi nyomornegyedek lakóit foglalta magába. Ez utóbbiak esetében az ellátás minden lakóra kiterjedt. Egyébként a rendszer a központi felmérés szerinti szegény ellátását tette lehetővé, a személyek kiválasztását azonban szövetségi állami hatáskörbe utalta. A rászorultak meghatározásában jelentős szerepet kaptak a *grám páncsájak* és *grám szábhák*. Az egyes szövetségi államoknak a rendszer boltjaiban a központilag meghatározott nagykereskedelmi árat (CIP) legfeljebb 50 *pészával* (0,5 INR) meghaladó árat kellett biztosítaniuk.

A központi szabályozás alapján minden jogosultat új, arcképes igazolvánnyal láttak el. A végrehajtást szigorú monitoring rendszernek kellett figyelemmel kísérnie (PC GoI[2005]:pp.3-5.).

A 2005-ben megjelentetett értékelés alapján a célzott PDS rendszer lényegében kudarcot vallott, nem tudta elérni azt, hogy a rászoruló rétegek táplálkozási szintje ne romoljon az árak növekedése következtében. A növekvő árak a támogatott bolthálózatban (FPS) is közel azonos mértékben emelkedtek, így a támogatott és a szabadpiaci árkülönbség jelentősen lecsökkent, miközben 2002-ben a kezelhetetlen nagyságúra duzzadt gabonakészlet miatt a szegénységi küszöb felettiiek (APL) számára kínált árakat ismételten lecsökkentették (Upadhyay-Kak[2007]:pp.151-152.).

Az ellenőrző értékelés szerint a támogatott árú gabona 57%-a nem éri el a megcélzott csoportokat, és 36%-a elszivárog a rendszerből (PC GoI[2005]:p.20.). A célzott rendszer a valóságban egyszerre zár ki nagy tömegű jogosultat és kedvezményez jogosulatlanokat. Az rendszer valamennyi hátrányát és hatékonysági kívánnivalóit figyelembe véve a költségvetésnek 3,65 INR-be kerül 1 INR eljuttatása a kedvezményezettekhez (PC GoI[2005]:p.15.).

3.6. Földhelyzet

Időszakunk során az indiai földtulajdon szerkezetében nem következtek be lényeges változások, ami a népesség növekedése és a többi szektor jelentős munkaerő felszívó hatása híján a birtokok további aprózódásához vezetett. Az átlagos birtoknagyság összindiai viszonylatban folyamatosan aprózódott. Az aprózódás fő oka a növekedő népesedési nyomás, a családi birtok idővel növekvő számú örökös között kerül felosztásra. A birtoknagyság alakulását vizsgált időszakunk során az alábbi táblázat mutatja:

A birtoknagyság hosszútávú alakulása Indiában			
Év	Birtokok száma (millió)	Megművelt terület (millió hektár)	Átlagos birtokméret (hektár)
1970-71	71.0	162.1	2.28
1976-77	81.6	163.3	2.00
1980-81	88.9	163.8	1.84
1985-86	97.2	164.6	1.69
1990-91	106.6	165.5	1.55
1995-96	115.6	163.4	1.41
2000-01	119.9	159.4	1.33
2005-06	129.2	158.3	1.23
Forrás: Ojha[2010]:p.4., AGRI Census GoI[2001,2006]			

18. táblázat A birtoknagyság alakulása

A reformok időszakának agrárpolitikája a termelt fajták diverzifikációjára és a nagy értékű termények (zöldség, gyümölcs, tejtermelés) termelésére kívánt ösztönözni. Annak érdekében, hogy a gazdaságos műveléshez nagy földterületek álljanak egy-egy termelő rendelkezésére, lehetővé tették a föld bérbeadását és -vételét, támogatták a termékeket feldolgozó magánipart és terményértékesítést. Ennek megfelelően elkezdődött a földtulajdonra vonatkozó plafon lebontása is, négy állam (Karnataka, Mahárástra, Tamil Nádu and Gudzsará) korlátlan földszerzést lehetővé tévő törvényt fogadott el.

Tovább rontja a földhöz jutás esélyét a mezőgazdasággal versengő minden más földhasznosítási forma. Az összesen 164 millió ha megművelhető földterületből az infrastruktúra fejlesztések miatt kb. 100 ezer ha-t, a speciális gazdasági övezetek létrehozásával (SEZ) 70-80 ezer ha-t, a művelhető terület kb. 3%-át vonták ki.

A földplafon feloldása a szakértők szerint a földek további koncentrálódásával és a föld nélküli tömegek földhöz jutásának további romlásával fenyeget, és a földet nem művelő tulajdonosok ("absentee landlords") belépésével jár (Ramakumar[2011]:pp.28-29.).

3.7. A mezőgazdasági helyzete

A mezőgazdaság gazdasági súlya és a termelékenység növekedése is jelentősen lefékeződött a reformidőszak során. Az egész ágazat 1990 előtti gyors fejlődésével szemben legfeljebb stagnálásról beszélhetünk. A mezőgazdasági GDP változását az alábbi táblázat mutatja:

A mezőgazdasági GDP alakulása Indiában 1985-től napjainkig				
	Mezőgazdasági GDP növekedése, %	Teljes GDP növe- kedés, %		
7. tervidőszak (1985-90)	3.2	6.0		
Éves tervek (1990-92)	1.3	3.5		
8. tervidőszak (1992-97)	4.7	6.7		
9. tervidőszak (1997-2002)	2.1	5.5		
10. tervidőszak (2002-07)	2.3	7.6		
11. tervidőszak (2007-12)	4.0	9.0		
Forrás: Economic Survey 2007, idézi Dev[2007]				

19. táblázat A mezőgazdasági GDP alakulása

A mezőgazdaság elmaradó fejlődése a vidéki jólét növekedésének nyilvánvaló korlátja. A mezőgazdaság termelési volumenjének éves növekedése 1990 előtt 3%, a reformokat követő években 2% volt. Továbbra is nőtt a korábban preferált búza és rozs, valamint a gyapot vetésterülete, viszont csökkent az olajos magvaké és a cukornádé. A növekedés általános lassulása a kenyérgabonák esetében különösen jelentős volt (Dev[2007]:p.25.).

Az indiai kormány a gazdaság liberalizálása során abból indult ki, hogy a mezőgazdaság megszabadítása addigi kötöttségeitől a fejlődés növekvő lehetőségét nyújtja az ágazat számára. Korábban az erőltetett iparosítás forrásokat csoportosított át az ipar javára és a mezőgazdaság számára hátrányosan befolyásolta a belső piac cserearányait. Így a mezőgazdaság számára nagyobb hátrány a nemzeti valuta felülértékelése, a belső piac erős védelme miatt a termelés sem áraiban, sem összetételében nem igazodik a világpiachoz és a szerkezeti alkalmazkodás elmaradása is ágazati veszteségeket okoz, így például nincs váltás a munkaigényes és ezért piacképes agrártermékek termelésére (Bhalla-Singh[2010]:pp.3-4.).

A hátrányos cserearányok nem ösztönöztek befektetésekre, hozzájárultak a környezeti leromláshoz és megakadályozták az új technológiák elterjedését. A gazdálkodók viselték a félállami Indiai Élelmezési Társaság FCI (Food Corporation of India, FCI) fenntartásának terheit. A támogatásokból adódó előnyök nem ellensúlyozták az igen alacsony termelői árakból eredő hátrányokat és a védelem végső soron negatív diszkriminációhoz vezetett (Gulati-Sharma[1995]). A reformok véget vetettek ennek a diszkriminációnak, az 1995-től India a WTO-tagsága megnyitotta az agrártermékek exportálásának útját.

A szabadpiac proponensei a szektorban a világpiaci árakhoz való igazodástól a farmerek reáljövedelmének jelentős mértékű (kb. 25%-ra) becsült növekedését várták (Gulati-Sharma[1997]).

Mindezek ellenére az indiai mezőgazdaság nem mutatott szignifikáns növekedést a reformok 1991 évi bevezetése óta (Ray[2004]:pp.15-16.). Eltekintve egy rövidebb periódustól 1991-92 és 1996-97, között, amikor a mezőgazdasági export jelentősen megugrott az előnyös nemzetközi klíma miatt, a szektor nem jutott hozzá a számára elgondolt előnyökhöz, és nem került sor az ágazat növekedésének felgyorsulására sem. Ha az 1990-93 és 2003-06 közötti időszakot az azt megelőző 1980-81 és 1990-91 közötti évtizeddel hasonlítjuk össze, láthatóvá válik, hogy az agrárágazat növekedése jelentősen lefékeződött a liberalizáció évtizedei alatt ((Bhalla-Singh[2010]:pp.175-176.).

A gazdaság egyes szektorainak növekedése tényezőárain a GDP százalékában Indiában									
Szektor	2000-01	2001-02	2002-03	2003-04	2004-05	2005-06	2006-07	2007-08	2008-09
Mezőgazdaság	-0.2	6.3	-7.2	10	0	5.8	4	4.9	1.6
Ipar	6.4	2.4	6.8	6	8.5	8.1	10.7	7.4	3.9
Szolgáltatások	5.7	6.9	7.5	8.8	9.9	11.2	11.3	10.8	9.8
Közösségi és szociális szolgáltatások	4.7	4.1	3.9	5.4	6.8	7.1	5.7	6.8	13.9
Teljes GDP	4.4	5.8	3.8	8.5	7.5	9.5	9.7	9	6.7
Forrás:CSO GoI, idézi Reddy, K. Ramasubba [2010]									

20. táblázat A mezőgazdaság és a GDP növekedése

Így a mezőgazdaságból származó GDP növekedése 2006 és 2009 között csak 2,1% volt (ld. a 19. táblázatot is), ami alig haladta meg az agrárnépesség 1,6%-ra becsült növekedési ütemét, és így a XI. ötéves tervben előírt 4% növekedés helyett lényegében az egész szektor stagnálását vetíti előre 2007 és 2012 között.

A mezőgazdaság növekedésének hiányát elsősorban az öntözés elégtelenségével, a monszun növekvő kiszámíthatatlanságával, a közszféra csökkenő beruházásaival és az egyes szövetségi államok gyengülő vidéki hitelnyújtásával magyarázzák. A teljes beruházásból a mezőgazdaság a 70-es években még mintegy 14%-kal, a 80-as években 12%-kal, míg a 90-es években már csak 8%-kal részesedett (Gokarn-Gulati[2006]:p.16.). A benne lekötött tőkének a mezőgazdasági GDP-hez viszonyított részaránya 1990-es évek folyamán folyamatosan csökkent, majd a 2000-es években emelkedésnek indult és 2006-07-ben a GDP 12,5%-át érte el. Az állami befektetések 2004-ig végig csökkenő

trendet mutattak. 2004/05 és 2006/07 között az állami befektetések GDP-hez viszonyított részaránya 3,7%-ra emelkedett, ami még mindig messze van az 1980-as évek állami szerepvállalásától. A magánbefektetések eközben lassan emelkedtek az 1990-es, majd gyorsabban 2000-es években, de ez sem kompenzálta a kieső központi befektetéseket ((Howard et al.[2007] és Sarangi et al.[2010]:p.12.).

A teljes indiai mezőgazdasági munkaerő-állomány mintegy 70%-a a nemzeti jövedelem kevesebb, mint negyedét állítja elő, a szektorban az egy munkásra eső termelékenység az országos átlag 40%-a alatt van, miközben 1993-94-ben 48%, 1987-ben még 50% felett volt. A mezőgazdaság teljes termelékenysége vizsgált időszakunk alatt 10%-kal sem nőtt, ezzel szemben az ipari termelés termelékenysége megduplázódott, a szolgáltató szektoré pedig még ennél is gyorsabban emelkedett.

A jövedelmezőség általános csökkenése mellett jelentősen átrendeződött a jövedelem az egyes termelt növényfajták között. Nagymértékben csökkent a búza és a rizs, és negatív volt a hüvelyesek termeléséből származó jövedelem növekedése, vagyis a kenyérgabonáké általában romlott, míg a zöldség- és gyümölcstermesztése emelkedett, amelyben 1993-94-től 2002-ig számolva a bruttó jövedelem 30%-a keletkezett a megművelt terület 4,5%-án (Sen,Abhijit[2002]). Az átrendeződést és a jövedelmezőség változását az alábbi táblázat mutatja.

Növényfaj	Főbb termelt fajok összesített termelési érték növekedése Indiában (átlagosan évente, %)				
	1950/51 – 1964/65	1967/68 – 1980/81	1981/82 - 1991/92	1992/93 - 2002/03	1992/93 – 2006/07
Gabonafélék	3.6	2.6	3.1	0.9	1.0
Rizs	4.4	2.2	4.0	0.9	1.0
Búza	3.9	5.6	3.3	1.9	1.3
Dzsóvar	2.7	1.8	-1.1	-4.8	-4.0
Badzsra	2.5	-0.5	0.4	-1.2	1.5
Kukorica	4.2	0.6	2.2	2.1	3.3
Ragi	3.2	3.7	-0.6	-2.6	-2.5
Hüvelyesek	1.7	-0.2	0.8	-1.2	0.3
Olajos magvak	3.0	1.0	5.9	-1.2	0.9
Gyümölcs és zöldségfélék	1.7	4.2	2.3	5.9	4.2
Teljes mezőgazdaság	2.8	2.2	2.6	1.9	2.1
National Accounts Statistics, CSO GoI					

21. táblázat Főbb fajok termelési értékének növekedése

A mezőgazdasági terményhozamokat a beruházások mellett az öntözés mértéke is meghatározza. A hivatalos statisztikák alapján az öntözött terület részaránya folyamatosan, de szerény mértékben növekedett. Míg 1980/81 és 1990/91 között 24% (1990-91-ben a megművelt terület 33,7%) 1990/91 és 2000/01 között 18% (2000/01-ben a megművelt terület 39%) növekedést tartanak számon. Jelenleg hozzáférhető becslések szerint 2010-re az megművelt terület 40-41%-a lehetett öntözött (Jain et al.[2010]:p.812.). Ez egyértelműen korlátozza a mezőgazdaság intenzifikálására tett törekvéseket. Az intenzifikáció 1980 és 2000 között összesen 8,8%-os volt (Bhaduri-Amarasinghe-Shah[2009]).

Az öntözött terület növekedése a vizsgált időszakban a fúrt kutakból származott, ezek számáról és hozamáról azonban nincsenek megbízható adatok. A hivatalos statisztikák a *patwarik* helyi jelentéseit összegezve készülnek. Velük szemben a nemzetközi távérzékeléssel végzett felmérés jóval nagyobb mértékű öntözést talált. Eszerint az összes megművelt terület 67%-a öntözött (Thenkabail et al.[2009]:p.64.). A nagy eltérés oka az egyes államok között a vízkészletért folyó versengés és a mögöttes gazdasági érdekek, ennek következtében igyekeznek a valóstól eltérő mértékű öntözést megadni, emellett bizonytalan a rendelkezésre álló adatok egységes értelmezése és statisztikai elemzése is (Thenkabail et al.[2009]:p.2.).

A indiai mezőgazdaság jövője szempontjából vitális kérdés az organikus vagy alternatív mezőgazdaság elterjedése. A liberalizálás két évtizede alatt a központi kormányzat elodázta a földművelés stratégiai kérdéseinek megválaszolását, illetve figyelmen kívül hagyta a növekvő mértékű ökológiai és az alapvető élelmiszerellátást érintő fenyegetéseket.

Az alternatív mezőgazdaság két lényegesen eltérő megközelítése a az élő, szerves (*dzsaivik kheti*) és az okos ésszerű (*rishi kheti*) mezőgazdaság. Az első a szervesetlen műtrágyák és növényvédő szerek nélküli művelést, míg a második a helyi adottságoknak megfelelő termelés valamennyi lehetőségének kihasználását jelenti. Ez tehát nem a modernizáció előtti módszerekhez való visszatérés, hanem az iparszerű, nagy input igényű és a monokultúrákat és a nagy értékű fajokat erőltető "hagyományos" művelés helyett az összes környezeti hatás és lehetőség figyelembevételével újragondolt mezőgazdasági termelést, amelyet talán legcélszerűbb lenne "neotradicionális" mezőgazdaságnak nevezni (Chaudhary[2008]:p.79.).

Az indiai nyilvánosságban az iparszerű és vegyszerekkel növelt termelékenységű mezőgazdaságot megkerülhetetlennek állítják be, ez az egyetlen módja annak, hogy India középtávon 1,2 milliárd lakóját táplálhassák. A mára rendelkezésre álló nagyszámú kísérlet⁷⁷ és felgyűlt termelési tapasztalat azonban ennek az élelmiszerellátási félelemnek ellentmond. Ezek a tapasztalatok arra a következtetésre vezetnek, hogy hosszabb távon az organikus művelés hozamai összevethetők az iparszerű műveléssel, azonban nyereségtartalma a jóval kisebb ráfordításigény és a kisebb kártevőérzékenység miatt a “hagyományosnál” nagyobb. A termés hozamok a vegyszerek elhagyását követően jelentősen (20-40%) esnek, azonban 2-4 éven belül általában eléri a korábbi szintet (Chaudhary[2008]).

A környezeti előnyök is jelentősek, erősen csökken a művelés vízigénye, a talaj eróziója és minőségromlása, és megőrizhető a földek környezetének biodiverzitása. Az organikus művelés több teret hagy a kiegészítő, saját fogyasztásra szánt növényfajok termelésének és a kapcsolódó állattartással együtt gazdaságossága tovább fokozható. Végül pedig az általában nagyobb élőlomb-erő igény miatt a falusi foglalkoztatás javulására lehet számítani.

Hasonlóan vitatott a génkezelt vetőmagokra (GMO) való gyors és megengedő átállás is. Ennek társadalmi hatásairól kiélezett vita folyik, ám a rendelkezésre álló adat kevés. Az Andhré Pradésben és más mezőgazdasági területeken jelentkező öngyilkossági hullámot (2003 után) részben a génkezelt “Bt gyapot” számlájára írják. Az erre a vetőmagra áttért farmerek a nagyobb hozam ellenére a az évről évre jelentkező vetőmagköltségek, a nagyobb vízigény és a csak a rendszer szállítójától vásárolható növényvédőszerköltségei miatt kerülnek tömegesen adósságcsapdába (Assayag-Fuller[2005]:pp.65-78. és Bhargava[2010]).

A továbbiakban áttekintjük a főbb termelési ágak változásait és azoknak a szükségletek kielégítésére gyakorolt hatásait.

⁷⁷ A kísérletek részletesebb ismertetése meghaladná tanulmányunk terjedelmi lehetőségeit. Chaudhary felsorolja és összeveti a Gudzsarátnban, Karnatakában és Maharásztrában illetve Banglادéshben szerzett tapasztalatokat (Chaudhary[2008]:pp.81-88.), és rendelkezésre áll egy országos összehasonlítás is, amely szerint a gazdálkodás nyeresége és kiszámíthatósága öntözött és öntözetlen területeken egyaránt javul (Vaidya-Partap[2007]). Négy év után az organikus gyapottermesztés hozama a vegyes és a hagyományos termesztését is meghaladja (Narayan[2005], az organikus művelés előnyeit nemzetközi és indiai tapasztalatok alapján összefoglalja Bennett-Franzel[2009]).

3.7.1. Kenyér gabona és növénytermesztés

A teljes gabonatermelés 1990-ben 230 millió tonnát, 2010-ban India teljes búzatermelése 1990-ben 50, 2000-ben 76 2010-ben 81 millió tonna volt. A teljes gabonatermelés 1999-ben 230 millió tonna, a búzatermelés 27 millió hektáron folyt, a rizstermelés 45 millió hektáron 131 millió tonna volt, 2010-ben 2010-ban a teljes gabonatermelés 217 millió tonna, ebből a rizs 95 millió tonna volt. A vezető gabonafajta országosan a rizs maradt, bár az összes többi élelmiszer gabona (*dzsóvar*, *bádzsra* és búza) termőterülete meghaladta a rizsét. (Gatak[2009] és WAP[2011]).

Míg India a világ gabonatermelésének 22%-át adja, a rizs és a búza termelékenysége elmarad a világátlagtól és a vezető rizstermelő USA termésátlagainak felét, Nagy-Britannia és Franciaország búza termésátlagainak mintegy harmadát termelte meg 2002-ben (Gokarn-Gulati[2006]:p.12.).

Az indiai gabonapiacot a 2000-es évek elejétől magáncégek (Cargill, ITC) ellenőrzik, és az állami felvásárlásra jutó mennyiség, amely a PDS-rendszerben elosztható élelmiszer forrása, kevesebb jut, a tervekben előírt felvásárlási célok nem teljesülnek. A gabona iránti kereslet a 2000-es években a globális trendnek megfelelően⁷⁸ Indiában is növekszik. További felhajtó hatást gyakorol 2006-tól a határidős ügyletek a ("future trades") engedélyezése. India 2006-ban 5,1 millió, 2007-ben 5,5 millió tonna búza behozatalára szorult, ami már önmagában is jelentős tényező az összesen ... tonnás világpiacon.

Gaiha[2010]:

A fejenkénti élelmiszer fogyasztás az 1996-97 évi 5900 INR-ről 2002-03-ban 5500 INR-re csökkent majd 2004-05-ben 6100 INR-re nőtt. A gabonafogyasztás 1995 és 2000 között éves átlagban 9%-kal nőtt, majd 2000 és 2005 között évi 6%-kal csökkent, miközben a teljes élelmiszer fogyasztás évente 1,4%-kal nőtt.

A vizsgált időszakban jelentős eltolódás következett be a kenyér gabonák termelésétől az egyéb élelmiszerek (hüvelyesek, tej, tojás, hús, zöldségek, gyümölcsök felé. ezek együttesen 1990-ben a megművelt terület 10%-át, 20 évvel később 30%-át adták (Dev[2007]:p.29.)

⁷⁸ A gabona ára a világpiacon növekvő kereslet miatt drágul, amit India mellett Kína kereslete fűt. A növekvő globális keresletet másfelől a bio-üzemanyagokat adó növénytermelés gyors növekedésének is tulajdonítják.

3.7.2. Tejgazdaság és állattartás

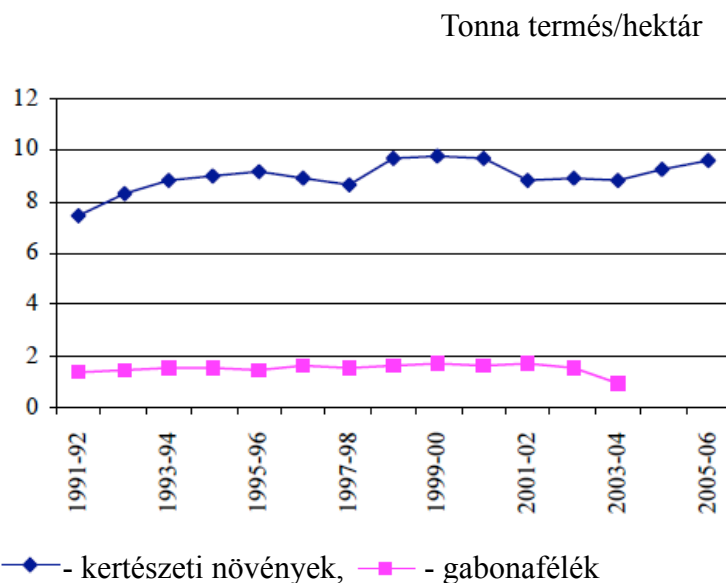
A tejtermékek a gabonafélék után a legfontosabb helyet foglalják el a vidéki népesség fogyasztói kosárban (Mehta[2008]:p.9.). A tejelő szarvasmarha tartása vizsgált időszakunk során végig megőrizte szociális és táplálkozás-kiegészítő jellegét. A szarvasmarha tartás nem növeli a művelhető területre nehezedő nyomást, a tehenek mezőgazdasági és egyéb hulladékon élnek, és ezért a csekély birtokkal rendelkezők és a föld nélküliek számára is megbecsült tevékenység maradt. A tehéntartást a szegények felemelésének elsőrendű útjaként támogatják az országos mezőgazdasági szervezetek is.

A tejtermelés 1990 és 2009 között megkétszereződött, 109 millió tonnát ért el (Nandakumar[2010]:p.2.). Az egy főre jutó tejfogyasztás ugyan az 1991 évi napi 176 grammról 2007-re 245 grammra emelkedett, ez azonban jelentéktelen mértékű közeledés a világ átlagához (Reddy,Subba[2010]:p.1-2.).

3.7.3. Kiegészítő megélhetés

A mezőgazdaság volumenét hordozó gabonatermelés romló jövedelemzősége miatt vizsgált időszakunk során a mezőgazdaság jövedelmezőségének növelésére a diverzifikáció kínált lehetőséget. A földművelés mellett nőtt az egyébként hagyományosan is jelen lévő állattartás jövedelmi és önellátást szolgáló szerepe is. Az infrastrukturális változások különösen a nagyvárosok körzeteiben adtak lehetőséget a kertművelésre, zöldség és gyümölcsstermelésre való átállásra. A haszonnövények értékesítési lehetőségei a vizsgált időszakban erősen fluktuáltak, de a jövedelmezőség középtávon emelkedő tendenciát mutatott, és így a földből származó jövedelem forrása jelentős mértékben eltolódott a földműveléstől a nem-hagyományos művelés felé.

Noha a megélhetés fő forrása a földművelés maradt, az egymást követő statisztikai mintavételek (NSS) tanúság szerint 1990 és 2005 között a nem földművelésből élők aránya 23%-ról 28%-ra emelkedett (Gaiha et al.[2010]:p.6.). Ez a trend a megelőző időszakhoz (80-as évek) képest is növekedett. A váltás inkább a férfiak körében ment végbe, az ő esetükben az arány jelenleg 35% lehet.

Forrás: National Horticulture Board, Department of Agriculture and Cooperation

1. ábra A kertészeti növények⁷⁹ és a gabona hozamainak alakulása Indiában

A diverzifikáció újonnan jelentkező formája a szerződéses termeltetés. A termeltetési szerződések a piaci ártól függően ígérnek prémiumot a hagyományos gabonafajták termeléséhez képest. A szerződések szinte mindig a termeltetőt védik és a termelés kockázatait a földművelőkre tolják. A szigorú szerződéses feltételek (öntözés, föld minősége, főút közelsége, a termelő írni olvasni tudása) eleve diszkriminatív hatásúak, és a termeltetők szinte csak a közepes és nagy földtulajdonosokkal hajlamosak szerződést kötni. A számos felmérés tapasztalatai igen vegyesek, sok esetben a nem várt kockázatok miatt a jövedelmezőség végül elmarad a hagyományos művelésétől (Singh, Sukhpal[2008]). A szerződéses termeltetés a nagy érdeklődés ellenére ebben az időszakban nem járt széleskörű szociális és jóléti hatásokkal.

Mivel a mezőgazdaság nem hoz létre új munkahelyeket, a növekvő számú lakosság egyéb tevékenységekhez fordul. A jobb megélhetés mellett a kiegészítő tevékenységek a mezőgazdaság nagy kockázatainak kiegyensúlyozására is szolgálnak. A magasabb jövedelmi elvárások azonban felemásan teljesülnek. Ismét csak a jómódú vidéki rétegek rendelkeznek a tőkével és az eszközökkel (iskolázottság státusz) ahhoz, hogy a jövedelmező lehetőségeket megragadják. A szegények körében a kiegészítő nem mezőgazdasági megélhetés általában alkalmi bér munka formáját ölti. A rendelkezésre álló

⁷⁹ A kertészeti növényekhez tartoznak a gyümölcsök, zöldségek, a burgonya- és gombafélék, a virágok, az ültetvényes növények, fűszerek és a méz .

adatok szerint míg az egész népesség számára a nem mezőgazdasági jövedelem 4,5-szöröse a mezőgazdaságinak, ugyanez az arány a szegények körében csak 0,75 és 1 között van (Lanjouw-Shariff[2007]:p.4430.)

3.8. Munkához jutás

A vizsgált időszak gazdasági növekedése az indiai konszenzus szerint “állás nélküli növekedés” (“jobless growth”) formájában ment végbe. A mezőgazdasági foglalkoztatásban három lényeges változási folyamat kapott fokozott figyelemet, a feminizáció, a kauzalizáció és az informalizáció (Mathew[2006] és Chandrasekhar-Ghosh[2004]. Emellett a rabmunka és a gyermekmunka alakjában masszívan továbbéltek a munka középkorinak mondható formái.

A foglalkoztatás mértékét a dolgozók és a teljes népesség illetve a dolgozók és a teljes munkaerő-állomány, azaz a foglalkoztatottsági ráta (“work participation rate”, WPR) arányával szokás megadni. A foglalkoztatási ráta 1993-ig nem mutatott lényeges változást, de 1993 és 2000 között jelentős csökkenés következett be (Mathew[2006]:p.26.).

A strukturális reformok legszembetűnőbb hatása a foglalkoztatottak számának növekedésében beállt lassulás. Míg 1983 és 1993 között a foglalkoztatottak számának éves növekedése átlagosan 2,34% volt, ez 1993 és 2000 között 0,86%-ra csökkent. Ezt a növekedést a munkaképes korban lévők számának csaknem ugyanakkora növekedése kísérte. Ekkorra a népesség éves növekedési rátája 1,7%-ra lassult, de mivel a növekményben nagy arányban szerepelnek a még iskolaköteles korúak, a munkába állók száma csak 0,88%-kal növekedett (Mathew[2006]:pp.36-37.).

A megélhetés foglalkoztatási dimenzióját a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság együtt adják. Az országos statisztikák szerint a huzamos munkanélküliség az ezredfordulón vidéken kb. 20%, a pillanatnyi (halmozódó) munkanélküliség 39% volt.

A foglalkoztatási státusz alakulása vidéken, 1994-2005			
Foglalkoztatási státusz	1993–94	1999–2000	2004–05
Egyéni vállalkozó	57.96	55.76	60.2
Bérmunkás	42.04	44.24	39.9
(i) Folyamatos	6.45	6.83	7.1
(ii) Alkalmi	35.59	37.41	32.8
Forrás: MLE[2010]:p.13.			

22. táblázat A foglalkoztatási státusz alakulása

Ehhez adódik azonban hozzá az alul-foglalkoztatás (“underemployment”) rejtettebb problémája. Az alul-foglalkoztatás látható formája a magukat huzamosan foglalkoztatottnak, de nem az év egészére⁸⁰ foglalkoztatottnak feltüntetők közül kerül ki, míg a láthatatlan alul-foglalkoztatottak azok az egyéni vállalkozók, akiknek megművelt földjük jövedelme nem fedezi tényleges megélhetési szükségleteiket. Míg a látható alul-foglalkoztatás az egyes munkanélküliségre vonatkozó kategóriák (ld. a 62. sz. jegyzetet) összevetésével mérhető, a láthatatlan alul-foglalkoztatás közvetlenül nem (Mathew[2006]:p.60-61.).

A kétféle alul-foglalkoztatás együtt a vidéki Indiában tömegprobléma. A látható alul-foglalkoztatás a vidéki munkás férfiak 90%-os, a nők 68%-os átlagos foglalkoztatását mutatta a 1999/2000 év során (Mathew[2006]:p.62-63.). A láthatatlan alul-foglalkoztatást csak becsülni lehet, ennek mértéke az egyéni vállalkozók esetében 11%, az alkalmi munkások körében 25% lehetett, azaz munkaidejüknek ebben a hányadában nem jutottak munkához.

Az 1983 és 2000 között a az elsődleges szektorban, azaz döntően a mezőgazdaságban egyértelműen csökkent a foglalkoztatottak, ezen belül pedig erősödött a nők foglalkoztatásának aránya. Ezzel szemben nőtt a foglalkoztatás a harmadlagos szektorban, de az emelkedés a nők esetében jóval markánsabb volt. A munkaerőpiac új lehetőségei tehát mindenekelőtt a szolgáltatások területén dolgozó városi nők számára nyíltak meg.

A szervezett vagy formális szektorban a 10 főnél nagyobb magánvállalatnál vagy a közszférában foglalkoztatottak számítanak. A formális szektorban dolgozók száma lassuló növekedést mutat. Ezt a hosszú távú lassulást az állami vállalatok csökkenő munkaerő-felvétele okozza, a szervezett magánszektor egyre növekvő foglalkoztató, a két hatás azonban hosszú távon közel semlegesíti egymást, ezért általában a minőségi álláspiacon munkalehetőségek nélküli, “jobless” gazdasági növekedésről beszélnek. Az álláspiacon hosszú távon tehát a formális foglalkoztatás helyett az informális foglalkoztatás, illetve az alkalmi munka felé tolódik el a hangsúly, azaz a dolgozó megélhetési biztonsága romlik (Chandrasekhar–Ghosh[2004]:p.144. és Mathew[2006]:pp.80-83.)

A mezőgazdasági foglalkoztatás bizonytalanságát az utolsó évtizedben általában a nem-földművelésből származó (“non-farm”) foglalkoztatással kívánják enyhíteni. A

⁸⁰ azaz a legtöbbször csak szezonálisan, bizonyos szezonális mezőgazdasági munkák idejére

gazdaság és benne a foglalkoztatás növekedésének, illetve az agrárszektor csökkenő súlyának ismeretében nyilvánvaló, hogy a közvetlen mezőgazdasági tevékenységtől nem várható a tartaléksereg felszívása. A nem-földművelésből származó tevékenység (így a kertészet, gyümölcstermesztés, haltenyésztés stb.) jövedelmezősége a földművelését jelentősen és így, lehetőséget ad a jövedelmi kockázatok, az alacsony nyereségtartalom csökkentésére. Harmadsorban pedig a vidéki kereseti lehetőségek csökkentik a nagyvárosokba irányuló migrációt⁸¹ (Kaur et al.[2010]:p.3.).

A nem-földművelésből való jövedelemszerzés az 1977–78. évi 17%-ról 2004–05-re 28%-ra emelkedett, azaz a teljes foglalkoztatásban játszott szerepe 11%-kal nőtt. A növekedés jóval nagyobb a férfiak (17%-ról 34%-ra), mint a nők (10%-ról 17%-ra) esetében ezen időszak alatt. Kétségtelen azonban, hogy mindkét nem részvétele gyorsabban növekedett az 1999–00 és 2004–05 közötti időszak során, mint az azt megelőző időszakban (Kaur et al.[2010]:p.5.).

A nem-földművelésből származó jövedelem szektorális megoszlását vizsgálva úgy tűnik, hogy a növekedést elsősorban a gyártó jellegű tevékenység adja. Ennek részesedése az összes vidéki kereső tevékenységben az 1977/78. évi 6%-ról 2004/05-re 8%-ra nőtt. A vidéki jövedelemszerzésben ugyanakkor csökkent a szolgáltató szektor aránya, növekedést csak az építő- és a vendéglátó tevékenység mutatott fel (Kaur et al.[2010]:p.5.).

A helyben történő jövedelemszerzés elősegítésének nagyszabású kezdeményezése a NREGA. A Nemzeti garantált vidéki foglalkoztatásról szóló törvény évi 100 nap foglalkoztatást garantál minden vidéki háztartás felnőtt tagjai részére, ha azok készek kvalifikálatlan fizikai munkavégzésre. A törvény 2006 februárjában 200 kerületben (*zilla parisád*) lépett életbe, majd 2009-ben országossá terjesztették ki.

A törvényt jelentős lépésnek tartják a munkához való univerzális jog biztosítása felé vivő úton. A végzett munkák a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődést segítik elő. A végzett munkák a krónikus szegénység okait, így a szárazságot, talajeróziót, erdőpusztulást számolják fel.

⁸¹ Különös, hogy a Világbank milyen hévvel ragaszkodik neoklasszikus ortodoxiájához. 2009-ben cikkek sorozata számolt be arról, hogy a pénzügyintézet indiai támogatáspolitikája a NREGA, és így a megélhetés vidéki támogatása helyett a nagyvárosi működőképességet és ezzel a migrációt preferálja. Tény, hogy a Mumbaihoz hasonló megalopoliszokba megállíthatatlanul özönlnek az emberek (a teljes lakosság Mumbaiban 1980 óta 7,5 millióról 15 millióra nőtt. A mumbai slumok embertelen életkörülményeire azonban aligha jelent vigaszt a város és vonzáskörzete által előállított növekvő GDP (ld. Sanhati[2009]).

A NREGA (ld. 3.8 Munkához jutásfejezet) az indiai politikatörténet eddigi leginkább alulról meghatározódó (“grassroot”) mechanizmusa, amelynek működését demokratikus folyamat, többszintű társadalmi ellenőrzés, a célok és a végrehajtás a falu szintjén történő meghatározása jellemzi. A NREGA keretében átlagosan 89 INR napi bért fizettek ki, ami az előírt évi 100 nap foglalkoztatást alapul véve mintegy 9000 INR jövedelmet tesz lehetővé, azaz egy öttagú család minimális éves jövedelmének 40%-át tudja biztosítani. Egyes vidékeken ez már jelentősen csökkentett a munkakereső kényszermigrációt (Macauslan[2008]). A foglalkoztatásra vonatkozó politikai ígéretek azonban csak töredékesen teljesültek. Az első 3 év tapasztalatai alapján a regisztrált igénylők 50%-a kapott munkát és ők is csak átlagosan évi 49 napot az előírt 100 nap helyett. A megvalósítás szövetségi államonként is nagyon különböző mértékű volt, Maharástrában átlagosan 13, Rádzsasztánban 73 napot dolgozhattak a NREGA keretében (Raghuraman[2009]).

Időszakunk általános munkaerőpiaci trendje az informális és alkalmi foglalkoztatás terjedése. 2000-ben a folyamatosan foglalkoztatott mezőgazdasági bér munkások 21-26%-ának volt írott vagy szóbeli munkaszerződése, az alkalmi munkásoknál a szerződés lényegében ismeretlen Mathew[2004]:p.119.). A formális munkavállalást Indiában gyakran időszerűtlennek mondott jogszabályok bástyázzák körül, és csak a legutóbbi időben történt kísérlet az alkalmi munkavállalás jogi szabályozására (Unorganised Workers” Social Security Act, 2008). A munkavállalók kauzalizációja a foglalkoztatás bizonytalanabb, alkalmi formáinak terjedését (MLE[2010]:pp.34-36.), a nők férjüknél hátrányosabb feltételek melletti munkába állását és a rabmunka továbbélését foglalja magába.

A munkavállalás az utóbbi évtizedben sokat tárgyalt jelensége a feminizáció. A munkaerőpiac globális összefüggésben feltárt elnöiesedése (Standing[1989]) Indiában alig figyelhető meg. A feminizáció közkeletű magyarázata a multinacionális vállalatok térnyerésével függ össze, ezek nem kívánnak hosszú távra véglegesített, kötött munkalehetőségeket nyújtani nagyszámú dolgozó számára, hanem olyan foglalkoztatást kínálnak, amelyet képzettségük, alacsony munkaerő-piaci státuszuk és átmeneti (a gyermekvállalásig szóló) munkába állásuk miatt minden fejlődő országban elsősorban a nők tömegei fogadnak el. Indiában ez csak a szolgáltató szektor alacsonyán fizetett foglalkoztatási területein és az alkalmi mezőgazdasági alkalmazásban figyelhető meg. A

nők munkába állása a huszadik század elejétől egészen a 70-es évekig India-szerte növekvő tendenciát mutatott, majd, az ezt követő években stabilizálódott. 1993 és 2000 között a nők munkavállalásának enyhén csökkenő mértéke állapítható meg (Olsen-Mehta[2007]:p.8.) A városinál nagyobb a férfiak és nők közötti kereseti különbség a vidéki viszonyok között, a folyamatosan foglalkoztatott férfiak bére a nőkéét 2005-ben 60%-kal haladta meg (MLE[2010]:p.14.).

A nyugaton normának tekintett vállalati alkalmazás Indiára egyáltalán nem jellemző, ahogyan egyébként világszerte is visszaszorulóban van. Különösen igaz ez a nők foglalkoztatottságára. Az ismert adatok szerint a nők társadalmi helyzete és munkavállalási hajlam között U-görbeszerű viszony van: az alacsony státuszúak, szegények és iskolázatlanok munkavállalása valószínűbb, a közepes státuszúaké ritkább, majd a magasabb státuszúaké ismét valószínűbb. Ezt a tendenciát a nők családi és munkaerő-piaci kettős szerepvállalása okozza. A szegény és iskolázatlan családokban a megélhetési költségek növekedése és a családi aspirációk emelkedése között megnyíló ollóban a család a feleséget is dolgozni küldi valamely, az adott szubkultúrában még tolerálható formában. A közepes helyzetű család megengedheti magának, hogy a feleség ne dolgozzon (ld. Családszerkezet és közösség fejezet), a magasabb jövedelmű családban pedig már lehetőség van arra, hogy a nők házi- és gyermeknevelési munkáját házi szolgálókra delegálják, és így a nők valamely elfogadott jövedelemtermelő tevékenységben vegyenek részt. A vidéki Indiában ez a keret az alsó vége felé tolódik el, azaz a nők munkavállalásának aránya vidéken lényegesen nagyobb, 30% a városi 15%-kal szemben. Míg a kis számú középosztályban a nőknek az egyetemes háziasszony szerepét szánják (Olsen-Mehta[2007]:p.7.), vidéken munkát vállaló nők aránya pedig az iskolázatlan, szegény és alacsony státuszú csoportok körében a legmagasabb (Mathew[2006]:pp.95-102.).

Mindent összevetve a nők helyzete a vidéki társadalmon belül egészen a 2000-es évtized közepéig inkább nehezedett (Olsen-Mehta[2007]:p.25.), amit csak részben kompenzál a nők növekvő társadalmi szerepvállalására építő önsegélyező SH és számos hasonló mozgalom (ld. 3.20 Társadalmi szervezetek fejezet).

A keresetmaximalizáló egyén munkaerő-piaci szereplésére vonatkozó neoklasszikus teória Indiában csak egy többé-kevésbé elnyugatiasodott városi kisebbségre alkalmazható. Az indiai valóságban az egyéni választások helyett mindig családok összetett szempontjait és

társadalmi szokásokat kell figyelembe vennünk. Erre a valóságra jobban érvényes a kilencvenes években született új családelmélet (Skoufias[1992] és Skoufias[1993]).

Az új családelmélet ("new home theory", NHE) szerint az optimalizálás az egész család szintjén, a fizetett és nem fizetett munka és a szabadidő közötti választások útján következik be. A bérek és a munkaidő szezonális változásaira vonatkozó részletes kutatás szerint a földeken végzett fizetett és nem fizetett munka szezonális eloszlása jelentősen különbözik a férfiakétól. Bizonyos mezőgazdasági tevékenységek a nők számára továbbra is tiltottak, így például a szántás mindig a férfiak kiváltsága, de a nők általában növekvő mértékben dolgoznak a földeken, a férfiak pedig a földhöz nem kapcsolódó többi fizető munkát végzik (Da Corta-Davuluri[1999] és Harriss-White[2003]).

A rabmunka ("bonded labour") az indiai társadalmi rend masszívan továbbélő formája. Kutatása 1991-től új lendületet vett, a National Commission on Rural Labour felállításával.

1996-ban átfogó felmérésre került sor, amely szövetségi államonként vette számba az ebbe a körbe sorolt munkavégzést és 29 millió rabmunkást talált, melyek közül egy 2004-es hivatalos jelentés szerint 265 ezer "rehabilitációjára" került sor. A rabmunka a déli AndhráPradésben, Keralában és Tamil Náduban, valamint Uttár Pradésben a legelterjedtebb, a munkások 76%-a a hátrányos helyzetű kasztok köréből kerül ki (Srivastava[2005]:pp.5-6.). A rabmunka megújult változatának tekinthető a nők beállása az ilyen, általában a család eladósodása útján keletkező kötelékbe, miközben a férfi elvándorlással vagy egy formálisabb szerződés alapján talál munkát (Jhodka[2005]:p.13.).

A gyermekmunka volumenéről szóló hivatalos adatok szerint (1991 és 2001 évi népszámlálás) a gyermekmunkások aránya 5,4%-ról 5%-ra csökkent, abszolút számuk azonban 11,3 millióról 12,3 millióra emelkedett. További csökkenést mutatnak a nemzeti minta felmérések (NSSO), amelyek 2004/05-ben 3,4%-os arányt, azaz 8,9 millió dolgozó gyermeket (Aggarwal[2008]). A csökkenés oka nem a gyermekmunkára való kisebb rászorultság, hanem a statisztikában a foglalkoztatottak számának országos csökkenése. Az abszolút számbeli növekedést a nem szervezett keretek között dolgoztatott (azaz marginális, mezőgazdasági vagy falusi alkalmi munkás) gyermekek száma okozza, ez 2,3 millióról 6,9 millióra emelkedett. Ugyancsak eltolódott a korosztályi összetétel, a gyermekmunkások jóval nagyobb arányban kerülnek ki a 10-14 éves korosztályból. Valószínűsíthető az is, hogy a gyermekek növekvő foglalkoztatásának jelentős része nem

jelentkezik a statisztikai adatokban, mert annak egy része a háztartáshoz illetve a családi gazdasághoz kapcsolódik.

A gyermekmunkások 15%-át Uttár, 10% -át Ándhra Pradésben találták. Ezekben az államokban a mezőgazdasági jövedelem csökkenésével a családok egy része a gyermekek iskolába járatása helyett a gyermek dolgoztatását választja (Vidyasagar- Suman[2007]). Közvetetten alátámasztja ezt az iskolába járási arány növekedésének 1990 után észlelt lelassulása (NPCR[2010]:pp.5-8.). Feltételezett az is, hogy a vidéken is jelentkező demonstrációs hatás megnöveli a földművelésből élő családok anyagi aspirációját, amely ismét csak növeli hajlamukat arra, hogy gyermekeiket dolgoztassák (Dwibedi[2007]).

3.9. Vidéki infrastruktúra

A vidék felemelkedésének sok tekintetben kulcstényezője a közlekedési, energiaellátási és kommunikációs infrastruktúra. A vizsgált időszakban igen nagy számú és ambiciózus fejlesztési programot hirdettek meg, ezek azonban számos kívánnivalót hagytak maguk után, jelentős területek viszonylagos elzártága továbbra is fennmaradt.

A 2000-ben elindított Falusi főút program (Pradhan Mantri Gram Sadak Yojana, PMGSY) 160 ezer az úthálózatba eddig be nem kötött, legalább 500 lakossal rendelkező falu bekapcsolását irányozta elő a 10. tervidőszak (2002-2007) végére. Az országos programot az erre a célra létrehívott Nemzeti Falusi Útfejlesztési Ügynökség (National Rural Roads Development Agency, NRRDA) irányítja, becsült költségvetése 5 milliárd INR. A program pénzügyi forrásaként a diesel üzemanyag adójának 50%-át jelölték meg, emellett tanulmányok készültek a Világbank és az Asian Development Bank részvételéről is.

A 70-as évek kezdete óta erőteljesebben folyó falusi villamosítás eredményeként 2002-ben a falvak 87 százaléka (510 ezer falu) számított villamosítottnak. A 2002-ben célul kitűzött teljes villamosításhoz a a vidékfejlesztést összefogó program (*Pradhan Mantri Gramodaya Yojana*) égisze alatt 2007-ig minden faluba, 2012-ig pedig minden vidéki háztartásba el kell jutnia az áramnak. A 2006-ban elfogadott Vidéki Villamosítási Irányelv szerint 2009-re minden háztartást be kell kötni, megfelelően megbízható és hozzáférhető áron nyújtott szolgáltatás mellett, amelyből 2012-re minden háztartás naponta 1 létfontosságú fogyasztási egységet vételez.

A kormányzat 2003/04-ben szakított az addigi értelmezéssel, amely szerint az a falu számított villamosítottnak, amelyben már volt egy bekötött fogyasztó: Azóta ehhez a háztartások legalább 10%-ának, és a nyilvános helységeknek, azaz az iskolának, a

páncsáját hivatalának, az egészségügyi központnak és más közösségi épületeknek, valamint a falu egyes elkülönült közösségeinek is árammal kell rendelkeznie. Az új definíció szerint 1991-ben 112 400, 2001-ben 125 000 falu nem volt villamosított (Modi[2005]:p.26.).

2005-ben kezdődött a “Radzsiv Gandhi falusi villamosítási terv” (*Rajiv Gandhi Grameen Vidyutikaran Yojana*), amely 5 év alatt minden falu és tanya, minden egyes háztartás villamosítását irányozta elő, a szegénységi küszöb alatti háztartások számára (“Fényt a kunyhókba”, *Kutir Joti*). Az elektromos bekötésre az öntözőszivattyúk gyorsabb terjedésének, hűtőházak hálózatának, orvosi berendezések és számítógépek oktatási célú használatának kellett ráépülnie.

A célkitűzésekhez képest ezek a programok lassan valósultak meg, 2007 elejéig 28 ezer falut villamosítottak és 500 ezer háztartás bekötésére került sor (Mukundan[2009]:pp.84-85.).

A szennyvízkezelés megoldására 1986-ban indult a Központi falusi szennyvíztisztítási program (CRSP). Ezt 1999-ben a “Teljeskörű szennyvízkezelési program” (Total Sanitation Program, TSP) váltotta fel. Ez a központ szennyvízhálózat fejlesztést rugalmas, az igényektől függően fejlesztett, NGO-k és a háztartások bevonásával előrehaladó folyamattal váltotta fel, amelyben központi helyet kapott az iskolák szennyvízkezelése (Mukundan[2009]:pp.85-89.).

A teljes vidéki úthálózat hossza 2 700 000 km, az útsűrűség lassan eléri az 1 km/km²-t⁸². Az elmúlt évtized folyamán mintegy 100 000 km út épült különféle megélhetést teremtő közmunkaprogramok során. Ezeken szakképzetlen munkások építettek nagyon különböző minőségű útszakaszokat. A vidéki úthálózatra a minőség és a megbízhatóság rendkívül nagy szóródása jellemző. Az átfogó koordináció és tervezés szinte teljes mértékben ismeretlen.

Így a félreeső falusi területek bekötését célzó központi útprogram (*Pradhan Mantri Gram Sadak Yojana*), amely 2007-re minden 500 lakó fölötti lélekszámú falu, valamint minden egyes hegyi területi központ (“hill station”), valamint a sivatagos és törzsi területek 250 lakó fölötti lélekszámú településének bekötését irányozta elő, messze nem teljesítette a kitűzött célokat.

⁸² Magyarorszáigé 1900 m/km².

A megvalósult útépitések során 57 000 település kapott utat, azaz a tervezett települések 16%-át kötötték be 2006 végéig. Mivel az elmaradás időközben nyilvánvalóvá vált, a *Bharat Nirman* keretein belül a célkitűzéseket felülvizsgálták (Mohapatra-Chandrasekhar[2007]).

3.10. Lakáshelyzet

A vidéki lakáshelyzetről szóló központi statisztikák ugyancsak egymásnak ellentmondóak és részben megtévesztőek. A vidéki lakáshelyzetet a piaci viszonyok kevéssé változtatták meg. A háztartások túlnyomó többsége már a időszakunk elején rendelkezett valamilyen otthonnal. A népszámlálási adatok szerint a lakásépítés évtizedeken át majdnem pontosan lépést tartott a családok számának növekedésével, azaz konzerválta a lakáshiányt. A hiányzó vidéki lakások száma 1990-ben 3,6 millió volt, 2010-ben legalább ugyanennyire becsülhető, a különféle becslések azonban erősen szórnak (CGG[2003], Tiwari[2007] és GoI[2011]).

Az épületállomány hosszú távú alakulása a vidéki Indiában								
Népesség (millió fő)			Épület-állomány (millió db)			Háztartások száma (millió db)		
1981	1991	2001	1981	1991	2001	1981	1991	2001
524	629	742	114	143	178	89.3	112	139
Forrás: Census GoI, idézi Tiwari[2007]:p.248.								

23. táblázat A lakásállomány alakulása

a 178 millió épületből 138 millió szolgál lakóépületként, 5% üresen áll. A teljes időszakot a lakások számának emelkedése jellemezte, az új építések száma évtizedeken át meghaladta az újonnan létrejött háztartásokét. A vidéki lakásépítések száma a 2000-es évek derekán a megnövekedett építési költségek, a csökkenő állami szerepvállalás és a pénzügyi háttér hiánya miatt lecsökkent (Kalra-Rastogi[2007]:p.viii.). A lakások 93%-továbbra is változatlanul saját tulajdonú különálló ház. Az átlagos lakóterület 1991-ben 35 m², 2001-ben 38 m² volt, a lakásban átlagosan lakók száma 1951-ben 5,52-ről 6-ra nőtt 1981-ben, majd 2001-re ismét 5,5-re csökkent (Tiwari[2007]:p.247.).Néhány főbb minőségi mutató alakulását mutatja a következő táblázat:

A fontosabb komforttényezők alakulása a vidéki Indiában 1991 és 2009 között						
Fontosabb komforttényezők a vidéki lakásokban 1991-2010	Egynél több lakószoba	Pukka lakóház	Bevezetett ivóvíz	Elektromos áram bekötve	Árnyékszék/WC	Mindhárom együtt (bevezetett ivóvíz, áram és árnyékszék)
1991	60%	37%	56%	31%	10%	9%
2001	60%	36%		43%	24%	11%
2007	55%	49%	40%	56%	35%	15%
Forrás: CGG[2003], Tiwari[2007], NSSO[2010]						

24. táblázat Vidéki lakások főbb minőségi mutatói

A lakásállomány minősége és infrastruktúrával való ellátottsága lassan javul, és súlyos kívánnivalókat hagy maga után. Az NFHS 2000-ben végzett felmérése szerint csak a vidéki lakóházak 20% volt *pukka* és 40%-ban volt külön konyha (IKW[2007]?p.3.). Az egészséges ivóvízzel és energiaforrásokkal (elsősorban főzés és világítás) való ellátásra vonatkozó adatok is ellentmondásosak.

A vidéki háztartások mobilitása kicsi, és a lakásváltoztatás céljából való elköltözés nem vált jellemzővé (Majumder[2007]). A magánéros építkezés visszaszorulásának kompenzálására az állam központi építési programokat finanszíroz. A vidéki építkezések fellendítésére vidéki építési centrumok hálózatát hozták létre, a hálózat azonban elhalóban van anélkül, hogy az építkezési gyakorlatra jelentős hatást gyakorolt volna. Az Indira Otthon Program (Indira Awas Yoyana, IAY) célkitűzése a különösen hátrányos helyzetű csoportok lakáshoz juttatása volt. Ennek keretében 1986/87 és 2007 között 14,7 millió új lakás épült. Ezek lakások általában egy lakóhelységesek, cementpadlósak és betonnal fedettek, minden komfortot és lakályosságot nélkülöznek. A lakásokhoz külső közös illemhely tartozik, ez azonban karbantartás hiányában általában lepusztul és használaton kívül kerül. A lakáshoz jutást tipikusan korrupció kísérte, a lakások kedvezményezettjei 3000 INR-t, a teljes támogatás kb. 15%-át fizették a támogatás odaítéléséért. Az IAY-lakások tovább fokozzák a hátrányos helyzetű családok szegregációját a falukon belül a kirekesztettek számára felépített falurészek létrehozásával. Az Abraham George alapítvány 2007-ben végzett felmérése szerint IKW[2007].

Az IAY és a többi állami programok forrásai elégtelenek a vidéki lakáshelyzet jelentősebb kezelésére (Tiwari[2007]:p.258.), és a lakások és környezetük általános problémái a vidéki

élet számos más aspektusára (egészségi állapot, magánélet, vállalkozás) stb. is rányomják a bélyegüket.

3.11. Cserearányok és termelési ráfordítások

Vizsgált időszakunkban a neoklasszikus ihletettségű modellek szellemében a világpiaci árszintnek és -változásoknak kitett mezőgazdasági piacnak termelékenységi és jövedelmezőségi előnyöket kellett volna magával hoznia. A mezőgazdaság cserearányai ("terms of trade") a 90-es évek folyamán az előzetes várakozásoknak megfelelően javultak, ez mégsem hozta magával a mezőgazdasági források bővülését és a termelékenység, illetve a termelés növekedését Dev[2007]:p.27. A cserearányok szűk koncepciója eleve túlságosan a statikus allokációs hatékonyságra épül és nem képes a figyelembe venni az időszakokon belüli változások hatását (Nayyar and Sen[1994]). A termékek teljes felcserélhetősége és a szektorok közötti mobilitás feltételezése igen messze van a mezőgazdaság tényleges strukturális merevségétől. Az egyes termények között az árimpulzusok hatására bekövetkező váltást erősen korlátozzák a talajok, a klíma, az öntözés regionális sajátosságai (Vaidyanathan[2000]). A modellezéskor feltételezett világpiaci árak igen messze eshetnek a gyorsan változó valóságos tőzsdei áraktól.

A 90-es évek tényleges tapasztalatai nyilvánvalóan ellentmondanak a cserearányokon alapuló igazodás várakozásainak. A cserearányok a 80-as évek folyamán, majd a 90-es években 1997-ig a mezőgazdaságnak kedveztek. Az emelkedés oka részben a csökkenő ipari termelés, részben a felvásárlási árak, elsősorban a rizs és a búza árának központi emelése volt. A cserearányok azonban a 1997 után drasztikusan romlott a csökkenő világpiaci árak következtében.

Ugyanakkor a 80-as évek során az input-output árárány a mezőgazdasági termelők számára javult, majd a 90-es és a 2000-es években végig romlott. A mezőgazdaság termelékenysége azonban egyáltalán nem követte ezeket a változásokat és növekedése számottevően lelassult.

Úgy tűnik tehát, hogy nincs kimutatható kapcsolat a cserearányok változása és a termelékenység között. Az árak a 90-es években különböző módon hatottak a mezőgazdaság három elhatárolható területén: a gabonatermelés növekedése emelkedő árak mellett lelassult, a gyümölcsök és zöldségek termelése nőtt, miközben az árak alig emelkedtek, és végül az olajos magvak termelése a csökkenő árakkal párhuzamosan csökkent Chand [2004]:p.15).

Az 90-es évek elejének gazdaságpolitikai változása terménytípustól és régiótól függő változásokat hoztak. (Sen,Abhijit[2004], és Sen-Bhatia[2004]). A jövedelmezőséget növelő mezőgazdasági technológiák terjedése a 90-es években lassult a 80-as évekhez képest Sen,Abhijit[2004]).

Míg 80-as évek folyamán a hozamnövekedés a legtöbb termény esetében (kivéve a kukoricát) meghaladta a megélhetés költségeinek növekedését, és így a bruttó előállított érték (GVO) nőtt, a 90-es években a hozamok és az árak növekedése is lelassult, és így elmaradt a megélhetési költségek növekedésétől és így a bruttó előállított érték és a nettó nyereség a búza, a cukornád és az árpa kivételével csökkent (Sen,Abhijit[2004]:p.38).

Vizsgált időszakunkat az államnak a mezőgazdaság szabályzásából és támogatásából való visszavonulása jellemzi. A mezőgazdaság termelékenységének és jövedelmezőségének növelésére az állami szerepvállalása mellett a szövetkezeti jellegű társulás és a magánberuházás kínálkoznak. A szövetkezetesedés törvényi akadályai azonban eddig nem kedveztek az ilyen irányú fejlődésnek. A földművelők jövedelmét egyik oldalról meghatározza a legfontosabb felhasznált inputok hozzáférhetősége és ára, ezek között az öntözésre használt víz, a műtrágya és a gépek és berendezések játszanak alapvető szerepet. Az öntözés és a műtrágyázás állami támogatása jelentős ellentmondásokkal bár, de mindvégig fennmaradt. Az öntözés a reformperiódusban India nagy részében a magántulajdonú artézi kutak használatával növekedett. Az artézi kutak száma nőtt (ld. 3.1.3 Víz fejezet), és a vízszivattyúk hajtására használt áram ára is erősen szubvencionált volt. Az öntözőrendszerek létesítésének és fenntartásának költségeit társadalmilag nem lehetett elfogadtatni, a megtérülési ráta 1994-ben 4,4% volt. 1 ha terület öntözötté tételének költségei 200-300 ezer INR-t tesznek ki, ennek 1%-a 2000-3000 INR is elfogadhatatlanul magas a földművelők döntő többsége számára.

A vízügyi reformok az öntözött terület kiterjesztéséhez kívántak forrást teremteni és a faluközösségekre kivetett óvatos és fokozatos emelését irányozták elő ("Accelerated Irrigation Benefit Programme", AIBP, 1996/97) és (Appasamy[2009]:pp.108-112.). Az innen származó többletbevételt a fejlettebb államok (Gudzsárat, Maharástra és Karnataka) szedték be, míg a szegény szövetségi államok reformja elakadt. A megtérülési rátát összindiai viszonylatban 2006-ig 15,3%-ra tudták emelni.

Ugyancsak fennmaradt a nitrogéntartalmú műtrágyák ártámogatása, míg a foszfáttartalmú és egyéb műtrágyáké megszűnt, ami kiegyensúlyozatlan tápanyagbevitel miatt a földek

termőképeségének leromlását hozta magával. A műtrágya felhasználás terménymennyiségre vetített elaszticitását, azaz a műtrágyázás növeléséből származó hozamnövekedést egy felmérés 2005-ben 0,318-nak találta, azonban a föld várható további technológiai leromlása következtében a műtrágya felhasználás 10%-os fokozása csak a földművelő jövedelmének 1,31%-os növekedését hozza. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a műtrágya ára 50%-kal növekszik, az elérhető jövedelem növekedés a műtrágya ráfordítás növekedésének 10%-ára csökken (Chand,Ramesh[2009]:p.72.).

A 2000-es évtizedben növekvő jelentőségűvé vált a vetőmag beszerzése. Indiára, a világ harmadik legnagyobb mezőgazdasági termelőjére ma ugrásra készen leselkednek a génkezelt mezőgazdasági technológia bevitelének transznacionális érdekeltjei. A legjövedelmezőbb vetőmagfajták fölötti jogokkal rendelkező nemzetközi társaságok belépése a termelési költségek drasztikus megugrásával, a paraszti termelő hitelfüggésének növekedésével, a polarizálódás és a nincstelenné válás gyorsulásával, továbbá az őshonos fajok (főként a rizs és a búza) kiszorulásával fenyegetik Indiát (Dawkins-Thom-Carr[1995] és Shiva[2008]).

3.12. Hitel és eladósodás

Az 1991-ig követett, szociális alapú és a kínálat növelését és megfizethető kamatok biztosítását célzó bankpolitika az országos megtakarítások átcsoportosításával a kis és közepes földművelők számára a költségesebb technológiák finanszírozásához teremtett hitellehetőségeket (Ramachandran-Swaminathan[2001]). A reformok időszakában a szociálpolitikai irányultságú, állami ellenőrzésű bankrendszert egyértelműen nyereségorientált kereskedelmi bankrendszerre alakították. Felszámolták az előnyben részesített szektornak ("priority sector") való kedvezményes kölcsönzést, és lehetővé tették a nem jövedelmező fiókok bezárását. Ezzel a bankok korábbi államosításával elért eredményeket fordították visszájára, a vidéki kölcsönzés részaránya az 1990-es évek során jelentősen lecsökkent (Ramachandran-Swaminathan[2001,2005]; Chavan [2005]), míg ez 1980 és 1990 között a teljes hitelállomány 12,6, 1990 és 2000 között 3,2%-át tette ki. Ugyanígy a vidéki bankfiókok száma is tetemesen csökkent, és az évtized folyamán a kereskedelmi bankok igen messze kerültek a kedvezményezett szektornak az ötéves tervek szerint nyújtandó hitelre előírt célkiűzésektől, a 18%-os elvárással szemben 2001-ben az ide számítható hitelezés csak 10,1%-ot ért el (Chavan[2005]). A 2000-es években az informális hitelezés bővülése és a "mezőgazdasági hitel" különböző egymás váltó

szabályozásai miatt a vidéki hitelezés újraéledt (Ramakumar-Chavan[2007]. Az informális hitelezés szerepének növekedése, régióként eltérően ugyan, de a hitelek költségeinek drasztikus emelkedésével járt.

A vidékre áramló hitel volumene a 2000 évek során jelentősen 1998 és 2007 között 8-szorosára nőtt (Ghatak[2009]:p.9.), a hitelezési formák azonban nem jól alkalmazkodtak a vidéki körülményekhez. 2004 és 2008 között a kormány a mezőgazdasági hitelek “megduplázását” hajtotta végre, a terményhitelezés ilyen növekedése sem elegendő azonban a terméshozamok csökkenő növekedése miatt (Mehotra[2009]:pp.13-15.). Az erősen legyengült szövetkezeti hitelezés helyébe javarészt a formális hitelintézetek kerültek (Radhakrishnan[2007]:pp.47-51.). A kihelyezett hitelek nagy része azonban a nagy földtulajdonosokat és a vállalkozásokat finanszírozta. Kevés volt az öntözést és más infrastrukturális beruházásokat elősegítő állami hitel és a kis földtulajdonosoknak és a marginális földművelőknek juttatott kölcsön. Miközben ez a két kategória a termelés 80%-át állítja elő, a nekik jutott hitel aránya 34% körül alakult (Radhakrishna et al.[2007].p.53.). Az eladósodott földművelők száma aránya 1990-ben 26%, 2003-ban 49% volt az ebben az évben a földművelők helyzetét felmérő vizsgálat szerint (Dev[2007]:p.38.). A kis földbirtokosok ellehetetlenült helyzetében szerepet játszik a termésbiztosítási rendszer (National Agricultural Insurance Scheme, NAIS) gyenge elterjedtsége, 2003-ban ez mindössze az összes gazdálkodó 4%-ára terjedt ki (Dev[2007]:p.38.). Az eladósodottak 64%-a fordult informális hitelezéshez, az éves kamatok az esetek harmadában 25%, másik harmadában 35% felett voltak (Sarangi et al.[2010]). Egyes államokban 2003-ra szinte minden földműves eladósodott, így Andhra Prádésben 82%, Tamil Náduban 75%, Pándzsábban 65% (NSSO 59. forduló, idézi Ghatak[2009]:p.13.). Nőtt a tartozás átlagos összege is, ez 1990-ben legfeljebb 5000 INR , 2003-ban 25 900 INR volt (Ghatak[2009]:p.16.) a kis gazdaságok 20 000 INR körüli átlagos éves jövedelmével szemben (Dev[2007]:pp.39-41.).

A kis volumenű termelőknek nyújtott hitel két elterjedt formája az informális, a faluban lakó nagybirtokosok által nyújtott (Orso[2009]) és a szervezett mikrohitelezés. A mikrohitelezést végző vállalatok a magas profitok ismeretében, banki kölcsönökből a 2000-es években építették ki vidéki hálózataikat és mára a visszafizetések tömeges elmaradásával küzdenek (Polgreen-Bajaj[2010]) Az eladósodás nagyobb mértékű az intenzív gazdálkodást folytató földművelők körében és szoros kapcsolatban van az inputok

árának (műtrágya, vetőmag, növényvédőszer) a 2000-es években drasztikus emelkedésével. Az eladósodás ezért kevésbé jellemző a hagyományos kenyérgabonák és gyakoribb az ipari és ültetvényes növények termelői körében (Radhakrishna et al.[2007]), a legsúlyosabb helyzet a génkezelt Bt gyapotra épülő termelési rendszert alkalmazó termelők körében alakult ki (ld. a 2.3.9.3 Gyapot fejezet).

A 2007-ben és 2010-ben is magas szintű állami bizottság vizsgálta a mezőgazdasági termelők katasztrofális helyzetét. Ajánlásaik eredménye a 2008-tól érvényben lévő adósság elengedési rendszer (Agricultural Debt Waiver and Debt Relief Scheme, ADWDRS, Sarangi[2010]:p.22.), amellyel a 2 ha-nál kisebb területen gazdálkodók élhetnek, és amely 2010-ig 36 millió földművelőre terjedt ki.

3.13. Társadalmi igazságosság és szolidaritás

Vizsgált időszakunkban az egyes területek és csoportok közötti gazdasági szakadék tovább szélesedett. Ez először is tagállami szinten ment végbe. A nyugati két tagállam (Mahárástra és Gudzsárat) jelentősen növelte iparát, miközben a keleti államok iparának részesedése tovább csökkent (Chandrasekhar[2011]). Az egy főre jutó jövedelem ezért Harjánában és ebben a két államban Bihárénak négyszerese, Uttar Prádésének, India legnépesebb szövetségi államának háromszorosa.

A szövetségi államok népessége és gazdasági helyzete Indiában, 2010/11-ben							
Sor-rend	Szövetségi állam/terület	Régió	Népesség (2011), ezer fő	INR (10 Milliő)	USD (mil-liárd)	Országos GDP része-sedés, %	Egy főre jutó jövedelem (INR)
1	Mahárástra	nyugar	112,373	901,330	\$190.31	14.46%	74,027
2	Uttár Pradés	észak	199,581	519,899	\$109.77	8.34%	23,132
3	Andhra Pradés	dél	84,666	475,267	\$100.35	7.63%	51,025
4	Tamil Nádu	dél	72,139	464,009	\$97.97	7.45%	62,499
5	Gudzsárat	nyugar	60,384	429,356	\$90.65	6.89%	63,961
6	Nyugat-Bengália	kelet	91,348	400,561	\$84.57	6.43%	41,469
7	Karnataka	dél	61,131	335,747	\$70.89	5.39%	50,676
8	Rajasthan	észak	68,621	255,440	\$53.93	4.10%	34,189
9	Kerala	dél	33,388	230,316	\$48.63	3.70%	59,179
10	Mádhja Pradés	észak	72,598	216,958	\$45.81	3.48%	27,250
11	Harjána	észak	25,353	216,287	\$45.67	3.47%	78,781
12	Pándzsáb	észak	27,704	199,459	\$42.11	3.20%	62,153
13	Bihár	kelet	103,804	168,603	\$35.60	2.71%	16,119
14	Orissza	kelet	41,947	162,327	\$34.27	2.61%	33,226
15	Cshattisgárh	kelet	25,540	109,823	\$23.19	1.76%	38,059

A szövetségi államok népessége és gazdasági helyzete Indiában, 2010/11-ben							
Sor- rend	Szövetségi állam/ terület	Régió	Népesség (2011), ezer fő	INR (10 Millió)	USD (mil- liárd)	Országos GDP része- sedés, %	Egy főre jutó jövede- lem (INR)
16	Dzsárhhand	kelet	32,966	106,358	\$22.46	1.71%	30,719
17	Asszám	északkelet	31,169	92,472	\$19.52	1.48%	27,197
18	Uttrakhand	észak	10,117	62,214	\$13.14	1.00%	55,877
19	Himácsál Pradés	észak	6,856	43,281	\$9.14	0.69%	50,365
20	Dzsammu és Kásmir	észak	12,549	43,236	\$9.13	0.69%	30,582
21	Goa	nyugar	1,458	25,882	\$5.46	0.42%	132,719
22	Tripura	dél	3,671	14,604	\$3.08	0.23%	35,799
23	Meghalája	északkelet	2,964	12,502	\$2.64	0.20%	42,601
24	Manipur	északkelet	2,722	8,687	\$1.83	0.14%	28,531
25	Nágaland	északkelet	1,981	7,508	\$1.59	0.12%	21,434
26	Arunacsál Pradés	északkelet	1,383	7,241	\$1.53	0.12%	51,644
27	Mizoram	északkelet	1091	5,633	\$1.19	0.09%	45,982
28	Szikkim	északkelet	608	3,475	\$0.73	0.06%	48,937
Forrás: VMW Analytic Services [2011]							

25. táblázat Regionális egyenlőtlenségek a szövetségi államok között

Növekedtek az egyéni jövedelemkülönbségek is (Sarkar-Mehta[2010]). Az elmúlt három évtizedben a társadalmi egyenlőtlenséget leíró Gini-index India egészére enyhén növekedett, a vidéki India esetében csökkent a rendelkezésre álló NSS adatok szerint.

A Gini -index alakulása Indiában			
1982/83	Teljes India	Vidék	Város
1987/88	0.319	0.312	0.340
1993/94	0.313	0.301	0.349
2004/05	0.303	0.285	0.343
	0.325	0.298	0.378
Forrás: Topalova[2008]:p.7.			

26. táblázat A Gini-index alakulása

A nemzeti statisztikai mintavételek (NSS) adatai azonban a fogyasztási kiadásokat és nem a jövedelmi viszonyokat veszik számba, ezért feltehető, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség ennél nagyobb mértékű (Weisskopf[2011]:p.4.). Az NCAER által gyűjtött jövedelmi adatok szerint a Gini-index 0,535. A földtulajdonlás Gini indexe pedig Indiában kirívóan magas (Weisskopf[2011]:p.5.), így 2002-ben 0,62 volt a vidéki Indiában a Kínára számolt 0,49-cel szemben. Végül az újratermelődő egyenlőtlenség jelentős oka az oktatásban való egyenlőtlen részesedés (ld. a 3.17 Iskolázás fejezet, Bardhan[2010]:pp.92-97.).

Az indiai vidék általában kevéssé részesül a fekete gazdaságban jelentkező jövedelmekből. A várakozásokkal ellentétben a párhuzamos gazdaság a nyitás időszakában nem csökkent (Harris-White[2002]:p.2., Datt-Sundharam[2007]:p.364. és Chéne[2009]:pp.1-2.). A korrupció mértékéről különféle nemzetközi szervezetek által végzett felmérések alapján alkothatunk képet.

A Transparency International utolsó felmérése szerint India korrupciós indexe (CPI) 2008-ban 3,4 volt, az index 1997 évi bevezetése óta 2,7 és 3,5 között mozgott. A CPI azonban csak a transznacionális vállalatok vezetőinek percepcióján alapul, ezért a társadalom egészére önmagában nem ad megbízható értékelést és nemzetközi összehasonlíthatósága is kétséges (Kumar[2005]:p.4.).

A CPI-hez hasonlóan kevés változást mutatnak a Világbank kormányzati indikátorai (Worldwide Governance Indicators). 2007-ben az ország a globális átlag fölötti értékelést kapott elszámoltathatóság, a kormányzat hatékonysága és a törvényesség fennállása, de gyenge értékelést az állami szabályzók minősége és a korrupció ellenőrzése szempontjából, a politikai stabilitást pedig különösen problematikusnak értékelték. Az ország indikátorai az 1996 és 2009 közötti időszakban nagyjából stagnáltak, a politikai stabilitás és az erőszakmentesség szempontjából azonban hosszabb távon romló viszonyokat regisztráltak (Kaufmann et al.[2010]).

A Freedom House értékelése szerint a kormányzás hatékonyságát súlyosan aláássák a politika és a bűnözés közötti szoros kapcsolatok, a gyenge kormányzati intézményrendszer és a sok helyen megtalálható korrupció. Különösen gyakori a vesztegetés az igazságszolgáltatás alsóbb szintjein. A bíróságok 38 millió lezárandó eljárással vannak elmaradásban, emiatt a gyanúsítottak jelentős része a várható büntetésük idejénél hosszabban vannak előzetes letartóztatásban. A Delhi Központi bíróság elnöke (Chief Justice) szerint a jelen ütemben 466 évig tartana a lemaradás ledolgozása.

Az utóbbi évek jogi reformjai ellenére az igazságszolgáltatás általánosságban képtelen rá, hogy a kisebbségeknek, az alacsony státuszú kasztoknak és a törzseknek egyenlő esélyeket biztosítson. A muszlimok száma az államapparátus "érzékeny" posztjain (hadsereg, biztonsági erők stb. továbbra is drasztikusan alulreprezentált. A rendőrség a vallomás vagy kenőpénz kicsikarása érdekében gyakran alkalmaz erőszakot. A vidéki Indiában a megerősödött *páncsájak* vagy a muszlim vallási vezetők gyakran adnak ki házasságra, válásra és más társadalmi szokásokra vonatkozó rendeleteket. Az általuk képviselt

viselkedési normák áthágása miatt a nők és a *dálitok* különösen gyakran esnek erőszak áldozatául (FH[2010]).

A Global Corruption Barometer 2007 évi jelentése szerint a kis volumenű korrupció általános Indiában, a válaszadók 25%-a számolt be arról, hogy pénzt fizetett egyszerű szolgáltatásokért. 90%-uk úgy gondolta, hogy a korrupció a következő 3 évben növekedni fog és 68% szerint a kormány korrupcióellenes intézkedéseinek kevés eredménye van. A 2010 évi jelentés válaszadóinak 10%-a szerint a korrupció csökkent, 16% szerint változatlan, 74% szerint nőtt. A parlament, a politikai pártok és a rendőrség korrupciós indexe 4-4,2⁸³. Az egyesített index (minden területre kiterjedő) index az elmúlt évek alatt kevesen változott, 3,2-3,6 között mozog (TI[2010]).

A korrupció továbbra is a legszegényebbeket sújtja a legjobban. 2008 nyarán a Transparency International és Médiatanulmányok központja ("Centre for Media Studies India") úgy találta, hogy a szegénységi küszöb alatt élő (BPL) háztartások 31%-a fizetett azért, hogy 11 közszolgáltatás közül egyben vagy többen részesülhessen. A legmagasabb arányú vesztegetésre a rendőrséget, a földnyilvántartást és a lakásügyet érintően került sor. A Transparency International 2005-ös felmérése szerint a válaszadók 50%-ának volt olyan személyes tapasztalata, amelyben vesztegetésre került sor vagy közhivatali feladat elvégzéséért kértek anyagi ellenszolgáltatást (TIIN[2008]).

Egyes kutatók felteszik, hogy az elektronikus média terjedésével nő a központi kormányzat fölötti társadalmi kontroll. Így a mezőgazdaságból élők nehéz helyzete és az alultápláltság az alulról kikényszerített politikai dialógus következtében tematizálódik. Ez nem más, mint Amartya Sen hipotézise a demokratikus nyilvánosság és az éhezés közötti fordított oksági kapcsolatról (Sen[1985]).

A vidéki lakosság eladósodottsága ugyanakkor igen jelentősen emelkedett. Vizsgált időszakunk nagy részében azonban a mezőgazdaságból élők nehéz helyzete és az alultápláltság az országos politikai nyilvánosság perifériájára szorult, és csak 2006 után, az élelmiszerárak felszökése során vált a törvényhozásban is exponált problémává. Az ezek során hozott új törvények a tényleges életviszonyokban jelentősen még nem éreztették hatásukat.

⁸³ Az index jelentése: 1 = egyáltalán nem, 5 = abszolút korrump.

3.14. Fogyasztásszerkezet és infláció

Az infláció mértékének mérésére Indiában 1906 óta a nagykereskedelmi árindex WPI ("wholesale price index", WPI) használatos. Általános használata azon alapult, hogy a lakosság döntő többségének fogyasztó kosarában jóformán csak fizikai áruk szerepeltek. A WPI nem tartalmazza az ingatlanügyleteket, a szolgáltatásokat és az olyan árukat sem, amelyek jelentős szerepet játszanak a fogyasztói kosárban, ám nagykereskedelmük nincsen (gépjárművek, számítástechnika stb.).

A fogyasztói árak trendjét a fogyasztói árindexszel ("consumer price index", CPI) a 70-es évek óta mérik. A fogyasztói árindex (CPI) vizsgált időszakunk során háromszor (1992, 1998 és 2009) szökött 10% fölé, az utolsó 40 év átlaga 8% volt (TE[2011]). Az utóbbi években az állami támogatások folytatódó leépítése (üzemanyag) miatt az infláció ismét gyorsul (Goyal-Tripathi[2010]).

A fogyasztói kosár összeállítása az időszak során kétszer (1994 és 2004) is változott, ezért az éves átlagadatok közvetlen összehasonlítása a teljes időszakra problematikus. Az éves inflációs adatokból ötéves átlagokat képezve az alábbi adatokat kapjuk:

Nagykereskedelmi árindex (WPI) - Ötéves átlagok Indiában 1990- és 2010 között						
	Teljes	Közzsükség- leti cikkek	Élelmiszer	Fogyasztási cikkek	Energia	Iparcikkek
1991-1995	10.5%	11.3%	11.7%	12.0%	11.4%	10.2%
1996-2000	5.1%	5.4%	7.0%	1.7%	13.0%	3.1%
2001-2005	4.7%	3.8%	2.9%	4.5%	8.9%	3.8%
2006-2010	6.5%	11.9%	11.3%	11.7%	5.6%	4.9%
Forrás: RBI [2011]:Table 39.						

27. táblázat A nagykereskedelmi árindexek alakulása

Fogyasztói árindex (CPI) - Ötéves átlagok Indiában 1990- és 2010 között						
	Teljes	Közzsükség- leti cikkek	Élelmiszer	Fogyasztási cikkek	Energia	Iparcikkek
1991-1995	11.2%	13.1%	13.1%	15.4%	10.4%	10.6%
1996-2000	5.1%	5.4%	7.0%	1.7%	13.0%	3.1%
2001-2005	4.7%	3.8%	2.9%	4.5%	8.9%	3.8%
2006-2010	6.5%	11.9%	11.3%	11.7%	5.6%	4.9%

28. táblázat A fogyasztói árindexek alakulása

A Munkaügyi Iroda (Labour Bureau) közzéteszi az agrár és a földmunkás árindexet is. Ezek bázisévének számítását szintén újramezdték, a 2004 előtti adatok 1987-es bázisévre vonatkoznak:

Fogyasztói árindex - Mezőgazdasági munkások (CPI AW) - Ötéves átlagok Indiában 1990- és 2010 között		
1991-1995	11.91%	
1996-2000	5.17%	
2001-2005	2.55%	
2006-2010	9.71%	
Forrás: LB [2011]		

29. táblázat A mezőgazdasági munkások fogyasztói árindexének alakulása

FAO [2008]. Az élelmiszerek fogyasztói árainak felszökése mögött a világpiaci árak drasztikus emelkedése áll. A FAO globális árindexe 2006 után kezdett váratlan emelkedésbe, míg az élelmiszerek egyesített világpiaci árindexe 2000 és 2005 között évente 1,3%-os emelkedést mutatott, ami 2006-ban 15%-ra szökött fel FAO[2008]:p.4.).

A fogyasztó kosár zömét az élelmiszer és az alapvető iparcikkek adták. 1990-es és a 2000-es évtized első fele között érezhető eltolódás következett be az élelmiszerek és alapvető fogyasztási cikkek felől a szolgáltatások és a fogyasztási cikkek felé, ez az eltolódás azonban jóval markánsabb volt a középosztály, és szerényebb a szegények és a különösen hátrányos helyzetűek között. Az alapélelmiszerek drágulása következtében vidéki fogyasztásban nőtt az élelmiszerek aránya, ami a középrétegek körében 45% között, a szegénységi küszöb körényékén és alatt közel 70% lehet (Sengupta et al.[2008]:p.57.).

Éves fogaysztási kiadások folyó árakon (millió INR)							
	Jövedelmi státusz	Élelmiszer	Alapvető iparcikk	Oktatás	Egészség-ügy	Egyéb iparcikk	Tartós fogyasztási cikk
1	Szegény és szélsőségesen szegény	67.8	16.8	1.3	3.4	9.4	1.3
2	Mariginális és sebezhető	63	15.9	2.1	5.0	12.3	1.7
3	Szegény és sebezhető	64.1	16.1	1.9	4.6	11.7	18
4	Közepes és magas jövedelmű	48.7	14.1	4.1	7.3	20.9	14.1
	Összesen						
	2000-2005						
1	Szegény és szélsőségesen szegény	63.3	19.5	1.9	3.5	10.0	1.8
2	Mariginális és sebezhető	58.5	18.2	3.1	4.8	13	2.4
3	Szegény és sebezhető	59.4	18.2	3.1	4.8	12.4	2.3
4	Közepes és magas jövedelmű	42.5	14.8	7	7.4	23	6.4
	Összesen	51.2	16.8	4.7	5.9	17.2	4.2
Forrás: NSSO alapján Sengupta et al.[2008]:p.57.							

30. táblázat A Fogyasztás szerkezetének alakulása

3.15. Családszerkezet és közösség

A vidéki jövedelemszint változása vizsgált időszakunkban két mértékadó trendet mutat. A falusi népesség egy részének növekszik a jövedelme. Ez a jövedelememelkedés a földtulajdonnal, termelőeszközökkel, piaci orientációval és a családi státusszal erős korrelációban megy végbe. A növekvő jövedelemmel a magas státuszú és nem munkából származó jövedelmet élvező családok ugyanakkor lehetőséget kapnak arra, hogy a család nőtagjainak jövedelméről lemondjanak.

A magas státuszú és jövedelmi családokban a nők munkaerőpiacról felszabaduló munkaereje státuszjavak ("status goods") szerzésére fordítódik (Eswaran et al.[2009]. Az ilyen magasra értékelt státuszjavak egyike a nők otthontartása. Az otthon ezért nem jár több szabad idővel, azt nőnek további státuszjavak (gyermeknevelés, vendéglátás) előállítására kell fordítania. A törzsi csoportok nőtagjainak munkavállalásra vonatkozó egyéni mozgásszabadsága a magasabb státuszú csoportokét meghaladja. (Eswaran et al.[2009]:p.6.).

A családi változások mögött a modernizálódó indiai társadalom egyik sajátos jelensége a szanszkritizáció rejlik. Ez az alacsonyabb státuszú csoportok törekvése arra, hogy a magasabb státuszúak viselkedését, normáit magukévá tegyék és ezzel saját státuszukat megemeljék (Berreman[2003]). A státuszát Indiában az egyén hagyományosan csak a csoportjával együtt változtathatta meg (Char[1993]), ezzel függ össze a magas csoportstátuszhoz fűzött érték.

A folyamatot a kilencvenes években felgyorsította a politikai jobboldal megerősödése is. A *hindutvá* politikai célú elterjedése időszakunk során a szegény szavazók körében egy általánosan követendő „hindu” mintát propagált, amely a tömegmédiákon keresztül fokozódó mértékben hozzáférhetővé vált az alacsonyabb státuszú falusi csoportok számára. Ez a nők otthon tartásának terjedő szokásával járt együtt, amely a korábban csak a magas státuszú (brahmana és *ksatrija*) körében volt általános.

A népesség döntő részére a családra nehezedő növekvő jövedelmi nyomás nehezedik, amit a termelőeszközök, az alapélelmiszerek és a létfontosságú szolgáltatások árának növekedése idéz elő. A csökkenő jövedelmű kis jövedelmű család a nőtagok, elsősorban a feleség kényszerű munkába állásával reagál.

A család a feleség munkába járását fenyegetésként, lecsúszásként, a romló körülménynek részeként éli meg. India bonyolult társadalmi szövetének túlnyomó részében a magasabb

státusz a nők családon belül tartásával fonódik össze. Az idegeneknek való kitettség, láthatóvá válás, a családon kívüliek fizikai érintése a nőt degradálja és ezzel a család presztízsét ássa alá. Időszakunkban a nők munkában való növekvő részvételére az alacsonyan fizetett napszámos munka keretein belül kerül sor, igaz hogy a férfiaknál kevésbé növekvő mértékben. Amennyiben a bérek magasabbak, inkább a férfiak vállalnak munkát (Dasgupta-Goldar[2005]).

A hagyományos többgenerációs család vidéken is visszaszorulóban van. Változóban van a családfők domináns szerepe is, amit közvetve a női családfővel rendelkező háztartások számának növekedése jelez (Singh,J.P.[2010]:p.2-4.). A vidéki családokban falusi családok nagy többségében nők gazdasági szerepének változásai nem kedveznek a hagyományos családösszetartó szerepnek. A társadalmi normák azonban lassan változnak és a nők továbbra sem szívesen lépnek a családon kívüli nyilvánosság elé. A családon belüli tekintélyelvekhez igazodva nem jelentik be az őket ért törvénytelenégeket. Az 1926 óta érvényben lévő hindu családtörvény (Hindu Marriage Act) ellenére nem kéri a részüket a szülői örökségből, nem jelentik a családon belüli erőszakos cselekményeket sem, amelyekben élete során a nők 40%-ának van része (Singh,J.P.[2010]:p.7.). Az UNICEF 2009-es felmérése szerint a 20-24 éves leányok 47%-a volt férjnél 18 éves korában (Singh,J.P.[2010]:p.4.), ám a több millióra becsült kiskorú lány kiházásításából 1994 és 2000 között mindössze 319 eset vált jogi procedúra tárgyává (UNFPA[2003]:p.28.).

3.16. Migráció és kitelepítés

A migráció négy jelentős formája India esetében a tengerentúli (azaz külföldi), a szövetségi államok közötti ("interstate"), a szövetségi államon belüli városba irányuló és a vidékről vidékre történő, és végül a képzési migráció.

Migránsok teljes száma lakóhelyük szerint Indiában, 2001			
		Születési hely szerint	Százalékosan (%)
	Teljes népesség	1,028,610,328	
B.	Teljes migráció	307,149,736	29.9
B.1	Migránsok az összeírás helyén belül	258,641,103	84.2
B.11	Migránsok a közigazgatási egységen (zilla) belül	181,799,637	70.3
B.12	Migránsok a közigazgatási egységen (zilla) kívül	76,841,466	29.7
B.2	Migránsok más szövetségi államokból	42,341,703	13.8
B.3	Migránsok más országokból	6,166,930	2.0
Forrás : Table D1 India, Census of India 2001.			

31. táblázat Migránsok Indiában

A nyilvántartott elvándorlók nagy többsége az 1947. évi nagy kataklizma, a Partíció következtében vándorolt “be” az akkori Kelet- és Nyugat-Pakisztán területéről. Az ő számuk és részarányuk kihalásukkal együtt csökken.

A külföldre történő migrációban a nyugati parti és déli szövetségi államok népességének első sorban az öböl-menti arab államokban való munkavállalása áll. Jelenleg kb. 5,5 millió indiai élhet ezekben az országokban, amihez további 2 millió a fejlett nyugati országokban (Nagybritannia, Észak-Amerika, Ausztrália) társul.

A belső migráció hajtómotorja az egyes államok és vidékek közötti egyenlőtlenség, illetve a mezőgazdasági földterületekre nehezedő növekvő népességnomás.

Az utolsó 2001-es népszámlálás tanúsága szerint az 1991-ben nyilvántartott 226 millió belső migránssal szemben 2001-ben 309 millió főt vettek nyilvántartásba, azaz teljes számuk 37%-kal nőtt. Eszerint a migráns férfiak a teljes populáció 18, a férfiak 8, a nők 45%-át adják. A migránsok 87%-a szövetségi államon belüli, 13%-uk államok közötti kivándorló. A nők esetében 90% volt az államon belüli és csak 10% államok közötti migráns.

Indiában ez a belső migráció a benne résztvevők számát tekintve messze meghaladja a nemzetközi migráció jelentőségét, az elvándoroltak hazautalásai pedig meghatározóak az otthon maradtak megélhetése szempontjából. Az ilyen helyi elvándorlás sokkal valószínűbb a szegénynek, az alacsony *dzsátiból* származók és a képzetlen munkaerő körében. A marginális területeken, szárazság sújtotta falukban, erdős vidékeken az ideiglenes elvándorlás a megélhetési stratégia rutinszerű részévé vált. Indiát az egy *zillán*

belüli, vidékek és államok közötti vándorlási útvonalak ezrei szelik át, és néha az ország távoli vidékeire is elvezetnek.

Miközben a hézagos hivatalos statisztikák a belső migráció csökkentéséről adnak számot, a mikroszintű felmérések sora gyorsan növekvő visszatérő migrációról számol be. Ezt nem csak az adatok hiánya, hanem az elit és a középosztály bevándorlókkal, szegényekkel és a kasztok szegregációjával kapcsolatos beállítottsága is magyarázza.

Nyugat-Bengália szárazság sújtotta területeiről 2002-ben 500 ezer muszlim, alacsony *dzsátí*-ba tartozó és törzsi személy vándorolt idénymunkásként a rizstermesztő vidékekre. Mádhja Pradés száraz vidékein a 2003-ban vizsgált falvakban a megkérdezett családok 65%-ában volt elvándorolt idénymunkás. Ándhra Pradés távoli falvaiból egyre nő az elvándorlás Bengaluru (Bangalore) területére, ahol az otthoni bérek háromszorosát kapják meg. Bihárban a növekvő elvándorlás a háztartások negyedét érintette: Mivel a növekvő gépesítés miatt a szomszédos Harjánában és kevesebb munkáskézre van szükség, az új trend a nem-mezőgazdasági munkavállalás.

Rádzsasztán déli részén (Dzshádol *tehsil*) a háztartások legalább 50%-ából mennek fiatal férfiak Udépurba vagy Ahmedabadba (Gudzsárát, 250 km), hogy fél éves időtartamra bányákban és építkezéseken vállaljanak munkát: Gudzsárát egyébként is különösen sok migráns munkavállalót vonz, így csak a távoli Orisszából 100 ezren dolgoznak Szurát gépi szövődéiben.

A legtöbb mezőgazdasági munkást Pándzsáb állam vonzza. A beáramlás a 70-es évek óta folyton nő, a 90-es években évi 700 ezer mezőgazdasági idénymunkás és 1,4 millió egyéb migráns munkavállaló jött ide (Deshingkar[2009]:pp.162-165.).

A liberalizáció első évtizedében az államok közötti migráció 20 millióról 40 millióra nőtt. A távoli migránsok számát jelenleg 80 millió főre becsülik, közülük 40 millió az építőiparban, 20 millió háztartási alkalmazottként, 2 millió “szexmunkásként” és fél és 12 millió közé becsült számú munkás illegális “kisüzemi” bányákban dolgozik.

A háztartási alkalmazottak 92%-a nő, és 20%-uk kiskorú. Az újonnan a városokba jövők a munkát még kevesebb bérért vállalják. A bányákban a nőket csak a rosszul fizető felszíni munkákra alkalmazzák és körükben igen gyakori a szexuális zaklatás. A kisgyermekkel dolgozók számára semmilyen gyermekelhelyezési és ellátási lehetőség nem áll rendelkezésre (Sudershan[2009]:p.2.).

A migráció állami kezelését az indiai megfigyelők elmarasztalják, a hivatalos India a migrációt kerülendő, kényszer szülte folyamatnak tekinti. A lakóhelyhez közeli átmeneti elvándorlás a munka indiai világának integráns része. A migráció legfontosabb eleme a vidékről vidékre történő (helyi) migráció, amelyet egyesek visszatérő ("circular") migrációnak neveznek, amely a napi ingázástól a szezonális elvándorlásig terjed (Deshingkar[2009]:pp.161-162.). Az átmeneti kivándorlók gyakran illegális telepeken élnek, ahol a víz, csatornázás és áramellátás megoldatlan, és kilakoltatás, erőszakos cselekmények és a rendőrségi zaklatás tárgyai. Nem jogosultak a segélyezési rendszer (PDS) fejadagjainak igénybevételére, mert a fejadag kártyák ("ration card") csak regisztrált lakóhelyükön érvényesíthetők. Letelepedésük helyszínén általában hátrányos megkülönböztetéssel néznek szembe, bérük elmarad a helybeli munkásokétól és munkakörülményeik is rosszak (Bird-Deshingkar[2009]:p.5. és Sudershan[2010]:p.3.).

A szegénység felszámolásának a távolsági élethossziglani migráció nem meghatározó eszköze, inkább fordított korreláció figyelhető meg, az igazán szegényeknek nincsenek eszközeik az áttelepedéshez. A migráció mértékéről, trendjéről, motivációjáról és társadalmi hatásairól való tudásunk is ellentmondásos.

Igen szignifikáns a különbség a vidékről vidékre történő migráció nemek szerinti megoszlásában is. A domináns migrációs forma a nők kis távolságra való elköltözése. Ennek oka a hagyományos falusi exogámia. A megélhetést kereső vidékről vidékre történő migráció ugyancsak növekvő jelentőségű. Az országos statisztika a helyi migráció csökkenését, és a távolsági, elsősorban nagyvárosba való elvándorlás növekedését regisztrálja. A fő motiváció férfiak esetében a munkakeresés, nőknél a házasság és a munkakeresés egyaránt. Végül jelentős a háztartással együtt való költözés is (Lusome-Bhagat[2006]:p.11-14.).

A nők elvándorlásának fő oka a házasságkötés, az indiai családi norma szerint a nők férjük lakóhelyére költöznek. A nők máshová költözésének három formája az ún. autonóm, a "váltó" és a családi migráció. Az autonóm migráció a közép- és felső osztályok városi egzisztenciát létrehozó egyedülálló női közül kerül ki. A váltó migráció esetében a fiatal nőt férjhez menésükig munkát vállalni küldik egy nagyvárosba, végül a családos migráció az egész család (feleség-férj-gyermekek) együttes elköltözése, általában a föld és a megélhetési lehetőségek hiánya miatt (Shanti[2006]p.3.). Az indiai "feminizáció" (Mathew[2006]:pp.94-96.) általában nem a független egzisztencia kialakulását jelenti a

nők számára. A nő szerepe család jövedelmének kiegészítése, olyan munkavállalással, amely a nők számára elfogadott. Az egyéni munkavállalás miatt költöző nők ugyan száma nő, de kétséges, hogy a nők általános státusza miatt ez hozzájárul-e helyzetük szubjektív javulásához.

Erősen vitatott a növekvő migráció hatása a szegénység alakulására és az egyes vidékek gazdasági fejlődésére. A népszámlálási és fogyasztási felmérések alapján a távoli migráció fordítottan arányos a jövedelmi státusszal, bár lehetséges hogy ebbe a már az új helyen szerzett jövedelem erősen belejátszik (Bhagat[2010]:p.6.). Egyesek hangsúlyozzák azt, hogy a növekvő migráció a vidéki megélhetés lehetőségeit tágító és a sokszerű válságok esetén menedéket jelentő stratégia ((Bird-Deshingkar[2009]:p.3-4.). A munkát kereső szegény és alacsony státuszú migránsok számára a kényszerű elvándorlás a lakóhelyhez és annak közösségéhez való kötődést nehezíti. A szegénységből való kijutás nem ritkán sikerül, de nyilvánvalóan nem lehet általános (Bhagat[2010]:p.6.).

A migráció különösen drasztikus formája a kitelepítés (“displacement”), amely a különféle nagyszabású fejlesztési programokhoz kapcsolódik. A folyamat az 50-es évek nagy gátépítései alatt kezdődött, és máig 21 és 40 millió között becsült számú személyt érinthet. Ezeket általában táborokba telepítik ki, eddig legfeljebb 25%-uk letelepítésére került sor. A kitelepítések új hullámát indította el a speciális gazdasági övezetek (SEZ) létesítése. Vizsgált időszakunk során az újonnan kitelepített személyek száma 5 és 10 millió fő közé becsülhető. A kitelepítettek 60-80%-a a jegyzékbeli kasztok és törzsek (*dálitok* és *ádivászik*, SC/ST) kerül ki. Az utóbbi években a nagy beruházások fokozódó politikai nyilvánosságot kaptak és gyakran súlyos atrocitások közepette valósulnak meg. Legújabbban új törvény váltotta fel az ilyen kitelepítéseket lehetővé tévő jogi szabályozást (Land Acquisition (Amendment) Bill és Rehabilitation and Resettlement Bill 2007), ezek tényleges végrehajtása azonban erősen kétséges (IDMC[2008], Kumar,Anand[2009]:pp.171-172. és Dhru[2010]).

3.17. Iskolázás

India közoktatási teljesítményét általában gyengének ítélik, amit Indiának a környező dél-ázsiai országokhoz viszonyított HDI-rangsora is tükröz. Az oktatás fejlesztése a függetlenség időszakában hosszú ideig elitközpontú maradt. Az oktatás egyenlőtlensége globális összehasonlításban is kirívóan magas. A World Development Report 2006-os jelentése szerint a felnőtt lakosságra jutó iskolaévek számából számolt egyenlőtlenség

indexe 1998–2000 között Indiában 0.56 volt, amely nem csak a latin-amerikai országokét (Brazília 0.39), hanem Kínáét (0.37) is messze meghaladja Bardhan[2011]:p.96.).

A haladó és felső haladó szinten a tanulók enyhe többsége állami (55%), egy jelentős részük (35%) államilag támogatott magán és a maradék (10%) támogatás nélküli magániskola. Az iskolázottság fennmaradó problémája a városi és vidéki iskolázás közötti szakadék. Az utolsó évtized erőteljes trendje az iskolázás magánosítása, amely azonban vidéken eddig kevés következménnyel járt. Az iskolák 87%-a vidéken található, ahol azonban az iskolák 90%-a állami kezelésű (Ward[2007]:p.2.). A támogatott magániskolák (PA) száma vidéken alacsony maradt, 8 és 22% között változik, a nem támogatott magániskolák (PUA) száma 2000 előtt nem volt jelentős, 1997-ben indiaszerte 4 és 10 % között mozgott (NIEPA[2000]:pp.9–14.).

A változó oktatási politika a magániskolák gyors elterjedését hozta, és számos vizsgálat a magániskolák nagyobb hatékonyságát támasztja alá (Kingdon[2005]). 2006-ban a vidéki települések 23%-ában volt elérhető magániskola, ennek mintegy fele akkreditált, másik fele nem akkreditált volt. A magániskolák helyben verbuvált kevesebb képesítés nélküli, fiatal tanáira sokkal kevesebb tanuló jut (fizetésük az állami iskolák státuszbeli tanárainak egyötöde!), így az iskolák valamennyivel jobb tanulási eredményt produkálnak. Kevésbé gyakori a tanárok távolmaradása is (ld. lejjebb), ezeket az iskolákat azonban jellemzően a magasabb jövedelmű családok gyermekei látogatják (Muralidharan-Kremer[2008]).

A hivatalos oktatási statisztikák két fő fejlődésmutatója a beiskolázási arány és az általános írni-olvasni tudás. Az indiai vidék fejlődésének általánosan elfogadott korlátja az írni-olvasni tudás terjedése és az alapfokú iskolázás általánossá válása. Az írástudatlanok abszolút száma az utolsó hozzáférhető népszámlálás adatai szerint 1991-2001 között 32 millióval csökkent. A legnagyobb csökkenés Andhrá és Uttár Prádésben következett be, míg Bihárban és Delhiben nőtt az írástudatlanok száma.

Az 7 éves kor feletti írástudók aránya 2001-ben országosan 65% volt, 2010-re kb. 70%-ot becsülnek. Vidéken az írástudók ennél 6%-kal voltak kevesebben, a nők hátránya azonban 25% körül volt.. Az 1991 és 2001 közötti növekedés a függetlenség egész időszakának legnagyobb mértékű változása (Census GoI[1991] és RGI[2001]). Ezzel együtt India továbbra is erősen le van maradva a világ átlagától és az írástudatlanok abszolút számának csökkenése a százalékos javulással együtt sem szignifikáns (Patel[2009]:p.6-8.).

	Az írni-olvasni tudók arányának változása nemenként a vidéki Indiában			
	Összesen	Férfi	Nő	Nők hátránya
1981	36	49.6	21.7	27.9
1991	44.7	57.9	30.6	27.3
2001	59.4	74.1	46.7	24.7
2004/05	61.9	72.7	50.6	22.1
	Forrás: Patel[2009:p.5.			

32. táblázat Az írni-olvasni tudók arányának változása

Hivatalos adatok szerint mára szinte minden iskolás korú gyermek elkezdte az iskolát, ezek azonban erősen eltúlzott jelentésekre épülnek (Reddy[2004]:p.2.). A vidéki alsó iskolába járási arány 1991-ben 47%, 2001-ben 71%, 2006-ben 83% volt, amelyben a lányok 15%-os hátrányban voltak. A beiratkozási arány magas és a lányok hátránya kisebb a déli és a nyugati szövetségi államokban, Rádzsasztán viszont erősen lemaradó (Reddy[2004]:p.2-3. és MSYA GoI[2008]:pp.16.). Erősen csökken az iskolába járók aránya a szegényebbek körében, Rádzsasztánban például a szegény családok iskolás korú lányainak 20%-a jut el az iskolába.

A felsőbb iskolába járás vidéken szintén valamivel gyakoribbá vált, 2006-ban a 11-17 éves gyermekek 49%-a járt iskolába (NFHS-3).

A beiskolázási arány növekedése a reformidőszak során jelentős részeredmény, amit azonban más megvilágításba helyez az iskolából való nagy arányú kimaradás. Az évente kimaradó gyermekek aránya 1990-ben 42%, 2000-ben 40%, 2005-ben 31% volt. Mindezzel együtt 2004/05-ben a gyermekek 51%-a nem járt iskolába (Patel[2009]:32.).

Az iskolai oktatás eredményességéről készített 2005-ös felmérés szerint az első osztályos gyermekek 67%-a még semmit nem tudott elolvasni, a harmadikosoknak mindössze 28%-a tudta elolvasni az elsősöknek, és az ötödikesek 47%- a másodikosoknak írott szövegeket. Ugyanígy a másodikosok fel még nem ismerte fel a számokat és az ötödikesek 45%-a, a nyolcadikosok 24%-a volt képes egy egyszerű osztás elvégzésére (ASER[2006], Patel[2009]). Közel általános az egyetértés abban is, hogy a vidéki iskolák alacsony hatékonyságának oka a tanári állomány minősége. A PROBE 199-es felmérése szerint a tanárok munkamorálja ijesztően alacsony, országosan a tanárok 25%-a nem található meg az iskolában tanórájának idején (De-Drèze[1999]).Az iskolai oktatás eredményességét tükrözi a szülők elégedetlenségének mértéke is. Az egyes szövetségi államokban végzett

felmérések szerint a szülők mintegy 60%-a teljesen elégedetlen iskolás gyermekük tanárával, a teljesen elégedettek száma pedig mindenütt 10% alatt marad felmérések szerint (Pritchett- Pande[2006]:p.8.).

Az állami oktatás a gazdaság legkorruptabb szektorai közé tartozik. A Transparency International (TI) 2008 évi felmérése szerint a szülők 48%-a tartja korruptnak az iskolát, ahová gyermeke jár és a számszerű becslés szerint 15 millió) háztartás 40 milliárd INR csúszópénz fizetett ki különféle illegális díjak, bizonyítványokért és felvételért adott fizetések formájában. Ehhez jönnek még a tanárok által az iskolán kívül i korrepetálásért szedett díjak és a tanári állás megszerzésért fizetett vesztegetések (TIIN[2008] és Prithett-Pande[2006]:p.8.).

Az iskolába való eljutás már nem jelent nehézséget, a primer tanulók 94%-a 1 km-en belül, a szekunder tanulók 84%-a 3 km-en belül éri el az iskolát.

Vidéken a gyermekek iskolába küldésének legfőbb akadály a iskolázás “drágasága”. A legfontosabb kiadások a ruha, a tankönyvek és füzetek. Az egy 1994 évi felmérés szerint az iskolába járatás összköltsége háztartásonként 680 INR- A lányokra fordított kiadás a fiúkénak csak 68%-a volt. A magániskolák terjedésével a háztartásonként lányokra fordítható összeg tovább csökkent (NCAER[1999]):p.32.).

Az alapfokú iskolázás általánossá tételét tűzte ki 2003-ig a Mindenki Tanuló Keretprogram (*Sarva Shiksha Abhiyaan, SSA*), amely valamennyi addigi az elemi iskolázást segítő programot közös ernyő alá vont. A program kezdetben a lányok, az SC/ST és a magas írástudatlansággal küzdő területek felhozatalára koncentrált, de a 9. tervidőszak végére (2002) országos kiterjesztésére került sor (MHRD GoI[2000]:pp.59–77.).

3.18. Egészségügyi állapot és ellátás

Az oktatás mellett a másik lemaradó terület az egészségi állapot és az egészségügyi ellátás. Az elmúlt húsz év előrelépése ezen a területen elmaradt a környező országok, így pl. Bangla Dész vagy Nepál eredményeitől is Dev[2007]:p.233.

A teljes indiai lakosság alapvető egészségi mutatói a nyitás évtizedeiben szerény javulást mutatnak. A születéskor várható élettartam 1990-ben 57 év, 2009-ben 64,7 év volt (Da Silva[2003]:Table21). lassan megközelíti a világátlagot (67,2 év, ld. DESA UN[2007]), azonban elmarad az ázsiai átlagtól (69,8).

Az országos egészségügyi állapot változásáról a Nemzeti Családi egészségfelmérés 1999-es és 2005-ös fordulói adnak képet, azonban ezek nem tartalmazzak elkülönített vidéki adatokat, így a vidék egészségügyi mutatók lemaradására csak közvetve tudunk következtetni. A legsúlyosabb, és csak igen lassan változó hátrány az alultápláltság.

Minden második 5 év alatti gyermek alultáplált. Az alultáplált gyermekek száma még a leginkább magas jövedelmű államokban, így Gudzsáratban és Keralában is növekedőben van, mindkét államban 1991-2001 között 2%-kal emelkedett. Más szövetségi államokban, így pl. Mádhja Pradésben az 1991 évi 54%-ról 2001-re 60%-ra emelkedett.

A gyermekek körében gyakori fejletlenség az alultápláltság következménye. Vizsgált időszakunk mind az egy főre jutó kalóriabevitel, mind a táplálkozás szerkezete szempontjából visszalépéssel járt (ld. 3.4 Élelmiszerellátás és táplálkozás fejezet). Mivel a gyermekek első három életéve meghatározó későbbi egészségi állapotuk szempontjából, ez nemzedékekre előre látható fejlődési hátrányokat vetít előre.

Az adatokat szolgáltató 19 államban a 6-35 hónapos korú csecsemők közel 3/4-e vérszegény. A 3 éves korig terjedő korosztályban a gyermekek legalább 1/3-a elmaradt a növekedésben ("stunted") és 1/6-uk krónikusan alulfejlett ("wasted"). Öt gyermekből három alultáplált. Ez az alultápláltság már az anyaméhi életben elkezdődik, amit a terhes nőkre vonatkozó adatok mutatnak, hiszen a várandós nők 54%-a, és közel azonos arányban a férjezett nők is anémiásak. Az összes indiai nő testtömegindexe a normálisnak elfogadott alatt van.

Az alultápláltság Indiában népbetegség volt és maradt az 1990-es és a 2000-es évek során. A kilencvenes években a mutató stagnált, majd az ezredfordulót követően lassú javulásnak indult, de a jelenlegi tendenciák fennmaradás esetén 2015-ig sem fogja elérni az összes fejlődő ország átlagát sem (Sundararaman-Gupta[2009]:p.2.).

A gyermekek általános egészségi állapota romlik, de legalábbis nem javult az előző felméréshez képest. A krónikusan alulfejlett gyermekek száma az előző, öt évvel azelőtti NHFS-2-höz képest nőtt, és a túlzottan soványaké sem csökkent számottevően. Csekély mértékben nőtt az anémiás gyermekek száma is. A terhességi vérszegények aránya 49%-ról 54%-ra emelkedett. A vérszegény gyermekek száma egyes államokban csökkent, de nem javult vagy növekedett. Számos szövetségi államban a vérszegény gyermekek száma eléri a 80%-ot.

A keleti szegény államokban és a fejlettnek számító Gudzsáratban a házasságok egy harmadának testtömeg-indexe szintén normális alatti. Az alultáplált gyermekek abszolút száma az NHFS-3 által átfogott időszak első felében csökkent, majd ismét növekedett.

A csecsemőhalálozás arányszáma Indiában elmarad Pakisztán, Kína, Brazília sőt Nigéria hasonló mutatójától is. Az összindiai átlag 58 alapján 1000 élveszületésre 28 gyermekhalálozás jut, a legkitettebb államok Uttár Pradés (73), Rádzsasztán (65), Arunacsál Pradés (61) és Gudzsárat (50).

A védőoltásokkal való ellátottság szintén erősen hiányos, és az adatokat szolgáltató 19 szövetségi állam közül csak hatban érte el a 60%-os szintet, az államok felében pedig 50% alatt maradt. Ebből az becsülhető, hogy a vidéki gyermekek közel háromnegyede nem kap megfelelő védőoltásokat.

Névlegesen a terhes nők háromnegyed része részesül terhesgondozásban, de a városi nőkkel szemben, ahol 74% keresi fel a javasolt gyakorisággal az ellátást, a falusi nőknek csak 43%-a. Az képesített szülész által levezetett szülések aránya 42%-ról 48%-ra nőtt, ám míg ez a városi nők 75%-ra, a vidéki nőknek 39%-ára terjedt ki. Az egészségügyi intézményben való szülések aránya 34%-ról 41%-ra nőtt, a vidéki nők többsége változatlanul otthon szül.

A gyermekágyi haladóság ("maternal mortality ratio", MMR) aránya az 1960-as 1321-ről 46 év alatt 2006-ig 154-re csökkent. Míg ez a mutató az 1970-es és 80-as évek alatt 273 pontot csökkent, csak 99 pontnyi csökkenés történt 1990 és 2004 között (Sundaraman-Gupta[2009]:p.2.).

Az 1000 élveszületésre jutó gyermekhalandóság aránya az 1990 évi 80-ról 2008-ra 53-ra csökkent. Ugyancsak 22-re csökkent a városi (36) és a vidéki (58) gyermekhalandóság közötti különbség. Ha ez a trend folytatódik tovább, 2015-re India egésze 46 pontos arányt ér majd, el, ami így még mindig jelentősen elmarad majd a kitűzött millenniumi fejlődési céltól (27).

Az elsősorban a vidéki túlnépesedés kezelésére szolgáló fogamzásgátlás folytonos, bár lassú előrelépést mutat (Haub-Sharma[2009]:p.15.).

Az indiai lakosság egészségi állapotát meghatározó tényezők a világszerte ismert irányban változnak. A fertőző betegségek helyét fokozatosan átveszik a nem-fertőző betegségek, mivel azonban a fertőző betegségek visszaszorulása még nem ment végbe, India országosan "kettős betegség teherrel" terhelt (Sundaraman[2007]).

A HIV/AIDS gyorsan terjedt Indiában a vizsgált időszakban, 1990-ben a regisztrált esetek számát 200 ezerre 2005-ben 5,7 millióra becsülték, majd 2006-ban a tényleges felmérések hatására 2,5 millióra mérsékeltek. A megbetegedések az industrializálódott körzetekre, elsősorban a Mumbai és Bengaluru közötti “tengelyre” estek, többségük a 15-49 év közötti korcsoportban esett és 40%-uk volt nő (Chinai[2009]).

A vidéki életmód 1990 után gyorsulón nemzetközi mintákkal szembesül, ami persze elsősorban a felső jövedelmi decilisek életmódjában okoz mélyreható változásokat. A fogyasztás szerkezetének változásával nő az újfajta életmódbetegségek gyakorisága is. A nyugati életstílus átvétele a táplálkozási szokások követését is magába foglalja. Ennek következménye a mára népbetegséggé vált cukorbetegség, amelyet a cukorban és zsírokban gazdagabb táplálkozás és az ülő életmód, a fizikai tevékenység hiánya provokál. A Nemzetközi Diabetes Szövetség adatai szerint az ismertté vált diabetes esetek száma az 1995 évi 19 millióról 2007-re 41 millióra nőtt. A városi gyakoriság a vidéki három-négyszerese, így a városi népesség 11%-át, a vidéki 3%-át érinti (Neogi[2007]). A korábban az idősök betegségeként számon tartott cukorbetegség egyre fiatalabb korban jelentkezik. A szakértők szerint az ismertté vált eseteken túl a nem diagnosztizált esetek száma legalább a diagnosztizáltakkal azonos mértékű lehet. A betegség fel nem ismerése az orvosi ellátásban kevésbé részesülő vidéken magától értetődően nagyobb arányú.

Az indiai diabetes esetek több mint 90%-a ún. 2. típusú, azaz inzulin adása nélkül is keretek között tartható betegség. Következményeként jelentős munkaerő kiesés, növekvő halandóság és az érrendszeri komplikációk jelentkeznek. Az utóbbiak esélyét a fel nem ismert betegség erősen megnöveli (Mohan et al.[2007]). Egyes becslések szerint a nem diagnosztizált esetek száma ugyanilyen nagyságrendű lehet.

A mezőgazdasági tevékenység világszerte növekvő kockázati tényezője a vegyszerek és mérgek alkalmazása. A mezőgazdasági ismeretterjesztés (“extension”) központilag vezérelt csatornáinak gyengülésével a vegyszerek okozta károsodások nem kaptak a megfelelő figyelmet. A 100 000 földművelőre jutó ilyen halálos balesetek száma a 2000-es évek közepére 22-re emelkedett (Srinivas, 2006). A levegőben és a vízben oldott vegyszerek egészségkárosító hatása a mennyiséggel együtt nő, noha az egyes vegyszerek hatása az összeadódó hatások miatt általában nem mutatható ki. Ezzel együtt valószínű, hogy ezek a károsodások sok helyütt kritikus szintet érnek el. A nitrátok, fémek és a növényvédő-szerek rákkeltő hatásai éppúgy növekvőek, mint a hormonális ártalmak és a

májkárosodások. Ismert az is, hogy a levegőben és a vízben megtalálható mérgező vegyszerek és növényvédő-szerek a szervezetbe jutva az anyatejbe is bekerülnek és így a csecsemőknek is átadódnak (Sarkar-Chakrabarti[2007]:p.227.).

India egészségügyi teljesítménye országosan nem mutat kapcsolatot a GDP növekedésével és mutatói jelentősen elmaradnak az azonos nemzeti jövedelemmel rendelkező, hasonlóan népes államokétól. A városokban, elsősorban a nagyvárosokban (Tier I) a gazdasági nyitás időszakában jelentősen javult, sok tekintetben nemzetközi színvonalúvá vált az orvosi ellátás. A városokban a kibontakozott orvosi szabadpiacon komplex orvosi/egészségügyi szolgáltató körzetek alakultak ki. A vidéki ellátóhálózat ugyanakkor igen hiányos maradt. A végzett orvosok 74%-a él városban, azaz a 72%-ot kitevő vidéki lakosságra harmadannyi orvos jut (Sundaraman[2007]:p.13.).

Az orvosi ellátás hiányát a hozzáférés nehézségeivel, az egészségügyi befektetések rossz hasznosulásával, de mindenekelőtt a szolgáltatások és a gyógyszerek drágaságával magyarázzák. Számos orvosi tanulmány érvel a hozzáférhetőség korlátjával, mások azonban a kiadásokban játszott kiugró szerepének tulajdonítják.

A váratlan egészségügyi kiadások kétségtelenül a legnagyobb be nem tervezett („out-of-pocket”) kiadási tételt jelentik az alacsony jövedelmű földművelők életében, ezért a megbetegedés sokszerű elszegényedéssel jár (ld. 3.3. Jövedelem és szegénység fejezet).

3.19. Falusi öngazgatás

Vizsgált időszakunkban 1992-ben a falusi önrendelkezés új hullámát indította el a *grám páncsájak*ok és *grám szábhák* működését előíró törvény. Az elemzők általában elismerik azt, hogy ez a kezdeményezés a politikai részvétel új szintjét jelenti, minden korábbinál szélesebb felületet a hatalom és a vezetettek érintkezésére. A földművelőknek a 2000-es évek közepétől a köztudatba került fokozódó fenyegetettsége óta a *páncsájak*ok a szegény vidéki lakosság érdekeit is artikulálják, és két jelentős gazdasági jogosítvánnyal is rendelkeznek, hitelekrol dönthetnek a különösen rászorultak számára és meghatározhatják a lakóhelyhez jutás kedvezményeit (Johnson[2003]:p.14.).

A részvétel és az önirányítás új minőségét megteremtő törvényes forma azonban két évtized alatt sem telt meg valódi országos tartalommal. Maga az öngazgatási rendszer és a *páncsájak*ok mára széles körben ismerté váltak, a megkérdezettek 70%-a számára tekinthetők ismertnek (Mohapatra[2005]:p.58). A nők részvételi aránya az egyes államokban 60-70%. A legnagyobb előrehaladást Keralában érték el, ahol a decentralizáció

a közintézmények és a falusi fejlesztés addig is széles körű korábbi gyakorlatára támaszkodhatott. Mádhja Pradésben egy felfelé kiépülő bizottsági rendszerben korán kialakult egy önrendelkezési struktúra, azonban mégsem telt meg tényleges tartalommal, és a bizottsági tagok nem éltek a rájuk ruházott hatalommal. Ándhra Pradésben a közigazgatási környezet kifejezetten ellenségesnek találták. Az elit kisajátítás (ld. 2.5.1.1 Az elit és a középosztály fejezet) elterjedt jelensége a hatalmi decentralizálás központi szándékával szemben ismét a falu magas státuszú lakóinak teremt lehetőséget (Bardhan-Mukherjee[2002]).

A baloldali vezetésű szövetségi államokban (Nyugat-Bengália, Kerala) a *páncsájatok* aktivizálódása igen jelentős, de országszerte elmondható az is, hogy a *páncsáját* a nők újfajta, bontakozó szerepvállalásának ad helyet és nagyszámú, rejtőzködő vagy alakulófélben lévő kezdeményezés épült rá. A *páncsájatok*ban a képviselők egyharmada nő (Mittra[2001]). A *páncsájatok* nagyobb részében azonban a faluk hagyományos irányítói, a földtulajdonosok, magas státuszú, a falut pénzelő családok viszik az vezető szerepet.

Az alulról szerveződő falusi tanácsok eddig nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, elsősorban azért, mert nem kedvez nekik a falvak általános társadalmi klímája. A választásokon tömeges a részvétel (96%), ám a működés nem jár jelentős következményekkel. A *páncsájatok működése* vidéki megélhetés lényeges kérdéseit nem befolyásolja. A nők helyett a férjük vagy más családtagok adják le a szavazatokat, és a szavazatok gyakran csekély összegért megvásárolhatók (Alsop et al.[2000] és Johnson[2003]).

A *grám szábhát* egyes szövetségi államokban a kormányon lévő párt (Nyugat-Bengáliában a CPI), Uttár Pradésben, Bihárban és Tamil Náduban a domináns *dzsáti* ellenőrzi. A *grám páncsájatok* jelentős része ugyanakkor csak hivatalosan létezik, a valóságban össze sem hívják ezeket. A *páncsájatok* átlagos ülésidejét minössze évi 2-3 órára becsülik, ilyen rövid testületi munkától érdemi társadalmi hatások nehezen várhatók el (Mandal[2003] és (Rau[2001])).

3.20. Társadalmi szervezetek

Vizsgált korszakunk egyik jelentős és elterjedt önszerveződő mozgalma az önsegítő csoportok ("self-help groups", SHG)szerveződése. Az indiai Mezőgazdasági és Vidéki Fejlesztési Bank ("National Bank for Agriculture and Rural Development", NABARD)

által kidolgozott javaslatra indult el kísérleti jelleggel 1992-ben az önsegítő csoportok ("self-help group", SHG) működése. A mozgalomnak 2002 után nagy további lökést adott a Grámin Bank gyors sikere Bangladésben.

Ezek a csoportok a kölcsönfelvevők és a kereskedelmi bankok közötti kapcsolaton alapulnak. A csoportok egyetemlegesen vesznek fel hiteleket. A csoportokat a hitelfelvevő családok nőtagjai hozzák létre, így azok számos tekintetben a nők helyzetének javulását hozzák magukkal. Az SHG-csoportokat tipikusan NGO-k, állami ügynökségek és lelkes önkéntesek szervezik meg. A kölcsönök egy összegben való visszafizetésének aránya is kivételesen jó, 98% körüli.

Az önsegélyező csoportok elsősorban a déli szövetségi államokban terjedtek el, és így nem jelentenek egyetemes receptet a vidéki szegénység enyhítésére (Heller et al.[2007]).

Az önsegélyező csoportok szervezését végző NGO-k egy része közben maga is hitelezővé alakult át, illetve szövetkezeti vagy magánvállalkozásként mikrohitel nyújtásába kezdett. Ezek a mikrokreditet nyújtó szervezetek ("micro-finance institution", MFI) száma 2002-ben meghaladta az ezret, a legtöbbjük azonban mindössze ezer körüli taggal rendelkezett és indiaszerte mintegy félmillió felvevőnek adott hitelt (Jones et al.[2007] és (Howard et al.[2007]:pp.8-10.).

Jelentős és ki nem használt lehetőségeket rejt a falusi iskolák felett gyakorolt társadalmi ellenőrzés kiterjesztése. Erre a *páncsájak*okról szóló rendelkezések törvényes keretet biztosítanak, ez azonban egyenlőre csak szórványosan telt meg tartalommal a faluk merev és hagyományosan hierarchizált társadalmi keretei között (Arvind[2007]).

A vidéki társadalmi önszerveződés mindent összevetve gyermekcipőben jár, országosan a földművesek mindössze 2% tagja valamelyik önkéntes érdekvédő vagy a termelő szervezetnek (Dev[2007]).

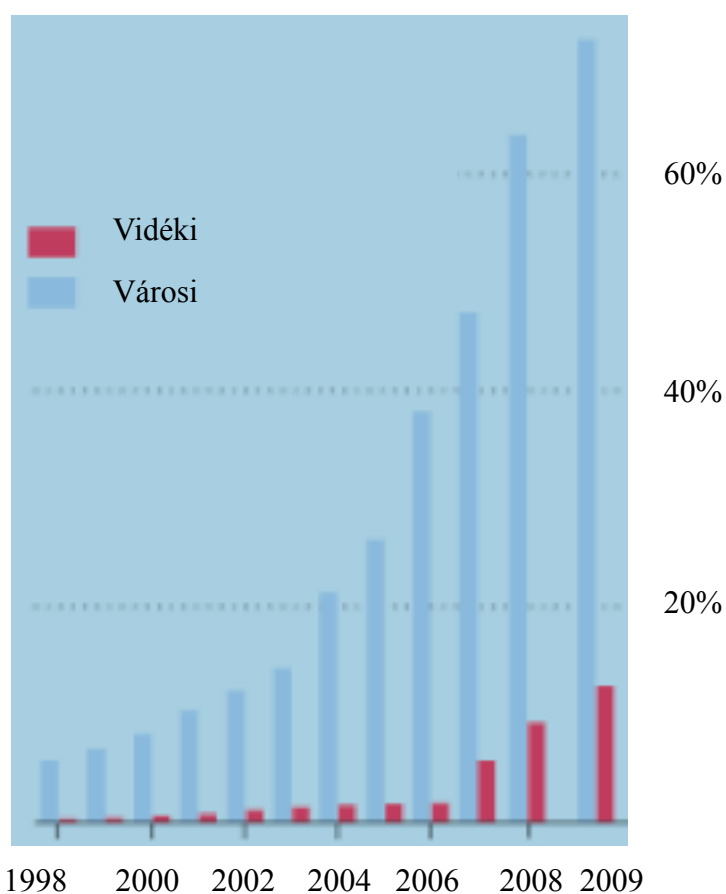
3.21. Média és infokommunikáció

A társas szükségletek kielégítésének, a fogyasztási és más szerepmodellek terjedésének világszerte elsődleges forrása az elektronikus illetve digitális média. Míg a vidéki Indiát csak töredékesen érte el a papíralapú, hagyományos írásbeliség (TRAI[2005]:p.2.), a modern kommunikációs eszközök vitathatatlanul jelentősen előretörték vizsgált időszakunk során.

A nyomtatott sajtó vidéken alakosság 19%-át éri el, ez 107 millió olvasót jelentett 2010-ben, és vizsgált időszakunk folyamán mintegy 30%-kal nőtt NRSI[2006]). .A

napilapoknak vidéken az 50% fölötti írni olvasni tudás miatt eleve korlátozott hatóköre van. Az olvasottság növekedését a 16 nemzeti nyelven kiadott lapok („language newspaper”) hozták meg, ezekre erős a vidéki igény. A nyomtatott sajtó az inkább figyelemfelkeltő TV-vel és a vizuális médiával szemben eleve hátrányban van. Az újságkiadásból származó teljes országos bevétel 71%-át a nemzeti nyelveken kiadott napilapok tényerése ellenére az angol nyelvű kiadványok adták (Nirupana[2001]).

A kilencvenes évek elején az indiai telefóniában is korszakváltásra került sor TRAI[2005]:p.2.), ez azonban a vidéki ellátottságban nem hozott létre áttörést, és a 2000-es évtized közepéig egyre nőtt a város és a vidék közötti szakadék ezen a területen is. A telefónia penetrációjának szintjét a telefonsűrűséggel, („tele-density”) azaz az előfizetők és a lakosság számarányával adják meg. A telefonsűrűség a vidéki Indiában 1990-ben 1 % alatti, 2006-ban is csak 2% körüli volt, és az utolsó elérhető adatok szerint 2009-ben is csak a 12,6%-ra emelkedett, miközben a városi sűrűség az évtized végére 81% felett volt (ld. 2. ábra).

Forrás: TAM[2010]

2. ábra Telefon előfizetők száma a népesség százalékában

A díjak liberalizálása letörte a percdíjakat is, a távolsági hívások percdíja sok helyen 1 INR (4 HUF) közelébe csökkent TRAI[2005]. A vezetékes telefon a legtöbb helyen a szélessávú internet technológiai alapja is lehetne. Az átlagos vidéki számára azonban a telefon szerepe a hatóságokkal és más szervezetekkel való kommunikációra korlátozódik, erre pedig megfelelnek a nyilvános elérésű állomások (VPT), amelyek az eldugott vidéken is sokfelé megtalálhatók. 2006-ban azonban a falvak egyharmadában még egyáltalában nem volt vezetékes telefon. A Bharat Nirman (ld.) keretén belül kiválasztott 62000 félreeső falu 84%-ban hoztak létre műholdas VPT-állomást (TRAI[2008]:p.11.).

Az egyoldalú terjedést a szabadpiac tipikus korlátja okozza, a piacra belépett magánszolgáltatók nyereségesen a nagyvárosok környezetében építették ki hálózataikat. A piacra belépők elvileg kötelezettséget vállaltak a vidéki hálózatfejlesztésre, erre azonban egy kompenzációs alapba (Universal Service Obligation Fund, USOF) befizetett összegeken kívül keveset fordítottak. Az USOF alapból kiírt, az ellátatlan vidékekre kiírt tenderekre pedig nem voltak jelentkezők mert a viszonylag kis számú esetenkénti előfizető mellett a fejlesztés nem tudott megtérülni. Az indiai telekommunikációs hatóság az elmúlt évtized második felétől az USOF megújítását és a befizetések általánossá tételét sürgette, ez azonban kevés változást hozott TRAI[2008]:p.13.

A mobil telefonía fejlődése hasonló módon sokáig a városokat preferálta. A mobilsűrűség vidéken 2006-ban még 2% alatti volt, ám terjedése ezt követően felgyorsult, a vidéki felhasználók száma 2006-ban , 2008 márciusában 60 millió, és 2010 márciusában 200 millió volt, azaz elérte a 32%-os lefedettséget (TAM) ezzel messze megelőzve a vezetékes telefon vidéki elterjedtségét. A lelkes elemzők a vezetékes korszak teljes átugrásáról beszéltek, ám a vezetékes rendszerek hiánya megakadályozza a szélessávú internethozzáférést és így a vidéki információtechnológia gyorsabb fejlesztését is. Az országos lefedettséget az állami tulajdonú Bharat Airtel mellett a Reliance, a legnagyobb magánszolgáltató is közeli célul tűzte ki.

1990-ben országszerte 70 millió háztartásban volt TV, ez 2010-re 180 millióra emelkedett. A becslések szerint otthon vagy rokonoknál és ismerősöknél nézve a televízió a vidéki lakosság 1/3-ához jut el (TAM[2010]).

A televízió Indiában a tömeges központi politikai és a gazdasági célú befolyásolás eszköze volt és részben maradt máig. A nyitás idején kb. összesen 100 TV-csatorna működött, két évtizeddel később a számukat 500-ra becsülik. A vidéki TV-nézésben meghatározó

programokat az állami Doordarshan állítja elő a korábban hasonló szerepet betöltő All-India Radiohoz hasonlóan. A Doordarshan az INSAT műholdprogramhoz kapcsolódva 1000 vidéki TV-stúdiót hozott létre, ez a kezdeményezés is követhetetlen. Ezt a tendenciát folytatják a független kereskedelmi műsorszolgáltatók, az MTV és a Zee indiai változatai is (Cullity[2002]).

A televíziózás történetének egyik kimagasló kísérlete az eldugott vidéket célzó SITE ("Satellite Instructional Television Experiment"). Az 1976 évi országos kísérlet során 2400 faluban állítottak fel műholdas televíziókészüléket, amelyen iskolai és mezőgazdasági oktató műsorokat sugároztak. A program a 80-as évek során még élt, de további központi érdeklődés híján, az egyéves időszak rövid volt, és az elterjedtség csekély volt az érzékelhető társadalmi hatás eléréséhez (Agarwal[2006]):p5.).

Vizsgált időszakunkon belül igen nagy számú elektronikus kommunikációra építő kezdeményezés indult el a vidék felzárkóztatása érdekében. Ilyen kezdeményezés a mezőgazdasági tudásátadás ("extension") céljával megnyitott Kisan tájékoztató szolgálat (ld. a Társadalmi kezdeményezéseknél) vagy a Farmer TV-csatorna. A változó gazdaságpolitika és a forráshiány megakadályozta országos elterjedésüket, mielőtt érzékelhető hatásuk (Agarwal[2006]):p.6-7.).

Az internet penetrációja ugyancsak mindvégig alacsony maradt. A személyes hozzáféréssel rendelkező, hetente legalább 1-szer internetezők száma vidéken 1% körül lehet és 2006-ban a nagyvárosokban is csak 3%- körüli volt NRS[2006]. 2010-ben a megkérdezett vidékiek 84%-ának nem volt internetes tapasztalata és 34% nyilatkozott úgy, hogy nem is érzi ennek szükségét. Az Internet használatát a nyelvi korlát és a személyi használatú digitális készülékek alacsony elterjedtsége akadályozza. A vidéki felhasználók 70%-a közös szolgáltató központokban fér hozzá a hálózathoz, a vidéki népesség 31%-a azonban nem fér hozzá ilyen központhoz. Emellett a hozzáférést korlátozza az áramhiány és a gyakori áramszünetek is IAMAI[2011].

Az utolsó évtizedben folyamatosan gyorsult a szatellit és digitális televíziózás vidéki térnyerése is, a TV-vel rendelkező háztartások közül 2009-ben, 49 millió rendelkezett kábeles vagy műholdas kapcsolattal és 14 millió digitális vétellel (Talreja[2010] és (TAM/IMRB[2010]).

A világ szegényeinek számítógépekkel való ellátására fogalmazódott meg Negroponte 100 dolláros számítógép ötlete (One Laptop Per Child, OLPC). Indiában nagy médiafelhajtás

mellett 10 millió darab egyszerű laptop beszerzését ígérték meg a vidéki elemi iskolások számára. Az indiai oktatási hatóságok először a gyermekek fejlődésére károsnak ítélték meg a számítógépeket, majd 2007-ben a kormány saját 35 dolláros számítógépprogramot jelentett be errő azonban semmi további nem vált ismertté. 2009-ben az indiai kormány végül 250 ezer gépet vásárolt az OLPC-től, ezután azonban a program teljesen megfeneklett (Hatch[2009]).

A vidéki lehetőségek kiszélesítésének egy másik jellemző kísérlete az ITC, egy sokszereplős indiai üzleti tömörülés eChoupal egyesülete és az ahhoz kötődő, kifejezetten a mezőgazdaság piaci szereplőinek kialakított digitális szolgáltatásai. Ennek keretében az állomások számítógépei a szolgáltató beruházásában kerülnek kihelyezésre. A hálózat jelenleg 6500 állomásával 40,000 falut fed le, és felhasználói számára nagyobb nyereségességet tesz lehetővé. Előnyeit a földművelők és a működtető, terményeket felvásárló ITC is élvezi. Az eChoupal a piacokhoz való hozzáféréseken túl mezőgazdasági ismereteket tesz hozzáférhetővé (Jhunjhunwala[2004]:pp.45-46. és Talreja[2010]).

Kétségtelen, hogy a modern média fenti terjedési trendjei nem hagyták érintetlenül a vidék társadalmi életét. Ugyanakkor sok megfigyelő hangsúlyozza, hogy az egyes divatos médiaeszközök az vidéki Indiában a rádiótól az internetig újra meg újra megállnak egy penetrációs küszöbön és nem képesek forradalmasítani a társadalmi viszonyokat. Az információtechnológia falusi behatolásának ígéretes példái ismeretesek, így a falusi tejbegyűjtő állomások, a személyazonosítás az egészségügyi ellátásban, a Smart Card-rendszer a mikrofinanszírozásban Andhrá Prádésben (Cecchini-Scott[2003]) vagy a kisüzemi halászok marketinglehetőségeink mobiltelefon adta kibővülése (Reuben[2008]). Ezeket az eszközöket és a belőlük fakadó lehetőségeket ismét csak a magas státuszúak, a módosak és a viszonylag iskolázottak sajátítják ki (Rao-Pattnaik[2006]:p. 90., Agarwal[2006]:p.9. és Best[2007]:p.16.) a városi igényekre koncentráló hálózatfejlesztések a vidéki falvakban nem felelnek meg az igényeknek (Jhunjhunwala[2004]).

Vizsgált időszakunkban a magán-televíziózás elterjedésével és az országot elborító plakátáradattal vidéken is megsokszorozódott a demonstrációs hatás. A média mélyebb behatolása során nem bizonyul kulturálisan semlegesnek (Agarwal[2006]:p.9. Az uralkodóvá vált szociokulturális minták távolról sem a globális minták automatikus átvételét hanem egy új indiai keverék létrejöttét és speciálisan indiai fogyasztói minták

kitermelődését jelenti. Ebben az új keverékben egyre élesebb a fogyasztó figyelméért folytatott verseny Johnson[2003], nyertesei pedig az “indiai globális” előállítói (Cullity[2002]). Ez a médiafejlődés javarészt a gazdagok és a városiak ügye, vidéken is megjelenik azonban a szélesedő módosabb rétegek utánzásán keresztül (Jhunjhunwala[2004]:p.39. és Agarwal[2006]:p.9.).

4. A szükségletkielégítés esélyének trendje

A befejező rész a gazdasági reformok által befolyásolt főbb szükségletkielégítők (3. rész) és a jólét egyes tényezői közötti kapcsolatot vázolja fel. Minden emberi szükséglet esetében kísérletet teszünk arra, hogy megállapítsuk a kielégítés esélyének általános trendjét a teljes vidéki lakosságra az elmúlt két évtized gazdasági változásai következtében. A szükségleteket az 1. részben megalkotott modellünknek megfelelően Antropológiai (4.1), Pszichoszociális (4.2) és Organizmikus (4.3.) szükségletcsoportokra osztjuk. Az összefoglaló táblázatok megmutatják a szükséglet kielégítőnek az adott szükségletre gyakorolt hatását. Ebben négyféle kapcsolatot különböztetünk meg: nincs kapcsolat (üres mező), közvetett (nem lényegi), jelentős és meghatározó kapcsolat.

4.1. Antropológiai (biológiai/fizikai) szükségletek kielégítése

Az előző rész szükséglet kielégítői és az antropológiai szükségletek kapcsolatát a következő oldali táblázat foglalja össze.

	Szükségletek és kielégítőik	Antropológiai (biológiai/fizikai)								
		4.1.1	4.1.2	4.1.3	4.1.4	4.1.5	4.1.6	4.1.7	4.1.8	4.1.9
		Fizikai feltételek	Biológiai feltételek	Testi egészség	Élelem	Mozgás és fizikai terhelés	Eszköz-használat lehetősége	Fizikai védettség és létbiztonság	Inger-gazdagság	Mozgás- és cselekvési szabadság
3.1	Fizikai környezet	Meghatározó		Meghatározó		Meghatározó	Közvetett	Közvetett	Jelentős	
3.2	Biológiai környezet	Jelentős	Meghatározó	Meghatározó	Közvetett	Jelentős			Jelentős	
3.3	Jövedelem és szegénység	Közvetett		Jelentős	Meghatározó		Meghatározó	Meghatározó	Jelentős	Meghatározó
3.4	Élelmiszerellátás és táplálkozás			Meghatározó	Meghatározó					
3.5	Szegényellátás és segélyezési rendszer			Jelentős	Meghatározó					
3.6	Földhelyzet	Közvetett	Közvetett		Meghatározó			Meghatározó		
3.7	Mezőgazdaság				Meghatározó					Jelentős
3.8	Munkához jutás			Közvetett	Meghatározó		Jelentős	Jelentős	Közvetett	Jelentős
3.9	Vidéki infrastruktúra	Közvetett	Közvetett	Jelentős		Jelentős	Közvetett	Közvetett	Jelentős	Meghatározó
3.10	Lakáshelyzet	Jelentős					Közvetett	Meghatározó		
3.11	Cserearányok és termelési ráfordítások	Közvetett			Meghatározó		Meghatározó	Jelentős		Jelentős
3.12	Hitel és eladósodás			Közvetett			Meghatározó	Meghatározó		Jelentős
3.13	Társadalmi igazságosság és szolidaritás			Jelentős	Meghatározó					
3.14	Fogyasztástervezet és infláció				Jelentős	Jelentős	Meghatározó			
3.15	Családszerkezet és közösség			Jelentős	Közvetett			Jelentős		
3.16	Migráció és kitelepítés			Közvetett				Közvetett		
3.17	Iskolázás			Közvetett		Közvetett	Közvetett			Közvetett
3.18	Egészségügyi állapot és ellátás	Jelentős		Meghatározó						
3.19	Falusi öngazgatás	Közvetett	Közvetett							
3.20	Társadalmi szervezetek	Közvetett	Közvetett			Közvetett	Közvetett			
3.21	Média és infokommunikáció								Jelentős	

33. táblázat Az antropológiai szükségletek kielégítői

4.1.1. Fizikai feltételek

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

Az emberi lét fizikai feltételei a vidéki Indiában számos gazdasági hatás miatt az optimális sávtól távolodtak. A növekvő népesség és a gazdasági növekedés egyaránt a környezet terhelésének növekedésével járt. A növekvő terhelés legfontosabb vonatkozásai a kevesebb hely (népességnövekedés, ipari kitelepítések, infrastruktúra helyigénye), a növekvő víz-, zaj- és légszennyezés. A szennyezés növekvő forrásai az előrehaladó iparosítás, a közúti közlekedés terjedése és a növekvő és kiegyensúlyozatlan vegyszer felhasználás.

4.1.2. Biológiai feltételek

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A biológiai szükségleteket az élő környezet elégíti ki. Az ember optimális biológiai létezése nagyszámú más fajjal való szimbiózisban valósul meg. Az ember biológiai felépítése a környezetében élő organizmusokkal bonyolult kölcsönhatásban alakult ki (Margulis[2000]:pp.9-14.). A monokultúrás mezőgazdaság, az egyoldalú műtrágyázás, a vegyszeres kártevőirtás, fajok gyorsuló kipusztulása és a hagyományos terményfajok visszaszorulása mind növekvő biológiai kockázatot hoz létre. Az utóbbi évek beláthatatlan következményekkel járó fejleménye a génkezelt élelmiszer termelése és fogyasztása. A természeti környezet romlása a természethez fűződő szükségletek (pihenés, rekreáció, mozgás, árnyék, a természet szépségének élvezete) kielégítésének esélyét csökkenti.

4.1.3. Testi egészség

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A vidéki lakosság egészségi állapota vizsgált időszakunkban egyes alapvető mutatók tekintetében romlott, sokban pedig stagnált. A tömeges minőségi és mennyiségi alultápláltság következtében gyakoribb a vérszegénység, a fejlődésben való visszamaradás. Vidéken is megjelent és a népbetegség státusza felé tart a jómódú rétegek körében a mozgásszegény életmód és szénhidrátokban gazdag táplálkozás következtében az elhízás és a cukorbetegség. Az egészségügyi ellátás általában nehezebben elérhetővé vált. Aggasztó és tovább növekszik fiúgyermek aránya, akárcsak az AIDS gyorsuló terjedése. A mérgezések és a növekvő mértékű környezeti ártalmak (elsősorban a vízbázis romlása miatt) szintén az egészségi állapot fokozódó veszélyeztetői.

4.1.4. Élelem

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

Az élelmiszerellátás a vidéki Indiában elsősorban a PDS-rendszer szűkítése miatt problémásabbá vált. Az egy főre jutó kalóriabevitel csökkenése az a fizikai terhelés csökkenését és az alultápláltságot egyaránt jelezheti. A gyermekkori és a nőket erősebben sújtó "rejtett éhezés", különösen a nyomelemek és vitaminok alulfogyasztása tömeges maradt. Ugyanakkor gyorsan terjedt a csökkenő kalóriafelhasználásból és az előrecsomagolt élelmiszerek és üdítők fogyasztásából adódó cukorbetegség és elhízás. A táplálkozás a jövedelmi piramis felső és alsó végén egyaránt eltérült az ideálistól.

4.1.5. Mozgás és fizikai terhelés

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A vidéki lakosság jelentős része távolodik az optimális mozgástól és fizikai terheléstől, amit a gépesítés és a motoros közlekedés részleges elterjedése okoz. A periférián élők körében ugyanakkor nőtt a túlterhelés esélye a gyűjtögetés és a vízfordás nehezebbé válása és a nők bérért való növekvő fizikai munkavégzése következtében.

4.1.6. Eszközhasználat lehetősége

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

NÖVEKEDETT

Az eszközhasználat szükségletének kielégítői elsősorban a mezőgazdasági termelés eszközei, a termőföld, tér az állattartáshoz, öntözővíz, növényvédő és műtrágyázószerek, agrártechnikai és piaci ismeretek, valamint az agrárhitelek. Az ezekhez a direkt mezőgazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége stagnált vagy az áremelkedések (inputok) és a korlátosság miatt (víz, termőföld) nehezedett.

Másodsorban a előtérbe kerültek a megélhetés más formái vállalkozás, befektetés, falusi kézművesség vagy bedolgozás, termelőeszközökhöz jutás. A liberalizálás jelentősen megnövelte az ilyen nem-hagyományos mezőgazdasághoz tartozó tevékenységekre ösztönző társadalmi hatásokat és és erősen szélesítette a kiegészítő megélhetési formák elterjedtségét. Végül minden bizonnyal bővültek a nem-kereső tevékenységek tárgyi lehetőségei is.

A szegénység visszaszorítására szolgáló önsegélyező programok burjánzásuk és a rajtuk lévő növekvő politika hangsúly ellenére is csak az igazán szegények töredékét érik el (Vasanthi[2000], Jeyakumar[2006]:pp.42-43.)

4.1.7. Fizikai védettség és létbiztonság

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A falusi tömegek fizikai létfeltételeinek általános romlása nem járt a közvetlen fizikai fenyegetés növekedésével. A megélhetés az élelmiszerellátás és a munkához jutás szempontjából növekvő bizonytalansággal jár a vidéki lakosság túlnyomó többsége számára. A járványos öngyilkosságok a megfigyelők többsége számára a növekvő létfenyegetettség jelzői. A növekvő migráció és a folytatódó kitelepítések tömegek számára a létbiztonság elvesztésével járnak együtt. Az egzisztenciális biztonság csökkenését nyilvánvalóan jelzi az egész időszakon végighúzódó öngyilkossági hullám (Ramakumar[2011]:p.31.).

4.1.8. Ingergazdagság

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

NÖVEKEDETT

A vidéki időtöltés a társadalmi valóságnak még kevésbé kutatott vetülete, ám a 2000-es évek második felének a vidéki fogyasztó iránti élénkülő érdeklődése és az A. Sen munkássága nyomán a fejlődést a képességek meglétével azonosító, társadalmilag érzékenyebb szemlélet azért sok adatot és számos közleményt produkált.

Ezeket figyelembe véve időszakunkban a vidéki élet hektikusabbá és eseményesebbé vált. A politikai agitáció, a tömeges kereskedelmi reklám a vidéket is elérő hulláma, a lassan tömegesedő televíziózás és a már széleskörű mobiltelefon-használat mind új ingereket jelent. A megélhetés kritikusabbá és változatosabbá váló formái (nem mezőgazdasági termelő munka, vállalkozás) az átlagos falusi életét a korábbi elzártsághoz viszonyítva ingerekben gazdagabbá teszik.

4.1.9. Mozgás- és cselekvési szabadság

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

NINCS TENDENCIA

A gazdasági reformok és a nyitás a vidéki Indiára a mozgás szabadsága szempontjából kettős hatást gyakorolt. Csökkent a faluk izoláltsága, ám a megélhetés nehezedése elsősorban a kényszerű migráció formájában új kényszereket hozott létre. Hasonlóan új jövedelmi és megtakarítási kényszer az betegségi pénzügyi sokkok elleni védelem és az iskolázás drágulása. A vállalkozás, a megélhetés és a társadalmi önszerveződés helyenként terjedő formái ezzel szemben növelik az egyéni szabadságot.

A munkát keresők tömeges migrációja és a nagyvárosokba áramlás kettős megítélés alá esik, lehetőség és kényszer is egyben. A teljes megítélésben igen negatív szerepet játszik a nagy fejlesztési projektekhez menetrendszerűen kapcsolódó tömeges kitelepítés.

4.2. Pszichoszociális (társas) szükségletek kielégítése

Az előző rész szükséglet kielégítői és az pszichoszociális szükségletek kapcsolatát a következő oldali táblázat foglalja össze.

	Szükségletek és kielégítőik	Pszichoszociális (társas) szükségletek							
		4.2.1	4.2.2	4.2.3	4.2.4	4.2.5	4.2.6	4.2.7	4.2.8
		Nemiség	Spatialis kötődés	Nevelkedés	Csoporthoz tartozás	Megélt (közeli) kapcsolatok	Feladat, elkötelezettség, munka	Státusz, elismertség	Társadalmi rend, biztonság és béke
3.1	Fizikai környezet								
3.2	Biológiai környezet		Jelentős						
3.3	Jövedelem és szegénység			Jelentős				Jelentős	
3.4	Élelmiszerellátás és táplálkozás			Közvetett					
3.5	Szegényellátás és segélyezési rendszer							Közvetett	
3.6	Földhelyzet			Közvetett			Jelentős	Meghatározó	
3.7	Mezőgazdaság		Közvetett				Meghatározó	Meghatározó	
3.8	Munkához jutás				Közvetett		Meghatározó	Meghatározó	
3.9	Vidéki infrastruktúra	Közvetett	Közvetett	Közvetett		Jelentős	Közvetett		
3.10	Lakáshelyzet	Jelentős	Meghatározó	Jelentős	Jelentős	Meghatározó		Közvetett	
3.11	Cserearányok és termelési ráfordítások								
3.12	Hitel és eladósodás						Közvetett		
3.13	Társadalmi igazságosság és szolidaritás							Jelentős	Jelentős
3.14	Fogyasztásszervezet és infláció			Közvetett					
3.15	Családstruktúra és közösség	Jelentős		Meghatározó	Meghatározó	Meghatározó		Jelentős	Közvetett
3.16	Migráció és kitelepítés		Meghatározó		Jelentős	Jelentős			Jelentős
3.17	Iskolázás	Közvetett			Jelentős		Közvetett		
3.18	Egészségügyi állapot és ellátás	Közvetett							Jelentős
3.19	Falusi öngazgatás							Közvetett	Közvetett
3.20	Társadalmi szervezetek			Közvetett	Jelentős			Jelentős	Közvetett
3.21	Média és infokommunikáció	Jelentős		Közvetett		Közvetett			Jelentős

34. táblázat A pszichoszociális szükségletek kielégítői

4.2.1. Nemiség

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában NINCS TENDENCIA

A nemi szükségletkielégítés keretei a vidéki Indiában keveset változtak, és ha a hagyományos keretek lassú erjedéséről joggal beszélhetünk, ez elsősorban a jómódú földtulajdonos családokra és az új vállalkozói elitre érvényes.

A vidéki Indiában az elrendezett házasság továbbra is preferált norma. A nők első házasságkötésének időpontja két évtized alatt 2-3 évet emelkedett (De Silva[2003]:Table3-4), és ugyancsak nőtt a még nem házasodott nők száma is. Az extramaritális kapcsolatok száma viszonylag nőtt, és gyakoribbá vált a pubertáskori szexuális tevékenység és az ezzel járó problémák (nem kívánt terhesség, betegségek stb.). A felvilágosításnak semmilyen intézményes kerete nincs, az előítéletek és hiedelmek legkülönbözőbb formái terjednek. A családi és nemi életre vonatkozó adatok nincsenek vagy nem megbízhatók. A nők a hagyományos normarendszernek megfelelően nem szolgáltatnak adatokat és nem tesznek panaszt a törvénybe ütköző családi esetekről (ld. 3.15 Családszerkezet és közösség fejezet).

A nők továbbra is a családon belüli gyakori erőszak tárgyai, és egyes régiókban (Rádzsasztán, Bihár, Andhra és Mádhja Prádés) változatlanul gyakori a nagykorúság elérése (18 év) előtti férjhez adás (UNFPA[2003]:p.31.). Ezzel szemben különösen az alacsony státuszú közösségek fiataljainál gyakoribbá vált a házasság előtti szexuális élet⁸⁴, amelyben a fiúk szabadossága egyre elfogadottabb, a lányoké viszont megvetés és elfojtás tárgya. A szanszkritizáció következtében a jobb módú falusi fiatal nők mozgását erősen a ház körüli munkatevékenységre korlátozzák, az ő nemi életük csak a házasságon belül, az anyós felügyelete alatt kezdődik el. A fiatal párok különköltözése (*“alagi”*) még mindig a továbbélő tradíciókba ütközik (UNFPA[2003]).

4.2.2. Spatialis kötődés

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában CSÖKKENT

A természetes környezet védelme jellemzően helyi ügy, amely a lakó- és élőhelyhez való személyes kötődésen alapul Vivian[1994]. Ez a oda- és összetartozás szociális és a lakóhellyel való azonosulás formájában spatialis is. A kötődést az indiai vidéki ember számára a ház testesíti meg, ezt jelzi a saját tulajdonú lakások magas száma is

⁸⁴ Erre a házasságon kívül élők legális abortuszainak növekvő számából következtethetünk, UNFPA[2003]:p.27.).

(Majumder[2007]:p.4-5.). Ez a kötődés a vidéki migráció bővülésével sérül, a nagyvárosba vándoroltak és a távoli vidéken munkát keresők számára a származási hely és a család, illetve a rokonság távolabbivá válik. Mivel a hindu világkép az egyes *dzsátik*at bizonyos földrajzi helyekhez és szentélyekhez kapcsolja, a mobilitás különösen a korai generációk számára érzelmi veszteséggel párosul. A biodiverzitás számára is fenyegető az indiai kultúrát mindenhol helyhez kötő szent ligetek és víztárolók (“sacred groves and ponds”) perifériára szorulása Deb[2008]:345-347.).

4.2.3. Nevelkedés

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában NINCS TENDENCIA
A gyermekek nevelkedését, pszichoszociális fejlődését segítő megoldások nem váltak elterjedtebbé a vidéki Indiában, az óvoda, a játszótér, a magántanulás jobbra városi kiváltságok maradtak. A gyermekek nevelése a vidéki családokban változatlanul a hagyományos családi keretek között történik. A vidéki népesség többségét adó szegények, a számottevő földterülettel nem rendelkezők, a *dálitok* és *ádivászik* körében a gyermeke továbbra is mint jövedelemszerző eszközre tekintenek, körükben a gyermekek harmada-fele nem jár iskolába. A gyermekek nevelése a vállalt gyermekek számának csökkenése ellenére sem vált gondosabbá vagy ambiciózusabbá. A gyermekek terjedő magániskolába járatása egy törpe kisebbség privilégiuma (Singh,J.P.[2010])

4.2.4. Csoportozás

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában NINCS TENDENCIA
A vidéki India szociális alapszövege egy emberöltő alatt nem változott nyilvánvaló irányban. A teljes vidéki társadalom egy kis részét érték el olyan modernizáló hatások, amelyek az individualizációt és a *dzsátiktól* független közösségek és csoportok kialakulását segítették volna elő. A magányos háztartások száma elenyésző. A gazdasági változások nyomában megerősödő mozgások a magas státuszú, jómódú családok és a hagyományos közösségek felbomlása során az eldugott hegyvidéki-törzsi közösségek kohézióját gyengítették, viszont országsszerte nagyszámú új csoportképző kezdeményezés jelentkezett, mivel a politikai nyilvánosság a problémák helyi-közösségi megoldásaira és a nagy politikai erők holdudvarában létrejövő szerveződésekre terelte a figyelmet. A meghatározó keret továbbra is a vállalkozást és a megélhetést is meghatározó vérségi közösség és a nagy család maradt.

4.2.5. Megélt (közeli) kapcsolatok

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A vidéki Indiában a közeli emberi kapcsolatok továbbra is a családon belüli kötelékek. Míg sok szó esik a városi életmódváltozásról: a nők nagyobb mértékű munkába állása és a távolsági migráció gyengíti a családot. Mivel a család összetartásának szerepe a feleségre hárul, ezért valószínűsíthető, hogy ez kihat a család összetartó erejére is. Singh,J.P.[2010].

4.2.6. Feladat, elkötelezettség, munka

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A munkához jutás esélyei egészében véve nagyjából stagnáltak a vidéki Indiában a reformidőszak során. A nők kiegészítő munkába állása, a gyermekmunka és a rabmunka fennmaradása, a távoli migráció mind kényszerszülte megélhetési tevékenységnek tekinthetők. A 2005. -évi NSS tanúsága szerint a földet művelők kétharmada számára ez gyötrődés forrása (Deshpande[2005]). A vállalkozás, az újabban keresetté vált nem mezőgazdasági kiegészítő tevékenységek ugyanakkor értékes új elkötelezettséget teremthettek a bennük résztvevők számára A vizsgált időszakban az ezekben érintettek a mezőgazdaságban foglalkoztatottak 10 és 20%-át teheték ki (Dev[2007]:p.29).

4.2.7. Státusz, elismertség

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

Vizsgált időszakunkban a vidéki népesség túlnyomó többsége valamely mezőgazdasághoz kötődő tevékenységből élt. A mezőgazdaság térvesztése jelentős mértékben befolyásolta a vidéki lakosság önértékelését és aspirációit. A szakadék az ismertté vált új megélhetési és kulturális lehetőségek és a falusi kistermelők valósága között felmérések tanúsága szerint kiszélesedett (Ray[2004]:pp.26-28.).

4.2.8. Társadalmi rend, biztonság és béke

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

Az indiai állampolgár biztonságérzetét időszakosan visszatérő, járványszerű erőszakkitörések ássák újra meg újra alá. A félelemérzet a falusi nyilvánosságban is megjelenik. Az erőszak egyik visszatérő formája a nyilvános megmozdulásokhoz kapcsolódik, mintegy azok eskalációjának, átcsapásának fogható fel. A másik forma az alacsony intenzitású konfliktus, lázadás vagy terrorizmus. Ez a második forma politikailag motivált, tervszerű és eleve a nyilvánosságnak szól (Nayar[2009]:p.209.).

India ennek a második típusú erőszaknak egyik első számú áldozata. Mind az áldozatok száma, a környező régió ugyancsak erőszak sújtotta országaihoz és más régiókhoz képest is magas. A halálos áldozatok száma szempontjából India a világ második legtámadottabb országa volt 2005 és 2006 során egyaránt (US National Counterterrorism Centre, (Nayar[2009]:p.210.). Az erőszakos fegyveres tevékenységnek ez a fajtája a rosszul ellenőrzött távoli vidéken jellemző.

Noha a WTO-ról a mezőgazdasági népességnek csak egy töredéke hallott, a nemzetközi folyamatoknak, az árak hullámzásnak való növekvő kitettség és a csökkenő élelmezési biztonság, elsősorban a PDS-rendszerhez való hozzáférés szűkülésén keresztül vidéken is ismert.

A 2000-es évek második felében fokozott mértékben nyugtalanítják az indiai közvéleményt az egyre inkább az emberi tevékenység következményének felfogott világszerte vizsgált klímaváltozások (Sharma ed.[2010]), és az évtized folyamán egyre érezhetőbb a romló vízbázisok és termőtalaj leromlásának tendenciája. A farmerek öngyilkosságai és néhány országos tekintély (elsősorban Vandana Shiva és M.S. Swaminathan) miatt hangsúlyos a génkezelt gyapot ("Bt cotton") és a vetőmagpiac külső kontrolljának kockázata is.

A távolra költözés, a többgenerációs család visszaszorulása és a társadalmi minták változása miatt az idősekről való gondoskodás a családon belül gyengül, amelyet vidéken szinte semmilyen társadalombiztosítási háló nem kompenzál.

4.3. Organizmikus szükségletek (kibontakozás és virágzás) kielégítése

Szükségletek és kielégítőik	Organizmikus (kibontakozás)				
	4.3.1 Tudás, készségek szerzése	4.3.2 Kalandozás/ változatosság/ újdonosság	4.3.3 Hatalom	4.3.4 Harmónia, spiritualitás	4.3.5 Vidámság, játék, rekreáció
3.1 Fizikai környezet				Jelentős	Jelentős
3.2 Biológiai környezet				Jelentős	Jelentős
3.3 Jövedelem és szegénység					
3.4 Élelmiszerellátás és táplálkozás					
3.5 Szegényellátás és segélyezési rendszer					
3.6 Földhelyzet			Meghatározó		
3.7 Mezőgazdaság					
3.8 Munkához jutás	Meghatározó		Meghatározó		
3.9 Vidéki infrastruktúra	Jelentős	Meghatározó			Közvetett
3.10 Lakáshelyzet					
3.11 Csereárányok és termelési ráfordítások					
3.12 Hitel és eladósodás					
3.13 Társadalmi igazságosság és szolidaritás					
3.14 Fogyasztásszerkezet és infláció					
3.15 Családszerkezet és közösség		Jelentős		Jelentős	Közvetett
3.16 Migráció és kitelepítés					
3.17 Iskolázás	Meghatározó		Közvetett		
3.18 Egészségügyi állapot és ellátás					
3.19 Falusi öngazgatás			Jelentős		
3.20 Társadalmi szervezetek			Jelentős	Jelentős	Közvetett
3.21 Média és infokommunikáció		Meghatározó		Közvetett	Jelentős

35. táblázat Az organizmikus szükségletek kielégítői

4.3.1. Tudás, készségek szerzése

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A vidéki iskolázottság és az ismeretek szintjének kérdésköre az indiai értelmiség körében egyézs időszakunk során gyakran tárgyalt maradt. A két fő meghatározó a mezőgazdasági ismeretek átadása és terjesztése (“extension”) és a közoktatás. A mezőgazdasági ismeretterjesztés korábban jól működő fórumai és mechanizmusai azonban az központi

politika változása és források hiányában elsorvadtak vagy visszaszorultak Ramakumar[2011]. Az iskolázottság formális szélesedése ugyanakkor nem biztosít releváns ismerettöbbletet a vidéki tömegek körében. A funkcionális analfabétizmus terjedésére részleges bizonyítékok mutatnak.

4.3.2. Kalandozás/változatosság/újdonosság

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

NÖVEKEDETT

A liberalizálás időszakának vidéki társadalma minden kaszt- és családi kötöttség és gazdasági kényszer ellenére is nyitottabbá és sok tekintetben átjárhatóvá vált. Az újdonosságok és társadalmi lehetőségek a városok javuló elérhetősége (ld. 3.9. Vidéki infrastruktúra fejezet) és a televízió növekvő behatolása miatt tömegeket érintenek (Rao,Vijendra[2005]). A társadalmi mobilitás nem általános, de minden bizonnyal növekvő számú példát produkál a hagyományos státuszrendtől elszakadó aspirációkra, megélhetésre és társadalmi állásra (Johnson-Karlberg[2008]).

4.3.3. Hatalom

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A hatalommal való rendelkezés szüksége (Chusmir[1989]) társadalmi és gazdasági tényezőktől függően elégíthető ki. A hatalom státuszt, befolyást vagy vagyont követel meg. A társadalmi státusz elosztása a vidéki társadalmon belül nem változott, az új lehetőségeket, így az új kereseti lehetőségeket is a régi elit fölözte le. A mezőgazdaság viszonylagos térvessztése a teljes társadalmon belül azonban nyilvánvalóan azzal jár, hogy az időszakunk során jelentős részben újraosztott hatalomnak kisebb része esik a teljes vidéki társadalomra, hiszen a mezőgazdaság státusza és jövedelemtermelő képessége egyaránt romlott.

4.3.4. Harmónia, spiritualitás

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

Vizsgált időszakunk általános tendenciája a társadalmi elit és a középosztály bizonyos mértékű szekularizálódása, amely a globális értékek és fogyasztói minták átvételével párhuzamosan megy végbe. Ennek a folyamatnak a vidéki elit is részese. Spirituális mélységei azonban az indiai önértékelés egyik alapját adják. India önálló fejlődése ennek megőrzése nélkül nem is képzelhető el, és a jövőben növekvő figyelmet igényel, ami a deszakralizáció bizonyos mértékű beismerésével egyenértékű (Gupta,S.P.[2002]:p.47.). A politikai harc részeként megteremtett közös hindu nevező (Swamy[2004]) pedig egy olyan

új hinduizmust hozott létre, amelyben a családon belüli és egyéni odaadásról a külsődleges cselekményekre, rendezvényekre, zarándoklatra és a többi közösséggel, mindenekelőtt a muszlimokkal való szembenállásra terelődött a hangsúly. Míg ez nyilvánvalóan nem erősíti az egyéni vagy kisközösségi spiritualitást, nem járt a védikus hitéletből lényegében kizárt tömegek (*dálitok* és *ádivászik*) spirituális felszabadításával.

4.3.5. Vidámság, játék, rekreáció

Az emberi szükségletek kielégülésének esélye általában

CSÖKKENT

A vidéki népesség többsége számára a megélhetés mellett megmaradó szabadidő nem rendelkezik a nyugaton általános kulturális értékkel. A szabadidő felhasználásáról még nem állnak rendelkezésre durva trendek felismerésére alkalmas adatok sem. Számos közvetett adat mutat azonban arra, hogy vizsgált időszakunkban a társadalmi figyelem a munka és a tanulás felé tolódott el. A megélhetés növekvő bizonytalansága és a mezőgazdaság strukturális változásai megélhetési célú tanulásra kényszerítenek.

A családok növekvő számú családfenntartót küldenek távoli vidékekre (ld. 3.16 Migráció és kitelepítés fejezet) és a családon belüli szerepek (nevelés, saját gazdaság ellátása) a másik, otthon maradó házafélre fokozódó terhet rónak (Eswaran[2009]).

A fogyasztáscentrikusság növekedése az önfenntartás határán egyensúlyozó, vidéki lakosság közel felét adó vidéki tömegeket a jövedelemszerzés erőltetésére készíti, így a gyermekek korai munkába küldésére ösztönöz (Jayanta-Sarbajit[2007]). A gyermekek iskolázása fokozódó teljesítménykényszer mellett megy végbe. A nők növekvő számban kényszerülnek a munka világába és nem csökken a gyermekmunka aránya sem.

Összefoglalás

Az emberi kibontakozás lehetősége a vidéki Indiában vizsgált időszakunk során az ismert adatok fényében nem nőtt, vagy szélesedett. Az önfenntartás a nagy többség számára enyhén nehezedett. Nem történt áttörés az iskoláztatásban, az egyéni választások lehetőségének szélesítésében. A nők és a férfiak egyaránt fokozódó kötöttségek között

találják magukat. Nem csökkent belátható módon a gyermek- és rabmunka, a vidékre eljutott új lehetőségek mértéke nem szignifikáns. A foglalkoztatottság mértéke általában stagnált, minősége és biztonsága romlott. A vidék jólét irányába tehát az egymásnak feszülő hatások miatt nem történt kimutatható, egyértelmű előrelépés a gazdasági reformok közel egy emberöltőnyi időszakában.

Helyesebb azt mondani, hogy a gazdasági nyitás és strukturális reform megerősített egy olyan gazdasági-társadalmi struktúrát, amely kibontakozáshoz segített egy gyorsan bővülő, ám erős kisebbségben maradó embercsoportot. Magától értetődően felvetődik a kérdés: miért minden más ügyet, célt és eszközt félreállító, egyáltalán miért legitim egy óriásország gazdasági reformja, ha nem mutatható ki, mint ahogyan előre nem is volt belátható, hogy az a társadalmi többségnek valami egyértelműen jót hoz.

A vidéki India nagyjából változatlanul szegény népessége India lakóinak többsége, India pedig a világ egyik legnépesebb országa. Vizsgálódás során feltártuk a húsz év nagyszabású gazdasági növekedése és az általános jólét közötti korreláció szinte teljes hiányát. Ez a nagyszabású tapasztalat pedig igen kétes fénybe állít minden a nyitott globális gazdaságba való gyors betagozódásra és a nemzeti gazdasági növekedés egyoldalú hangsúlyozására építő gazdaságpolitikát.

Irodalomjegyzék

- ACHARYA, Shankar N. – CHELLIAH, Raja J. [1985]: Aspects of the black economy in India : Report of a Study by National Institute of Public Finance and Policy, National Institute of Public Finance and Policy, India, Ministry of Finance
- ACKERMAN, Frank – KIRON, David – GOODWIN, Neva R. – HARRIS, Jonathan M. – GALLAGHER, Kevin (eds.) [1997]: Human Well-Being and Economic Goals. Washington DC, Island Press
- ADELMAN, Irma [1999]: Fallacies in Development Theory and their Implications for Policy. Working Paper No. 887. Department of Agricultural and Resource Economics and Policy, University of California at Berkeley
- ADB [2010]: Asia's Emerging Middle Class: Past, Present, And Future. Asian Development Bank, Manila
- AGARWAL, Binod C. [2006]: Communication Technology and Rural Development In India : Promises and Performance. Indian Media Studies Journal • Vol.1 • No.1. pp. 2-9.
- AGGARWAL, Suresh Chand [2008]: Child Labour in India: Magnitude, Trends and Distribution - Evidence from the 55th and 61st NSSO Rounds, Vol. 16, No. 2, Oct 2008, pp. 1-30. International Journal of Employment Studies, Melbourne
- AGRI CENSUS GoI [2001]: Highlights Of The Report On Number And Area Of
- AHP [2001]: Humanistic Psychology Overview. Association for Humanistic Psychology, Chicago. <http://www.ahpweb.org/aboutahp/whatis.html> (letöltve 2011.2.12.)
- AHSAN, Hafiza [2006]: India, In: ROLLE, ROSA S. (ed.) [2006]: Postharvest Management of Fruit and Vegetables in the Asia-Pacific Region. Reports of the APO seminar on Reduction of Postharvest Losses of Fruit and Vegetables held in India, 5–11 October 2004, pp. 131-142.
- AKTAR, Rais [2007]: Climate Change and Health and Heat Wave Mortality in India. No. 11., pp.51-57. Global Environmental Research. Association of International Research Initiatives for Environmental Studies, Japan
- ALKIRE, Sabina [2002]: Dimensions of Human Development. *World Development* Vol. 30, No. 2, pp. 181–205.

- ALSOP, Ruth J. – KRISHNA, Anirudh – SJOBLÖM, Disa [2000]: Inclusion and Local Elected Governments – The Panchayat Raj System in India. Social Development, The World Bank, Washington
- ANDERSEN, Peter [2004]: Frankenfood or good stuff? Micronutrient rich staple crops for Asia. No. 266, 2004, Geografi, Bergen
- ANIELSKI, Mark [2007]: Economics of Happiness: Building Genuine Wealth. New Society Publishers, Gabriola Island, Canada
- ANIELSKI, Mark [2009]: Towards an Economy of Well-being. The Alliance for Democracy. Justice Rising. Fall 2010, Vol. 5., Waltham
- APPASAMY, Paul. P [2009]: Reforms in Irrigation Water Pricing, In: KADEKODI, Gopal K. – VISWANATHAN, Brinda (eds.) [2009]: *Agricultural Development, Rural Institutions, and Economic Policy – Essays for A. Vaidyanathan*. Oxford University Press, New Delhi, pp. 104-116.
- ARISZTOTELÉSZ [1992]: *Metafizika*. Reprint, 1. kiadás: HALASI NAGY József (ed.) [1936] Hatágú Síp Alapítvány, Budapest
- ARISZTOTELÉSZ [1997]: *Nikomakhoszi etika*. Európa Kiadó, Budapest
- ARNOLD, Fred – KISHOR, Sunita – ROY, T. K. [2002]: Sex-selective – Abortions in India. Population and Development Review, 28(4), pp. 759-785.
- ARNOLD, Fred – PARASURAMAN, Sulabha – AROKIASAMY, P. – KOTHARI, Monica [2009]: Nutrition in India. National Family Health Survey (NFHS-3) India 2005-06. International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai
- ARONSON, Eliot [1978]: *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- ARONSSON, Thomas – LÖFGREN, Karl-Gustaf [2007]: Welfare Theory: History and Modern Results. Umeå University, Department Economics, Umeå
- ARROYO, Dennis [2008]: The Political Economy of Successful Reform: Asian Stratagems. Working Paper No. 356, June 2008 Stanford Center for International Development, Stanford CA
- ARVIND, G. R. [2009]: Local democracy, rural community, and participatory school governance. *Journal of Research in Rural Education*, Vol. 24. Nr. 2.
- ASSAYAG, Jackie – FULLER, Chris eds. [2005]: Globalizing India. Perspectives from below. Anthem, New York

- ASSAYAG, Jackie [1997]: The body of India: Geography, Ritual, Nation. *Etnográfica*, Vol. 1. (1), pp. 33-56.
- ASSOCHAM [2011]: ASSOCHAM paper on pulses. The Associated Chambers of Commerce and Industry in India <http://www.assocham.org/prels/printnews.php?id=1895> (letöltve 2011.10.1.)
- ATHREYA, Venkatesh [2008]: *Report On The State Of Food Insecurity In Rural India*. Swaminathan Research Foundation, Chennai
- ATHREYE, Suma – KAPUR, Sandeep [2003]: Industrial Concentration in a Liberalising Economy – A Study of Indian Manufacturing. Paper No. 51, 1 December 2003, The Open University, Faculty of Social Sciences, Department of Economics, London
- ATKINS, E. M. (ed.) [2005]: Thomas Aquinas: Disputed Questions on the Virtues, Cambridge University Press, Cambridge
- ATKINSON, Rita L. – ATKINSON, Richard C. – SMITH, Edward E. – BEM, Daryl J. [1995]: *Pszichológia*. Osiris, Budapest
- AUDINET, Pierre [2002]: Electricity Prices in India. 2nd Quarter 2002, Energy Prices and Taxes, International Energy Agency, Paris
- AWASTHI, U.S. [2001]: Current Status of the Fertilizer Industry In India – Policy, Environment and Implications for the future. Indian Farmers Fertiliser Cooperative Limited, New Delhi
- BAGCHI, Amaresh – RAO, R. Kavita – SEN, Bulbul [2005]: Tax breaks for the small scale sector – An appraisal. Working paper No. 6., National Institute of Public Finance and Policy, New Delhi
- BAIAL, Pradip – JAIN, Rekha [2007]: Rural telecom and IT. In: KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam (eds.) [2007]: *India Infrastructure Report 2007, Rural Infrastructure*. 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi
- BAKEN, Robert Jan - BHAGAVATULA, Suresh [2009]: Some reflections on tourism and tourism policy in India. Indian Institute of Management, Bangalore
- BALAJI, S. [2010]: Paradise Lost: India's biodiversity towards extinction. 28 May 2010, *The Hindu*, New Delhi
- BALAKRISHNAN, Kalpana – DHALIWAL, R.S. – SHAH, Bela [2011]: Integrated Urban–Rural Frameworks for Air Pollution and Health-Related Research in India: The Way Forward. Vol. 119., No. 1., January 2011, Environmental Health Perspectives, New Delhi

- BARDHAN, P. - MOOKHERJEE, D. [2002]: 'Relative Capture of Local and Central Governments: An Essay in the Political Economy of Decentralisation', Working Paper No. 99'109. Boston University: Institute of Business and Economic Research, Centre for International and Development Economics Research
- BARDHAN, P. [2005]: Decentralization, Corruption and Government Accountability: An Overview, In: ROSE-ACKERMAN, Susan (ed.), *Handbook of Economic Corruption*. Edward Elgar, Cheltenham
- BARDHAN, P., - MITRA, S. - MOOKHERJEE D. - SARKAR, A. [2008]: 'Political Participation, Clientelism, and Targeting of Local Government Programs', Discussion Paper No. 171, Institute of Development Working Paper Series, Department of Economics, Boston University. <http://econpapers.repec.org/paper/bosiedwpr/dp-171.htm>
- BARDHAN, Pranab [2004]: Democracy and Distributive Politics in India. University of California, Berkeley
- BARDHAN, Pranab [2010]: *Awakening Giants, Feet of Clay: Assessing the Economic Rise of China and India*. Princeton University Press, 2010
- BASHAM, A. L. [1967]: The wonder that was India – A survey of the history and culture of the Indian sub-continent before the coming of the Muslims. Rupa and Co., New Delhi
- BASU, Tapan – DATTA, Pradip – SARKAR, Sumit – SARKAR, Tanika – SEN, Sambuddha [1993]: Khaki shorts saffron flags – Tracts for the times. Orient Longman Limited, New Delhi
- BAUDET, Marie-Béatrice – LAUER, Stéphane [2009]: *Happiness is the new GDP, Economic Growth*. September 15 2009, Le Monde, <http://presseuop.eu/en/content/article/96961-happiness-new-gdp> (Letöltve: 2006.10.20.)
- BAUMGARTNER, Ruedi – HOGGER, Ruedi [2004]: *In Search of Sustainable Livelihood Systems*. Sage, New Delhi
- BAVA, Ummu Salma [2007]: India's Role in the Emerging World Order. FES Briefing Paper March 4, 2007, Friedrich Ebert Stiftung, New Delhi
- BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László (eds.) [1965]: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai, Budapest
- BECCHETTI, Leonardo – CASTRIOTA, Stefano – BEDOYA, David Andrés Londoño [2007]: Climate, Happiness and the Key to protocol – someone does not like it hot. Centre for Economic and International Studies (CEIS) Working Paper No. 247.

- BECKER, Dieter – NAGPOREWALLA, Yezdi [2010]: The Indian Automotive Industry – Evolving Dynamics. *KPMG India*, New Delhi
- BEINHOCKER, Eric D. – FARRELL, Diana – ZAINULBHAI, Adil S. [2007]: Tracking the Growth of India's Middle Class. 2007 Vol. 3. *The McKinsey Quarterly*
- BELZOWSKI, Bruce M. – HENDERSON, Allan – KOPPINGER, Penny [2007]: Inside India – Indians view their automotive future. *IBM Global Services*, Somers
- BENNETT, Mica - FRANZEL, Steven [2009]: Can organic and resource-conserving agriculture improve livelihoods? A meta-analysis and conceptual framework for site-specific evaluation. ICRAF Occasional Paper No. 11. *World Agroforestry Centre*, Nairobi
- BENTHAM, Jeremy [1789]: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe, In: MÁRKUS György (ed.) [1977]: Brit moralisták a XVIII. században, Gondolat, Budapest, pp.677-774.
- BERREMAN, G.D. [1993]: Sanskritization as Female Oppression in India, In: MILLER, B.D: (ed.): *Sex and Gender Hierarchies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BHADURI, A. – NAYYAR, D. [1966]: Intelligent Person's Guide to Liberalisation. Penguin, New Delhi
- BHADURI, Anik – AMARASINGHE, Upali – SHAH, Tushaar [2009]: Future of Agriculture and Irrigation. International Water Management Institute, Colombo
- BHAGAT, R.B. [2010]: Internal Migration in India: Are the Underprivileged Migrating More? *Asia-Pacific Population Journal*, Vol. 25, No. 1
- BHAGWATI, Jagdish N. – DESAI, Padma [1970]: India: Planning for Industrialization. Oxford University Press, Bombay
- BHALLA, G.S. – SINGH, Gurmail [2010]: Final Report on Planning Commission Project - Growth of Indian Agriculture: A District Level Study, Centre for the Study of Regional Development, Jawaharlal Nehru University, New Delhi
- BHALLA, Surjit S. [2002]: Imagine there's no Country: Poverty, Inequality and Growth in the Era of Globalization. 26 September 2002, Institute for International Economics, The World Bank, Washington
- BHALLA, Surjit S. [2004]: Why be afraid of the truth? Poverty, Inequality and Growth in India, 1983-2000. <http://www.oxusresearch.com> (letöltve 2011.8.24.)

- BHARADWAJ, Prashant – FENSKE, James [2011]: Partition, Migration and Jute Cultivation in India. MPRA Paper No. 27996, January 2011, *Munich Personal RePEc Archive*, Munich
- BHARGAVA, Pushpa M. [2006]: The social, moral, ethical, legal and political implications of today's biological technologies: An Indian point of view. *Biotechnology Journal*, (2006), No. 1., pp. 24-46.
- BHASKAR, S. – HARMEET, S. – ARAVIND, H. [2010]: Dancing with the Elephant: Emerging India's Total Outsourcing Market. Browne & Mohan Business Consulting Group, Bangalore
- BHASKARAN, Suku [1996]: Culture's Consequences – Dairy Market Opportunities in India, 1996 - 7, pp. 39-50, Article 5, *Marketing Bulletin*, Massey
- BHATTACHARYYA, Partha S. [2007]: Coal Industry in India. Future Prospects and Possibilities. 05-07th June 2007, Coal India Limited, New Delhi
- BHATTY, Zarina [1996]: Social Stratification among Muslims in India. In: SRINIVAS, M. N. (ed.) [1996]: *Caste – Its Twentieth Century Avatar*, Viking, New Delhi, pp. 249-253.
- BHIDE, Shasanka et al. [2009]: Roof Above the Head: A Qualitative Assessment of Rural Housing in India. NCAER Working Paper No. 101, National Council for Applied Economic Research, New Delhi
- CHAND, Ramesh [2004]: Impact of Trade Liberalization and related Reforms on India's Agricultural Sector, Rural Food Security, Income and Poverty, Institute of Economic Growth, New Delhi.
- BHUPINDER, K. – TEJINDER, S. – GURSHARAN, K. – DIVYAJEET, K. – BALI, Ram [2006]: Gur and Khandasari. *Science Tech Entrepreneur*, September 2006, Ludhiana
- BHUSHAN, Chandra (ed.) [2004]: Not a non-issue. Water use in Industry. Industry and Environment Unit, Centre for Science and Environment, New Delhi <http://www.cseindia.org/dte-supplement/industry20040215/agriculture.htm> (Letöltve: 2011.04.12.)
- BILSKY, W – JANIK, M. – SCHWARTZ, S. H. [2011]: The structural organization of human values – evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). July 2011 Vol. 42 No. 5. pp. 759-776 *Journal of Cross-Cultural Psychology*
- BILSKY, Wolfgang - KOCH, Mareike [é.n.]: On The Content And Structure Of Values: Universals Or Methodological Artefacts? Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Germany

- BIRDSALL, Nancy [2004]: The (Indispensable) Middle Class in Developing Countries; or, The Rich and the Rest, Not the Poor and the Rest, In: KANBUR, Ravi - SPENCE, Michael (eds.): *Equity in a Globalizing World*. The World Bank, Washington, pp.157-188.
- BLOCK, F., V. RAO, V - DESAI, S. [2003]: Wedding Celebrations as Conspicuous Consumption, *Journal of Human Resources*, 34, pp. 675-695.
- BOGNAR, Greg [2005]: The Concept of Quality of Life *Social Theory & Practice* 31, pp. 561-580.
- BOGNAR, Greg [2010]: Authentic Happiness. *Utilitas* 22, pp. 272-84.
- BOND, Rod - SMITH, Peter B. [1996]: Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b, 1956) line judgment task. *Psychological Bulletin*, Vol 119. No. 1. pp. 111-137.
- BOUDREAUX, Don [2006]: Smith and Marshall and Wealth and Poverty. Standard of Living. 28 September 2006, Cafe Hayek <http://cafehayek.com/> (letöltve 2011.7.3.).
- BRAUDEL, Fernando [1985]: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV-XVIII. század – A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Gondolat, Budapest
- BROOKS, Nina [2007]: Imminent Water Crisis in India. August 2007., World's Biggest Problems, Arlington Institute, Washington
- BUNCH, Bryan H. – HELLEMANS, Alexander [2004]: *The history of science and technology*. Houghton Mifflin Harcourt, Boston
- BURANGE, L. G. – YAMINI, Shruti [2008]: Performance of Indian Cement Industry: The Competitive Landscape Working Paper UDE(CAS)25/(9)/3/2008, April 2008, University of Mumbai
- BY RAY, Partho Sarathi [2010]: The Political Geography of Special Economic Zones in India. 27 October 2010., Sanhati, Calcutta
- CAHEN, Claude [1989]: *Az Iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*. Gondolat, Budapest
- CCI [2005]: A report on Indian Textiles Industry. *Corporate Catalyst*, New Delhi
- CCI [2010]: A brief report on Indian Textiles Industry. *Corporate Catalyst*, New Delhi
- CCI[2011]: Engineering Sector in India. Industry Report June 2011, *Corporate Catalyst India*, New Delhi

- CECCHINI, Simone - SCOTT, Christopher [2003]: Can information and communications technology applications contribute to poverty reduction? Lessons from rural India. *Information Technology for Development*, IOS Press, No. 10, pp. 73–84.
- CENSUS GOI[2001]: Census Data 2001- India at a glance. Statistics On Demographic & Socio - Economic Characteristics. Registrar General & Census Commissioner, Ministry of Home Affairs, Government of India, New Delhi
- CGG [2003]: Housing for the Poor in India. CGG Working Papers—4/2003, Centre for Good Governance, New Delhi
- CHAND, Ramesh [2004]: India's national agricultural policy: a critique. Lack of concrete action on policies proposed in 2000. Institute of Economic Growth, Delhi University
- CHAND, Ramesh [2009]: Farm Incomes in India, In: KADEKODI, Gopal K. – VISWANATHAN, Brinda (eds.) [2009]: *Agricultural Development, Rural Institutions, and Economic Policy – Essays for A. Vaidyanathan*. Oxford University Press, New Delhi, pp. 58-84.
- CHANDRASEKHAR, C.P. – GHOSH, Jayati [2004]: *The market that failed – Neoliberal economic reforms in India*. Left Word, Delhi
- CHANDRASEKHAR, C.P. [2011]: The sources of economic diversity. *The Hindu*, 11 June 2011
- CHAR, S.V. Desika [1993]: *Caste, Religion and Country – A view of ancient and medieval India*. Orient Longman Limited, New Delhi
- CHAUDHARY, Rajinder [2008]: Is Alternative Agriculture Revolutionary? In: KABRA, Kamal Nayan - UPADHYAY, V. (eds) [2008]: *Decline of the Developmental State*. Alternative Economic Survey, India 2007-08. Daanish Books, New Delhi
- CHAUDHURI, Kausik – SCHNEIDER, Friedrich – CHATTOPADHYAY, Sumana [2005]: The size and development of the shadow economy – An empirical investigation from states of India. *Journal of Development Economics*, Elsevier
- CHAVAN, Pallavi [2005]: Banking Sector Liberalization and the Growth and Regional Distribution of Rural Banking, In: Ramachandran, V. K - Swaminathan, Madhura (eds.): *Financial Liberalization and Rural Credit in India*, Tulika Books, New Delhi
- CHELLIAH, R.J. [1992]: Growth of India Public Debt, In: JALAN, Bimal [2004]: *The Indian Economy – Problems and Prospects*. Penguin Books, New Delhi, pp. 221-257.

- CHINAI, Rupa [2009]: HIV/AIDS in India: The Wider Picture. *Economic & Political Weekly*, Vol. 44., No.6. pp. 79-83.
- CHINNA, Sarbjit Singh [2007]: *Marginal Farmers and Agricultural Labourers – Socio-Economic Problems and Poverty Alleviation Measures*. Regal, New Delhi
- CHUSMIR, L. H. [1989]: Behavior: A measure of motivation needs. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, Vol. 26. No. 2-3., pp.1-10.
- CIA Factbook[2010]: *India* <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html> (letöltve 2011.6.30.)
- CI [2008]: Our Experiences in Singur, February – September 2008, The Citizens' Initiative, Kolkata. <http://citizensinitiativecal.blogspot.com/2008/09/citizens-initiatives-report-on-singur.html> (Letöltve: 2011.04.09.)
- CLARK, David A. [2005]: The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances. GPRG-WPS-032 Global Poverty Research Group. An ESRC Research Group
- CLEMENCEAU, Anne [2007]: GDP per Capita is not Sufficient for a Good Measurement of Economic Welfare. Perspectives of Improving Economic Welfare Measurement in a Changing Europe. Reactions from Eurostat, 34th CEIES Seminar, 10-11 September 2007, Helsinki
- COLLIER, Paul [2007]: *The Bottom Billion. Why The Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It?* Oxford University Press
- COMTE, Auguste [1979]: *A pozitív szellem*. Magyar Helikon, Budapest
- CONTRERAS, Ricardo [1999]: *Competing Theories of Economic Development*. Contreras, Spring 1999, Vol. 9, Transnational Law & Contemporary Problems, University of Iowa
- COOMARASWAMY, Ananda K. [1910]: *Art and Swadeshi*. Ganesh Press, Madras
- COPESTAKE, James [2008]: Wellbeing and international development: what's new? *Journal of International Development*, Vol. 29 (4)
- COPESTAKE, James [2009]: Development and Wellbeing in Peru: Comparing Global and Local Views. WeD Working Paper 09/48
- CORVALAN, Carlos - HALES, Simon - MCMICHAEL, Anthony [2005]: *Ecosystems and Human Well-Being. Health Synthesis*. A Report of the Millennium Ecosystem Assessment Core Writing Team. World Health Organization, Geneva

- COSTANZA, Robert [2008]: An Integrative Approach to Quality of Life Measurement, Research, and Policy. *Sapiens*, Vol. 1, Nr. 1
- CSÁNYI Vilmos [2003]: *Az emberi természet*. Humánetológia. Vince, Budapest
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály [1997]: Flow – Az áramlat. Akadémiai, Budapest
- CSR [2006]: Noise pollution: deafening decibels, In: CSE [2006]: *CSE Draft Dossier: Health And Environment*. Centre For Science And Environment, New Delhi
- Rich lands, poor people. State of India's Environment Report: Mining. Corporate Social responsibility Documents and Books. Karmayog, Mumbai <http://www.karmayog.org/redirect/stred.asp?docId=21841> (Letöltve: 2011. 04. 06.)
- CULLITY, Jocelyn [2002]: The Global Desi: Cultural Nationalism on MTV India. *Journal of Communication Inquiry* Vol 26, No. 4., pp. 408-425
- CUMMINS, R. A. [1996]: Domains of life satisfaction: an attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, Vol. 38 (3), pp. 303–328.
- CUST, James – SINGH, Anoop – NEUHOFF, Karsten [2007]: Rural Electrification in India. Economic and Institutional aspects of Renewables, December 2007, EPRG 0730 & CWPE 0763, *Electricity Policy Research Group*, Cambridge
- DA CORTA, L. – DAVULURI Venkateswarlu [1999]: Unfree Relations and the Feminisation of Agricultural Labour in Andhra Pradesh, 1970-1995, *Journal of Peasant Studies*, Routledge Vol. 26. No. 2-3., pp. 73-139.
- DALY, Herman E. – COBB, John B. Jr. [1994]: For The Common Good – Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Beacon, Boston
- DAMASIO, Antonio R. [1996]: *Descartes tévedése*. Aduprint, Budapest
- DANDEKAR, V. M. [1992]: Forty Years After Independence, In: JALAN, Bimal [2004]: *The Indian Economy – Problems and Prospects*. Penguin Books, New Delhi, pp. 38-91.
- DARDI, Marco [2008]: Utilitarianism without Utility: A Missed Opportunity in Alfred Marshall's Theory of Market Choice, *History of Political Economy* 2008, Vol. 40 (4), Duke University Press, Durham NC, pp. 613-632.
- DAS, Gurcharan [2001]: India Unbound: A Personal Account of a Social and Economic Revolution from Independence to the Global Information Age. Alfred A. Knopf, New York
- DAS, N.K. [2008]: Cultural Diversity, Religious Syncretism and People of India – An Anthropological Interpretation. Vol. 3, No. 2, July 2006, *Bangladesh e-Journal of Sociology*, Dhakka

- DASGUPTA, J.: India's federal design and multicultural national construction, In: KOHLI, A. ed. [2001]: *The Success of India's Democracy*. Cambridge University Press, pp. 49-77.
- DASGUPTA, P. - GOLDAR, B. [2005]: Female Labour Supply in Rural India: An Econometric Analysis. Institute of Economic Growth Working Paper, Delhi.
- DATT, Ruddar – SUNDHARAM, K.P.M. (eds.) [2007]: *Indian Economy*. S. Chand and Company, New Delhi
- DAVENPORT, Thomas H. – BECK, John C. [2001]: *The Attention Economy – Understanding The New Currency of Business*. Harvard Business School Press, Boston/Massechusetts
- DAWKINS, Kristin - THOM, Michelle - CARR, Carolyn [1995]: Information About Intellectual Property Rights No. 1. Intellectual Property Rights and Biodiversity. Institute for Agriculture and Trade Policy, New Delhi
- DCSSI [2003]: Third All-India Census of Small-Scale Industries 2001-2002. Quick results and Highlights. Development Commissioner, Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises, GOI, New Delhi
- DE CHARDIN, Pierre Teilhard [1973]: *Az emberi jelenség*. Gondolat, Budapest
- DE, Anuradha - DRÈZE, Jean [1999]: *Public Report on Basic Education in India (PROBE)*. Oxford University Press, New Delhi
- DE SILVA, Indralal [2003]: Demographic and Social Trends Affecting Families in the South and Central Asian Region. Major Trends Affecting Families: A Background Document, Report for United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Program on the Family
- DEATON, Angus [2008]: Price Trends in India and Their Implications for Measuring Poverty. *Economic & Political Weekly*, Vol. 37., No. 6., pp. 7-13. pp. 43-49.
- DEATON, Angus – DREZE, Jean [2003]: Poverty and inequality in India – A reassessment. *Economic & Political Weekly*, Vol. 37., No. 16., pp. 7-13.
- DEATON, Angus [2009]: Food and Nutrition in India. *Economic & Political Weekly*, Vol. 44. No.7., pp. 42-65.
- DEB, Debal [2009]: *Beyond Development – Constructing Inclusive Freedom and Sustainability*. Daanish Books, New Delhi
- DECI, E. L. – RYAN, R. M. [2000]: Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, Vol. 55, pp. 68-78.

- DECI, E. L. – RYAN, R. M. [2000]: The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, Vol. 11, pp. 227-268.
- DECI, Ed L. [1971]: Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 18, No. 1., pp. 105-115.
- DEININGER, Klaus [2007]: India: Land Policies for Growth and Poverty Reduction. Oxford University Press, New Delhi
- DELONG, Bradford J. [2001]: India since Independence – An Analytic Growth Narrative. Working Paper, July 2001, Berkeley CA
- DEME László – FÁBIÁN Pál [1988]: Helyesírási kézikönyvtár. Akadémiai, Budapest
- DEOLALKAR, G. H. [1992]: The Indian Banking Sector on the Road to Progress, Deolalkar, G.H. (1999): The Indian Banking Sector: On the Road to Progress, In: DEOLALKAR, G. H. (ed.) [1992]: *Rising to the Challenge in Asia: A Study of Financial Markets - India*, Manila, pp. 59-109.
- DES GASPER [2002]: Is Sen's Capability Approach an Adequate Basis for Considering Human Development? *Review of Political Economy*, Vol. 14. No. 4., pp. 435-461.
- DES GASPER [2004]: Subjective and objective well-being in relation to economic inputs: puzzles and responses. WeD Working paper 09, University of Bath
- DES GASPER [2004]: Human Well-being – Concepts and Conceptualizations. World Institute for Economic Research Discussion Paper No. 2004/06
- DESA UN[2007]: *World Population Prospects: The 2006 Revision*. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, New York
- DESAI, Sameeksha - EKLUND, Johan E. - HÖGBERG, Andreas [2009]: Promarket Reforms and Allocation of Capital in India. Working paper No. 206 CESIS, Royal Institute of Technology, Stockholm
- DESHINGKAR, Priya – AKTER, Shaheen [2009]: Migration and Human Development in India, United Nations Development Programme, Human Development Reports Research Paper 2009/13
- DESHINGKAR, Priya – BIRD, Kate [2009]: Circular Migration in India, Policy Brief No 4. Prepared for the World Development Report 2009
- DESHINGKAR, Priya [2009]: Circular Internal Migration and Development in India. In: DEWIND, Josh – HOLDAWAY, Jennifer ed. [2008]: *Migration and Development Within and*

Across Borders. Research and Policy Perspectives on Internal and International Migration. Overseas Development Institute, London, pp. 161-188.

DESHPANDE, R.S. - NARAYANAMOORTHY, A. [2009]: India's Surface Irrigation Sector, In: KADEKODI, Gopal K. – VISWANATHAN, Brinda (eds.) [2009]: *Agricultural Development, Rural Institutions, and Economic Policy – Essays for A. Vaidyanathan*. Oxford University Press, New Delhi, pp. 85-103.

DESHPANDE, R.S. - PRABHU, Nagesh [2005]: Farmers' Distress. Proof beyond Question. *Economic & Political Weekly* Vol. 40. No. 44/45., pp.4663-4670.

DESHPANDE, Satish [2003]: The Centrality of the Middle Class. In: DESHPANDE, Satish (ed.): *Contemporary India: A Sociological View* Penguin, New Delhi, pp. 125-150.

DEV, S. Mahendra [2007]: *Inclusive Growth in India – Agriculture, Poverty, and Human Development*. Oxford University Press, New Delhi

DEV, S.Mahendra [2009]: Structural Reforms and Agriculture: Issues and Policies Keynote paper for the 92nd Annual conference of the Indian Economic Association 27th -29th December, Bhubaneswar, Orissa

DHINGRA, Ishwar C. [2006]: *The Indian Economy – Environment and Policy*. Sultan Chand and Sons, New Delhi

DHRU, Kelly A. [2010]: *Acquisition of land for 'development' projects in India: The Road Ahead*. Research Foundation for Governance: in India, Ahmedabad
3, Brahmin Mitra Mandal Society, Mangaldas Road, Ellisbridge, Ahmedabad

DIAZ, Sandra [2010]: Biodiversity and ecosystem services, In: CLEVELAND, Cutler J. (ed.) [2010]: *Encyclopedia of Earth*. Environmental Information Coalition, National Council for Science and the Environment, Washington D.C.

DIENER, Ed – LUCAS, R. [1999]: Personality and subjective wellbeing, In: KAHNEMAN, D. – DIENER, E. -SCHWARZ, N. Russel (eds.): *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. Sage Foundation, New York, pp. 213–229.

DIENER, Ed – SUH E. [1999]: National differences in subjective wellbeing, In: KAHNEMAN, D. – DIENER, E. -SCHWARZ, N. Russel (eds.): *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. Sage Foundation, New York

DIENER, Ed – SUH, Eunkook M. – LUCAS Robert E. – SMITH, Heidi L. [1999]: Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin* 125 (2), pp. 276-302.

- DIENER, Ed [1994]: Assessing Subjective Well-Being: Progress and Opportunities. *Social Indicators Research* Vol. 31 No. 02., pp.103-157.
- DORIN, Bruno – LANDY, Frédéric [2009]: *Agriculture and Food in India – A Half-century Review from Independence to Globalization*. Manohar, New Delhi
- DOYAL, L., & GOUGH, Ian [1991]: *A theory of human need*. Macmillan, Basingstoke
- Dr. NESZMÉLYI György Iván-KUSAI Sándor Zoltán-PAP László [2007]: India - Az új kihívás és esély. *Külügyi Szemle*. Vol. 6. No. 1. p. 122-137.
- DRÈZE, Jean – LANJOUW, Peter – SHARMA, Naresh [1997]: Credit in Rural India: A Case Study. Discussion Paper DEDPS/6, The Suntory Centre, London School of Economics and Political Science, London
- DUNBAR, R. I. M. [1993]: Coevolution of neocortical size, group size and language in humans. *Behavioral and Brain Sciences* 1993, Vol. 16., Cambridge University Press, pp. 681-694.
- DURAIAPPAH, Anantha Kumar [2004]: *Exploring the links: Human Well-Being, Poverty & Ecosystem Services*. International Institute for Sustainable Development, Winnipeg
- DUTTA, Diya [2009]: Elite Capture and Corruption: Concepts and Definitions (NCAER Discussion Paper October 2009 National Council for Applied Economic Research, New Delhi
- DWORKIN, Ronald: Vegyük komolyan a jogokat! In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*. Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 58-77.
- DZIOUBINSKI, Oleg – CHIPMAN, Ralph [1999]: Trends in Consumption and Production: Household Energy. DESA Discussion Paper No. 6., Consumption Division for Sustainable Development, United Nations, New York
- EARTHTRENDS [2010]: Country profiles
- EASTERLIN, Richard (et al.) [2010]: The happiness–income paradox revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 107, No.52, pp. 22463–22468.
- EASTERLIN, Richard [2003]: Explaining Happiness. Vol. 100, No.19., *Proceedings of the National Academy of Sciences*, pp. 1176–11183
- Economics*, Vol. 52. No. 1., pp. 111-125.
- ECONOMIFAKTA [2011]: Tax as a percentage of GDP. Economifakta, Stockholm. <http://www.ekonomifakta.se/en/Facts-and-figures/Taxes/Taxes-and-GDP/Tax-as-a-percentage-of-GDP/> (Letöltve: 2011.06.13.)

- EDWARD, R. Carr [2008]: Rethinking poverty alleviation: a 'poverties' approach. *Development in Practice*, 1364-9213, Volume 18, Issue 6, 2008, pp. 726–734.
- EKINS, Paul – MAX-NEEF, Manfred (eds.) [1992]: *Real-Life Economics – Understanding Wealth Creation*. Routledge, London and New York
- EKLUND, J.E. – DESAI, S. [2008]: Ownership, Economic Entrenchment and Allocation of Capital. Working paper No. 2008/12. Max Planck Institute of Economics, Jena
- El-Guindy, Mohsen A. [é.n.]: Islamic Economy. http://mohsenelguindy.com/pdf/Book_9_Islamic_Economy.pdf (letöltve 2010. 9.21)
- EPIKUROSZ: *Levele Menoikeuszhoz* (ford. Sárosi Gyula) http://art.pte.hu/oktatasi_anyagok/hamcherif/etika-1/Epikurosz-Menoikeusz-level-es-Alapelvek.pdf (Letöltve: 2006.11.28.)
- ERBSTÖSSER, Martin [1992]: *Die Kreuzzüge. Eine Kulturgeschichte*. Batei-Lübbe, Bergisch Gladbach
- ESRC Research Group on Wellbeing in Developing Countries [2007]: Wellbeing and International Development. <http://www.welldev.org.uk/research/wellbeing-statement.pdf> (letöltve 2011. február 22.)
- ESTERLY, William R. [2002]: *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*. The MIT Press, Boston
- ESTERLY, William R. [2007]: The Ideology of Development. *Foreign Policy*, 11 June 2007
- ESWARAN, Mukesh - RAMASWAMI, Bharat - WADHWA, Wilima [2009]: Status, Caste, and the Time Allocation of Women in Rural India. mimeo, University of British Columbia.
- EVANS, Peter [2004]: Development as Institutional Change: The Pitfalls of Monocropping. Vol. 38, No. 4, *Studies in Comparative International Development*, Providence, pp. Development as Institutional Change: The Pitfalls of Monocropping. 30-52.
- EW [2010]: India GDP forecast for 2015. 9 August 2010. *Economy Watch*, Singapore
- FALK, Rahel [2005]: Industrial Sickness in Indian Manufacturing. Doctoral Dissertation. Department of Economics, Ruprecht-Karls Universität, Heidelberg
- FALKENMARK, Malin – LINDH, G. [1976]: *Water for a Starving World*. Westview Press, Boulder Colorado
- FAO [2007]: Forest Resources Assessment and the State of the World's Forests. U.N. Food and Agriculture Organization (F.A.O), Rome, In: Deforestation tables and charts for India. <http://rainforests.mongabay.com/deforestation/india.html> (letöltve 2011.9.18.)

- FAO [2008]: Soaring Food Prices: Facts, Perspectives, Impacts And Actions Required High-Level Conference On World Food Security: The Challenges Of Climate Change And Bioenergy Rome, 3 - 5 June 2008. U.N. Food and Agriculture Organization, Rome
- FEKETE Éva [2008]: A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben, In: LENGYEL I. – LUKOVICS M. (eds.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, pp. 130-152.
- FEKETE Zsuzsa [2006]: A pénz nem boldogít!?, In: UTASI Ágnes (ed.) [2006]: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA Politikai Tud. Intézete, Budapest, pp. 53-73.
- FEKETE Zsuzsa [2006]: Életminőség: Konceptiók, definíciók, kutatási irányok., In: Utasi Ágnes (ed.) [2006]: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA Politikai Tud. Intézete, Budapest, pp.277-309.
- FH [2010]: Country Report India. Freedom House, Washington <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2010&country=7840> (Letöltve: 2011.06.10.)
- FICCI [2011]: Current State of Indian Economy. Economic Affairs and Research Division, FICCI
- FINNIS, J. [1980]: *Natural law and natural rights*. Clarendon Press, Oxford
- FOCAULT, Michael [1996]: *A szexualitás története – A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest
- FOCAULT, Michael [2001]: *A tudás archeológiája*. Atlantisz, Budapest
- FRAZIER, Robert [2009]: Kennan, 'Universalism,' and the Truman Doctrine. *Journal of Cold War Studies*, Spring 2009, Vol. 11, No. 2, pp. 3-34.
- FREY, Bruno S. – LUECHINGER, Simon – STUTZER, Alois [2004]: Valuing Public Goods: The Life Satisfaction Approach. Working Paper No. 184, Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich
- FREY, Bruno S. – STUTZER, Alois [2000]: Happiness, economy and institutions. *Economic Journal*, Vol 110 (October), pp. 918-938.
- FRIEDMAN, Thomas L. [2006]: *És mégis lapos a föld – A XXI. század rövid története*. HVG Kiadó, Budapest
- FROMM, Erich [1985]: *A szeretet művészete*. Helikon, Budapest
- FROMM, Erich [1994]: *Birtokolni vagy létezni*. Akadémiai kiadó, Budapest
- FROMM, Erich [2005]: *Az önmagáért való ember*. Napvilág, Budapest

- GALLAGHER, Daniel Hortulus [2006]: The Platonic-Aristotelian Hybridity of Aquinas's Aesthetic Theory, *The Online Graduate Journal of Medieval Studies*, Vol. 2, No. 1., 2006 www.hortulus.net (letöltve 2010.12.31.)
- GANDHI, Móhandász Karamcsand [1987]: *Önéletrajz avagy az igazsággal való próbálkozásaim története*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GANG, Ira N. – SEN, Kunal – YUN, Myeong-Su [2008]: Was the Mandal Commission Right? Living Standard Differences between Backward Classes and Other Social Groups in India. BWPI Working Paper 41, April 2008, Brooks World Poverty Institute, Manchester
- GAURAV, Avnish [2010]: Thirsty Throats: Water Crisis In India, 2 February 2010. *Youth Ki Awaaz*, New Delhi
- GAWEL, Joseph E. [1997]: Herzberg's theory of motivation and Maslow's hierarchy of needs. Practical Assessment, *Research & Evaluation*, Vol 5. No. 11.
- GEORGE, Goldy M. [2009]: Indigenous India – Trade, Corporate Market and Indigenous People. *Evidence from Indian States*. Vol. 7., Quarterly Issue, 31st March 2009, pp. 28-31.
- GERTNER, Jon [2003]: The Futile Pursuit of Happiness. Health and Energy. <http://healthandenergy.com/> (letöltve 2011. január 11.)
- GHATAK, Maitreesh – ROY, Sanchari [2007]: Land Reform and Agricultural Productivity in India: A Review of the Evidence. *Oxford Review of Economic Policy* Vol. 23., No. 2., pp. 251–269.
- GAIHA, Raghav - JHA, Raghbendra - KULKARNI, Vani S. [2010]: Demand for Nutrients in India, 1993–2004. ASARC Working Paper 2010/16 , Australia South Asia Research Centre, Australian National
- GLASENAPP, Helmuth von [1981]: *Az öt világvallás*. Gondolat, Budapest
- GOKARN, Subir - GULATI, Gunjan [2006]: India: Country Growth Analysis. Asian Development Bank Publications, Manila
- GORDON, Jim – GUPTA, Poonam [2003]: Understanding India's Services Revolution. Paper prepared for the IMF-NCAER Conference, A Tale of Two Giants: India's and China's Experience with Reform, 14-16. November 2003, New Delhi
- GOSWAMI, Shreerup [2011]: A study on traffic noise of two campuses of University, Balasore. Vol. 32 No. 1. *Journal of Environmental Biology*, pp. 105-109.

- GOUGH, Ian – MCGREGOR, J. Allister [2007]: *Wellbeing in developing countries: from theory to research*. Cambridge University Press, Cambridge
- GOUGH, Ian [1994]: Economic institutions and the satisfaction of human needs. *Journal of economic issues*. Vol. 18., No. 1. pp.25-65.
- GD [2003]: Towards Cleaner Air. Department of Environment, Government of NCT of Delhi
- ES GoI [2007]: Economic Survey of India 2006-2007, 2007-2008 2008, Oxford University Press, New Delhi
- ES GoI [2008]: Economic Survey of India 2007-2008 Oxford University Press, New Delhi
- GOYAL, A. K. – ARORA, Sujata (eds.) [2009]: India's Fourth National Report to the Convention on Biological Diversity. *Ministry of Environment and Forests*, Government of India, New Delhi
- GOYAL, Ashima - TRIPATHI, Shruti [2010]: Extracting Information on Inflation from Consumer and Wholesale Prices and the NKE Aggregate Supply Curve. Working paper WP-2010-012. Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai
- GOYAL, S. K. – RAO CHALAPATI, K. S. [2002]: Washington Consensus and India: Experience of The Last Decade. Paper presented at the International Conference 'Beyond the Washington Consensus – Governance and the Public Domain in Contrasting Economies: The Cases of India and Canada', Chandigarh, 12-14 February, 2001.
- GRAHAM, Carol [2005]: The Economics of Happiness – Economic Studies Program, The Brookings Institution, Washington DC
- GREENE, William [2006]: Growth in Services Outsourcing to India: Propellant or Drain on the U.S. Economy? Office of Economics Working Paper No. 2005-12-A.U.S. International Trade Commission, Washington
- GRAIL [2009]: Water – The India Story. Grail Research, Los Angeles
- GRIFFIN, James [1986]: *Well-Being*. Clarendon Press, Oxford
- GUHA, Ramachandra – MARTINEZ-ALIER, Juan [1997]: *Varieties of Environmetalism*. 1997. XXIII., Earthscan, London, Dr. ADORJÁNNÉ Farkas Magdolna ismertetése, <http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/291.htm> (Letöltve: 2006.10.20.)
- GUILMOTO, Christophe Z. [2007]: Characteristics of Sex-Ratio – Imbalances in India and Future Scenarios. LPED/IRD, Paris

- GULATI, Ashok - SHARMA, A [1997]: Freeing Trade in Agriculture: Implications for Resource Use Efficiency and Cropping Pattern Changes, *Economic & Political Weekly* Vol. 32. No. 52., pp. A155-A164.
- GULATI, Ashok – SHARMA, A. N. [1995]: Subsidy syndrome in Indian agriculture. 30 September 1995, *Economic and Political Weekly*, Vol. 30. No. 39. pp. A93-A117.
- GUPTA, Sourabh [2009]: Putting the ‘M’ back into SME: A 'Generation Next' Agenda to Unlock India’s Manufacturing Sector. The India Economy Review, Vol. 6., Quarterly Issue, 31st March 2009, New Delhi
- GUPTA, S. P. [2002]: Report of the Committee on India Vision 2020. Planning Commission. Government of India, New Delhi
- HABERMAS, Jürgen [1993]: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Századvég, Budapest
- HABERMAS, Jürgen [1993]: Egy befejezetlen projektum. In: HABERMAS, Jürgen – LYOTARD, J.F. – RORTY, Richard: *A posztmodern állapot*. Századvég, Budapest
- HAMEED, Abid – NAZIR, Anila [2009]: Economic Globalization and its Impact on Poverty and Inequality: Evidence From Pakistan. Economic Cooperation Organization (ECO) Journal, Kamranieh
- HAMM, Steve [2006]: *Bangalore tiger – How Indian Tech Upstart Wipro Is Rewriting the Rules of Global Competition*. Tata McGraw – Hill, New Delhi
- HÁMORI Balázs [1998]: *Érzelemgazdaságtan*. A közgazdasági elemzés kiterjesztése. Kossuth, Budapest
- HAQ, Ehsanul [2007]: *Sociology of Population in India*. Macmillan, New Delhi
- HAQ, Noor Ul [2009]: Indian Elections 2009. Hope for a better future. Institut Français des Relations Internationales, Paris
- HARLOW, Harry F. – HARLOW, Margaret Kuenne – MEYER, Donald R. [1950]: Learning motivated by a manipulation drive: *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 40., pp. 231.
- HARRIS, D. R. [1990]: Vavilov's concept of centres of origin of cultivated plants: Its genesis and its influence on the study of agricultural origins. *Biological Journal of the Linnean Society* Vol. 39, No. 1, pp. 7–16.
- HARRISON, Tom – JONES, Sam – LUNN, Jon – SMITH, Ben – TAYLOR, Claire – YOUNGS, Tim [2007]: A political introduction to India. Research Paper Vol.7, No. 41, House of Commons, London

- HARRISS-WHITE, Barbara – SUBRAMANIAM S.(eds) [1999]: *Illfare in India*. Sage, New Delhi
- HARRISS-WHITE, Barbara [1999]: On to a Loser – Disability in India, In: HARRISS-WHITE, B. – SUBRAMANIAM S. (eds) [1999]: *Illfare in India*. Sage, New Delhi, pp. 135-159.
- HARRISS-WHITE, Barbara [2002]: India's Informal Economy – Facing the 21st Century. Paper for the Indian Economy Conference, 19th and 20th April 2002, Cornell University
- HASAN, Zoya [2009]: Breaking new ground. Congress and welfarism in India. Institut Français des Relations Internationales, Paris
- HATCH, David [2009]: Have laptop, Will. 4 November 2009, *National Journal*, Washington, pp.22-30.
- HAUB, Carl – SHARMA, O.P. [2006]: India's Population Reality – Reconciling Change and Tradition. *Population Bulletin*, Population Reference Bureau, Washington Vol. 61., No.3.
- HAUB, Carl [2007]: The Future POPULATION of India. A Long-range Demographic View. August 2007. Population Reference Bureau, New Delhi
- HAVASI Virág [2009]: Az értékrend és az életminőség összefüggései. Doktori értekezés. Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Debreceni Egyetem
- HEBB, Donald O. [1978]: *A pszichológia alapkérdései*. Gondolat, Budapest
- HELLER, Patrick - HARILAL, K.N. - CHAUDHURI, Shubham [2007]:. Building Local Democracy: Evaluating the Impact of Decentralization in Kerala, India, *World Development*, Vol. 35. Nr. 4., pp. 626-648.
- HILGARD, E. R. [1977]: Psychology' s influence on educational practices: A puzzling history. *Education*, Vol.97 (3), pp. 203-219.
- HIREMATH, B.N. [2007]: The Changing Faces of Rural Livelihoods in India. What it takes to Eradicate Poverty. Theme Paper 4-6 December 2007, National Civil Society Conference, New Delhi
- HODGE, J. [1990]: The Quality of Life – A Contrast Between Utilitarian and Existentialist Approaches., In: S. BALDWIN, Sally. (et al.) (eds): *Perspectives and policies*. Routledge, London, pp. 42-54.
- HOFF, Karla – STIGLITZ , Joseph E. [1999]: Modern Economic Theory and Development. In: MEIER, G. (ed.) [1999]: *Pioneers in Development*, Oxford University Press
- HPI: *The Happy Planet Index* www.happyplanetindex.org, (Letöltve: 2006.09.27.)

- HULT, Tomas [2008]: The BRIC countries. global EDGE: Your Source for Global Business Knowledge <http://globaledge.msu.edu>, (Letöltve: 2008.11.17.)
- HUNTINGTON, Samuel P. [1998]: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest
- HUORANSZKI Ferenc [1993]: Kinyilvánított Preferenciák és Irracionalitás. Szociológiai Szemle 1993/3-4., pp. 61-70.
- HUPPERT, Felicia A. – BAYLIS, Nick – KEVERNE, Barry [2004]: Introduction: why do we need a science of well-being? *Philosophical Transactions of The Royal Society*. Vol. 359., No. 1449., pp.1331-1332.
- HUPPERT, Felicia A. – BAYLIS, Nick – KEVERNE, Barry eds.[2005]: *The Science of Well-Being*. Oxford University Press
- HURTADO PRIETO, Jimena [2004]: Bernard Mandeville's heir: Adam Smith or Jean Jacques Rousseau on the possibility of economic analysis. The European Journal of the History of Economic Thought, Vol. 11., No 1, , pp. 1-31.
- HUSZ Ildikó [2002]: Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle* No. 2001/2. pp. 72-83.
- HUTCHESON, Francis [1926]: An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue in Two Treatises, In: LEIDHOLD, Wolfgang (ed)[2004]: *The Collected Works and Correspondence of Francis Hutcheson*. Liberty Fund, Indianapolis
- IAMAI [2011]: Internet in rural India. Internet and Mobile Association of India. http://www.iamai.in/rsh_pay.aspx?rid=4Ggc/7QRcrY (letöltve 2011.03.02.)
- IBEF [2006]: Oil & Gas. India in Davos, 25-29. January 2006. Indian Brand Equity Foundation, Gurgaon
- IAMR [2007]: All-India Report on Evaluation of Nrega. A Survey Of Twenty Districts, Institute of Applied Manpower Research, New Delhi
- ICA [2011]: Expanding the Jute Sector. January 2011, India Current Affairs, Hyderabad. <http://indiacurrentaffairs.org/expanding-the-jute-sector/> (Letöltve 2011.03.25.)
- IDMC [2008]: India: New and protracted displacement ongoing in absence of formalised response. Internal Displacement Monitoring Centre, Geneva
- IKW [2007]: India's Rural Poor: Why Housing Isn't Enough to Create Sustainable Communities. India Knowledge@Wharton, University of Pennsylvania. <http://knowledge.wharton.upenn.edu/india/articlepdf/4219.pdf?>

[CFID=161629953&CFTOKEN=89785180&jsessionid=a8301a3144948311fe0d958173e49233fc17](#) (letöltve 2011.7.8.)

ILAVARASAN, Vigneswara [2007]a: Is Indian software workforce a case of uneven and combined development? *Equal Opportunities International*, Vol. 26, No. 8, pp.802-822.

ILAVARASAN, Vigneswara [2007]b: Software Workforce in India, In: KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp.253-260.

IM HOF, Ulrich [1982]: *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Jahrhundert der Aufklärung*. C.H. Beck Verlag, München

IM HOF, Ulrich [1995]: *A felvilágosodás Európája*. Atlantisz, Budapest

IMF [2010]: World Economic Outlook Database, April 2010, International Monetary Fund, Washington <http://www.gfmag.com/tools/global-database/economic-data/10304-countries-with-the-highest-gdp-growth-2000-2010.html#ixzz1LICXHmmB>

IMHOF, Arhur. E. [1992]: *Elveszített világok*. Akadémiai, Budapest

ISAAC, Thomas – FRANKE, Richard [2000]: *Local Democracy and Development – People's Campaign for Decentralized Planning in Kerala*. Leftword Books, New Delhi

ITC [2010]: e-Choupal. <http://www.itcportal.com/sustainability/lets-put-india-first/echoupal.aspx> (letöltve 2011. 8. 15.)

IVIC, Sanja[2009]: Ricoeur's narrative theory applied to science. In: *Philosophical Papers and Reviews* Vol. 1. No. 3, pp. 044-051.

JACKSON, Tim [2009]: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. Earthscan, London

JAFFRELOT, Christophe [2006]: Inde, la puissance. Pour quoi faire? Automne 2006, *Politique Internationale*, Paris

JAIN, Rajendra Kumar – JAIN, Bharti [2008]: *Human Development: Capability Poverty – Assessment and its Relationship with Income Poverty*. Scientific Publishers, Jodhpur

JAIN, Sharad K. - AGARWAL, Pushpendra K. - SINGH, Vijay P. [2010]: *Hydrology and water resources of India*, Springer

JALAN, Bimal [2004]: *The Indian Economy – Problems and Prospects*. Penguin Books, New Delhi

- JANAKARAJAN, S. -SEABRIGHT, P. [1999]: Subjective and Objective Indicators of Welfare Change Over Time. In: HARRISS-WHITE, B. - SUBRAMANIAM S. (eds.) [1999]: *Illfare in India*. Sage, New Delhi, pp. 329-349.
- JAYANTA, Dwibedi – SARBAJIT, Chaudhuri [2007]: Globalization, Consumerism and Child Labour. MPRA Paper No. 27996, January 2011, *Munich Personal RePEc Archive*, Munich
- JENSEN, Robert [2004]: Large Dams In India –Temples or Burial Grounds? Habitat International Coalition, AlterNet <http://www.hic-net.org/articles.php?pid=1602> (Letöltve: 2011.04.08.)
- JEYAKUMAR, R. [2006]: *Hill Economy*. Serials Publications, New Delhi
- JHA, Praveen – MISHRA, Yamini – DAS, Subrat – PARVATI, Pooja (eds.) [2009]: How did the UPA spend our money . Centre for Budget and Governance Accountability (CBGA), New Delhi
- JHA, V. N. [1999]: *Kautilya's Arthasastra and Social welfare*. Sahitya Akademi, New Delhi
- JHUNJHUNWALA, Ashok - Narasimhan, Sudhalakshmi - Ramachandran, Anuradha [2004]: Enabling Rural India With Information and Communication Technology Initiatives. International Telecommunication Union and Korea Agency For Digital Opportunity And Promotion. Paper No. BDB/09, 10-11 September 2004 Symposium On Building Digital Bridges, Busan
- JHUNJHUNWALA, Ashutosh (ed.) [2011]: Trends in India's Foreign Trade. May 2011, *MoneyTree*, Vantage, Mumbai
- JODHKA, Surinder S. [2005]: Democracy And Socio-Economic Transformation In India Lokniti (Programme of Comparative Democracy). Centre for the Study of Developing Societies, New Delhi
- JOHNSON, Craig [2003]: Decentralisation in India: Poverty, Politics and Panchayati Raj. ODI Working Paper 199. Overseas Development Institute, London
- JOHNSON, Greg I. – WEINBERGER, Katinka – WU, Mei-Huey [2007]: The Vegetable Industry in Tropical Asia: India – An Overview of Production and Trade. Explorations No. 1., World Vegetable Center, Shanhua, Taiwan
- JOHNSON, Kirk [2001]: Media and social change: the modernizing influences of television in rural India. *Media Culture & Society* Vol. 23., pp. 147-169.

- JOHNSON, Kirk - KARLBERG, Michael [2005]: The International Scope Review, Vol. 7, Nr. 12, pp.1-15. <http://www.socialcapital-foundation.org/TSCF/TSCF%20journal.html> (letöltve 2011.10.1.)
- JONES, Howard – WILLIAMS, Marylin – THORAT, Yashwant [2007]: Rural Financial Institutions and Agents in India: A Historical and Contemporary Comparative Analysis. International Conference on Rural Finance Research: Moving Results into Policies and Practice. FAO Headquarters, Rome
- JOSEPH, K.J. [2010]: Towards a new Paradigm for Plantation Development in India. An Analysis of the System of Production and Innovation from an Inclusive Growth Perspective. NRPPD Discussion Paper No. 1, September 2010, National Research Programme on Plantation Development, New Delhi
- KAAM, Poora – DAAM, Poora – SURAKSHA, Poori – MAAN, Poora [2010]: Vulnerabilities of Dalits, Adivasis, Women and Migrants – The Need for Social Security. National Convention on Social Security for Unorganised Workers 8-10 January 2010
- KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2004]: *Magnifying Mal-development*. Alternative Economic Survey, India, Zed Books, London
- KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Disempowering Masses*. Alternative Economic Survey, India 2005-2006, Daanish Books, New Delhi
- KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi
- KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2008]: *Decline of the Developmental State*. Alternative Economic Survey, India 2007-2008, Daanish Books, New Delhi
- KADEKODI, Gopal K. – VISWANATHAN, Brinda [2009]: *Agricultural Development, Rural Institutions, and Economic Policy* – Essays for A. Vaidyanathan. Oxford University Press, New Delhi
- KAK, Shakti [2007]: Growing Food Insecurity in KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp. 104-114.
- KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam [2007]: Preface to the India Infrastructure Report In: KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam (eds.) [2007]: *India Infrastructure Report 2007*, 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi, pp.i-ix.

- KAMALAKANTHAN, Abby – LAURENCESON, James [2005]: How important is foreign capital to income growth in China and India? East Asia Economic Research Group, Discussion Paper No. 4, October 2005, School of Economics, The University of Queensland
- KARMAKAR, K.G. – BANERJEE, G.D. [2006]: Opportunities and Challenges in the Indian Dairy Industry. Issue 9, 2006, Technical Digest, National Bank for Agriculture and Rural Development, Technical Services Department, Mumbai
- KARNAD, Bharat [é.n.]: Paranoia, Vested Interests and the Indian State. Commonwealth Human Rights Initiative, London <http://www.humanrightsinitiative.org/programs/ai/rti/india/articles/Paranoia,%20Vested%20Interests%20and%20the%20Indian%20State.pdf> (letöltve 2011.3.14.)
- KASSER, Tim [2004]: *Az anyagiasság súlyos ára*. Ursus Libris, Budapest
- KAUFMANN, Daniel - KRAAY, Aart - MASTRUZZI, Massimo [2010]: *Worldwide Governance Indicators*, The World Bank, Washington
- KAUR, Simril [2008]: Poverty Measurement Blues. Some reflections. In: KABRA, Kamal Nayan - UPADHYAY, V. (eds) [2004]: *Magnifying Mal-development*. Alternative Economic Survey, India. Zed Books, London
- KAUR, Simrit – KULKARNI, Vani S. – GAIHA, Raghav – PANDEY, Manoj K. [2010]: Prospects of Non-Farm Employment and Welfare in Rural Areas, ASARC Working Paper 2010/05
- KETHINENI, Sesha – HUMISTON, Gail Diane [2010]: Dalits, the “Oppressed People” of India – How are their Social, Economic and Human Rights Addressed? *War Crimes, Genocide & Crimes against Humanity*, Altoona, Vol. 4.,pp. 99-140.
- KHOLI, Atul (ed.) [2001]: *The Success of Indian Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge
- KINGDON, Geeta Gandhi [2007]: The progress of school education in India. GPRG-WPS-071, March 2007, Global Poverty Research Group
- KISS Endre [2009]: Posztmodern gondolkodás – Posztmodern tudományelmélet – Jövő kutatás. Pointernet. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/posztmodern/20041202190413683000000466.html> (letöltve 2010. december 7.)
- KOHLI, Atul [2008]: Politics and redistribution in India. <http://www.princeton.edu/~kohli/Politics%20and%20Redistribution%20in%20India.pdf> (letöltve 2011.7.7.)

- KOIZUMI, Koichi – MAEKAWA, Kiminori – YUDATE, Kouzou – INADA, Nobufumi [2006]: Coal Supply and Demand Trends in India - Role of Coal and its Future IEEJ, October 2006 (<http://eneken.ieej.or.jp/data/en/data/pdf/355.pdf>) (Letöltve: 2011.03.02.)
- KOTHARI, Ashish et al. [2005]: *Securing Indias Future: Final Technical Report of the National Biodiversity Strategy and Action Plan* (NBSAP). Kalpavriksh, Pune/New Delhi
- KOTHARI, Rajni [2006]: *Politics in India*. Orient Longman Limited, New Delhi
- KÖVENDI Dénes – SÁROSI Gyula (ed.) [1946]: *Epikurosznak legfontosabb tanításai*. Officina, Budapest
- KPMG [2010]: Water sector in India: Overview and focus areas for the future. PanIIT Conclave 2010, New Delhi
- KRECHOWICZ, Dana – VENUGOPAL, Shally [2010]: Analyzing Environmental Trends: Taking the Pulse of Asia's Financial Community: Working paper for the World Resources Institute, Washington
- KRISHNAMURTHY, Jagadeesh [2009]: 'Yeh Rural Kya Hai'? The Challenges and Opportunities of Rural Marketing in India. Dec 2009, Eventfaqs
- KRUGMAN, Paul [2003]: *Földrajz és kereskedelem*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest
- KUMAR, Adarsh [2005]: Effect of Tractor Driving on Hearing Loss in Farmers in India. Vol. 47. *American Journal Of Industrial Medicine*, pp.341–348.
- KUMAR, Akhilash [2006]: Thirst for profit. 21th April 2006, *Frontline*, New Delhi, pp. 5-11.
- KUMAR, Anand [2009]: Political Sociology of Poverty, In India: Between Politics of Poverty and Poverty of Politics. Working Paper No.2275, Chronic Poverty Research Centre, Institute for Development Policy and Management, Manchester
- KUMAR, Arun [2005]: India's Black Economy: The Macroeconomic Implications. *Journal of South Asian Studies*, August 2005, pp. 249-263.
- KUMAR, Arun [2007]: Flawed Macro Statistics: Overestimated Growth and Underestimated Inflation. In: KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Disempowering Masses*. Alternative Economic Survey, India 2005-2006. Daanish Books, New Delhi
- KUMAR, K.S. Kavi – VISWANATHAN, Brinda [2004]: Does Environmental Kuznet's Curve Exist for Indoor Air Pollution? Evidence from Indian Household Level Data. Working Paper No. 3., Madras School of Economics, Chennai

- KUMAR, Rakesh – SINGH, R. D. – SHARMA, K. D. [2005]: Water resources of India. *Current Science*, Vol. 89, No. 5, pp. 794-811.
- KUMAR, Sudesh [2007]: *Jharkhand, Naxal and Development. A Global Network of Jharkhand* <http://jharkhand.wordpress.com/2007/12/14/story-retold-jharkhand-naxal-and-development-by-sudesh-kumar> (Letöltve: 2009.12.3.)
- KUMAR, Surender – MANAGI, Shunsuke [2009]: *The Economics of Sustainable Development. The Case of India*. Natural Resource Management and Policy, Vol. 32., New Delhi
- KURAN, Timur [2004]: *Islam and Mammon: The Economic Predicaments of Islamism*. Princeton University Press, Princeton and Oxford
- LACZKÓ Mária [1992]: Az illegális gazdaság aránya Magyarországon, 1970-1989 – Egy monetáris modell. *Közgazdasági Szemle*, 1992. 9.szám, 861-882.old.
- LAL BASU, Ratan – SEN, Raj Kumar [2008]: *Ancient Indian Economic Thought, Relevance for Today*. Rawat Publications, New Delhi.
- LANDEFELD, J. Steven (ed.): GDP: One of the Great Inventions of the 20th Century. January 2000, Survey Of Current Business, Bureau of Economic Analysis, Department of Commerce, Washington DC http://www.bea.gov/scb/account_articles/general/0100od/maintext.htm (Letöltve: 2006.10.20.)
- LANKESTER, Tim [2004]: ‘Asian Drama’: The Pursuit of Modernization in India and Indonesia. *Asian Affairs*, Vol. 35, No. 3, pp. 291-304.
- LANJOUW, Peter - SHARIFF, Abusaleh [2004]: Rural Non-Farm Employment in India: Access, Income and Poverty Impact. *Economic & Political Weekly* Vol. Nr. 40. pp. 4429–4446.
- LAUTNER Péter (ed.) [1995]: *A külrénéi hedonizmus – Görög gondolkodók*, Kossuth, Budapest
- LB GoI [2011]: Statistics. Labour Bureau, Government of India. <http://labourbureau.nic.in/indtab.html> (letöltve 2011.10.5.)
- LEVY, S. – GUTTMAN, L. [1975]: On the multivariate structure of well-being, *Social Indicators Research* Vol. 2, pp. 361-388.
- LEWIS, David [2005]: Anthropology and development : The uneasy relationship. In: CARRIER, James G., (ed.) [2005]: *A handbook of economic anthropology*. ELGAR, Edward, Cheltenham, pp. 472-486.

- LI-PING TANG, Thomas [2006]: Income and Quality of Life: Does the Love of Money Make a Difference? Income and Quality of Life. *Journal of Business Ethics* Vol. (2006) No. 72. pp. 375–393.
- LUDASSY Mária [1977]: 1688-1789: az angol morálfilozófia száz éve., In: Brit moralisták a XVIII. században, Gondolat, Budapest, pp.776-851.
- LUSOME, R. – BHAGAT, R.B. [2006]: Trends and Patterns of Internal Migration in India, 1971-2001. Paper presented at the Annual Conference of Indian Association for the Study of Population (IASP) during 7-9 June 2006, Thiruvananthapuram
- MA GoI [2000]. Handbook on Fisheries Statistics 2000. Ministry of Agriculture Department of Animal Husbandry and Dairying. Government of India, New Delhi
- MACAUSLAN, Ian [2008]: India's National Rural Employment Guarantee Act: A Case Study for How Change Happens. Oxfam, New Delhi
- MACCORQUODALE, Kenneth – MEEHL, Paul E. [1948]: On A Distinction Between Hypothetical Constructs Intervening Variables. *Psychological Review*, Vol. 55, pp. 95-107.
- MACDOUGAL, J. [1979]: Dominant Castes or Rich Peasants?, *Economic & Political Weekly*, Vol. 14., No. 12/13. pp.625-634.
- MAHMOOD, Khalid – SAHA, A. – GRACIA, O. – HEMME, T. [2005]: International competitiveness of small scale dairy farms in India/Pakistan. Institute of Farm Economics, Federal Agricultural Research Centre (FAL), Braunschweig
- MAJID, Husain [2008]: *Geography of India*. Tata McGraw Hill Company, New Delhi
- MAJUMDER, Bhaskar [2007]: *Rural Housing – Policies and Practices*. Rawat Publications, Jaipur
- MAKINEN, Gail [2002]: The Economic Effects of 9/11 – A Retrospective Assessment
- MALIK, Dipak [2006]: Panchayats and Neo-Liberal Economy. Vol. 44., No.50, *Mainstream Weekly*, New Delhi
- MALKAWI, Mohammad [2002]: Economic Justice: Islam Versus Capitalism. http://www.internetmuslim.com/Economic_Justice.pdf (Letöltve: 2011.04.29.)
- MANAGI, Shunsuke – JENAB, Pradyot Ranjan [2008]: Environmental Productivity and Kuznets Curve in India. *Ecological Economics*, Vol. 65, No. 2., pp. 432-440.
- MANCINI, Francesca (et al.) [2005]: Acute Pesticide Poisoning among Female and Male Cotton Growers in India., *International Journal of Occupational and Environmental Health*, (2005) No. 11, pp. 221-232.

- MANDAL, Amal [2003]: Poverty eradication in rural India., *Kurukshetra*, August 2003, pp. 4-9.
- MANDEVILLE, Bernard [1996]: *A méhek meséje*. Kossuth, Budapest
- MANKEKAR, Purnima [1999]: *Screening culture, viewing politics* . Duke University Press, Durham
- MARGÓCZI Katalin [1998]: *Természetvédelmi biológia*. JATE Press, Szeged
- MARGULIS, Lynn [2000]: *Az együttélés bolygója*. Vince, Budapest
- MARSHALL, Alfred [1890]: Principles of Economics: an introductory volume. Archive for the History of Economic Thought, McMaster University, Canada
- MARSHALL, Alfred [1907]: Social Possibilities of Economic Chivalry. The *Economic Journal*, Vol. 17, No. 65, pp. 7-29.
- MARTIN, Marie A. [1990]: Utility and Morality: Adam Smith's Critique of Hume. *Hume Studies* Vol. 16, No 2. pp. 107-120.
- MASLOW, Abraham [1943]: A Theory of Human Motivation – Psychological Review, New York. Vol. 50; pp. 370-396.
- MASLOW, Abraham [2003]: *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libris, Budapest
- MATHEW, Elangikal Thomas [2006]: Employment and Unemployment in India – Emerging Tendencies During the Post-Reform Period. Sage Publication, New Delhi
- MATHEW, George [1994]: *Status of Panchayati Raj in the states of India*. Institute of Social Sciences, New Delhi
- MATHUR, B.P. [2007]: Direct tax administration in KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp.73-80.
- MAUDUDI, Abul A'La [1939]: Jihad in Islam. Address delivered on Iqbal Day, 13 April 1939, at the Town Hall, Lahore, The Holy Koran Publishing House, Beirut
- MAX-NEEF, Manfred [1995]: Economic growth and quality of life - a threshold hypothesis. *Ecological Economics* Vol. (1995) No. 15, pp. 115-118.
- MAX-NEEF, Manfred [1991]: *Human Scale Development*. The Apex Press, New York and London
- MAXWELL, Simon [1999]: The Meaning and Measurement of Poverty. ODI Poverty Briefings Briefing 3, February 1999, Overseas Development Institution, London
- MAYMIN, Senia [2007]: What is positive psychology. *Positive Psychology News Daily*

- MAZAHÉRI, Aly [1989]: *A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig*. Gondolat, Budapest
- MAZUMDAR, Surajit [2007]: The Private Corporate Sector In: KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp. 125-131.
- MAZZARELLA, Willam [2004]: *Middle class*. University of Chicago, Department of Anthropology, Chicago <http://www.soas.ac.uk/csasfiles/keywords/Mazzarella-middleclass.pdf> (Letöltve: 2006.10.20.)
- MCGREGOR, J.Allister – SUMNER, A. [2009]: After 2015: 3D Human Wellbeing. IDS In Focus Policy Briefings 9.2. *Institute of Development Studies*
- MCKINLEY, Terry [1977]: Linking sustainability to human deprivation. Scientific Committee on Problems of the Environment. <http://www.icsu-scope.org/downloadpubs/scope58/box3o.html> (letöltve 2011. február 22.)
- MCKINLEY, Terry [2005]: Human Poverty and the MDGs: The Implications for Economic Policies. Conference on “The Many Dimensions of Poverty”. UNDP International Poverty Centre, Brasilia, 29-31 August 2005
- MCLURE, Michael [2009]: Pareto and Pigou on Ophelimity, Utility and Welfare: Implications For Public Finance. Discussion paper 09.13, The University of Western Australia, Crawley
- MEHOTRA, Nirupam [2009]: Emerging Patterns in Share of Small Farms in Production and Credit: Implications for Policy Formulation Paper submitted for 12th Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy, Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai
- MEHTA, Jaya [2004]: Poverty. In: KABRA, Kamal Nayan - UPADHYAY, V. (eds) [2008]: *Decline of the Developmental State*. Alternative Economic Survey, India 2007-08. Daanish Books, New Delhi
- MEHTA, Nimai M. [2005]: Corruption, Tax Evasion and the Limits to Conceit. Prepared for the 2005 Annual Public Choice Meetings, March 11-13, New Orleans
- MEHTA, Rajesh - NARROD, Clare A. - TIONGCO, Marites M. [2008]: Livestock Industrialization, Trade and Social-Health-Environment Impacts in Developing Countries: A Case of Indian Poultry Sector. RIS Discussion Paper No. RIS-DP # 146. Research and Information System for Developing Countries, New Delhi

- MENON, Sudha Venu [2007]: Grass root democracy and empowerment of people: evaluation of Panchayati Raj in India. MPRA Paper No. 3839, *Munich Personal RePEc Archive*, Munich
- MERRILL, Dennis [2006]: The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity *Presidential Studies Quarterly*, Vol 36 No.1., pp., 27-37.
- MHRD [2000]: Annual Report, 1999–2000. Department of Elementary Education and Literacy, Department of Secondary Education and Higher Education, Ministry of Human Resource Development, Government of India
- MILL, John Stuart [1863/1998], *Utilitarianism*. (ed.): CRISP, R.. Oxford University Press, Oxford
- MISHRA, R.K.[2002]: National Civil Service System In India: A Critical View. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan006306.pdf> (Letöltve: 2010.3.20.)
- MISHRA, Srijit [2007]: Agrarian Crisis in Post-reform India, In: KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp. 99-105.
- MITRA, Pramit [2010]: Running on Empty: India's Water Crisis Could Threaten Prosperity. No. 103., *South Asia Monitor*, Center for Strategic and International Studies, Washington
- MITRA, S. K.: Making local government work: local elites, panchayati raj and governance in India, In: KOHLI, A. ed. [2001]: *The Success of India's Democracy*. Cambridge University Press, pp. 108-109.
- MLE GOI [2010]: First Annual Report to the People on Employment. Ministry of Labour and Employment, Government of India, New Delhi
- MODI, Vijay [2005]: Improving Electricity Services in Rural India: Public Investment Requirements and Electricity Sector Reform. Case Studies of Uttar Pradesh and Madhya Pradesh. CGSD Working Paper No. 30, December 2005. The Earth Institute at Columbia University
- MOHAN, Rakesh [1992]: Industrial Policy and Controls, In: JALAN, Bimal [2004]: *The Indian Economy*. Problems and Prospects. Penguin Books, New Delhi, pp. 92-126.

MOHAN, V. – SANDEEP, S. – DEEPA, R. - Shah, B - C. Varghese, C. [2007]: Epidemiology of type 2 diabetes: Indian Scenario. *Indian Journal of Medical Research*, No. 125, pp 217-230.

MOHANKA, Payal Singh [1955]: Shaving the lions. July 4, 1955 Time, New York

MOHANTY, Deepak [2010]: Inflation Dynamics in India: Issues and Concerns. Speech by Deepak Mohanty, Executive Director, Reserve Bank of India, Delivered at the Bombay Chamber of Commerce and Industry on 4th March 2010.

MOHAPATRA, J.K. – CHANDRASEKHAR, B.P. [2007]: Rural Roads. In: KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam (eds.) [2007]: *India Infrastructure Report 2007, Rural Infrastructure*. 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi

MOHAPATRA, Ranjan et al. [2005]: Gram Sabha & Panchayati Raj. Social Audit. Report on Social Audit – Planning Commission, Government of India. Vision Foundation, New Delhi

MOREL, Julius – BAUER, Eva – MELEGHY, Tamás – NIEDENZU, Heinz-Jürgen – PREGLAU, Max – STAUBMANN Helmut [2000]: *Szociológiai elmélet*. Osiris Kiadó, Budapest

MSYA [2000]: Annual Report, 1999–2000, Ministry of Sports and Youth Affairs, Government of India

MUKHERJEE, Arpita [2009]: Social Impact of Globalising Transport Services: The Case of India,, Forum Paper 2009/9, *International Transport Forum*, Leipzig

MUKHERJEE, Sacchidananda – CHAKRABORTY, Debashis [2010]: Is there any Relationship between Economic Growth and Human Development? Evidence from Indian States. *The India Economy Review*, Vol. 7 Quarterly Issue, 31st March, pp. 80-89

MUKUNDAN, N. [2009]: Rural Development and Poverty Eradication in India. New Century Publications, New Delhi

MUOK, Bernard O. [2009]: Status report of Fuelwood in India. Swaminathan Research Institute, Chennai

MURALIDHARAN, Kartik - KRAMER, Public and Private Schools in Rural India, In: PETERSON, Paul and CHAKRABARTI, Rajashri (eds.): *School Choice International*. MIT Press, 2008

Karthik

- MÜLLER, Anders Riel – PATEL, Raj [2004]: Economic Liberalization and Rural Poverty in the 1990s. Food First, Oakland CA, pp. 7-12. *Economic Liberalization and Rural Poverty* <http://www.foodfirst.org/pb10> (Letöltve: 2006.10.20.)
- MYERS, D. G. – DIENER, E [1995]: 'Who Is Happy?' *Psychological Science*, Vol. 6. No.1.
- MYRDAL, Gunnar [1968]: *Asian Drama – An Inquiry into the Poverty of Nations*. Harmondsworth, Penguin, London
- NAG, B. S. – KATHPALIA, G. N. [1975]: Water resources of India. In: *Proceedings of the Second World Congress on Water Resources, Central Board of Irrigation and Power*, New Delhi, Vol. 2.
- NAGEL, Thomas: Egyenlőség. In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*. Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 78-94.
- NAGOOR, B.H. [2010]: Trade Aspect of Plantation Sector in India. NRPPD Discussion Paper No. 8, October 2010, National Research Programme on Plantation Development, New Delhi
- NAMALA, Annie [2006]: Dismantling Caste Based Discrimination – Report on Descent Based Discrimination & Access to Rights. National Campaign on Dalit Human Rights, New Delhi
- NANDAKUMAR, T -GANGULY, Kavery - SHARMA, Pravesh - GULATI, Ashok [2010]: Food and Nutrition Security Status in India. Opportunities for Investment Partnerships. ADB Sustainable Development Working Paper Series, No. 16 Asian Development Bank Publications, Manila
- NARAIN, Sunita – GHOSH, Prodipto – SAXENA, N.C. – PARIKH, Sunita – SONI, Preeti [2009]: Climate Change Perspectives from India. United Nations Development Programme India, New Delhi
- NARASIAH, M. L. [2007]: *Agriculture and Rural Poverty*. Discovery Publishing House, New Delhi
- NARAYAN, Deepa (et al.) [1999]: Voices of the Poor – Can Anyone Hear Us? Poverty Group, PREM the World Bank
- NARAYAN, Deepa (et al.) [2000]: Voices of the Poor – Crying Out for Change. Oxford University Press, New York
- NARAYAN, Deepa (et al.) [2002]: Voices of the Poor – From Many lands. Oxford University Press, New York

- NARAYAN, Deepa - SEN, Binayak - HULL, Katy [2008]: *Moving Out of Poverty in India: An Overview*. World Bank Publications, Washington
- NARAYANAN, S. [2005]: *Organic Farming In India : Relevance, Problems And Constraints*. Department of Economic Analysis and Research, *National Bank for Agriculture and Rural Development* (NABARD), Mumbai
- NAS GOI: *National Account Statistics*, Ministry of Statistics & Programme Implementation, Government of India, New Delhi http://mospi.nic.in/cso_rept_pubn.htm
- NATH, Sushmit [2006]: *The Iron and Steel Industry in India*, NIC (1998) 271, Indira Gandhi Institute of Development and Research, Mumbai
- NAVDANYA [1993]: *Cultivating Diversity*. Research Foundation for Science, Technology and Natural Resource Policy, New Delhi
- NAYAK, Narayan C. – GOSWAMI, Kishor – CHATTERJEE, Bani (ed.) [2007]: *Economic Reforms, Human Welfare and Sustainable Development in India*. New Century Books, New Delhi
- NAYAR, Baldev Raj [2009]: *The Myth of the Shrinking State – Globalization and the State in India*. Oxford University Press, New Delhi
- NAYYAR, Dhiraj [2007]: *There's Something About Maya: Changing Politics In India's Largest State*. Institute of South Asian Studies, ISAS Brief No. 8, Singapore
- NCAER [1999]: *Public Report on Basic Education in India*, Oxford, New Delhi
- NCRWC [2002]: *Issues of Social Justice: Scheduled Castes, Scheduled Tribes and Other Backward Classes – An Unfinished National Agenda*. National Commission to Review the Working of the Constitution, New Delhi
- NEF[2006]: *The Happy Planet Index 2.0. Why good lives don't have to cost the Earth*. New Economics Foundation
- NEHRU, Dzsaváharlál [1981]: *India fölfedezése*. Európa, Budapest
- NEOGI, Saikat [2007]: *India, world diabetes capital*. 03 September 2007, *Hindustan Times*, New Delhi
- NFFT [2009]: *Jövőkereső. Az NFFT Jelentése a magyar Társadalomnak*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest
- NIEPA GoI [2000]: *Year 2000 Assessment: Education for All, Role of Private Schools in Basic Education*, NIEPA, Ministry of Human Resource Development, Ministry of Human Resource Development, Government of India

- NIRUPANA, Sharma [2001]: The Changing Face of Indian Media - Implications for Development Organisations. ICT for Development Network. <http://www.comminit.com/?q=ict-4-development/node/1893>. (letöltve. 2011. 8. 15).
- NORDHAUS, William D. – SAMUELSON, Paul Anthony [2009]: *Közgazdaságtan*. Akadémiai, Budapest
- NOZICK, Robert: Elosztási (disztributív) igazságosság. In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*, Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 141-160.
- NRS[2006]: National Readership Study 2006 - Press Release. National Readership Studies Council, GoI
- NUSSBAUM, Martha [1990]: Aristotelian Social Democracy In: DOUGLASS, R. Bruce (ed.) [1990]: *Liberalism and the Good*. Routledge, New York
- NUSSBAUM, Martha – SEN, Amartya (eds.) [1993]: *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford
- NUSSBAUM, Martha [1992]: Human functioning and social justice: in defense of Aristotelian essentialism. *Political Theory*, Vol. 20 No. 2., pp. 202–246.
- NUSSBAUM, Martha [2000]: *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press, Cambridge
- OJHA, Anand Kumar [2010]: *Agriculture Census in India*. Food and Agriculture Organization (FAO), Rome
- OLSEN, Wendy – MEHTA, Smita [2006]: Female Labour Participation in Rural and Urban India: Does Housewives' Work Count? <http://www.radstats.org.uk/no093/OlsenMehta93.pdf> (letöltve 2010.3.7.)
- OLSON, Mancur jr. [1982]: *The Rise and Decline of Nations – Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. Yale University Press
- ÖRMECI, Ozan Makaleler [2005]: Martha Nussbaum and Aristotelian Social Democracy. <http://ydemokrat.blogspot.com/2010/09/martha-nussbaum-and-aristotelian-social.html> (Letöltve: 2010.11.3.)
- ORSO, Cristina Elisa [2009]: Formal and informal sectors: Interactions between moneylenders and traditional banks in the rural Indian credit market. Working paper No. 151., Dipartimento di Politiche Pubbliche e Scelte Collettive – Polis, Università del Piemonte Orientale, Alessandria
- ORSZÁGH László [1960]: *Angol–magyar szótár*. Akadémiai, Budapest

- OSWALD, A. J. [1997]: Happiness and Economic Performance, *Economic Journal*, Vol. 107 No. 445., pp. 1815-1831.
- PACHAURI, Shonali – JIANG, Leiwen [2009]: The Household Energy Transition in India and China. Interim Report IR-08-009. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg
- PAL, Anusri – CHAKRABORTI, Pinaki [2011]: Indian Jute Industry in the Globalisation Era: Structure and Performance. *Economic & Political Weekly*, Vol.46. No. 10., pp. 93-117.
- PAL, Parthapratiim – GHOSH, Jayati [2007]: Inequality in India: A survey of recent trends. DESA Working Paper No. 45. ST/ESA/2007/DWP/45, July 2007., United Nations, Washington
- PANAGARIYA, Arvind [2004]: India in the 1980s and 1990s: A Triumph of Reforms. IMF Working Paper WP/04/43, International Monetary Fund, Washington
- PANDA, Haribandu [2007]: *Governance of Rural Electricity Systems in India*. Academic Foundation, New Delhi
- PANDEY, Adya Prasad [2007]: Indian Sugar Industry – A Strong Industrial Base for Rural India. MPRA Paper No. 6065, *Munich Personal RePEc Archive*, Munich
- PANDEY, S. [2009]: A Study on Indian Jute Industry, 15 September 2009 <http://www.scooparticles.com/business-articles/small-business-articles/study-indian-jute-industry-14502.html> (Letöltve: 2011.03.25.)
- PANINI, M.N. [1996]: The Political Economy of Caste. In: SRINIVAS, M. N. (ed.) [1996]: *Caste – Its Twentieth Century Avatar*, Viking, New Delhi, pp. 28-68.
- PARETO, Vilfredo [1896-97/1971]: *Corso di Economia Politica (Cours d'Économie Politique)*. Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino
- PARIS, Bernard J. [1997]: Horney & Humanistic Psychoanalysis, In: FRAGER, Robert – FADIMAN, James (ed.): *Personality and Personal Growth*. Longman, New York
- PARVEEN, Shama – JAMES, L. Allan [2010]: Scale invariance of water stress and scarcity indicators: Facilitating cross-scale comparisons of water resources vulnerability. *Applied Geography* Vol. 30. pp.1-8.
- PATEL, Ila [2009]: Adult literacy and lifelong learning in India. National University and Educational Planning and Administration, New Delhi

PATNAIK, Utsa [2006]: Poverty and Neo-Liberalism in India. Based on Rao Bahadur Kale Memorial Lecture delivered at Gokhale Institute of Politics and Economics, Pune, February 03, 2006.

PATNAIK, Utsa [2006]: *Unbequeme Wahrheiten. Hunger und Armut in Indien*. Draupadi Verlag, Heidelberg 2009

PAYEL, Jain [2009]: What Exactly is an NBFC. Vinod Kothari & Company, Chennai <http://india-financing.com/Question%20of%20Definition%20-%20What%20Exactly%20is%20an%20NBFC.pdf> (Letöltve 2011.04.01.)

PC GoI[2005]: Performance Evaluation of Targeted Public Distribution System (TPDS). March 2005, Programme Evaluation Organisation, Planning Commission Government of India, New Delhi

PEET, Katherine – PEET, John [2000]: Poverties and Satisfiers: A Systems Look at Human Needs – Creating a New Democracy Poverty, Prosperity, Progress. Devnet Conference, Wellington, 17-19th November 2000

PENG, Tingjun – COX, Thomas L. [2005]: An Economic Analysis of the Impacts of Trade Liberalization on Asian Dairy Market. Staff Paper No. 490, Department of Agricultural & Applied Economics, University of Wisconsin, Madison

PERUMAL, M. – MOHAN, P. S. – SURESH, M. [2007]: *Dairy Development and Income Distribution in India*. Abhijeet Publications, Delhi

PIGOU, Arthur C. [1912]: *Wealth and Welfare*. Macmillan, London

PIGOU, Arthur C. [1920]: *The economics of welfare*. Macmillan, London. <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Pigou/pgEW.html> (letöltve 2010.4.12.)

PIKETTY, Thomas – QIAN, Nancy [2009]: Income Inequality and Progressive Income Taxation in China and India, 1986-2015. *American Economic Journal*, Applied Economics, Vol. 1. No. 2, pp. 53–63.

PILGRIM, Nicholas – KUMAR, C. Ajith [2010]: Rejuvenating Rural Water Supply in India. Water and Sanitation Program, World Bank, Washington <http://www.wsp.org/wsp/node/1182> (Letöltve: 2011.04.14.)

PILLAI, R. Gopinadhan [2008]: *Rural Development in India*. Pointer Publishers, Jaipur

PLANNING COMMISSION OF INDIA [2008]: Eleventh Five Year Plan (2007-2012). Inclusive Growth – The Planning Commission of India. Oxford University Press, New Delhi

- PLATÓN [1984]: Prótagorasz in *Platón összes művei*, Európa Kiadó, Budapest, pp. 173-266.
- POLGREEN, Lydia - BAJAJ, Vikas [2010]: India Microcredit Faces Collapse From Defaults. November 17, 2010, The New York Times
- PRASAD, Mahesh [2000]: New Index of Poverty. *Yojana*, September 2000, New Delhi, pp. 11-13.
- PRICE, Gareth [2004]: How the 2004 Lok Sabha election was lost. Asia Programme. The Royal Institute of International Affairs, London
- PRITCHETT, Lant – PANDE, Varad [2006]: Making Primary Education Work for India's Rural Poor- A Proposal for Effective Decentralization, Paper No. 95, *Social Development Papers*, The World Bank, Washington
- PULAMTE, Lalsiemlien [2009]: Linkage between Indigenous Agriculture and Sustainable Development – Evidences from Two Hill Communities in Northeast India, National Institute of Science, Technology and Development Studies (CSIR), New Delhi
- RADHAKRISHNA, R. et al. [2007]: Report of the expert Group on Agricultural indebtedness. Ministry of Finance, Government of India, New Delhi
- RAGHUNANDAN, T.R. [2007]: Rural Infrastructure, Panchayati Raj and Governance. In: KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam (eds.) [2007]: Rural Infrastructure. *India Infrastructure Report 2007*, 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi
- RAGHURAMAN, Shankar [2009] NREGA is a promise half-kept. Jul 12, 2009, *The Times of India*.
- RAI, Manoj – NAMBIAR, Malini – PAUL, Sohini – SINGH, Sangeeta – SAHNI, Satinder [2001]: The state of Panchayats – A Participatory Perspective. Sanskriti, New Delhi
- RAINA, Badri [2006]: Sachar Committee Report on Indian Muslims. Right Wing Lies Exposed, 15 December 2006, ZNet, New Delhi
- RAJARAM, Ramaprasad [2009]: Female-Headed Households and Poverty: Evidence from the National Family Health Survey. Paper for the Third Southeastern International/ Development Economics Workshop - December 4, 2009, Atlanta
- RAJU, C. K. [2009]: *Is Science Western in Origin?* Dissenting Knowledges Pamphlet Series No.8., Daanish Books, New Delhi
- Rakesh K Jaiswal [2007]: Ganga Action Plan-A critical analysis. <http://www.ecofriends.org/main/eganga/images/Critical%20analysis%20of%20GAP.pdf> (letöltve 2010.3.13.)

- RAM-PRASAD, Chakravarti [2007]: India's middle class failure. No. 138., *Prospect Magazine*, New Delhi
- RAMACHANDRAN, V. K - SWAMINATHAN, Madhura (eds.) [2005]: *Financial Liberalisation and Rural Credit in India*, Tulika Books, New Delhi.
- RAMACHANDRAN, V. K - SWAMINATHAN, Madhura [2004]: Paper at the International Conference on 'The Agrarian Constraint and Poverty Reduction: Macroeconomic Lessons for Africa', International Development Economics Associates (IDEAs), Ethiopian Economic Association (EEA), and CODESRIA Addis Ababa
- RAMACHANDRAN, V. K. - SWAMINATHAN, Madhura [2001]: Does Informal Credit Provide Security? Rural Banking Policy in India. International Labour Organization, Geneva
- RAMAKUMAR, R. [2011]: Indian Agriculture Under Economic Reforms: A Preliminary Review. Tata Institute of Social Sciences (TISS), Mumbai
- RAMAKUMAR, R. - CHAVAN, Pallavi [2007]: Revival of Agricultural Credit in the 2000s: An Explanation. *Economic & Political Weekly*, Vol. 42, No. 52., pp. 57-63.
- RAMESH, P. – MURUGHAN, M. [2008]: Edible oil consumption in Asia. No. 3, 2008, Asia & Middle East Food Trade, Latka Verlag, Bonn
- RAO, Giri J. S - PATTNAIK S.N. [2006]: Technology for Rural Development Role of Telecommunication. *Indian Media Studies Journal* • Vol.1 • No.1., pp. 86-92.
- RAO, Radhakrishna [2008]: Indian Paper Industry – Innovation is New Mantra. 10 July 2008, India News & Feature Alliance, New Delhi
- RAO, V. M. [2008]: Rural Mural: Economic Sociology. Rural Communities In A Globalising World: Vulnerability, Opportunities And Prospects. *The India Economy Review*. Vol. 5. Quarterly Issue: 30th September
- RAO, Vijayendra [2008]: The Technology of Cultural Change in Rural India. Background note for the World Development Report 2008. <http://www.cultureandpublicaction.org/bijupdf/TechChange.pdf> (letöltve 2011.10.1.)
- RASKIN, Paul – BANURI, Tariq – GALLOPÍN, Gilberto – GUTMAN, Pablo – HAMMOND, Al – KATES, Robert W. – SWART, Rob [2002]: Great Transition. The Promise and Lure of the Times Ahead. A report of the Global Scenario Group. Stockholm Environment Institute, Boston
- RAU, S. K. [2001]: Gram Sabha. *Journal of Rural Development*. Vol. 20, No. 4.

- RAVALLION, Martin [2003]: The debate on globalization, poverty and inequality: why measurement matters. *International Affairs*, Washington, Vol. 79, No. 4, pp. 739-753.
- RAVALLION, Martin [2009]: The Developing World's Bulging (but Vulnerable) "Middle Class" Policy Research Working Paper 4816. The World Bank, Washington
- RAWLS, John: A méltányosságként felfogott igazságosság. In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*. Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 21-34.
- RAY, Shovan [2004]: Recent Economic and Agriculture Policy Development in India. A Study for the Food and Agriculture Organization, Rome, Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai
- RBI [2010]: Report On Trend And Progress Of Banking In India 2009-2010. Mohua Roy, Mumbai
- RBI [2011]: Handbook of Statistics on Indian Economy. Reserve Bank of India, New Delhi
- REDDY, K. Ramasubba [2010]: Decline in Rural employment & Lower Farm incomes and Agri workers' wages. Consortium of Indian Farmers Association (CIFA) http://www.indianfarmers.org/publication_books/Decline_inRural.html (letöltve 2010.7.10.)
- REDDY, K. Ramasubba [2010]: Why Agri GDP is Declining Decade after Decade? Part-A. Consortium of Indian Farmers Association (CIFA) http://www.indianfarmers.org/news/Why_AgriGDP_articles.html (letöltve 2010.7.10.)
- REDDY, Prashanth K. [2002]: A comparative study of Non Performing Assets in India in the global context – Similarities and dissimilarities, remedial measures. Paper for the Indian Institute of Management, Ahmedabad
- REDDY, Sujata [2004]: The Social Context of Primary Education in Rural India. October 2004, Aziz Premji Foundation
- REDDY, T. Koti [2010]: Indian Indigence. Impact of Environment on Poverty in India Evidence from Indian States. Vol. 7., Quarterly Issue, 31. March, pp. 32-41.
- REHDANZ, Katrin - MADDISON, David [2005]: Climate and Happiness. *Ecological*
- REHDANZ, Katrin - MADDISON, David [2006]: Local Environmental Quality and Life-Satisfaction in Germany. Working Paper FNU-119, Research Unit Sustainability and Global Change. Hamburg University and Centre for Marine and Atmospheric Science, Hamburg

- REUBEN, Abraham [2007]: Mobile Phones and Economic Development: Evidence From the Fishing Industry in India. *Information Technologies and International Development*, Vol. 4, No. 1., pp.5–17
- RHINES, Cheney Gretchen – BROWN, Ruzzi Betsy – MURALIDHARAN, Karthik [2006]: A profile of the Indian education system. Paper prepared for the New Commission of Skills of the American Workforce, No. 2005, National Center on the Education and the Economy, Washington
- RIZVI, S. A. A. [1993]: *The wonder that was India Part II. A survey of the history and culture of the Indian sub-continent from the coming of the Muslims to the British conquest 1200-1700*. Rupa and Co, New Delhi
- ROBIN, Marie-Monique [2009]: *Monsanto szerint a világ*. Pallas, Budapest
- ROGERS, Carl [2003]: *Valakivé válni. A személyiség születése*. Edge 2000, Budapest
- ROJAS, Mariano [2009]: Considerations on the Concept of Progress, In: ROJAS, Mariano (ed.): *Measuring the progress of societies. Reflections from Mexico*. Scientific and Technological Consultative Forum, October 2009, Mexico City
- ROLAND, Christian [2005]: Banking Sector Liberalization in India. Paper prepared for "Ninth Capital Markets Conference" at the Indian Institute of Capital Markets, Mumbai
- ROSTOW, W.W.[1960]: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge
- ROUT, Himanshu Sekhar – PANDA, Prasant Kumar (ed.) [2007]: *Health Economics in India*. New Century Books, New Delhi
- ROY, Arundhati [1991]: *The Greater Common Good. Friends of Narmada*. <http://www.narmada.org/gcg/gcg.html> (Letöltve: 2006.11.28.)
- ROY, Satyaki [2010]: Automobile Industry in India – Emerging Conflicts between Scale and Scope. In: OHARA, Moriki – KIMURA, Koichiro ed. [2010]: *Industrial Development in China and India – Comparison of the Clusters and Firms*. Joint Research Program Series No.154, JETRO
- RYAN, Richard [2009]: Self-determination Theory and Wellbeing, Well-Being in Developing Countries, WeD Research Review 1, June 2009, University of Bath
- RYFF, Carol D. – SINGER, Burton H. – DIENBERG, Love Gayle [2004]: Positive health: connecting well-being with biology. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, London , Vol. 359, pp. 1383-1394.

- RYFF, Carol D. [1989]: Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 57, No. 6, pp. 1069-1081.
- SACHAR COMMITTEE [2006]: Rajindar Sachar Committee Report. Executive Summary. Muslims for Secular Democracy, Mumbai
- SACHS, Wolfgang [1992a]: *The Development dictionary – A guide to knowledge as power*. Zed Books, London
- SACHS, Wolfgang [1992b]: Bygone splendour, In: EKINS, Paul – MAX-NEEF, Manfred (ed.) [1992]: *Real-Life Economics – Understanding Wealth Creation*. Routledge, London and New York
- SACHS, Wolfgang [1992c]: Poor not different. In: EKINS, Paul – MAX-NEEF, Manfred (ed.) [1992]: *Real-Life Economics – Understanding Wealth Creation*. Routledge, London and New York
- SAID, Edward [2000]: *Orientalizmus*. Európa, Budapest
- SAINATH, Patel [2005]: *BHEL: The Turtle and the Hare-brained – The Hindu* <http://hinduonnet.com> (Letöltve: 2006.09.27.)
- SALAGRAMA, Venkatesh [2004]: Policy Research: Implications of Liberalisation of Fish Trade for Developing Countries. A case study for India, Project PR 26109, July 2004, Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations, Rome
- SAMPAT, Kaushat [2011]: India Top PSU-s 2010. Executive Summary. Dun & Bradstreet, New Delhi
- SAMUEL, John [2002]: Growth without Development: Rhetoric and Deprivation. Social Watch. UN Public Administration Network <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan007048.pdf> (Letöltve: 2010.04.20.)
- SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D. [1992]: *Közgazdaságtan I. Alapfogalmak és makroökonómia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SANDEL, Michael: A procedurális köztársaság és a „tehermentes” én. In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*. Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 161-173.
- SANHATI [2009]: World Bank Report: Stop NREGA, Promote Migration and Clustered Growth. <http://sanhati.com/news/1296/> (Letöltve 2011.06.06.)

- SANWALKA, Deepankar – MAHAJAN, Rohit [2011]: Survey on Bribery and Corruption Impact on Economy and Business Environment, KPMG, India
- SARANGI, Umesh Chandra et al.[2010]: Report of the Task Force on Credit. Related issues of the Farmers. *National Bank for Agriculture and Rural Development (NABARD)*, Mumbai
- SARKAR, Runa - CHAKRABARTI, Bhaskar [2007]: Rural Environment. *India Infrastructure Report 2007*, 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi
- SARKAR, Sandip - MEHTA, Balwant Singh [2010]: Income Inequality in India: Pre- and Post-Reform Periods.
- SARRIS, Alexander (ed.) [2003]: Medium-term prospects for agricultural commodities. Projections to the year 2010, FAO Commodities and Trade Technical Paper, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome
- SARUKHÁN, José – WHYTE, Anne [2005]: *Ecosystems And Human Well-Being*. World Resources Institute, Washington
- SAUL, John Ralston [2005]: *The Collapse of Globalism and the reinvention of the World*. Atlantic Books, London
- SAXENA, R. [2010]: The Middle Class In India. Issues and Opportunities. *Deutsche Bank*, Frankfurt am Main
- SCANLON, T. [1993]: Value, Desire and Quality of Life. In: NUSSBAUM, M. – SEN, Amartya eds.[198]: *The Quality of Life*. pp.184-200.
- SCANLON, T. [1998]: *What Do We Owe to Each Other?* Belknap, Harvard
- SCANLON, T. M: Szerződéselmélet és haszonelvűség. In: HUORANSZKI Ferenc (ed.) [1998]: *Modern politikai filozófia*. Osiris Láthatatlan Kollégium, Budapest, pp. 35-57.
- SCHIMMACK, Ulrich – RADHAKRISHNAN, Phanikiran – OISHI, Shigehiro – DZOKOTO, Vivian –AHADI, Stephan [2001]: Culture, Personality and Subjective Well-Being: Integrating Process Models of Life Satisfaction. Personality Processes And Individual Differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 82, No. 4., pp. 582–593. American Psychological Association
- SCHUMACHER, Ernst Friedrich [1993]: *Small is beautiful. A Study of Economics As If People Mattered*. Vintage, London

- SCHWARTZ, S. H. [1992]: Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, pp. 1–65.
- SCHWARTZ, S. H. [2006]: Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue française de sociologie*, Vol. 42, pp. 249-288.
- SCHWARTZ, S. H.. – BILSKY, W. [1987]: Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53, No. 3., pp. 550–562.
- SCHWARTZ, Shalom H. [2009]: Basic Human Values. Cross-National Comparison Seminar on the Quality and Comparability of Measures for Constructs in Comparative Research: Methods and Applications, Bolzano (Bozen), Italy, 2009 June 10-13.
- SCHWARZ, Norbert – STRACK, Fritz [2002]: Reports of Subjective Well-Being: Judgmental Processes and their Methodological Implications, In: KAHNEMAN, Daniel – DIENER, Ed – SCHWARZ, Norbert (eds.): *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation, New York, pp. 61-84.
- SCITOVSKY Tibor [1990]: *Örömtelen gazdaság – Gazdasági alapvetések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SELIGMAN, M. E. P. – CSIKSZENTMIHALYI, M. [2000]: Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, Vol 55, pp. 5-14.
- SEN, Abhijit [2000]: Estimates of consumer expenditure and its distribution: statistical priorities after the 55th Round. In: *Economic & Political Weekly*, Vol. 35, No. 51, pp. 4499-4518.
- SEN, Abhijit [2002]: Agriculture, Employment and Poverty: Recent Trends in Rural India, In: RAMACHANDRAN, V. K. - SWAMINATHAN, Madhura (eds.) [2002]: *Agrarian Studies: Essays on Agrarian Relations in Less-Developed Countries*, Tulika Books, New Delhi, pp. 392-444.
- SEN, Abhijit [2004]: Changes in Cost Structure and Farm Business Incomes, 1981-82 to 1999-00. Paper Presented in the All-India Conference on Agriculture and Rural Society in Contemporary India, Bardhaman, December 17-20.
- SEN, Abhijit - BHATIA, M. L. [2004]: Cost of Cultivation and Farm Incomes, Volume 14, In: MINISTRY OF AGRICULTURE, GoI [2004]: *State of Indian Farmers: A Millennium Study*, Academic Foundation, New Delhi.

- SEN, Abhijit - HIMANSHU [2004]: Poverty and Inequality in India. September 18, Vol. 39. No. 41. *Economic & Political Weekly*, pp. 4121-4124.
- SEN, Amartya [1981]: Plural Utility. Proceedings of the Aristotelian Society, Vol. 81. pp. 193-215.
- SEN, Amartya [1981]: Poverty and Famines. An essay on entitlement and deprivation, In: SEN, Amartya – DRÈZE, Jean [1998]: *Omnibus*. Oxford University Press
- SEN, Amartya [1985]: *Commodities and Capabilities*. Cambridge University Press, Cambridge
- SEN, Amartya [1992]: *Inequality reexamined*. Harvard University Press, Cambridge
- SEN, Amartya [1993]: Capability and Well-Being. In: NUSSBAUM, M. – SEN, Amartya eds. [1998]: *The Quality of Life*. pp. 30-53.
- SEN, Amartya [2003]: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- SENAUKE, Alan [2011]: Ambedkar's Vision. Buddhadharma, The Practitioner's Quarterly, Spring 2011, pp. 62-89.
- SENGUPTA, Arjun - KANNAN, K.P. - RAVEENDRAN, G. [2008]: India's Common People: Who Are They, How Many Are They and How Do They Live? In: *Economic & Political Weekly* Vol. 43. No. 11., pp. 49-63.
- SENGUPTA, Nirmal (ed.) [2007]: *Economic Studies of Indigenous & Traditional Knowledge*. Academic Foundation, New Delhi
- SENGUPTA, Somini [2006]: India Digs Deeper, but Wells Are Drying Up. New York Times, 30 September 2006
- SHABUDDIN, Trinity - FAROUQUI, Ather (eds.) [2011]: *Redefining Urdu Politics in India*. Oxford, New Delhi
- SHAH, Ghanshyam – MANDER, Harsh – THORAT, Sukhadeo – DESHPANDE, Sathish – BAVISKAR, Amita [2006]: *Untouchability in Rural India*. Sage Publications, New Delhi
- SHAH, K.R. [2009]: The Poverty Puzzle. Vol. 6, Quarterly Issue, 31st May 2009. *The India Economy Review*, New Delhi, pp. 14-25.
- SHANTHI, K. [2006]: Female Labour Migration in India: Insights From NSSO Data. Madras School of Economics, February 2006, Working Paper 4/2006

- SHARAM, Srivallabha [1997]: Rural employment, In: VERMA, S. B. – SINGH, Ram Dayal – JILOKA, Shiv Kumar [2009]: *Rural Poverty Alleviation and Employment*. Deep & Deep, New Delhi
- SHARMA, Arvind [1997]: *Hinduism for our times*. Oxford India Paperbacks, New Delhi
- SHARMA, Malvika [2009]: Whither SEZs? 7/20. July 2009 SEZ TIMES, Mumbai <http://www.seztimes.com/featured-description.asp?newsCode=110> (letöltve 2011.4.5.)
- SHARMA, Subhod (ed.) [2010]: Climate Change and India: A 4x4 Assessment – A Sectoral and Regional Analysis for 2030s, November 2010, 2nd Report of the Indian Network for Climate Change Assessment, New Delhi
- SHELDON, Ken – FREDERICKSON, Barbara – RATHUNDE, Kevin - CSIKSZENTMIHALYI, Mihalyi – HAIDT, Jonathan [1999]: Positive Psychology Manifesto <http://www.ppc.sas.upenn.edu/akumalmanifesto.htm> (letöltve 2010. január 23.)
- SHIVA, Vandana [1991]: The green Revolution in the Punjab. *The Ecologist*, Vol. 21, No.2, March/April 1991
- SHIVA, Vandana [2002]: *Water wars: Privatization, pollution and profit*. South End Press, Cambridge
- SHIVA, Vandana [2008]: Seed Monopolies, Genetic Engineering And Farmers Suicides. WHALE. <http://www.whale.to/b/shiva.pdf> (letöltve 2010.7.12.)
- SHROTRIYA, G.C. [2001]: Paradigm shift in Fertilizer Sector in India. Indian Farmers Fertiliser Cooperative Limited, New Delhi
- SHUKLA, Rajesh [2009]: Why does the middle class matter?, *The Economic Times*, 27 Apr 2009 New Delhi
- SINGH, Gajendra [2007]: *Food for All: An Assessment of Food Security in Indian Context*. MD Publications, New Delhi
- SINGH, Gyanendra [2009]: Agricultural Machinery Industry in India (Manufacturing, marketing and mechanization promotion). In: DAC[2009]: Status of Farm Mechanization in India. Department of Agriculture & Cooperation, Ministry of Agriculture, GOI, New Delhi, pp.154-174.
- SINGH, J. P. [2010]: Problems of India's Changing Family and State Intervention. Department of Economic and Social Affairs (DESA) - United Nations. Economic and Social Council (ECOSOC), New York

- SINGH, Joykumar N. (ed.) [2007]: *Globalization and the Changing Scenario of Cultural Interaction: Manipur Experience*. Akansha Publishing House, New Delhi
- SINGH, Katar [2009]: Environmental Degradation and Measures for its Mitigation. *Indian Journal of Agricultural Economics*, Vol. 64., No. 1., pp. 40-61.
- SINGH, S.P. [2007]: Corporatization of Agriculture in KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp. 81-98.
- SINGH, Samir K. [2007]: Foreign Trade In: KABRA, Kamal Nayan – UPADHYAY, V. (eds.) [2007]: *Pampering Corporates, Pauperizing Masses*. Alternative Economic Survey, India 2006-2007, Daanish Books, New Delhi, pp. 159-165.
- SINGH, Sukhpal [2008]: Understanding Practice of Contract Farming in India: A Small Producer Perspective. Indian Institute of Management, Ahmedabad
- SINHA, Amita[1990]: Social and Spatial Order in Villages in India. *Landscape Research*, Vol. 15, No. 3., pp. 12–19.
- SKOUFIAS, E. [1992]: Labor market opportunities and intrafamily time allocation in rural households in South Asia. *Journal of Development Economics* Vol. 40. No. 2., pp. 277-310.
- SKOUFIAS, E. [1993]: Seasonal Labor Utilization in Agriculture – Theory and Evidence from Agrarian Households in India. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol 75. No. 1., pp. 20-32.
- SME Times [2009]: *History of General elections India 2009 – History of Lok Sabha elections*. <http://smetimes.tradeindia.com/smetimes/general-elections-2009/miscellaneous/2009/Mar/23/history-of-lok-sabha-elections5584.html/> (letöltve 2011.2.23)
- SMITH, Vincent A. [1982]: *The Oxford History of India*. Oxford University Press, New Delhi
- SOMANATHAN, E.[2007]: Biodiversity in India, In: BASU, Kaushik (ed.)[2007]: *The Oxford Companion to Economics in India*. Oxford University Press, New Delhi, pp. 32-35.
- SPIEGEL [2009]: *Beyond GDP. Economists Search for New Definition of Well-Being*, <http://www.spiegel.de/international/business/0,1518,650532,00.html> (Letöltve: 2006.10.20.)
- SRIDHARAN, E. [2008]: The Political Economy of the Middle Classes in Liberalising India. ISAS Working Paper No. 49, 22 September 2008, Institute of South Asian Studies, Singapore

- SRIKANTH, R. [2009]: Challenges of Sustainable Water Quality Management in Rural India., Vol. 97, No. 3, 10 AUGUST 2009. Current Science, New Delhi
- SRINIVASAN, P.V. [2005]: Impact of Trade Liberalization on India's Oilseed and Edible oils sector. Report prepared for IGIDR-ERS/USDA Project: Indian Agricultural Markets and Policy 2 February 2005, Indira Gandhi Institute of Development Research (IGIDR), Mumbai
- SRIVASTAVA, A.K. [2007]: Climate change over India. National Workshop on Climate Change and its impact on Health, 25-27 Nov. 2007. Lonavala
- SRIVASTAVA, Ravi S. [2005]: Bonded Labour in India: Its Incidence and Pattern. International Labour Office (ILO), Geneva
- STERN, David I. [2003]: The Environmental Kuznets Curve. Internet Encyclopaedia of Ecological Economics. International Society for Ecological Economics, New York
- STIGLITZ, Joseph E. – SEN, Amartya – FITOUSSI, Jean-Paul [2009]: Report of the commission on the measurement of economic performance et social progress. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm> (letöltve 2009. november 11.)
- STIGLITZ, Joseph E. [2003]: *Globalization and its Discontents*. W. W. Norton, New York
- STONE, Arthur A. – SCHWARTZ, Joseph E. – BRODERICK, Joan E. – DEATON, Angus [2010]: A snapshot of the age distribution of psychological well-being in the United States. pnas. 1003744107., *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Washington
- SUDHA, Amit [2009]: Power-cuts, brownouts and blackouts. Nov. 23, 2009, Reason for Liberty, <http://www.reasonforliberty.com/current-affairs/power-cuts-brownouts-and-blackouts.html> (Letöltve: 2011.03.02.)
- SUMNER, L. W. [1996]: *Welfare, Happiness and Ethics*. Oxford University, Oxford
- SUNDARAMAN, T. – GUPTA, Garima [2007]: Health and Nutrition in Rural India. National Health Systems Resource Centre. Ministry of Health & Family Welfare, Government Of India, New Delhi
- SURÁNYI Sándor [1978]: *India gazdasága*. Közgazdasági és Jogi, Budapest
- SURÁNYI Sándor [1982]: *Az indiai agrárkérdés*. Akadémiai, Budapest
- SWAMY, Arun R. [2004]: Ideology, Organization and Electoral Strategy of Hindu Nationalism: What's Religion Got to Do with It? Asia-Pacific Center for Security Studies, Honolulu

- SZABÓ Katalin-HÁMORI Balázs [2006]: *Információgazdaság*. Digitális kapitalizmus vagy Új gazdasági rendszer? Akadémiai, Budapest
- SZÉKELY-DOBY András [2003]: Széllel szemben: India gazdasága az ezredfordulón. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Kihívások sorozat, 163. sz., 2003. május
- SZÉKELY-DOBY András [2004]: India -az ellentétek országa. In: MAJOROS Pál (ed.) [2004]: *Világgazdasági régiók*. Perfekt, Budapest
- SZÉKELY-DOBY András [é.n.]: Gazdasági elmaradottság a globalizálódó világban: az indiai út. MTA Tudományos kiadványok. http://www.mta.hu/kiadvany/fiatal/26_szekely_dobi_andras.pdf (letöltve 2011.7.7.)
- Szent Benedek Regulája* (Dr. Söveges Dávid OSB ford.) [2004]. Pannonhalmi Főapátság. http://ftp.osb.hu/lelki/regula/h_regula/ (Letöltve: 2010.11.3.)
- SZENTES Tamás [1995]: *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*. Aula, Budapest
- SZENTES Tamás [2006]: *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I.-II.* Akadémiai, Budapest
- TA [2011]: Trading Economics <http://www.tradingeconomics.com/india/inflation-cpi> (letöltve 2011.10.5.)
- TADASKAR, Pankaj (et al.) [2010]: Analysis of Tractor Industry in India. Report on 31st August 2010, National Institute of Technology & (NITE), Ujjain
- TAKÁCS Dávid [2009]: A boldogság közgazdaságtana. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem, Győr
- TAM [2010]: Annual Universe Update –2010. Television Audience Measurement Group, AC Nielsen and Kantar Media, New Delhi
- TANGJANG, S. [2009]: Traditional Slash and Burn Agriculture as a Historic Land Use Practice: A Case Study from the Ethnic Noctes in Arunachal Pradesh, India. *World Journal of Agricultural Sciences* Vol. 5., No. 1, pp. 70-73, 2009, IDOSI Publications, Cairo
- TAREJA, Vishakha [2010]: Rural India calling... *The Financial Express*, New Delhi 15 Aug 2011
- TELLEGEN, Auke – LYKKEN, David T. – BOUCHARD, Thomas J. Jr. – WILCOX, Kimerly J. – SEGAL, Nancy L. – RICH, Stephen [1988]: Personality Similarity in Twins Reared Apart and Together. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 54, No. 6., pp. 1031-1039.

- TENDULKAR, Suresh D. - SENGUPTA, Suranjan - RADHAKRISHNA, R. [2009]: Report Of The Expert Group To Review The Methodology For Estimation Of Poverty. Planning Commission, GoI
- THENKABAIL, Prasad S. (et al.) [2009]: Irrigated Area Maps and Statistics of India Using Remote Sensing and National Statistics, Remote Sensing, Basel, No. 1., pp. 50-67.
- THORAT, Shukhadeo – NEWMAN, Katherine S. [2007]: Caste and Economic Discrimination – Causes, Consequences and Remedies. *Economic & Political Weekly* October 13., pp. 4121-4124.
- THORAT, Shukhadeo [2005]: *Caste System and Economic Discrimination – Lesson from Theories in Reservation in Private Sector: Quest for Equal Opportunity*, Rawat Publication, 2005
- THORAT, Shukhadeo [2005]: Reservation and Efficiency – Myth and Reality. *Economic & Political Weekly*, Vol. 40. No. 40. pp.808-824.
- THUROW, Roger – KILMAN, Scott [2010]: Why the World's Poorest Starve in an Age of Plenty. Public AffairsTM, Perseus Books, New York
- TI [2002]: Corruption in India – An Empirical Study, Transparency International India and ORG-MARG Research Private Ltd., New Delhi TI [2010]: Global Corruption Index. Transparency International, Berlin http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb/2010 (Letöltve: 2011.06.10.)
- TIIN[2008]: India Corruption Study 2007. Transparency International India, New Delhi <http://www.transparencyindia.org/publication.htm> (letöltve 2010.11.7.)
- TINBERGEN, Jan [1991]: On the measurement of welfare. *Journal of Econometrics* Vol. 50., North-Holland, pp. 7-13.
- TIWARI, Piyush [2007]: Rural Housing, In: KALRA, Prem – RASTOGI, Anupam (eds.) [2007]: *India Infrastructure Report 2007*, 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi, pp.247-264.
- TONGIA, Rahul [2003]: The Political Economy of Indian Power Sector Reforms. Working Paper #4 (Revised) December 2003, The Program on Energy and Sustainable Development at Stanford University
- TOPALOVA, Petia [2004]: Trade Liberalization, Poverty and Inequality: Evidence from Indian Districts In: HARRISON, Ann (ed.) [2007]: *Globalization and Poverty*. University of Chicago Press

TOPALOVA, Petia [2008]: India: Is the Rising Tide Lifting All Boats? IMF Working Paper WP08/54. Asia and Pacific Department. International Monetary Fund, Washington

TOYAMA, Kentaro [2011]: The Case for Happiness-Based Economics. *Atlantic Monthly*, 21 March 2011

TRAI[2005]: The Way Forward Recommendations on Growth of Telecom services in rural India . Telecom Regulatory Authority of India, GoI

TRAI[2008]: Measures to Improve Telecom Penetration in Rural India–The next 100 million subscribers. Paper No. 1/2008. Telecom Regulatory Authority of India, GoI

TRAVERS, Peter – RICHARDSON, Sue [1993]: Material Well-Being and Human Well-Being. Summary in Ackerman (et al.) (eds.), pp. 26-29.

TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel [1974]: Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, New Series, Vol. 185, No. 4157., pp. 1124-1131.

TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel [1979]: Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47, No. 2., pp. 263-292.

TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel [1981]: The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, Vol. 211., No. 4481., pp. 453–458.

UNDP [2003]: Poverty Reduction and Human Rights. A Practice Note. June 2003

UNDP HDR [2006]: Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. Human Development Report 2006. United Nations Development Programme, New York

UNESCO [2003]: Water for People, Water for Life – UN World Water Development Report. Berghahn Books, Oxford

UNFPA [2003]: *Adolescents in India. A profile*. United Nations Population Fund, New York

USDA [2009]: India – Agricultural Economy and Policy Report, January 2009

VAID, Divya [2007]: Caste and Class in India – An Analysis. Paper for CIQLE Workshop, September 2007, Yale, New Haven

VAIDYA S. - PARTAP T. [2007]: Organic farming offering opportunity of income security among small farmers of India: A country wide study. In: Papers submitted: International conference of organic agriculture and food security. Proceedings of the conference held in Rome, 3–5 May 2007, Rome. *Food and Agriculture Organization, Rome* p. 12–13.

VAIDYANATHAN, A. [2000]: India's Agricultural Development Policy. *Economic & Political Weekly* Vol. 35. No. 20.,pp. 1735-1741.

- VAIDYANATHAN, K. E. [2001]: Measurement of Income Inequalities in Urban and Rural Areas in India. Proceedings of the 53rd Session, International Statistical Institute, Seoul
- VÁMOS Tibor [2010]: Racionalizmusról és a fejlődéshit teleológiájáról, avagy ésszerű-e a fejlődésbe vetett hit, és minek, kinek lehet célja és célszerűsége? *Népszabadság*, Kritika 2010. november 3.
- VAN HOORN, André [2007]: A Short Introduction to Subjective Well-Being: Its Measurement, Correlates and Policy Uses – Prepared for the international conference „Is happiness measurable and what do those measures mean for policy?” 2-3 April 2007, University of Rome ‘Tor Vergata’
- VAN PRAAG, Bernard M. S. – FRIJTERS, Paul [1999]: The Measurement of Welfare and Well-Being. The Leyden Approach. *School of Economics and Finance Discussion Papers and Working Papers*, University of Queensland
- VAN PRAAG, Bernard M. S. – BAARSMA, Barbara E. [2004]: Using Happiness Surveys to Value Intangibles: The Case of Airport Noise. *The Economic Journal*, Vol. 115., No. 500. pp. 224–246.
- VARMA, Pavan K. [1998]: *The Great Indian Middle Class*. Viking Penguin Books, New Delhi
- VARUGHESE, George C. – LAKSHMI, K. Vijaya – KUMAR, Anand – RANA, Neelam [2009]: State of Environment Report 2009. Ministry of Environment and Forests, Government of India, New Delhi
- VAVILOV, N. I. [1931]: The Problem of the Origin of the World's Agriculture in the Light of the Latest Investigations. In: BUKHARIN, Nikolai Ivanovich (ed.) [1931]: *Science at the Crossroads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and technology Held in London from June 29th to July 3rd 1931 by the delegates of the U.S.S.R.*, Frank Cass and Co., London
- VASANTHI, K. [2000]: Poverty and Social Security, *Kurukshetra*, Vol. 48, No.8., pp.46-48.
- VEKERDI József (ed.) [1987]: *Bhagavad-gíta – A Magasztos Szózata*. Európa, Budapest
- VEKERDI József (ed.) [1989]: *Buddha beszédei*. Helikon, Budapest
- VENKATESWARLU, Davuluri [2003]: Seeds of Bondage – Female Child Bonded Labour in Hybrid Cottonseed Production in Andhra Pradesh, 6 June 2003, Business & Community Foundation, New Delhi
- VIDA László [2009]: Mutatványosok. Vita a GDP szerepéről. HVG, 2009. 9. 23.

- VIDYASAGAR. R. – SUMAN, Chandra. K. [2007]: Farmers Suicide in Andhra Pradesh and Karnataka, National Institute of Rural Development, Hyderabad and Dheeraja
- VIVIAN, Jessica [1994]: Environmental Degradation and Social Integration. UNRISD Briefing Paper No. 3. World Summit For Social Development November 1994. United Nations Research Institute For Social Development, Geneva
- VMW [2011]: Economy of the Federal States For Year 2010 & Population for Year 2011. VMW Analytic Services, New Delhi, http://unidow.com/india%20home%20eng/statewise_gdp.html (letöltve 2011.7.1.)
- VOLL, Klaus Julian [2009]: Party spectrum and challenges on the eve of the 2009 general elections, May 2009 *Foundation for European Progressive Studies*, Brussels
- VYAS, Vivek [é.n.]: India Small Farmer Participation. In: *The Cotton Supply Chain*, Agriculture and Organic Farming Group. [livepage.apple.comhttp://www.ejfoundation.org/pdf/AOFG%20250407.pdf](http://www.ejfoundation.org/pdf/AOFG%20250407.pdf) (Letöltve 2011.05.29.)
- WALDAUER, Charles – ZAHKA, William J. – PAL, Surendra [1996]: Kautilya's Arthashastra: A Neglected Precursor to Classical Economics. *Indian Economics Review*, Vol. 31., No. 1., pp. 101-108.
- WALLACE, B. Alan – SHAPIRO, Shauna L. [2006]: Mental Balance and Well-Being. Building Bridges Between Buddhism and Western Psychology. *American Psychologist*, Oct. 2006
- WALLERSTEIN, Immanuel [2004]: After Developmentalism and Globalization, What? Keynote address at conference Development Challenges for the 21st Century, Cornell University, 1 October 2004
- WAP: USDA Foreign Agricultural Service. World Agricultural Production Archives, Washington DC http://www.fas.usda.gov/wap_arc.asp (letöltve 2011.8.25.)
- WARD, Michael [2007]: Rural Education. *India Infrastructure Report 2007*, Rural Infrastructure 3iNetwork, Oxford University Press, New Delhi
- WATTANAPRUTTIPIAISAN, Thitapha – BAKRI, Sri Wardhani [2006]: Studies Unit Paper No. 10. 2006, ASEAN Secretariat, Jakarta
- WB WDI [2011]: World Development Indicators, The World Bank, Washington http://www.google.com/publicdata?ds=wb-wdi&met=en_atm_co2e_pc&idim=country:IND&dl=en&hl=en&q=co2+emission+india (Letöltve: 2011.04.04.)

- WEBER, Max[1982]: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest.
- WEISSKOPF, Thomas E. [2011]: Why Worry about Inequality in the Booming Indian Economy? January 2011, Paper for the Conference on “Inequalities in India, Center for South Asian Studies, University of Michigan
- WEITEN, Wayne [2008]: *Psychology: Themes and Variations*. Cengage Learning, Andover
- WEYER Béla [2009]: Folytassa, Merkel! Németország a választások után. HVG, 2009. 9. 30.
- WHITAKER, John. K. [1977]: Some Neglected Aspects of Alfred Marshall's Economic and Social Thought. *History of Political Economy* Vol. 9 No. 2., pp.161-197.
- WIERZBICKA, Anna [2004]: ‘Happiness’ in cross-linguistic & Cross-cultural perspective. *Daedalus*, Spring 2004, pp. 34-43.
- WORLD RESOURCES INSTITUTE [2008]: *Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis – Key Questions on Biodiversity in the Millennium Ecosystem Assessment*, August 19, 2008, In: CLEVELAND, Cutler J. (ed.) [2010]: *Encyclopedia of Earth*. Environmental Information Coalition, National Council for Science and the Environment, Washington
- YADAV, Yogendra [2002]: Understanding the second democratic upsurge – Trends of Bahujan participation in the 1990’s, In: FRANKEL, Francine R. – HASAN, Zoya – BHARGAVA, Rajeev – ARORA, Balveer (eds.) [2002]: *Transforming India. Social and Political Dynamics of Democracy*. Oxford University Press, New Delhi
- YANDLE, Bruce – BHATTARAI, Madhusudan – VIJAYARAGHAVAN, Maya [2004]: *Environmental Kuznets Curves: A Review of Findings, Methods and Policy Implications*. Research Study 02, 1 April 2004, Property and Environment Research Centre Bozeman, Montana